Food and Agriculture Organization of the United Nations

ضميمو ۴

ماحولياتي ۽ سماجي انتظام جو ڍانچو

سنڌو درياءِ جي آبهوا جي تبديل ٿيڻ سان موسمياتي زراعت ۽ پاڻي جي انتظام

پاڪستان

خوراڪ ۽ زراعت جا اداره اقوامِ متحده

پيش لفظ

هي ماحولياتي ۽ سماجي جوڙجڪ جو ڊانچو، پاڪستان جي حڪومت ۾ سائو موسمي فنڊ (گرين ڪلائميٽ فنڊ) جي منصوبي لاءِ سيني مالياتي (مالي) سرگرمين تي لاڳو ٿئي ٿي. جنهن ۾ ٽيڪنيڪل مهارتي يا مالياتي مدد پڻ هن منصوبي ۾ مدد ڪئي ويندي، جيڪو " سنڌو درياءِ جي آبهوا جي تبديل ٿيڻ سان موسمياتي زراعت ۽ پاڻي جي انتظام"

منصوبي جي انتظاميہ جي ايڪائي "دي پروجيڪٽ مينيجمينٽ يونٽ"، قومي سطح تي نامزد ٿيل ميزبان ايف.اي.او اسلام آباد جي آفيس، هن منصوبي جي سيني سرگرمين جي ذميوار آهي. حفاظتي انتظامن جي لاءِ خاص طور تي دي ليڊ سيفٽيگارڊ سپيشلسٽ (صوبائي انتظاميہ هن منصوبي تي عمل درآمد ڪندو ۽ جيڪو يونٽ ملتان، پنجاب جي نگراني ۾ هوندو).

لاڳاپيل پي.پي.آئي.يو ۽ ضلع عملي درآمد يونٽ هر ڏينهن تي مخصوص عملي درآمد جا ذميوار آهن ۽ اهي اِهو يقيني بنائڻ تہ ڪا بہ شڪايت اي ايس ايم ايف، صنف ايڪشن پلان ۽ مطلقہ حفاظتي دستاويزات، جنهن ۾ مڪمل جائزو ونڊ لاءِ جي.سي.ايف جا ڏنل منصوبي جا دستاويز شامل آهن.

هي دستاويز هڪ زنده دستاويز سمجهيو ويندو ۽ هن جي سِٽن ۾ ڪنهن بہ صورت يا ڪنهن بہ حالت ۽ مقصدي سرگرميون لاءِ تبديلي ڪري سگهجي ٿي. جيڪا تمام ويجهي مشاورت جي.سي.ايف سان ۽ اي ايس.ايم.ايف جي منظوري ضروري هوندي.

فهرست

١ منصوبي جو خرچو ۽ ماليات (يو.ايس.ڊي ملين ۾)

٢ ضلعي ايراضي ۽ آدمشماري

٣ خشڪ سالي جا علائقائي بنياد تي پاڪستان جي ايراضي جيڪا غيرآبادي تي فهرست مشتمل هوندي.

۴ پاڪستان ۾ گرمي پد جا رجحانات (لاڙا) ١٩٥١ع کان ٢٠٠٠ ع تائين

۵ منصوبہ پنجاب ۾ ضلعن جي زمين جو احاطو (ڪلوميٽر اسڪوائر)

٦ منصوبہ سنڌ ۾ ضلعن جي زمين جو احاطو (ڪلوميٽر اسڪوائر)

٧ پنجاب اي.اِي.زيڊ جو خاصيتون

٨ قومي ٻيلن جي ورهاست ۽ وضاحت

٩ مجموعي آبادي (پنجاب، سنڌ)

١٠ منصوبي جي حوالي سان (پنجاب ۽ سنڌ) جي ضلعن جي آبادي

١١ پنجاب ۽ سنڌ جا ٻار جيڪي اسڪولن کان ٻاهر آهن

١٢ ضلعي وار تعليمي معيار (پنجاب)

١٣ ضلعي وار تعليمي معيار (سنڌ)

١٤ پاڪستان ۾ سماجي تحفظ جي منصوبن جون اهم خاصيتون

١٥ بين الاقوامي معاهدو ۽ پاڪستان ۾ رواج ۽ رسمن سان لاڳاپيل معاشرتي محافظ

١٦ منصوبي لاءِ شروع ڪيل حفاظتي پاليسين جي فهرست

١٧ آئي.ايف.سي جي ڪارڪردگي جو معيار ۽ ايف.اي.او سان لاڳاپيل ماحولياتي ۽ سماجي محافظ

١٨ پيش ڪيل تجويزن جي گهٽتائي.

شڪلن جي فهرست

١ منصوبي جي علائقي جو نقشو (جيڪي نقصان پهچائڻ جي اسڪور تي مبني آهي.)
٢ پنجاب جي چونڊيل ضلعن جي اوروگرافي.
٣ سنڌ جي چونڊيل ضلعن جي اوروگرافي.
۴ سنڌ ۾ ضلعي واري ابتدائي مِٽي جو قسم
۵ زمين جا ڊڪيل درجا
٦ فصلن سان لاڳاپيل طبقو، پنجاب ۽ سنڌ جي ايف.اي.او ۾ شامل ٿيل ڊڪيل زمين
٧ ورهايل اهم فصل ۽ انهن جي ايراضي (اسڪوائر ڪلومينٽر)
٨ ايف اي او/ سُپارڪو چانورن جو ماسڪ
٩ ايف اي او/ سُپارڪو ڪڻڪ جو ماسڪ
١٠ ايف اي او/ سُپارڪو ڪمند جو ماسڪ
١١ ايف اي او/ سُپارڪو ڪپهه جو ماسڪ
١٢ آدمشماري في ايڪڙ جتي پاڻي موجودگي
١٣ سنڌو درياءِ جي آبپاشيءَ جي علائقن ۾ زميني پاڻي جا نقشا
١۴ گڏيل تحقيق جو مرڪز ١٠ سالن جي دور ۾ ٻيهر ايندڙ ٻوڏ جي خطري جو نقشو
١۵ درياءِ سنڌ جي آبپاشي جي نظام جو معيشتي آريام (نقشو).
١٦ پاڪستان جي زراعت جا شعبا
١٧ پاڪستان جا ايڪوريجنس.
١٨ پنجاب جي زرعي ماحولياتي علائقي جو نقشو جيڪو ضلعي سطح تي ڇاپو
١٩ پاڪستان جا محفوظ علائقا ضلعي ڇاپي سان گڏ
٢٠ صحت جي سهولتن جي قسم جا مختلف پاڳا.
٢١c مجموعي طور منصوبي جي جوڙجڪ ۽ ان کي هلائڻ جو ڍانچو

مرکزی خلاصو

١ . پاڪستان ۾ موسمياتي تبديليءَ جي موجوده منظرنامي کان اِهو پڌرو ٿئي ٿو تہ سنڌو درياءِ تي زرعي ۽ پاڻي جي انتظام جو رُجحان ڪاروبار ڪيو ويو آهي، جيڪڏهن اِهو ساڳئي طرح جاري رهيو تہ ٢٠٥٠ع تائين ملڪ اندر گرميءَ جي شدت ۾ سخت اضافو ٿيندو ۽ برساتن جي گهٽ پوڻ جي ڪري هارين ۽ سندن ذريعہ معاش تي خراب اثر پوڻ جو امڪان آهي. هيءُ منصوبو اهڙي تبديليءَ جي غرض سان تيار ڪيو ويو آهي تہ پاڻيءَ جي بيجا واهپي کان پاسو ڪندي، زراعت کي پاڻيءَ جي انتظام ماتحت نئين ضابطي ڏانهن مُنتقل ڪجي، تہ جيئن موسمياتي تبديلين جي پيش نظر هاري پنهنجي ذريعي معاش کي هٿي ڏيڻ جي قابل ٿئي. هن منصوبي جو مقصد، سنڌو درياءَ جي پاڻي جو صحيح استعمال ڪري زراعت کي پنهنجي اصل صورت ۾، متاثر هارين جي مدد ڪرڻ ۽ حڪومتي صلاحيت کي تقويت بخشڻ آهي، تہ جيئن اُها هِن اختياري عمل وسيلي عام ماڻهوءَ کي مُناسب مدد فراهم ڪري سگهي. هِن منصوبي تحت ڄاڻ جي حصول جي صلاحيت ۽ اُن جي وقتائتي استعمال سان مُلڪ جي پيداواري صلاحيت ۾ اضافو ٿيندو ۽ جديد مهارتڪاريءَ جي ذريعي، موسمياتي تبديلين، زراعت ۽ پاڻيءَ جي انتظام مٿان پوندڙ اثرن جو، ڪاميابيءَ سان مقابلو ڪري سگهبو. (جُزنمبر١) . اِهو هارين جي صلاحيت ۾ موسمياتي تبديليءَ کي محسوس ڪرڻ واري حِس جي ذريعي، قابليت، ڄاڻ ۽ فني مهارت سان وڌائيندو . (جُز نمبر ٢). اهو تبديليءَ جي لڳاتار عمل ۽ موسمياتي تبديليءَ واري لچڪ جي بِلا جهجهڪ تفهيمي خيالن کي وسيع قوت بخشڻ وارو ماحول پيدا ڪندو آهي. (جُز نمبر ٣). هِن ٦ ساليانہ پروگرام تحت، مجموعي طورتي پنجاب ۽ سنڌ صوبي جي ٨ ضلعن ۾ شروع ڪيو ويندو. جنهن جي مجموعي لاڳت ٤٩,٧ ملين آمريڪي ڊالر آهي. موسمياتي تبديلي جي وزارت، جيڪا موجوده پاڪستان جي قومي نامزد ڪيل اٿارٽي آهي، جيڪا (مجاز اختياري) هن پرگرام لاءِ مجموعي طور نگراني مُهيا ڪندي جڏهن تہ وفاقي، صوبائي ۽ مقامي حڪومتن جا ذميوار ادارا، مخصوص سرگرمين تي عملدرآمد واسطي عملي سان گڏجي ڪم ڪندا ۽ اُهي خانگي شعبي ۽ سول سوسائٽي جي چونديل نمائندن ۽ خاص طور هارين سان، زميني سطح جي تربيت دوران مُشاورت ۽ مڪمل سهڪار ۾ رهندا. هِن منصوبي مان، ٻهراڙيءَ جا لڳ ڀڳ ١٠٣ ملين ماڻهو سِڌي سنئون فائدو حاصل ڪندا. منصوبي جي قيمتن ۾ واپسيءَ جي اقتصادي شرح ۽ مستفيض ٿيندڙ (فائدو وٺندڙ) في شخص جي شرح ٦.١٥سيڪڙو آهي. جيڪو تقريباً ٣٨ آمريڪي ڊالر آهي. پاڪستان جي قومي نامزد ٿيل اٿارٽي جي درخواست تي موسمياتي تبديلي جي وزارت ۽ ايف.اي.او ٻئي گڏجي *"دي اڪريڊيٽيڊ اٿيٽي اينڊ ايڪزيڪيوٽنگ اٿيٽي"* ڪم ڪندا.

٢. منصوبي جي تحت تجويز ڪيل سرگرمين (مثلاً، مخصوص جڳہ وغيره) جي تفصيلات اڃان تائين حتمي طور تي طئي نہ ٿي سگهي آهي، پر محض بُنيادي نظام جوهڪ خاڪو نهيو آهي. جنهن جي مدد سان، موجوده ماحولياتي ۽ معاشرتي نظام جو ڊانچو (انوائرومينٽل اينڊ سوشل مئنيجمينٽ فريم ورڪ) (ESMF) ايف. اي. او پاران تيار ڪيو ويو آهي، جنهن ۾: (١) جيڪو امڪاني اهليت ۾ عام نفي ماحولياتي ۽ سماجي اثرات جي سڃاڻپ ڪندو(٢)گهٽ ۾ گهٽ اقدامن جي تجويز (٣) چونديل ماتحت سرگرمين جي لاءِ طئي ٿيل بُنيادي معيار مهيا ڪرڻ (٤) عملدرآمد دوران، هر هڪ جي ماتحت سرگرمين جي لاءِ تيار ڪيل اوزارن جي فهرست (٥) اداره انتظاميہ مهيا ڪن جيڪي ماحولياتي ۽ سماجي اپاءُ جا تحفظ ۽ ان جي عملدرآمد لاءِ شڪايت جو طريقيڪار (گريوينس ريڊريس مڪينزم)(GRM)، نگراني، رپورٽنگ ۽ ڪاغذي ڪارروائيءَ جو معيار واضع ڪن. ماحولياتي ۽ سماجي انتظام جو ڊانچو (انوائرمينٽل ائنڊ سوشل مئنجمينٽ فريم ورڪ (ESMF)) مجموعي طور تي جسماني مشقت ۽ سرگرمين کي اهڙيءَ طرح قابلِ عمل ۽ اڀياس جي مطالعي کان پوءِ ان کي منصوبي تحت يقيني بڻائيندو.

۳. مجموعي طور تي هن منصوبي جا ماحوليات ۽ سماج تي سٺا اثر پوندا آهن. ان ڳالهه جو قوي اميد آهي تہ، اِهو قدرتي وسيلن ۽ زراعت کي وڌيڪ معيار فراهم ڪندو ۽ زرعي زمين ۽ فارمن تي بهتر ڪم، زرعي طريقن ۽ قدرتي وسيلن جو انتظام، خاص طوردرياءِ سنڌ جي پاٽ جي پاڻيءَ جي نظام جي حفاظت پڻ ڪندو.ماحولياتي سرشتي جي سٺي ڪارڪردگي جا انسان جي صحت تي گهڻي عرصي لاءِ موثر اثرات مرتب ٿين ٿا. سماجي طور تي، هيءُ صنفي ڪارڪردگي جو منصوبي (جينڊر ائڪشن پلان) تحت، عورتن کي مصروف بڻايو ويندو، سندن سيني سرگرمين ۾ انهن جي شموليت کي يقيني بڻائيندو ۽ کين زرعي جاڻ ۽ قابليت وسيلي خودمختيار ڪيو ويندو. اُن سان مقرر حلقي جي ذريعہ معاش کي بهتر بنائڻ جي پڻ قوي اُميد آهي. اُن کان علاوه ٽيڪناالاجي، مشيني ۽ زرعي اوزارن جي مد ۾ سيڙپڪاري ڪري،پوئتي پيل ۽ بند فارمن کي استعمال ڪري ان تي اعليٰ معيار جي زرعي افزائش ۽ پيداوار تي پوندڙ موسمياتي تبديليءَ جي اثرن کي گهٽ ڪرڻ ۾ مدد فراهم ڪئي ويندي. اُميد آهي تہ اگري - ڪلائمٽ واٽر انفرميشن پورٽل (ACWA Portal) جي قيام سان سرڪاري ڪاتن ۽ ادارن تي مثبت اثر پوندا ۽ موسمياتي حالتن کي نظر ۾ رکندي، زرعي واڌاري جي خدمت ۽ قدرتي وسيلن جي منصوبہ بندي لاءِ معياري رابطي جو نظام مهيا ڪندو. اهڙين خصوصيتن کان علاوه هيءُ منصوبو، جُز نمبر ۰۲ تحت اهو يقيني بڻائيندو تہ هاري پنهنجي ذريعہ معاش کي بهتر ڪرڻ جي ڪوشش ڪن. مثال طور انٽيگريٽيڊ پيسٽ مئنجمينٽ (IPM) جنهن تحت، هِن منصوبي هيٺ جيت مار دوائن جي استعمال واري مُنظم انتظام وسيلي جيت مار دوائن جي مجموعي استعمال ۽ اُن جي خطرن کي گهٽائڻ شامل آهي.

۴. منصوبي تحت وچٿرو(معتدل) خطرن کي ڀاڱو "ب" (ڪئٽگري "بي") تحت تقسيم ڪيو ويو آهي ۽ اُها اُميد ڪئي وئي آهي تہ منصوبي جون سرگرميون، هيٺ ڏسيل ماحولياتي ۽ سماجي حفاظتي تدبيرن جهڙوڪ: اِي.ايس.ايس ۳، اِي.ايس.ايس ۵، اِي.ايس.ايس ۷ ۽ اِي.ايس.ايس ۹ (ESS۳, ESS۵, ESS۷ ۽ ESS۹) کي تحرڪ (چورڻ) ۾ آڻيندیون. منصوبي جو بُنيادي مقصد، منصوبي جي حدن ۾ ايندڙ بي زمين هارين (اهي هاري جنهن کي زمين نہ آهي) ۽ ليبر مارڪيٽ جي متاثر پورهيتن کي اُن جي سرگرمين ۾ شامل ڪرڻ آهي. انهن حڪمتِ عملي جي عمل درآمد لاءِ ڏسيل سمورين ماتحت سرگرمين جي سجاڻپ ڪري سگهجي ٿو. مخصوص حفاظتي حڪمت عمليءَ جي هيٺ نشاندهي ڪئي وئي آهي.

حفاظتي حڪمت عملي	عملي طريقو	حفاظتي آلات ۽ بچاءُ جا قدم
ESS-١قدرتي وسيلن جو انتظام	نہ	غير لاڳاپيل سرگرمي (ڏسڻي ١)
ESS-٢تبديليءَ جو عمل، ماحولياتي نظام ۽ قدرتي رهائشگاهه	نہ	غير لاڳاپيل سرگرمي (ڏسڻي ١)
ESS-٣ خوراڪ ۽ زراعت لاءِ جينياتي وسيلن جو پلانٽ	ها	ESMF/SEMP رجسٽرڊ بج جو استعمال يقيني بڻائيندو.
ESS-٤زراعت ۽ خوراڪ جي لاءِ جانورن، چوپائي مال ۽ آبي جيوت جا وسيلا	نہ	غير لاڳاپيل سرگرمي (ڏسڻي ١)
ESS-٥ ڪيڙن ۽ جيت مار دوائن جو انتظام	ها	ESMF/SEMP انٽيگريڊي پيسٽ مئنجمينٽ (IPM) سان گڏجي تربيت ۽ اهڙين حفاظتي تدبيرن، جنهن سان جيت مار دوائن جي استعمال ۽ جنهن سان جيتن جو بچڻ ناممڪن هُجي، انهن کي يقيني بڻائيندا.
ESS-٦ غيرارادي آبادڪاري ۽ نقل مڪاني	نہ	غير لاڳاپيل سرگرمي (ڏسڻي ١)
ESS - ٧ مهذب / سليقي وارو ڪم	ها	ESMF/SEMP، هارين جي لاءِ سکيا/تربيت، مهذب ڳوٺن جي لاءِ روزگار، ۽ سرڪاري آگاهيءَ جا اجلاس منعقد ڪندو. عمر مُطابق ڪم، ڪاروبار، صحت ۽ حفاظت، منصوبي تحت رضاڪاراڻہ هدايتن تي عملدرآمد جي ذميوار اداري جو تعين ۽ زمينن، ماهي گيرين ۽ ٻيلن جا دورا ڪرڻ
ESS-٨صنفي برابري	نہ	مخصوص صنفي سرگرمين ۽ صنفي تجزيي واري عمل کي اڳواٽ منصوبي سازيءَ ۾ شامل ڪرڻ.
ESS-٩مقامي ماڻهو ۽ ثقافتي ورثو	ها	ESMF/FPIC، موقعو- تلاش جو سرشتو (ڏسڻي ٤)

٥. عملدرآمد جي ابتدائي مرحلي وقت نمودار ٿيندڙ منفي اثر عارضي نوعيت جا هوندا آهن، جن کي اڳتي هلي بلڪل ختم يا گهٽ ڪري سگهجي ٿو. منصوبي تحت، ڏنل پاڻيءَ جي انتظام جي طريقن کي جُز نمبر ١ ۾ هيٺ سخت ڪارائتي عمل ۽ اِي.ٽي. جي نگرانيءَ تحت مضبوط ڪيو ويندو. هِن منصوبي جو مقصد اهو ناهي ته پاڻي بابت تڪرارن جو سلسلو جاري رهي. ساڳي ريت جُز نمبر ٢ تحت ڪُليل فارمن لاءِ پاڻيءَ جي انتظام واري طريقي لاءِ پڻ اهو نه سمجهيو وڃي تہ اُن جو مقصد هيٺانهين يا مٿانهين پاسي جي پاڻي واپرائيندڙن وچ ۾، پاڻيءَ جي پيدا ٿيل ڪوٽ کي پوري ڪرڻ جي پيشِ نظر تڪرار پيدا ڪرڻ آهي. بي زمين هارين ۽ پورهيتن کي هِن منصوبي ۾ شامل ڪرڻ جو مطلب اهو آهي تہ انهن ۽ زميندارن وچ ۾ لاڳاپا متاثر ٿيڻ جو خدشو هوندو آهي، جنهن جي نتيجي ۾ زمين جي قيمتن سميت پيداواري مصنوعات، ٻيلن ۽ مڇيءَ جي مهانگي ٿيڻ جو خطروپڻ آهي، جنهن کي ذميوار حُڪومت جي نمائندن ۽ رضاڪارن جي هدايتن سان گهٽائي سگهجي ٿو. هِن قسم جي حساسيت ٻهراڙين ۾ عزت واري روزگار، عمر مطابق ڪم جو تعين ۽ نوجوانن جي، پنهنجي خاندانن جي خوشحاليءَ جي لاءِ مناسب منصوبہ بندي ۾صحيح رهنمائي ڪندي.

پيداوار ۾ اضافي جي نتيجي ۾ نئين توانائي جهڙوڪ: سُست رفتار جي ياڻ جيڪو گند جو خاتمو نه ٿو ڪري سگهجي وغيرهه تي اعتبار ڪرڻ جهڙا مسئلا پيدا ٿي سگهن ٿا. آخرڪار پيداوار ۾ واڌارو اُنهن جي استعمال جو نتيجو تصور ٿيندو، پر اجا بہ زرعي جيت مار دوائن جو استعمال سِڌي سنئون هن منصوبي جي مقصدن ۾ هرگز شامل نہ آهي. هِتي اهو واضح ڪجي ٿو ته هِن منصوبي جو صحيح پهلو اِهو آهي تہ سِڌي ريت زرعي جيت مار دوائن جي استعمال جي اثرن کي IMP تربيت تحت ممڪن حد تائين گهٽايو ويندو. مثال طور، جتي اهڙن دوائن جو استعمال مجبورن لازم هوندو، اُتي اُن بابت تربيت جو اهتمام ڪيو ويندو ۽ مُناسب جاڻ فراهم ڪئي ويندي. هِن منصوبي جو مقصد، زرعي جيت مار دوائن جي استعمال کي هرگز هٿي وٺرائڻ نہ آهي پر اهڙي طرح خطرناڪ دوائن جي استعمال کان بہ هر صورت ۾ مڪمل طور پاسو ڪيو ويندو. هن منصوبي تحت تعميراتي سرگرمين طرف ڌيان مرڪوز ڪو نہ ڪيو ويو آهي، البته ايگرو-ميٽ سسٽم خاطر معمولي نوعيت جي سرگرمين جو انعقاد ڪري سگهجي ٿو. اهڙي صورت ۾ ٿوڙي وقت لاءِ مقامي سطح تي، معمولي نوعيت جي منفي اثرن جهڙوڪ شورگوڙ جي آلودگي جي عمل جي لڳائڻ دوران، ڏُڌڙ جي آلودگي مٽي جي ڪري، ايگرو-ميٽ سسٽم جي انعقاد دوران صحت جي حفاظتي خطري جو امڪان رهي سگهي ٿو پر هِن منصوبي جي اها خصوصيت آهي تہ اهڙن خطرن کي اڳتي هلي بلڪل گهٽائي سگهجي ٿو.

تعارف

٦. جرمن واچ جي ٢٠١٨ ع جي چيپل فهرست "دنيا جي وڏي عرصي لاءِ ماحولياتي خطري جي فهرست" (گلوبل لانگ ٽرم ڪلائميٽ رسڪ انڊيڪس) ۾ پاڪستان جو ستون نمبر آهي، ۽ سندس ماحولياتي تبديلي جي منفي اثرن کان بري طرح متاثر ٿيڻ جو امڪان پڻ ڏيکاريو ويو آهي. جنهن جا اهم سبب موسم جو خشڪ ۽ نيم (جزوي) خشڪ هجڻ، هڪ دريائي نظام تي وڌيڪ پروسو ڪرڻ ۽ زراعت جي پاڻي جي فراهمي لاءِ برف باري ۽ گليشيئر جي ڳرڻ تي دارومدار هجڻ ڪري نتيجي ۾ ملڪ ماحولياتي تبديلي جي تناظر ۾ تمام گهڻو حساس ٿي ويو آهي. ملڪ اندر زرعي پاڻي جو ٩٠ سيڪڙو استعمال ڪندي ملڪ جي مزدور طبقي جي ٤٠ سيڪڙو کي روزگار سان لڳائي، اهو طبقو ملڪ اندر ٩٠ سيڪڙو کاڌ ۽ خوراڪ فراهم ڪري ٿو. جڏهن ته ٧٥ سيڪڙو ٻاهرين آمدني ڪمائي ڏئي ٿو. ملڪ جي پنهنجي مجموعي گهربل مصنوعات (گراس ڊوميسٽڪ پراڊڪٽ (جي ڊي پي)) ۾ ڪل ٥.١٩ سيڪڙو حصو زراعت جو شعبو ڏئي ٿو، جيڪو ٻئي نمبر تي آهي. اهڙين حالتن ۾ پاڪستان جهڙي ملڪ ۾ پاڻي ۽ زراعت جو رشتو/ لڳاپو تمام اهم آهي.

٧. پاڪستان جي زراعت جو تقريباً ٩٤ سيڪڙو آبپاشي نظام تي دارومدار رکي ٿو. جنهن مان ٩٠ سيڪڙو زراعت کي سنڌو درياءِ جو پاڻ (انڊس بيسن) مان پاڻي ڏنو وڃي ٿو. سنڌو درياءِ جي پاڻ، لاڳيتو ٢٠ هزار ڪلوميٽر تائين وهندڙ واهن تي مشتمل دنيا جو هڪ وڏي ۾ وڏو آبپاشي نظام آهي، جنهن ذريعي ١٨ ملين ايڪڙ زمين آباد ڪئي وڃي ٿي. پاڻ اندر زراعت جا انتظام برفاني ۽ گليشيئر پگهرجڻ ۽ پاڻي جي وهڻ جو مقدار ۽ وقت جو تعين هڪ پيچيده مسئلو آهي. جيڪو موسمن جي لاهن چاڑهن جي ذريعي سنڀاليا وڃن ٿا. پاڻ (بيسن) اندر پاڻي جا ٽي مکيه ذريعا آهن: جن ۾ سانوڻيءَ جي برسات، موسمي برفباري ۽ گليشئر جي برف جو پگهرجڻ جڏهن ته ٥ هزار کان وڌيڪ گليشئير ۽ برف جي پگهرڻ جي نتيجي ۾ درياءِ اندر مجموعي وهڪري جو ٦٠ کان ٧٥ سيڪڙو آهي. پاڻي هنڌو ڪش - قراقرم - هماليه جي ٨ هزار ميٽر جي چوٽيءَ کان ٿيندو سنڌو درياءِ ۾ اچي ٿو ۽ ٣ هزار ڪلوميٽر جي ڊيگهه جو مفاصلو طئي ڪري، هندي سمنڊ ۾ ڇوڙ ڪري ٿو. آبپاشي تحت وڌندڙ زرعي زمين ۽ خطي جي خشڪ حالت (سراسري طور تي سالانه ١٥٠ کان ٢٥٠ ملي ميٽر تائين پاڻي جي وهڪرو) ۽ سنڌودرياءِ جي پاڻي جو بُنيادي ذريعو برفباري ۽ برف جو پگهرجندڙ پاڻي آهي، جيڪو درياءِ سنڌ جي پاڻ (انڊس بيسن) کي ماحولياتي تبديلي جي لاءِ وڌيڪ حساس بڻائي ٿو.

٨. موسميات جي مختلف رپورٽن مان اڳڪٿي ڪئي وئي آهي ته درياءِ سنڌ جي پاڻ (انڊس بيسن) جي (علمِ بَحر) هائيڊرولاجي تي آبهوا جي تبديلي جا نهايت سنجيده اثر پئجي رهيا آهن، جنهن جي نتيجي ۾ گهڻو گرمي پد جو وڌڻ ۽ پاڻي جي وهڪرن جي سطح ۾ تبديلي جا امڪان آهن. گذريل ٣٠ سالن ۾ پاڻ (بيسن) اندر گرمي پد ٥.٠ سينٽي گريڊ تائين وڌي چُڪو آهي، جڏهن ته هڪ اندازي موجب ٢٠٦٠ع ۾ اهو وڌي ١٠٤ کان ٣٠٧ سينٽي گريڊ تائين پهچندو. جيڪو عالمي سراري تناسب کان وڌيڪ آهي. جڏهن ته وڌندڙ گرمي پد سياري جي مهينن ۽ اترين جابلو علائقن ۾ (جيڪي پگهرجندڙ پاڻي جو ذريعو پڻ آهن) وڌيڪ هوندو ۽ برساتن جي اڳڪٿي ڪرڻ مشڪل ٿي ويندي، جڏهن ته موجوده گڏ ڪيل انگ اکرن جي بنياد تي ۽ ايف.اي.او جي وڌيڪ تجزئي ڪانپوءِ مليل ماحولياتي تبديلي جي اڳڪٿين ۽ اثرن جو تفصيلي جائزو ورتو ويو (هن پروجيڪٽ جي امڪاني مطالعي جي سيڪشن ٣ جي خاڪي ۾ ڏنل آهي.) جن مان هيٺ ڄاڻايل ست مختصر اهڙا اهم اثر آهن، جيڪي بنيادي عنصر تصور ڪري سگهجن ٿا.

الف. برسات ۽ برف مان نڪرندڙ پاڻي وهڪري جي تناسب ۾ تبديلي : برسات جي پاڻي واري وهڪري جو تناسب جيڪو ٥٨ سيڪڙو (سال ١٩٧١ع کان ٢٠٠٠ع تائين) ، ٦٦ سيڪڙو کان ٧٥ سيڪڙو (سال ٢٠٧١ع کان

۲۱۰۰ع تائين) تائين تصور ڪيو ويوآهي، اها تبديلي خاص طور، زراعت جي علائقن ۾ درياءِ سنڌ جي پاٽ (انڊس بيسن) جو سست رفتار ۾ وهڻ جو سبب برف جو آهستي پگهرڻ ڄاڻايو ويو آهي.

ب. برف ۽ گليشيئر جي پگهرڻ وارن نمونن ۾ تبديلي جن جي سال جي شروعات ۾ جلدي ٿيڻ ۽ سال جي آخر تائين رهڻ جي ڪري بهار ۽ سرءُ جي موسم جي شروعات ۾ پاڻي جي وهڪري ۾ وڌندڙ واڌ جيڪا زرعي ڪئلينڊر (جنتري) سان موافقت نٿي رکي.

ت. گليشيئرن مان حاصل ٿيندڙ پاڻي جي مقدار جو گهٽجڻ (۲۰۷۱ - ۲۱۰۰) جيڪي گليشيئر جي پگهرجڻ جي نتيجي ۾ حاصل ٿيندڙ پاڻي ۾ گهٽتائي جي ڪري درياءِ سنڌ ۾ پاڻي جو ڪوٽ جو اهم سبب بڻجندو.

ث. درياءِ سنڌ اندر موجود پاڻي جي مقامي ۽ عارضي تبديلين جي ڪري مٿئين علائقن خاص طور تي، ڪُنزه، شِگار، شيوڪ ۾ درياءِ سنڌ جي ماتحت پاٽ ۾ پاڻي جي وهڪري جي واڌ. جڏهن هيٺين علائقن جي ماتحت پاٽ (سب بيسن) ۾ پاڻي وهڪرن ۾، خاص طور تي بهار جي موسم کان اونهاري واري موسم جي وچ واري وقت ۾ خطرناڪ حد تائين ڪوٽ کي منهن ڏيڻو پوي ٿو.

ج. **پاڻي جي وڌيڪ بخارجڻ جي نتيجي ۾ درياءَ جي وسيع سطح اندر فصل واري پاڻي جي وڌندڙ گهرج**: پاڪستان محڪمہ موسميات پاران هڪ مطالعي ذريعي فصلن جي وزن جو ماڊل (ڪراپ ويٽ ماڊل) جو استعمال ڪندي مکيہ فصلن جي بخارجڻ جي حوالي سان گرمي پد واڌو ۳ سيڪڙو وڌڻ جي نتيجي ۾ زراعت کي پاڻي جي گهرج ۲۰۲۵ع ۾ ٦ سيڪڙو جڏهن تہ ۲۰۵۰ع ۾ ۱۲ کان ۱۵ سيڪڙو جو ڪاٿو لڳايو ويو آهي. ان جو مقصد ۲۰۵۰ع ۾ فصلن جي بقاءَ لاءِ ۱۰ بلين ڪيوبڪ ميٽر (بي سي ايم) واڌو پاڻي درڪار آهي.

د. ۲۰۵۰ع تائين اناج سان لاڳاپيل فصلن جي اُپت ۾ ٦ کان ۱۲ سيڪڙو، پاڄين ۽ موسمي ميوون جي اُپت ۾ ۵ کان ۱۳ سيڪڙو ڪوٽ جيڪا آبهو ۾ تبديلي جي نتيجي ۾ مقرر ٿيل فصل واري بقاءَ جي حد کي بہ اورانگهي ويندي. پاڪستان جي ٻهراڙي وارن علائقن جي غير يقيني واري صورتحال جي ڪري قدرتي آفتن جهڙوڪ ٻوڏ يا ڏُڪار جو بار بار واقعه ٿيڻ سان وڌيڪ تباهي کي منهن ڏيڻو پوندو.

و. ناخوشگوار موسمي حالتن سبب خطرن جو وڌڻ: سنڌو درياءَ جي منجهيل هائيڊرولاجيڪل حڪمراني ۽ پاڻي بابت تمام گهڻي غير يقيني صورتحال جي ڪري مستقبل جي ٻوڏ يا ڏُڪاري واري حالتن جي وقت جي اڳڪٿي ڪرڻ يا اندازو لڳائڻ تمام ڏکيو آهي. جيتوڻيڪ ايف اي او جو موسمي حالتن جو تاريخي مواد جي بنياد تي تجربو ٻڌائي ٿو تہ مستقبل ۾ اهڙن خراب موسمي حالتن جو بار بار واقع هجڻ جا چڱا امڪان آهن.

۹. سنڌو درياءَ جي چار مکيہ فصلن جي اُپت (جنهن ۾ ڪڻڪ، ڪپهہ، چانور ۽ ڪمند شامل آهن)، جي ٻُري طرح متاثر ٿيڻ جو امڪان آهي. جيڪڏهن انهن مکيہ فصلن جي اُپت ايندڙ ۲۰ سالن ۾ رڳو ۴ سيڪڙو تائين بہ گهٽجي وئي تہ درياءَ اندر زراعت سان لاڳاپيل آبادگارن کي ساڳي عرصي جي لاءِ هڪ اندازي موجب ۵۰۰ ملين آمريڪي ڊالرن جو نقصان ٿيندو. درياءَ تي فصلن جي اُپت جي اهڙي گهٽتائي جي ڪري زراعت جو شعبو نہ صرف پنهنجي اهميت وڃائي ويهندو پر ملڪ جي سراسري معيشت ۾ پڻ ڪيس اهو مقام نہ رهندو. ان جي نتيجي ۾ ملڪ جي معيشيت ڪمزور ٿيندي ۽ ملڪ زرعي پيداوار ٻاهران گهرائڻ تي مجبور ٿيندو.

١٠. زراعت ۽ سنڌو درياهه تي آبهوا جي تبديلي جي اثرن جي نتيجي ۾ درياهه ۽ آسپاس رهندڙ ١٥٨ ملين عوام جي لاءِ پڻ سماجي ۽ معاشي خطرا لاحق ٿيندا. تقريبن ٤٣ ملين ننڍا آبادگار جن ۾ وڏو تعداد ڪُڙمين جو آهي، جن ۾ وري عورتن جو تناسب ٧٠ سيڪڙو آهي، جيڪي سراسر طور تي هڪ هيڪٽر کان گهٽ زرعي زمين آباد ڪن ٿيون. ماحولياتي تبديلي جي متاثرين جو وڏي ۾ وڏو انگ انهن لاچار ننڍن آبادگارن جو هوندو جن وٽ جيئڻ جو ڪو ٻيو وسيلو آهي نہ ڪنهن جاڻ تائي رسائي آهي ۽ نہ ئي وري ڪين نئين ٽيڪنالاجي، مالي وسيلن تائين رسائي توڙي سرڪاري نوڪريون آهن تہ جيئن هُو پنهنجي جياپي جي لاءِ آبهوا ۾ تبديليءَ جي پيش نظر پاڻ کي تبديل ڪن. ان ڳالهہ جو پڻ اندازو لڳايو ويو آهي تہ لڳاتار خطرن جي نتيجي ۾ سماجي نا انصافي زور وني ويندي جڏهن تہ وسيلين جي لُٽ مار جي ڪري سماجي اڻ برابري، جهڳڙا، لڏ پلاڻ واري صورتحال پڻ پيدا ٿي سگهي ٿي.

١١. آبهوا ۾ تبديلين جي نتيجي ۾ پاڪستان جي معيشيت کي لاحق خطرن کي نظر ۾ رکندي ٢٠١١ع ۾ حڪومتِ پاڪستان جي منصوبا بندي، ترقي ۽ سُڌارن واري شعبي پاران ملڪ جي معاشي واڌاري لاءِ هڪ ڊانچو جوڙيو ويو، جنهن ۾ واضح طور تي ماحولياتي تبديلين کي نظر ۾ رکندي معاشي واڌ جي تناظر ۾ زراعت، پاڻي ۽ توانائي جي شعبن ڏانهن وڌيڪ ڌيان ڏنو ويو آهي. انهيءَ جي پيش نظر سال ٢٠١٢ع ۾ وفاقي سرڪار پاران زرعي ترقي تي زور ڏيندي، قومي ماحولياتي تبديلي جي پاليسي جاري ڪئي وئي. اقوامِ متحده ڊانچي جي ماحولياتي تبديلي واري ڪنوينشن (يو.اين.ايف.سي.سي.سي) جي ٢٢ پارٽين واري ڪانفرنس (ڪاپ - ٢٢) ۾ پاڪستان پاران قومي ماحولياتي تبديلي واري پاليسي کي نمايان طور تي پيش ڪندي، ان سان لاڳاپيل ملڪي سطح تي آفتن جي خطري کي گهٽائڻ واري پاليسي (نيشنل ڊزاسٽر رسڪ ريڊڪشن پاليسي) ۽ ان جي پائيدار ترقي وارن مقصدن (سسٽين ايبل ڊولپمينٽ گولز) سان ڳنڍيل پنهنجي ترقي وارن منصوبن جي پڻ واضح طور تي ذڪر ڪيو ويو.

١٢. ماحولياتي تبديليءَ جي خطرن کي منهن ڏيڻ جي لاءِ اهو ضروري آهي تہ ڪيترائي وڌيڪ ڪارائتا قدم کنيا وڃن تہ جيئن زرعي پيداوار جي بقاءَ ۽ شعبي جي پائيدار واڌ ويجهہ کي قابل بڻائجي جيڪا غربت کي گهٽائڻ لاءِ ۽ کاڌ خوراڪ جي ضمانت جي لاءِ پڻ ضروري آهي. سڀ کان پهرين پاڪستان جي لاءِ پنهنجي پاڻي وسيلن جي انتظامن جي بهتري جي معقول حل لاءِ اهو اهم آهي تہ روزاني جي بنياد تي هائيڊرولاجيڪل سسٽم جي ماپ ۽ نگراني جي انتظامن جي سلسلي ۾ لاڳاپيل عملي جي سگهہ کي وڌائڻ ۽ بهتر بنائڻ تمام ضروري آهي. ملڪ جو زرعي شعبو پاڻي جي حوالي سان وڌ ۾ وڌ مٿاڇري واري پاڻي تي انحصار ڪري ٿو. جيڪو پاڻي، خاص طور تي گليشيئرس جي برف پگهرجڻ جي صورت ۾ حاصل ٿئي ٿو. تنهن ڪري اهو پاڻي وسيلن واري نظام جي گرمي پد وڌڻ جي تناظر ۾ وڌيڪ حساس ۽ خطرناڪ آهن. گرمي پد ۾ مسلسل ۽ تڪڙي واڌاري جي معاون اثرن جي خطرن جي ڪري اهو ضروري آهي تہ پاڻي جي معلومات جي حوالي سان ڪو وقتائتو ۽ بهترين سسٽم هجڻ گهرجي جنهن سان وڏي عرصي لاءِ پاڻي انتظامن جي منصوبا بندي جي سلسلي ۾ بهتر ۽ معقول فيصلا ڪري سگهجن، جيڪي سڄي قوم جي مستقبل سان سهلاڙيل آهن. سنڌو درياهہ مان، زراعت جي لاءِ پاڻي استعمال ڪندڙن کي پاڻي کي بچائڻ واري ٽيڪنالاجي جو استعمال ۽ پاڻي ضايع ڪرڻ کان پاڻ کي روڪڻ توڙي گرم موسم سان مواقفيت رکندڙ فصل پوکڻا پوندا. انهيءَ عمل کي هٿي وٺرائڻ جي لاءِ ماحولياتي تبديلي جي سلسلي ۾ زراعت جي شعبي سان لاڳاپيل مختلف ادارن ۽ ماڻهن لاءِ آگاهي واري عمل کي وڌيڪ بهتر ڪرڻ ضروري هوندو جڏهن تہ فيصلن ڪرڻ وقت لاڳاپيل ۽ ضروري جاڻ جي رسائي لاءِ وقت سر مناسب جاڻ جو هجڻ تمام ضروري آهي.

۱۳. سنڌو درياهه جي لاڳاپيل ڌرين کي پاڪستان اندر ماحولياتي تبديلين جي خطرن کي منهن ڏيڻ جي لاءِ حڪمت عملي جوڙڻ جي سلسلي ۾ ڪيترن ئي مسئلن کي منهن ڏيڻو پئجي رهيو آهي. جنهن ۾ پاڻي، زراعت ۽ ماحوليات متعلق جامع ڄاڻ ۽ تجزئي وارن اوزارن يا سافٽ ويئرز جو فقدان هجڻ آهي. جڏهن ته اها به حقيقت آهي ته هائيڊرولاجيڪل جي ڄاڻ کي گڏ ڪرڻ، نگراني توڙي رسائي، مختلف وزارتن، پاڻي انتظام وارن ۽ تحقيقي ادارن وٽ هجڻ پڻ سهولت بجاءِ مشڪلاتون پيدا ڪري رهيو آهي. ملڪ جي هڪ اهم قدرتي وسيلي (پاڻي) جي استعمال لاءِ موثر ۽ بهتر انتظامن جو نه هجڻ، لاڳاپيل ادارن وچ ۾ مُناسب رابطي ڪاري نه هئڻ جو نتيجو آهي. قديم پاليسين ۽ پاڻي جي جامع نگراني نه هجڻ ڪري نتيجي طور زرعي زمين تي پاڻي جي استعمال وقت ڪابه حڪمت عملي لاڳو نٿي ٿئي. اها به هڪ حقيقت آهي ته صوبائي سطح تي زرعي توسيع کاتي وٽ، ماحولياتي تبديلي جي خطرن کي منهن ڏيڻ جي لاءِ ڪا ڄاڻ آهي ۽ نه ڪا جديد ٽيڪنالاجي آهي. توسيع کاتي وٽ رهنما پاليسي کي عمل ۾ آڻڻ توڙي ماحولياتي تبديليءَ بابت مهيا ٿيل ڄاڻ کي اڳتي ڦهلائڻ واسطي ڪا موثر حڪمت عملي آهي.

۱۴. خانگي شعبي اندر ڪم ڪندڙ ڏُريون، جيڪي واپار توڙي معاشي خدمتون سرانجام ڏين ٿيون، وٽ ماحولياتي تبديلي جي خطرن بابت نه صرف بهتر ڄاڻ آهي پر انهن خطرن کي منهن ڪيئن ڏجي؟ بابت پڻ جوڳو انتظام نه آهي پر مارڪيٽ ۾ گهربل يا بهتر ٽيڪنالاجي نه هجڻ ڪري محدود معلومات ۽ غير يقيني واري صورتحال ڪري اهڙن خطرن کي منهن ڏيڻ وارو عمل پڻ ڪمزور آهي. آبادگار پڻ ماحولياتي تبديليءَ جي اثرن کي منهن ڏيڻ جي لاءِ پاڻ پتوڙين ٿا پر مستقبل ۾ ڇا ٿيندو ۽ خطرن کي منهن ڏيڻ جي لاءِ ڪهڙا حل هجن ٿا، ان حوالي سان اضافي ڄاڻ کان هُو قاصر آهن. وٽن ماحوليات متعلق موجود ڄاڻ لاءِ محدود رسائي آهي. ساڳي ريت لاڳاپيل ادارن وٽ پڻ ماحولياتي تبديلي بابت معلومات يا تجربن جي بنياد تي موافقتي موقعا گهٽ آهن.

۱۵. سنڌو درياهه کي ماحوليات مطابق زراعت ۽ پاڻي انتظامن کي لچڪدار بڻائڻ، جيڪو اڳتي هلي ڪري منصوبي جي حوالي سان لکيو ۽ پڙهيو ويندو، جنهن جو خاص مقصد هن ريت آهي ته سنڌو درياهه جي حساس آبادگارن کي ماحوليات پٽاندڙ وڌيڪ لچڪدار بڻائڻ ۽ حڪومت جي سگهه کي وڌائڻ واسطي آبادگارن کي مستقبل جي ماحولياتي تبديلين جي اثرن کان بچاءُ جي لاءِ مدد فراهم ڪري سگهجي ۽ اهو تڏهن ممڪن ٿيندو. جڏهن منصوبي مطابق هيٺيان مقصد حاصل ڪري سگهبا.

i. ماحولياتي تبديلين کي منهن ڏيڻ جي لاءِ منصوبابندي ۽ ترقي وارن ريگيوليٽري ادارتي نظام کي هٿي ڏيڻ.
ii. فيصلا سازي جي سلسلي ۾ ماحوليات متعلق ڄاڻ جي استعمال ۽ فراهمي کي وڌائڻ.
iii. پوکيءَ دوران ماحولياتي خطرن جي گنجائش کي گهٽائڻ ۽ موافقت کي وڌائڻ.
iv. لاڳاپيل ڌرين ۾ آبادگارن پاران ماحولياتي تبديلي جي گنجائش جي سلسلي ۾ رابطن ۽ شموليت کي بهتر بڻائڻ.
v. ماحولياتي خطرن کان بچاءُ جي ڄاڻ جي فراهمي کي وڌيڪ بهتر بڻائڻ.

۱۶. منصوبي جو گهڻو ڌيان هيٺ ڏنل شين تي هوندو.

i. درياءِ سنڌ جي پاڻ جا اهي علائقا، جيڪي ماحولياتي تبديلين جي ڪري وڌيڪ حساسيت جو شڪار هوندا.
ii. انهن حساس علائقن وارن آبادگارن ۽ سندن مکيه فصلن جي پوکي جهڙوڪ: ڪپهه، ڪمند، ڪڻڪ ۽ چانور.
iii. ماحوليات سان مواقفيت رکندڙ زراعت واري ٽيڪنالاجي ۽ پاڻي جي انتظامن جي بهتري ڪري غذا ۽ خوراڪ جي حفاظت کي وڌائڻ.

iv. حڪومتي ادارن، سرڪاري ۽ غير سرڪاري ڌرين وچ ۾ رابطن ۽ سهڪار کي هٿي ڏين، تہ جيئن حڪومت يا مالي سهڪار ڪندڙ ادارن (ڊونرس) پاران ماحوليات ۽ پاڻي جي انتظامن کي بهتر بڻائڻ جي لاءِ مدد گار ثابت ٿين.

منصوبي جي ڪل لاڳت اندازاً ٧.٤٩ ملين امريڪي ڊالر آهي، جنهن ۾ سرڪار پاران مالي سهڪار ٧.١٢ ملين امريڪي ڊالر ۽ جي.سي.ايف جي مالي مدد ٣٧ ملين امريڪي ڊالر پڻ شامل آهن. منصوبي ۾ پنجاب صوبي جي پنجن ضلعن (ڊيرو غازي خان، مظفر ڳڙهہ، ملتان، لوڌران ۽ خانيوال) ۽ سنڌ صوبي جي ٽن ضلعن (سانگهڙ، بدين ۽ عمرڪوٽ) ۾ لاڳو ڪيو ويندو. هن منصوبي تي ڇهن سالن (٢٠١٩ - ٢٠٢٤) اندر عمل در آمد ڪيو ويندو، جڏهن تہ منصوبي جا هيٺيان چار جُز هوندا:

جُز نمبر ١. زارعت ۽ پاڻي واري شعبي ۾ ماحولياتي تبديليءَ جي تناظر ۾ مواقفت جاڻ کي وڌائڻ ۽ بهتر بنائڻ.
جُز نمبر ٢. زرعي فارمن تي، ماحولياتي تبديليءَ جي خطرن کي گهٽائڻ واري نظام سان موافقت رکڻ
جُز نمبر ٣. لڳاتار تبديلي مطابق ماحول جوڙڻ ۽ تيار ڪرڻ
جُز نمبر ٤. منصوبي جي حڪمت عملي ۽ انتظام

١٧. **اقوامِ متحده جي خوراڪ ۽ زراعت جي اداري ايف اي او جي حفاظتي طريقہ عمل يا حڪمت عملي تحت، هن منصوبي کي درجہ وار خطري جي صف بندي ۾ رکيو ويو آهي.** ايف.اي.او جي ماحولياتي ۽ سماجي عڪس ريزي واري فارم (ڏسو ڏسٽي ٣) جي طرفان منصوبي جي خطري ڪيو ويو. جيڪو خطري جي علائقن کي سڃاڻي ۽ انهن خطرن جي جوابي چندڀاڻ جي بنياد تي انهن جي نتيجن جي درجہ بندي ڪندو. منصوبي جي انديشن ۽ خطرن جي ماحولياتي ۽ سماجي انتظامن جي ڍانچي تحت (اِي.ايس.ايم.اي هن دستاويز) جنهن تي عمل ڪندڙ ادارن ۽ منصوبن جي نشاندهي جي تياري دوران انهن جي تعميل ڪرڻ وارن ادارن، ماحولياتي ۽ سماجي تعين ڪرڻ وارين ڏُرين، اثرن کي گهٽائڻ ، توڙي منصوبي کي عمل ۾ آڻڻ دوران رپورٽ ۽ نگراني ڪرڻ جي پڻ رهنمائي ڪئي ويندي آهي. اِي.ايس.ايم.اَي کي اين.ڊِي.اَي کان منظور ڪرايو ويندو. تہ جيئن ادائيگي جي بنياد تي ۽ ماتحت ٺيڪيدار (مثال طور، جيڪي ايل.او.اَي. معاهدي جي تحت ڪم ڪن). اِي.ايس.ايم.اَي کي ايل.او.اَي. جو حوالو ڏئي ڪنهن بہ ماتحت ٺيڪيدار کي فهرست ۾ شامل ڪري ان کي عملن ۽ قانون جو پابند بڻيو ويندو. منصوبي سان لاڳاپيل سرگرميون منعقد ڪرائڻ کان پهرين LOAs ۾ شامل حصيدارن کي ماحولياتي ۽ سماجي تحفظ (EES) جي تربيت ڏني ويندي.

١٨. **اِي.ايس.ايم.ايف جو مجموعي مقصد اهو آهي تہ ماحولياتي ۽ سماجي نگراني تحفظ کي يقيني بڻائي سگهجي.** ان سان منصوبي کي عمل درآمد ڪرائڻ وارين ادارن بشمول ايف.اي.او ۽ ذيلي-معاهدي ڪندڙ ادارن کي ننڍين سرگرمين جي ماحولياتي ۽ سماجي اثرن کي ڳولي انهن کي نظر ۾ رکڻ ۽ رهنمائي پڻ فراهم ڪري سگهجي. جنهن جي مدد سان مناسب ماحولياتي ۽ سماجي خطري واري درجہ بندي جو سلسلو طئي ڪري سگهبو. اِي.ايس.ايم.ايف پاران منصوبي کي لاڳو ڪندڙن ادارن، توڙي ميزبان ملڪ جا اخلاقي فرض طئي ڪيا ويندا. جنهن سان اهي توجهہ طلب ماحولياتي ۽ سماجي خطرن ۽ انهن جي اثر جي نشاندهي ڪري سگهندا. ماحولياتي ۽ سماجي حفاظت (ESS) جي معيار مطابق مقصد ۽ گهرجون طئي ڪيون ويندیون تہ جيئن خطرن جي اثرن کي گهٽائي ۽ ان کان بچي سگهجي. اِي ايس ايم ايف جا خاص مقصد هيٺين ريت آهن:

- تجويز ڪيل منصوبي جي امڪاني ماحولياتي ۽ سماجي منفي يا مثبت اثرن جو تعين ڪري انهن اثرن جي گهٽتائي لاءِ بهتر حل تجويز ڪرڻ.
- منصوبي تحت، مالياتي مدد لاءِ ماحولياتي ۽ سماجي منصوبہ بندي، جائزو، منظوري ۽ لاڳو ڪرڻ لاءِ واضع طريقيڪار جوڙڻ (مثال: سرگرميون جو گروهہ گڏجي هڪجهڙائي ۽/يا جاگرافيائي هڪجهڙائي)

- مناسب ڪردار ۽ ذميوارين کي واضح ڪرڻ، ۽ سماجي ۽ ماحولياتي ماتحت سرگرمين سان لاڳاپيل خدشن جي انتظام ۽ نگراني جي رپورٽنگ لاءِ طريقيڪار جو خاڪو جوڙيو وڃي.
- منصوبي جي تياري ۽ عمل درآمد جي دوران مختلف متبادل، اختيارن ۽ مناسب گهٽتائي جي لاءِ اُپاءُ طئي ڪرڻ
- اِي.ايس.ايم.ايف جي ڪاميابي جي سلسلي ۾ انهن جي صلاحيتن کي وڌائڻ ۽ ضروري فني سهڪار جي فراهمي لاءِ سڪيا ۽ تربيت جي ڳولا / نشاندهي ڪرڻ
- عوام سان صلاح مشوري جي سلسلي ۾ طريقيڪار جوڙڻ ۽ منصوبي جي ڪاغذن کي ظاهر ڪري شڪايتن جو ممڪن حل ڪڍڻ.
- گهربل منصوبي جي سرمائي ڪاري جي لاءِ اِي.ايس.ايم.ايف جي ضرورتن کي لاڳوڪرڻ ۽ انهن جي عملي وسيلن کي مهيا ڪرڻ.

منصوبي جي وضاحت

١٩. هِن پروگرام کي اُن ارادي سان تيار ڪيو ويو آهي ته جيئن زرعي معيشت تي ماحولياتي تبديليءَ جي اثرن بعد زراعت جي ٻيهر بحالي ۾ واڌارو آڻجي ۽ اُن سان ٻهراڙي جي لڳ ڀڳ ١,٣۴ ملين ماڻهن ۽ ٢٠٠٠٠٠ ماڻهن کي فائدو حاصل ٿئي. هن مقصد کي موسميات ۽ موسمياتي تبديليءَ جي اثرن جي نگراني ڪندڙ ۽ اُن بابت انگ اکر ۽ معلومات رکندڙ مُلڪ جي مک ادارن ۽ ماهرن جي مشاورت ۽ تعان سان حاصل ڪري سگهبو ۽ اهڙي ڄاڻ جو معمول مطابق جائزو وٺندي ۽ حاصل نتيجا مختلف ٽيڪنالاجيز وسيلي، سنڌو درياهه تي ڪم ڪندڙ زراعت ۽ واٽر مئنجيمنٽ جي ذميدارن سان ورهايا ويندو. پنجاب ۽ سنڌ صوبي جي موسمي اثرن سبب خطرناڪ ڄاڻايل ٨ ضلعن جي لڳ ڀڳ ٢٠٠٠٠٠ ماڻهن کي موسمياتي تبديليءَ جي پيش نظر زراعت جي نئين ٻيهر بحالي بابت تربيت ڏني ويندي. منصوبي تحت تجويز ڪيل تربيتي سرگرمين وسيلي گڏ ڪيل ڄاڻ ۽ مواصلات ۽ اطلاعت جي نظام (انفرميشن ۽ ڪميونيڪيشن ٽيڪنالاجي) جي مخصوص ائپليڪيشنز جي مدد سان خطري هيٺ آيل وڌيڪ ١٠ ملين ماڻهن تائين آگاهي پُڄائي ويندي. منصوبي تحت، شريڪ ٿيل خانگي شعبي جي ادارن جي تعاون سان خانگي شعبي پاران ٻنهي صوبن ۾ فراهم ڪندڙن خدمتن کي وڌيڪ هٿي وٺرائي ويندي ته جيئن موسمياتي تبديليءَ کان متاثر هاري پنهنجي مصنوعات ۽ پيداوارا ۾ خاطر خواه اضافو ڪرڻ جي لائق ٿين. منصوبي جي لاءِ داخلي معاشي واپسي جي شرح جو ڪاٽو ٦.١٥ سيڪڙو لڳايو ويو آهي. جڏهن ته هر فائدو وٺندڙ تي خرچ جو ڪاٽو لڳ ڀڳ ٣٧ ڊالر ٿئي ٿو.

٢٠. **خرچ ۽ مالي امداد**: تجويز ڪيل منصوبي جي خرچن جو مجموعي ڪاٽو ۴٩,٨٨ ملين ڊالر لڳايو ويو آهي. جنهن منجهان جي.سي.ايف پاران امداد (گرانٽ) جي صورت ۾ لڳ ڀڳ ٠٦.٣٧ ملين ڊالر مهيا ڪيا ويندا. جڏهن ته اُن کان علاوه حڪومت سهڪاري طور تي ١٢,٨٢ ملين ڊالر مهيا ڪندي. هيٺ ڏنل جدول ۾، منصوبي جي مجموعي خرچن، جي.سي.ايف جي امداد ۽ حڪومت جي مالي سهڪار جو تفصيل هيٺ ڄاڻايل آهي.

جدول نمبر ١: منصوبي جو خرچ ۽ مالي امداد (ڊالرن ۾)

پروجيڪٽ جا جُزا	منصوبي جو مجموعي خرچ	جي.سي.ايف جي مالي امداد	حڪومت جي شريڪ امداد	جي سي ايف جي مالي امداد جي شرح
زراعت ۽ پاڻي واري شعبي ۾ ماحولياتي تبديليءَ جي تناظر ۾ ڄاڻ کي وڌائڻ ۽ بهتر بنائڻ.	١۴.١٥	١٣,٨٩	١,٢٥	٩٢ سيڪڙو
موسمياتي تبديلي سبب متاثر فارمن جي بحالي	۴٥.٢٦	١٦,٢٩	١٦.١٠	٦٢ سيڪڙو
تبديلي جي لڳاتار عمل لاءِ موافق ماحول جوڙڻ	٦,١٣	٥٨.٥	٥٥.٠	٩١ سيڪڙو
منصوبي جي حڪمت عملي ۽ انتظام	٢,١٦	١,٣٠	٨٦.٠	٦٠ سيڪڙ
مجموعي	۴٩,٨٨	٠٦.٣٧	١٢,٨٢	٧۴ سيڪڙو

٢١. **منصوبي جا مقصد**: سنڌو درياءِ تي موسمياتي تبديلي سبب تمام گهڻا متاثر ٿيل هارين جي بحالي ۽ مستقبل جي خطرن خاطر سرڪاري صلاحيت ۾ واڌارو آڻڻ.

۲۲. **منصوبي جا جُزا**: هيٺ ڄاڻايل چئن جُزن تي مشتمل آهي. (i) زارعت ۽ پاڻي واري شعبي ۾ ماحولياتي تبديليءَ جي تناظر ۾ ڄاڻ کي وڌائڻ ۽ بهتر بنائڻ. (ii) موسمياتي تبديليءَ سبب متاثر فارمن جي بحالي (iii) تبديلي جي لڳاتار عمل لاءِ موافق ماحول جوڙڻ (iv) منصوبي جي حڪمت عملي ۽ انتظام .

۲۳. **پاڻي ۽ زرعي شعبي ۾ موسمياتي تبديلي ۽ ائڊاپٽيشن بابت ڄاڻ وڌائڻ: (۱۴.۱۵ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ۱۳,۸۹ ملين ڊالر مهيا ڪندو).** هِن جُز جو مقصد قومي سطح تي، پاڻي ۽ زرعي شعبي تي موسمياتي تبديليءَ جي اثرن جو مقابلو ڪرڻ لاءِ صلاحيت کي وڌائڻ آهي، جنهن جي ذريعي ڄاڻ، جائزي، استعمال ۽ نگرانيءَ جو مربوط سرشتو پيدا ٿيندو ۽ اُن وسيلي پاڪستان ۾ پيدا ٿيندڙ موسمي خطرن جو مقابلو ڪري سگهبو. هن خاطر منصوبي وسيلي اُن کي يقيني بڻايو ويندو ته موسمياتي تبديليءَ بابت نوس معلومات ۽ انگ اکر موجود هُجن ۽ اُهي اهڙن ادارن ۽ ماڻهن تائين فوري طور پڄائڻ جو بندوبست ڪيو وڃي، جيڪي اِن حوالي سان فيصلاسازيءَ جي عمل ۾ شريڪ رهن ٿا. اُن کان علاوه ڊجيٽل ٽيڪنالاجيءَ جي استعمال، مجموعي طور موسمياتي تبديلي ۽ قدرتي وسيلن جي انتظام بابت انگ اکر، ڄاڻ ۽ معلومات کي هڪبئي سان وندڻ، هن جُز جو حصو رهندا. هيءُ جُز ٽن ذيلي جُزن تي مشتمل آهي.

۲۴. **(۱.۱) پاڻي جي استعمال بابت چڪاس واري نظام جي ترقي**: هِن ذيلي جُز جي بُنيادي مقصد آهي ته ملڪ جا لاڳاپيل ادارا مُناسب، مقرر ۽ عالمي معيار ۽ مقامي ورڇ جي مدنظر پاڻي جي استعمال کي يقيني بڻائين. ذيلي جُز تحت ٽيندڙ سرگرميون هيٺ ڏجن ٿيون.

سرگرمي نمبر ۱.۱.۱ پاڻي جا استعمال بابت حساب ڪتاب واري نظام جو قيام: منصوبي تحت پاڻي ۽ قدرتي وسيلن واري ڪاتي ۽ انڊس رور سسٽم اٿارٽي (ارسا) جي تعاون سان، سنڌو درياءِ تي پاڻي جي استعمال بابت حساب ڪتاب جو معقول نظام نافذ ڪيو ويندو. پاڻي استعمال بابت حساب ڪتاب جي قائم ڪيل، چئن جائزاتي مرڪزن مان هر هڪ صوبي ۾ ٻه ٻه مرڪز ۽ ٻيو واهن (ڪئنال) جي حڪم جي سطح تي قائم ڪيا ويندا. پنجاب ۾ صوبائي آبپاشي ڪاتو ۽ سنڌ ۾ آبپاشي ڪاتي سميت سيڊا قرارداد (۲۵۰، ۵۰۰) تحت پاڻي جي استعمال تي نظر رکندا ۽ اُن لاءِ ڪين پاڻي بابت قائم اداري پاڪستان فار ريسرچ ان واٽر ريسورسز (PCRWR) جو ڪين سهڪار حاصل رهندو. اهو پاڪستان فار ريسرچ ان واٽر ريسورسز ۽ ارسا ۾ موجود انگ اکرن مطابق ڪئنال جي مُنڍ ۽ اُن جي وچ ۾ پاڻي کي صوتي سطح جي حساب سان جائزو ورتيو ويندو ۽ اهڙا انگ اکر واضح نصب ڪيا ويندا. پاڻي استعمال جي حساب ڪتاب جا سمورا انگ اکر، سمورا فني ۽ حوالي جو مواد، جيڪي نظام سان لاڳاپيل هوندا، اُنهن کي لاڳاپيل اداري جي ويب سائيٽ تي رکيو ويندو ۽ ايگري-ڪلائميٽ واٽر پورٽل (ACWA) تي پڻ اُن بابت ڄاڻ رکي ويندي.

سرگرمي نمبر ۲.۱.۱: زير زمين آبي بخارات جي خيري جي بنياد تي چڪاس (رسڪ بيسڊ اسيسمينٽ): ڪئنال سپلاءِ سسٽم کي وڌيڪ متحرڪ بنائڻ جي لاءِزير زمين آبي بخارات جي خطرناڪ جُزن بابت جاگرافيائي نقشي تحت رسڪ بيسڊ اسيسمينٽ ڪئي ويندي، جنهن وسيلي موسمياتي تبديليءَ جي اثرن جو اڳواٽ جائزو وٺي سگهبو. منصوبي تحت ٻنهي صوبن جي چئن ضلعن ۾ زير زمين آبي بخارات جي چڪاس واسطي ۲۰ خودمختار ٽيلي ميٽر نظام نصب ڪيا ويندا، جن کي پي.سي.ڊبليو.آر ۽ ارسا وسيلي هلايو ويندو. ساڳي طرح قومي سطح جي ادارن جا ۳۰ ماهرن کي اُن حوالي سان خاص تربيت ڏني ويندي ته جيئن اُهي جائزاتي سرگرمين جو انعقاد ڪندي، آبپاشي جي طريقن مطابق زير زمين پاڻي (جَر جو پاڻي) ۽ آبي بخارات جو دُرست اندازو لڳائي سگهن ۽ پمپنگ

جي نظام جو خاتمو آڻين تہ جيئن زير زمين تازي پاڻي جو حصول ممڪن بڻجي ٻي صورت ۾ اُن جي نقصانات کان بچي سگهجي.

سرگرمي نمبر: ۳.۱.۱: زير زمين پاڻي نظام جو فيلڊ سطح سان ڳانڍاپو: زير زمين پاڻي يا آبي بخارات جي جائزي بعد جر جي پاڻي جي مقامي انتظام وسيلي پنجاب جي ٻن ضلعن خانيوال ۽ ڊيرا غازي خان ۽ سنڌ جي عمرڪوٽ ۽ سانگهڙ ۾ زيرزمين پاڻيءَ جو فيلڊ سطح تي ڳانڍاپي واري منصوبي تي عملدرآمد شروع ڪيو ويندو، جتي اڳواٽ جائزاتي عمل منعقد ڪيو ويندو. پروجيڪٽ تحت زير زمين پاڻي جي چڪاس، ڊيٽا ڪليڪشن، رڪارڊنگ ۽ رپورٽنگ جي لاءِ، جتي اڳواٽ تربيت يافته هاري موجود هوندا، سان گڏيل شراڪتداري جي سوچ کي هٿي وٺرائي ويندي، جنهن وسيلي زير زمين پاڻي جي ترقي واري ائڪشن پلان کي چڪاسيو ويندو ۽ آبي بخارات جي مشڪل حياتياتي ڪيميائي، جنهن منجهه موسمياتي تبديلي جي حساب سان غيرمعمولي واڌارو ٿئي ٿو، کان محفوظ رهڻ جو بندوبست ڪيو ويندو.

۲۵. (۲.۱): پاڻي جي انتظام جي نظام (واٽر مئجمينٽ سسٽم) جي بُنياد تي بخارات ۾ تبديليءَ واري نظام جو قيام: هن ذيلي جُز جو بُنيادي مقصد اهو آهي تہ پنجاب جي آبپاشي ڪاتي ۽ آبپاشي ڪاتي سنڌ ۽ سيڊا جي تعاون سان، جن وٽ اُها صلاحيت اڳواٽ موجود آهي تہ اُهي هن تي عملدرآمد ڪن. ۽ نظم و ضبط جي نظام، وڏي مقدار ۾ بخارات تي مشتمل نظام کي لاڳو ڪندي اهو اندازو ڪن تہ زراعت جي استعمال واسطي، جُملي ڪيترو حقيقي پاڻي گهربل آهي. هن تحت اُهي ڪاتا پاڻي وسيلن جي ورهاستي نشانن جا تفصيل گڏ ڪندا ۽ فصلن لاءِ درڪار گهُرج مطابق اُن جي ورڇ ڪندا.

سرگرمي نمبر ۱.۲.۱: ترقي ۽ اِي ٽي (E.T) نگراني جي نظام جو قيام: هيءَ سرگرمي پُڻ تي پيل سينسنگ اميج (۲۵۰ — ۱۰۰۰ ميٽر) بيسن اسڪيل وٽ استعمال ڪندي حقيقي اِي ٽي (E.T) نظام جو بُنياد وجهندي. منصوبي مطابق چونڊيل ٻن واهن (ڪئنال) جي ڪمانڊ ايريا (هر هڪ صوبي ۾ هڪ) وٽان اعليٰ سينسنگ اميج (۱۰ — ۳۰ ميٽر) جي استعمال کي وڌايو ويندو. هن سرگرمي وسيلي لازمي طور معلومات وٺڻ، اي ٽي تخميني لاءِ معيار متعين ڪندڙ سافٽ ويئر ۽ خاص طور واهن ڪمانڊ جي سطح جانچڻ وارا هارڊ ويئر جو نصب ڪرڻ سميت لاڳاپيل سافٽ ويئرز کي استعمال ۾ آڻيندي، نوس نتيجا ڪڍيا ويندا. هن ماڊل وسيلي ناسا، اِيسا ۽ ٻين سيٽلائيٽ ادارن مان موصول ٿيندڙ تصويرن کي ڪليل نموني استعمال ڪري سگهبو. جڏهن تہ اُن کان سواءِ وهڪ اوزار ۽ موسميات جي خودمختار مقام وٽان موصول ٿيندڙ انگ اکرن کي، ٻن صوبن جي منتخب واهن جي ڪمانڊ جي علائقن ۾ پڻ استعمال ڪيو ويندو.

سرگرمي نمبر ۲,۲.۱: E.T بنيادي پاڻيءَ جو انتظام(بيسڊ واٽر مئنجمينٽ): هڪ پيرو مڪمل طور تي اِي ٽي سسٽم نصب ٿيڻ ڪانپوءِ، منصوبي جي لاءِ فني معاونت حاصل ڪئي ويندي ۽ آبپاشي ڪاتي پنجاب، سنڌ آبپاشي ڪاتي، سيڊا ايريا واٽر بورڊ، هارين جي تنظيمن ۽ پاڻي واپرائيندڙ تنظيمن جي سهڪار سان نصب ٿيل نظام وسيلي انگ اکر گڏ ڪندي، پاڻي جي ورڇ پاليسي مطابق پاڻي ورڇ جي نگراني ڪندا. اِي ٽي معلومات وسيلي (۱) فصلن لاءِ وقت سر پاڻي جي گهُرج جي تعين ڪرڻ (۲) پاڻي تي پيداوار وڌائڻ ۽ فصلن جي ڪارڪردگي جي بُنياد تي ائڊجسٽمينٽ جي منصوبہ بندي (۳) فصلن جي گهُرج مطابق مُک واهن ۽ ماتحت واهن لاءِ پاڻي جي ورڇ جو تعين ڪرڻ واري موقعي مان فائدو حاصل ڪرڻ (۴) هر فارم يا آئوٽ ليٽ تي خرچ ڪيل يا بچيل پاڻي جي نگراني ڪئي ويندي.

سرگرمي نمبر ١,٢,٣: منصوبي جي ايراضي ۾ ائگروميٽرولاجيڪل سرشتي کي مضبوط ڪرڻ. اِي تي سرشتي جو استعمال ڪندي، موسم جي صورتحال بابت انگ اکر گڏ ڪرڻ ۽ خاص طور ٻوڏن ۽ ڏڪار جي خطري کان پيشگي آگاهي واري سرشتي کي وڌيڪ فعال ڪرڻ جي لاءِ منصوبي وسيلي موسمي حال احوال کان آگاهه رکڻ لاءِ قائم ڪيل ٻن اسٽيشنز کي وڌيڪ فعال ڪرڻ سميت ڇهه نوان ائگروميٽرولاجيڪل اسٽيشنز قائم ڪيون ويندیون ته جيئن منصوبي وارن ضلعن جي تازي صورتحال کان آگاهي حاصل ڪندي، مجموعي طور بيسن جي موسمي صورتحال تي نظر رکي سگهجي.ائگروميٽرولاجيڪل جي اُنهن اسٽيشنز کي ملڪ ۾ اڳواٽ موجود موسمي ۽ هائيڊروميٽ اسٽيشنز جي سرشتي، خاص طور پاڪستان ميٽرولاجيڪل ڊپارٽمينٽ (PMD) سان ڳنڍيو ويندو. مذڪوره اسٽيشنز وٽان حاصل ڪيل معلومات کي، تڪڙي آگاهي فراهم ڪرڻ لاءِ ڪم ڪندڙ شموليت ڪندڙ ادارن جهڙوڪ: پي.ايم.ڊي ۽ آبپاشي جي صلاحڪاري خدمتن سان ورهايو ويندو. اُن کانسواءِ مذڪوره سرشتي کي خطرن کان پيشگي آگاهي ڏيندڙ عالمي اداري گلوبل انفارميشن جي.اي.اي.اوز سان پڻ ڳنڍيو ويندو ته جيئن زراعت جي ڊٽاءُ جي نظام (ائگريڪلچر اسٽريس سسٽم) جو استعمال به ڪري سگهجي.

٢٦. (٣.١): **ڄاڻ جي وسيلن جو استعمال ۽ اُنهن کي بهتر بنائڻ: (١ .٥٠ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ١.٤٦ ملين ڊالر مهيا ڪندو)**. هِن ذيلي جُز جو بُنيادي مقصد اهو هوندو ته وقت سر جائزاتي انگ اکر، اهڙن متاثرن جي مطالعي واسطي دستياب هوندا جيڪي حقيقي معنيٰ ۾ سنڌو درياهه تي موسمياتي تبديلي جي صورتحال کي مُنهن ڏئي رهيا هوندا ۽ اهڙا ماڻهو پنهنجي صلاحيتن جي بُنياد تي مذڪوره معلومات ۽ ٽولز کي ڪتب آڻيندي پنهنجي ڄاڻ کي وڌائيندا. موسمياتي تبديليِ جي باري ۾ ملڪ ۾ معلومات ته جهجهي تعداد ۾ موجود آهي البته مختلف ايجنسيز ۾ رابطي جي فقدان، ڄاڻ ۾ فرق سبب مونجهارو ٿئي ٿو. هن جُز جو مقصد آهي ته مُناسب وقت تي دُرست معلومات ۽ جائزاتي انگ اکر اهڙن ماڻهن جي لاءِ دستياب ڪجن، جيڪي وسيلا استعمال ڪرڻ ۽ استحڪام بابت فيصلاسازي جي عمل ۾ سلهاڙيل هجن ٿا، جن ۾ پاليسي ٺاهيندڙ، ائريگيشن اسڪيم مئنيجرس ۽ هاري وغيره شامل آهن.

سرگرمي نمبر ١.٣.١: پاڻي، زراعت ۽ موسمياتي تبديليءَ بابت معلومات جو جائزو وٺڻ، ان کي پکيڙڻ بابت قومي صلاحيت وڌائڻ: هن جو اهم اوزار اهو آهي ته ايف.اي.او پاڪستان ۾ موسمياتي تبديليءَ، زراعت ۽ پاڻي جي معاملن تي عبُور رکندڙ ماهرن جون خدمتون حاصل ڪندو، جنهن وسيلي هيٺ ڏسيل حدف حاصل ڪيا ويندا. (i) زراعت جي ڊٽاءُ جو نظام (ASIS) جيڪو زميني حالتن جو جائزاتي نظام جو متعارف ڪندي، ڏڪار جي خطري کان پهريان ئي آگاهه ڪري ٿو. (ii) ڪليڪٽ ارٿ ۽ ڪليڪٽ موبائيل: هيءَ اهڙي ٽيڪنالاجي آهي، جنهن جي استعمال سان ڏرتي تي رونما ٿيندڙ تبديلين جي نگراني ڪري سگهجي. (iii) زمين جو نقشو (ارٿ ميپ) (EM) ايف.اي او جو هڪ اوزار آهي، جيڪو گوگل اداري جي طرفان ٺاهيو ويو آهي ۽ اُن وسيلي ماضيءَ جي موسمي حالتن جو جائزو وٺي سگهجي ٿو. مواصلات جي جائزاتي معلومات کي، موجوده موسمي ۽ ماحولياتي پئراميٽرس کي گوگل زميني انجڻ سان ڳنڍڻ ۽ (iv) زراعت تي موسمياتي تبديلي جي اثرن کان بچاءُ جو نظام (MOSAICC) ۽ ايف اي او پاران تيار ڪيل اندروني نظم و ضبط جو نمونو، جيڪو سمورن واهپيدارن لاءِ تيار ڪيو ويو آهي، جن ۾ علمِ موسميات (ڪلائميٽالاجي)، علمِ بحر (هائيڊرولاجي)، علمءِ زراعت (ائگرونامي)، ۽ علمءِ ٻيلات (فاريسٽري) وغيره شامل آهن، جيڪي موسمياتي تبديليءَ جي زراعت تي پوندڙ اثرن جو جائزو وٺڻ سميت فصلن جي اُپت، ندي جي پاڻي وسيلن، ٻيلن ۽ معيشت جو ڪاٽو ڪندا.

سرگرمي ١.٣,٢: ائگري ڪلائمٽ واٽر انفرميشن (ACWA) پورٽل جو قيام: منصوبي پاران انٽرنيٽ تي هڪ پورٽل ائگري-ڪلائميٽ واٽر انفارميشن (ACWA) جي نالي سان قائم ڪيو ويندو، جيڪو مٿئين ڏسيل ٽيڪناالاجي جي توسط سان استعمال ڪندڙ لاءِ آسان ڊيش بورڊ پاران تيار ڪيل انگ اکر ۽ نتيجن تائين رسائي حاصل ڪري سگهبي. پورٽل تي اُن کان سواءِ، جُز نمبر ١ تحت پاڻي جي احتساب، زير زمين پاڻي جي ذخيرن يا خطرناڪ آبي بخارات بابت جائزي، زير زمين پاڻي جي انتظام، اِي ٽي نگراني ۽ اِي ٽي انتظام بابت معلومات پڻ رکي ويندي. ساڳي جاءِ تي هارين ۽ رضاڪارن پاران گڏ ڪيل فني حوالي واري مواد، جيڪو جُز نمبر ٢ تحت تيار ڪيو ويو، ڄاڻ ۽ آگاهي واسطي تيار ڪيل مختلف تحريري مواد، جيڪو جُز نمبر ٣ تحت تيار ڪيو ويو، کي پڻ پورٽل تي رکيو ويندو. منصوبي تحت پاليسي ناهيندڙن، جاري سرگرمين ۾ حصو وٺندڙ سرڪاري عملي، آبپاشيءَ جي اسڪيم مئنيجرن، پاڻي جي واهپيدارن ۽ هارين جي صلاحيت کي وڌائڻ تي ڪم ڪندو ۽ اُن جو جائزو وٺندو رهندو.

سرگرمي نمبر ١.٣,٣: انفارميشن مئينجمينٽ ۽ اي سي ڊبليو اي پورٽل جو الحاق ۽ قيام: پورٽل جي اجراءَ جي حوالي سان، انتظام ۽ سهڪار واسطي ۽ معلومات گڏ ڪرڻ جي حوالي سان ڪم ڪندڙ مختلف شموليت ڪندڙ جي وچ ۾ رابطي جو هڪ سرشتو جوڙيو ويندو. جيڪو اڳتي هلي قومي ۽ صوبائي سطح تي شموليت ڪندڙ جي وچ ۾ الحاق جي صورت اختيار ڪيو ويندو. تربيتي سرگرميون ۽ ڄاڻ مهيا ڪندڙ واقعن ۽ سرگرمين کي پورٽل جي اوزارن وسيلي هٿي وٺرائي ويندي ۽ مواد جي متن کي اي.سي.ڊبليو.اي سان لاڳاپيل شموليت ڪندڙ ۽ سندن عملو تيار ڪندو.

٢٧. **جُز نمبر ٢: موسمياتي تبديليءَ سبب متاثر فارمن جي بحالي: ٤٥.٢٦ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي.سي.ايف ١٦,٢٩ ملين ڊالر مهيا ڪندو)**. هن جُز جو مقصد موسمياتي تبديليءَ سبب متاثر فارمن جي بحالي آهي، جنهن جي هارين کي لاڳاپيل قابليت جديد زرعي ٽيڪناالاجي ۽ شراڪتدارن جي خدمتن سان ڳنڍيندي، زراعت تي ان جي هاڪاري اثرن جو بندوبست ڪيو ويندو. هن جُز کي جي سي ايف جي حاصلات اي ٧٠ سان ڳنڍيندي ائڊاپٽيشن جي حاصلات کي وڌائي، موسمياتي تبديليءَ جي خطرن کي گهٽايو ويندو. هن سان موسمياتي تبديليءَ جي متاثر هارين جي لاءِ اڳتي وڌڻ جو رستو کُلندو ۽ اهي موسمياتي تبديليءَ ، زراعت ۽ هلندڙ واٽر مئنجمينٽ جي تجربن مان سبق حاصل ڪندي هلندڙ سرگرمين ۽ ماضيءَ ۾ ايف اي او جي پاڪستان ۽ خطي ۾ ڪيل ڪوششن کان لاڀ حاصل ڪندا.

٢٨. هيءَ جُز سڌي ريت لاڳاپيل علائقي جيڪا پنجاب جي پنجن ضلعن ۽ سنڌ جي ٽن ضلعن تي مشتمل آهي، اُن تي مرڪوز رهندو. انهن ضلعن ۾ پنجاب جا خانيوال، لوڌران، ملتان، مظفر ڳڙهه ۽ ڊيرا غازي خان ۽ سنڌ جا بدين، سانگهڙ ۽ عمرڪوٽ ضلعا شامل آهن. اُن کي ٻنهي يعني روايتي ائپليڪشن مڪينزم ۽ جديد طريقن تحت استعمال ڪيو ويندو ته جيئن فارمن جي بحالي مستحڪم ٿئي، جيڪي روبرو جي تجرباتي خيالن، عملي مظاهري جي جاءِ، فيلڊ اسڪول ۽ فيلڊ جي ڏينهن ۾ جڏهن هاري هر هڪ شيءِ کي ڏسي ۽ ڇُهي سگهندا ۽ اندازو لڳائي سگهندا ته بحاليءَ جي سرگرمين لاءِ ڇا درڪار آهي. جيستائين پروجيڪٽ جي پليٽ فارم تان سخت متاثر هارين جي بحاليءَ جي لاءِ فيلڊ اسڪولن جي شروعات ٿئي، ان کان اڳ مختلف سرڪاري ۽ خانگي ادارن ۽ تنظيمن ۽ خانگي شعبي جي شراڪتدارن جيڪي پروجيڪٽ ايريا ۾ ڪم ڪندڙ هوندا، سان نتيجا خيز معاهدا ڪيا ويندا ته اُهي مذڪوره ايريا ۾ ايڪسٽينشنز جي عملدرآمدي سرگرمين واسطي پروجيڪٽ پاران تيار ڪيل نصاب استعمال ڪن. اهڙي خيال سان پروجيڪٽ کي اهو اختيار هوندو ته اُهو موجوده سرشتي جون مهارتون شراڪتدارن جو سامان کي استعمال ۾ آڻي

سگهندا. ان علاوه وڏي تعداد ۾ سڪيا جي مختلف ذيلي سرگرمين کي وڌائي سگهبو ۽ هارين کي روبرو جي سرگرمين ۾ مناسب مدد بہ ڪري سگهبي. هيءَ جُز هيٺ ڄاڻايل ذيلي جُزن تي مشتمل آهن.

۲۹. (۱.۲) موسميات جي بحاليءَ لاءِ مشقن کي بهتر ڪرڻ (۹,۲۴ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي.سي.ايف ۸۳.۵ ملين ڊالر مهيا ڪندو). هن ذيلي جُز جو مقصد آهي تہ هن سان موسميات جي بحالي، زراعت (CRA)، آن فارم پاڻي جي نظام (واٽر مئنجمينٽ) (OFWM) جي مشقن بابت تازي ڄاڻ دستياب ڪجي تہ جيئن سنڌو درياءِ تي مصنوعات ۽ موسمي بحاليءَ جي عمل کي مستحڪم ڪري سگهجي. اهڙي معلومات کي ميڊيا جا ادارا، منصوبي جو عملو، شريڪ ٽيندڙ ادارن ۽ هاري وغيره کي ضرورت پوڻ تي استعمال ڪري سگهن. اهڙن مشقن / اڀياس جي نشاندهي سنڌو درياءِ تي فيلڊ ليول تي گڏ ڪيل نتيجن، اسڪريننگ ٽيسٽس، سرڪاري ۽ خانگي (ڊونر) ادارن جي توَسط سان ڪئي وئي آهي، جنهن ۾ هيٺ ڄاڻايل نُڪتا شامل آهن. (i) چانوَر - ڪٽڪ جي پوکائيءَ جو سرشتو:- سڌوسنئون مليل ٻج صفر ڪوريج ،ڪٽڪ جي فصل سان متبادل ۽ خشڪ چانورن جي فصل سان ملائي ڪري. (ii) ڪپهہ - ڪٽڪ جي پوکائيءَ جو سرشتو- صفر ٻنيءَ سان ڳاڙهو رڻ (iii) ڪمند جي پوکائيءَ جو سرشتو (iv) تمام اهم فصلن جي گڏيل پوکائيءَ سان غيرآباد جو سرشتو ۽ (v) گهريلو سطح تي باغباني، سبزيون، ميوا پوکڻ ۽ جانور پالڻ. انهن کي پڻ ٻين مشقن سان تعلق ڏيکاريندي بحالي ۽ پاڻي جي استعمال جهڙوڪ گرمي، ڏُڪار، رواداريءَ جا قسم، ليزر جي سطح، مربوط آفت جي انتظام (انٽرگريٽيڊ پيسٽ مئنجمينٽ (IPM)) سميت بحاليءَ جي سرگرمين کي بهتر بڻائجي. مذڪوره تجربن جي وڌيڪ تفصيل جي پروجيڪٽ جي خاڪي ۾ نشاندهي ڪئي وئي آهي يا اُنهن کي اپينڊڪس نمبر۷ ۾ ڪلائميٽ جي بحالي ۽ زرعي تجربن جي فزيبلٽي اسٽڊي جي سيڪشن ۾ ڏسي سگهجي ٿو.

<u>**سرگرمي نمبر ۲.۱,۱: تربيت واسطي مواد جي تياري ۽ اُن کي بهتر بنائڻ:**</u> منصوبي جي باقاعدي شروعات کان اڳ، سڀ کان اول منصوبي جي ضروري شروعاتي گهرجن جي پورائي واسطي، هن شعبي جي ماهرن، تحقيقي ادارن، يونيورسٽين سان مشاورت ڪئي ويندي تہ جيئن معقول تجربن ۽ مخصوص ائگروايڪو سسٽم واسطي ايڪسٽينشن سائيٽس قائم ڪرڻ وارين جڳهين جي مناسب نشاندهي ڪري سگهجي. زراعت ۽ آبپاشي جي صوبائي کاتن جي عملي جي سهڪار سان منصوبي جي تربيت جي غرض سان تربيتي مواد ۽ ڪريڪيوليم تيار ڪيو ويندو، جنهن کي جانچ ۽ چنڊچاڻ بعد حتمي صورت ڏني ويندي ۽ بعد ۾ منصوبي جي ڊيماسٽريشن واسطي قائم ڪيل جڳهين، جن کي بعد ۾ تربيت گاهہ طور به استعمال ڪيو ويندو ۽ جن منجهہ منصوبي جي عملي کي تربيت ڏني ويندي. اها خاطري ڪئي ويندي تہ تيار ڪيل مواد لاڳاپيل موضوع مطابق آهي ۽ اُن کانسواءِ زرعي شعبي جي عورتن ۽ اقليتن سان الڳ سان مشاورت ڪئي ويندي. ان حوالي سان ضرورت پوڻ تي عورتن ۽ اقليتن سان الڳ نشستن جو انعقاد به ڪيو ويندو. تيار ڪيل تربيتي مواد ۾ وڊيو به شامل هوندا، جِن جو تعارف هڪ منٽ تي مشتمل هوندو جڏهن تہ اُن جو مجموعي دورانيو ۷ کان ۱۰ منٽ هوندو. اهڙا وڊيوز منصوبي جي زرعي حڪمت عملي جو حصو سمجهيا ويندا. رابطي ڪاري ۽ تربيت جي غرض سان تيار ڪيل مواد ٿُڙ ۽ موضوع جي مناسبت واري متن تي ٻڌل هوندو، جنهن کي موبائيل ۽ ٽيليفون وسيلي منتقبل به ڪري سگهبو. اُن ۾ مثالي هينڊآئوٽ بہ هوندا تہ جيئن عملو ان کي ڊيماسٽريشن يا فيلڊ جي دوري دوران بہ آساني استعمال ڪري سگهي. مذڪوره مواد جو، عملدرآمديءَ سرگرمين دوران باقاعدگي سان جائزو بہ ورتو ويندو ۽ فيلڊ جي تجربن جي بُنياد تي انهن ضروري واڌارا ۽ سُڌارا بہ ڪيا ويندا. هن حوالي سان صوبائي ٽيڪنيڪل ڪميٽيءَ جو، اُن ۾ نوان تجربا شامل ڪرڻ جي حوالي سان ڪردار تمام اهم هوندو.

سرگرمي نمبر ٢.١.٢ منصوبي جي مشاهدي گاهه جي تياري ۽ تحقيق: منصوبي تحت ڪُليل فارمن لاءِ مشاهدي گاهن ڪي خريد ڪيا ويندا، جن وسيلي مُڪيه ٽيڪناالاجي، سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم تي عوام جي لاءِ ظاهر ڪيوويندو. پهرين سال دوران لڳ پڳ ١٦ ڊيماسٽريشن پلاٽ تيار ڪيا ويندا، جن منجهان هر هڪ ضلعي لاءِ ٻه ٻه ۽ هڪ سي بي ايف ايس لاءِ ۽ ٻيا ڊبليو او ايس جي لاءِ مخصوص هوندا. مشاهدي گاهن جي مضبوطي ۽ حقيقت سان سندس ويجهڙائي ڪرڻ واسطي انهن کي حقيقي شڪل ۾ تيار ڪيو ويندو ۽ ساڳي صورت ۾رکيو ويندو. مشاهدي گاهن جي توسيع ملازمن جي تربيت جي لاءِ ٻہ استعمال ڪيو ويندو. پلاٽن جي تعداد کي هر سال وڌايو ويندو ۽ شراڪتدار هاري ۽ حصيدارن جي وڌ کان وڌ تعداد کي تربيت جي عمل ۾ شامل ڪيو ويندو. پلاٽن لاءِ جڳهه جي چونڊ اهڙي طرح ڪئي ويندي جيئن اُهي وڌ کان وڌ زرعي زون جي نمائندگي ڪري سگهن. هڪ يا هڪ کان وڌيڪ تحقيقي ادارن سان ڊيماسٽريشن پلاٽن واسطي معاهدا ڪيا ويندا ته جيئن تحقيقي مواد ۾ ضروري واڌارا ۽ سُڌارا ڪري سگهجن ۽ حتمي ترميمون آڻجن ته جيئن ائڊاپٽيو ريسرچ کي بهتر انداز ۾ اپياس جي لاءِ استعمال ڪري سگهجي.

سرگرمي نمبر ٢.١.٣: سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم معلومات واري ذخيري کي گڏ ڪرڻ: تربيتي مواد ۽ معلومات، جنهن کي موافقت رکندڙ تحقيق جي وسيلي گڏ ڪيو ويندو، ان کي اي ايس ڊبليو اي پورٽل تي رکيو ويندو. ان کانسواءِ حڪومت پاڪستان پاران هلندڙ پاڪستان زرعي مواصلاتي نظام (پاڪستان ائگريڪلچر انفارميشن سسٽم) (PAIS) وٽان ٻہ معلومات گڏ ڪئي ويندي. منصوبي جي توسط سان پي آءِ اي ايس جي متن ۽ سرگرمي نمبر ٢.١,١ ۽ سرگرمي نمبر ٢.١.٢ جي نتيجن ۾ ضروري ترميمون ڪيون ويندیون ۽ پاڪستان ڪلائميٽ ائگريڪلچر انفارميشن سسٽم (PCAIS) کي اپ ٽو ڊيٽ ڪيو ويندو، جيڪو اي سي ڊبليو اي جي يونٽ طور مخصوص هوندو.

٣٠. (٢,٢) **سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم تي ٽريننگ: (٣٦.٠ ملين ڊالر، جنهن منجهان ڄي سي ايف ١١.٠ ملين ڊالر فنڊز مهيا ڪندو)**. هِن جزوي جُز جو مقصد اُنهن پروفيشنلز جي قابليت وڌائڻ آهي، جيڪي منصوبي جي علائقي ۾ ڪم ڪندا هوندا ته جيئن اُهي سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم جي سرگرمين کي هٿي وٺرائي سگهن. هِن حوالي سان منصوبي وٽ بنيادي ٽيم جا ٤٨ مجموعي وقتي سهولتڪار موجود هوندا، جنهن منجهان هر ضلعي ۾ ٦ سهولتڪار مقرر ڪيا ويندا. اُهي سهولتڪار ٽرينرز جي سڪيا جي انعقاد کي يقيني بڻائيندا ته جيئن اهُو ١٦٠٠ جي لڳ پڳ (هر هڪ ضلعي لاءِ ٢٠٠) توسيع ملازمن جي قابليت کي وڌائي سگهن. (هِن حوالي سان وڌيڪ تفصيلن لاءِ فزيبلٽي رپورٽ جو ٽيبل نمبر ١٢ ملاحظي ڪيو). اُنهن کي سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم ۽ تربيت جي بُنيادي ترڪيبن بابت ٽريندڙ ڪيو ويندو، جنهن جي نتيجي ۾ اُهي اضافي قابليت حاصل ڪري وٺندا ۽ اُن جو، سِڌي ريت منصوبي جي حد ۾ ايندڙ ١٠٢٠٠٠ هارين کي منصوبي جي مُدت دوران فائدو حاصل ٿيندو.

سرگرمي نمبر ٢,٢.١: عملي جي سڪيا / تربيت: بنيادي سهولت ڪارن جي ٽيم هر هڪ ضلعي ۾مشتمل هوندي (i) ٻہ ڪلائميٽ بزنس فيلڊ اسڪول (CBFS) سهولتڪار (ii) ٻه وومين اوپن اسڪول (WOC) سهولتڪار ۽ (iii) ٻه سهولتڪار پاٽنرشپ قائم ڪندي. جن جي وسيلي لاڳاپيل مضمونن بابت تربيت ڏني ويندي. اُنهن کي پهرين سال ئي قائم ڪيو ويندو ۽ شروعات ۾ هڪ سال جي لاءِ منصوبي جي مرڪزي حدن بابت آگاهي ڏني ويندي. تربيت وسيلي چونڊيل پنج فني مواد جهڙوڪ: سهولتڪاري جي قابليت، هارين جي تربيتي تعليمي نصاب، سي آر اي، او ايف ڊبليو ايم، بزنس ايف ايف ايس، آءِ سي ٽي جو استعمال، چڪاس جي طريقيڪار وغيره بابت ڄاڻ ڏني

ويندي. عملي جي تربيت جي لاءِ تربيت جي مجيل مواد ۽ سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم جي سفارش ڪيل ٽيڪنالاجي استعمال ڪئي ويندي.

سرگرمي نمبر ٢,٢,٢ سي آر اي ۽او ايف ڊبليو ايم تي ٽريننرس جي تربيت: منصوبي جا ڪُل وقتي سهولتڪار ايڪسٽينشنز آفيسرز، عملي يا ملازمن لاءِ جيڪي ٽي.او.ٽي جو انعقاد ڪندا. ساڳئي طرح شراڪتدار تنظيمون، جيڪي سي.آر.اي ۽ او.ايف.ڊبليو.ايم جي تجربن کي پاڻمرادو استعمال ڪرڻ ۾ دلچسپي رکنديون هُجن، انهن کي به اهڙين سرگرمين ۾ شامل رکيو ويندو. اهڙين تنظيمن (ادارن) ۾ (i) سرڪاري توسيع جا شعبا يا ڪاتا (ii) رُورل سپورٽ پروگرام (RSP) (iii) غير سرڪاري تنظميون (NGOs) (iv) هلندڙ منصوبا (v) يونيورسٽيون (vi) تحقيقي ادارا ۽ خانگي شعبي جون ڪمپنيون اِن پُٽ ۽ آئوٽ پُٽ مارڪيٽنگس وغيره شامل آهن. هيءَ سرگرمي منصوبي جي ٻئي سال کان شروع ڪئي ويندي، جڏهن جو منصوبي جا ۴۸ توسيع ٽيل ڪارڪُن، ٽي.او.ٽي جي سهولتڪار طور خدمتون سرانجام ڏيڻ شروع ڪندا. پروجيڪٽ وسيلي سهڪاري تنظيمن جي ايڪسٽينشنز عملي ڪي، هن پروگرام جي عملدرآمدي دورانيه دوران تربيت مهيا ڪئي ويندي، جنهن جي لاءِ باقاعدي هڪ معاهدو ڪيو ويندو، جنهن وسيلي منصوبي کي اهو اختيار حاصل ٿيندو ته اهو پنهنجي مقرر علائقي ۾ معياري وسيلا ۽ تربيت ڪار عملي کي سيڙاهي ۽ پيشڪارن تائين پنهنجي قائم ڪيل سرشتي وسيلي رسائي حاصل ڪري. اُهي هن تربيت وسيلي، جيڪا هڪ معاهدي وسيلي هن منصوبي تحت ڏني ويندي، قدرتي ماحول جي تحفظ واري عمل ۾ به حصو وٺندا ۽ منصوبي جي علائقي ۾ ڪم ڪندي حاصل ڪيل ڄاڻ تي عمل به رهندا. مثال طور: پنجاب ۽ سنڌ حڪومت جو اهڙو عملو ۽ ايڪسٽينشنز آفيسر جيڪي صوبائي سطح تي زرعي معيشت کي هٿي وٺرائڻ يا پنجاب ۾ ائگريڪلچر ائنڊ رورل ٽرانسفارميشن (SMART)۽ سنڌ واٽر سيڪٽر امپرومينٽ پروجيڪٽ (SWSIP) (جن کي ورلڊ بئنڪ ۽ ڊبليو ڊبليو ايف (خاص طور ڪپهه لاءِ) امداد ڪندي آهي) جو عملو ۽ آفيسر شامل هوندا.

٣١. **هارين جي زرعي تجربن کي، سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم ڏانهن منتقل ڪرڻ جي لاءِ سندن صلاحيت وڌائڻ (١٦,٨٥ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ٣٤.١٠ ملين امداد مهيا ڪندو)**: هِن جُزوي جُز جو بُنيادي مقصد اهو آهي ته هاري سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم جي تجربن سان روشناس ٿيندي، پنهنجي زرعي معيشت کي مستحڪم ڪن. منصوبي وسيلي هارين جي ڪاپي ڪرڻ ۽ اختياري صلاحيت کي (i) سي بي ايف ايس (ii) ڊبليو او ايس (iii) شراڪتدار ادارن جي وسيلي هارين جي تربيت (پي.او.ايس) جي وسيلي وڌائڻ آهي. هنن سرگرمين وسيلي سڌي ريت لڳ ڀڳ ١٠١٦٠٠ هاري فائدو حاصل ڪندا. اُن کان علاوه فيلڊ سرگرمين ۽ وقتي دورن دوران به لڳ ڀڳ ١٥٠٠٠٠ هارين کي، هنن تجربن بابت آگاهه ڪيو ويندو. هنن ٽن قسم جي صلاحيت وڌائڻ وارين سرگرمين مان، لڳ ڀڳ ٢٥٠٠٠٠ هاري، جن مان ۴٨٠٠٠ عورتون فائدو حاصل ڪنديون. تربيت يافته هارين کي سهڪاري سرشتي هيٺ زرعي مشاورت جي تجربن واري عمل ۾ شامل ڪيو ويندو۽ موبائيل فون نيٽ ورڪ وسيلي کين تڪڙن خطرن کان ٿُرت آگاهه رکيو ويندو. آءِ سي ٽي جي استعمال کي يڪسان لاڳو رکيو ويندو ته جيئن هارين جي زميني حقيقت کي جانچڻ واري صلاحيت کي تقويت پُجي ۽ هُو مطالعي مان نتيجا ڪڍي، اُنهن تي عمل ڪري سگهن.

سرگرمي نمبر ٢,٣,١: ڪلائميٽ ائنڊ بزنس فيلڊ اسڪول: ايف ايف ايس ائپروچ کي استعمال ڪندي، بالغن جي سکيا واري طريقيڪار تحت سي بي ايف ايس قائم ڪيو ويندو جتي شرڪت ڪندڙ موسمي صورتحال، زمين جي مٿانهين تهه جي ڪردار، پلانٽ ڊولپمينٽ، خرچن ۽ پيداواري صلاحيت بابت ڪاٿو لڳائي سگهندا. پروجيڪٽ، تجويز ڪيل تجربن جي بنياد تي، مالياتي فائدن جي تشهيرلاءِ پڻ فارم مئنجمينٽ ۽ مارڪيٽنگ

جي قابليت پيدا ڪرڻ لاءِ عددي ۽ مالياتي مواد کي ايف اي او ميٽاڊالاجي کي اپنائيندي، هارين جي هلندڙ بزنس اسڪول پروجيڪٽ وسيلي هٿي وٺرائيندو. اُنهن جي ڪاروباري ترقيءَ جي صلاحيت جي حصي طور هن پروجيڪٽ ۾ شرڪت ڪندڙن کي، جن کي نجي شعبي ۾ گهڙڻ جا مُناسب موقعا نه هُئا، کي نجي شعبي ۾ متعارف ڪرڻ جا موقعا فراهم ڪندو، جتي ايف اي او ۽ ٻيا خانگي سيڙپڪار پڻ موجود هوندا. زرعي بج جي خدمتن کي اپنائڻ جي لاءِ نئون تجرباتي فيلڊ اسڪول ضروري مدد ۽ مصنوعات جون خدمتون جهڙوڪ سڌي ريت بج جو استعمال وغيره جي سروس مهيا ڪندو. شروعاتي طور سي بي ايف ايس کي پروجيڪٽ جو عملو اختيار ڪندو پر ٽئين سال کان پروجيڪٽ عملي جي نگرانيءَ هيٺ سي بي ايف کي وڌ کان وڌ فارمرن تي ڪم ڪندڙ سهولتڪار هلائيندا. لڳ ڀڳ ١٥٦٠٠ هارين کي هن اسڪول وسيلي تربيت ڏني ويندي.

سرگرمي نمبر ٢,٣,٢: عورتن جا اسڪول: هتي جا ثقافتي قدُر اهڙي اجازت نه ٿا ڏين ته عورتن ۽ مردن لاءِ گڏيل تربيت جو اهتمام ڪجي. تنهنڪري ٻهراڙي جي عورتن جي تربيت جي غرض ۽ خاندانن جي سربراهن جي باهمي سهڪار سان ابتدائي طور عورتن جا اوپن اسڪول ڪاميابيءَ سان پائليٽ ڪيا ويا آهن. پاڪستان ۾ آر ايس پيز ۽ اين جي اوز کي عورتن سان گڏجي ڪم ڪرڻ جو خاصو تجربو آهي تنهنڪري اُنهن جي عملي، سازسامان ۽ سرشتي مان فائدو حاصل ڪندي، شرڪت ڪار عورتن سميت خاندان جي سربراهن جي تربيت جو، اوپن اسڪولن وسيلي بندوبست ڪيو ويندو. اهڙي خيال جي پيش نظر لڳ ڀڳ ٤٠٠٠٠ عورتن کي زرعي شعبي ۽ ائڊاپٽيشن جي عمل ۾ ڀڙ ڪندي، سندن آمدني کي وڌائڻ تي ڌيان مرڪوز رکڻ ۽ جانورن، سائي ڀاڄين جي پيداوار، ميون وسيلي سندن خاندان جي صحت برقرار رکڻ بابت به آگاهه ڪيو ويندو. اهڙي طرح هر هڪ خاندان جي هڪ فرد کي، في ڊبليو او ايس جي بُنياد تي ابتدائي مدد واسطي ننڍي پئماني تي پالتو جانور جهڙوڪ ڪڪڙيون، ٻڪريون ۽ اُنهن جو چارو مهيا ڪيو ويندو. اُن کان علاوه جُز نمبر ٣ تحت هِن حوالي سان خاندانن ۾ ڄاڻ پڪيڙڻ جو پڻ بندوبست ڪيو ويندو ۽ وڏيڪ ٢٤٠٠٠ عورتون اُن مان فائدو حاصل ڪنديون.

سرگرمي نمبر: ٢,٣,٣: پارٽنر ڊيماسٽريشن پلاٽس بابت هارين جي تربيت: هِن سرگرمي کي شراڪتي توسيع جا ڪارڪُن سرانجام ڏيندا، جن کي منصوبي جي سهولتڪارن اڳواٽ ئي تربيت ڏني هوندي. هن سرگرميءَ هر هڪ جهڙوڪ اين جي اوز، آرايس پيزز، خانگي شعبي لاءِ تشهير ڪندڙ تنظميون، يونيورسٽيون، تحقيقي ادارا، هاري تنظيمون وغيره حصو وٺي سگهن ٿيون، جيڪي منصوبي سان گڏجي ڪم ڪرڻ جا خواهشمند هُجن. شراڪتدارن کي سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم، ڊيماسٽريشن، مقرر تخميني ۽ فيلڊ ڏهاڙن جي خرچن بابت تربيت ڏني ويندي. ساڳئي ريت شراڪتدار وري اهڙي تربيت جو، روزانه يا هفتيوار بُنيادن تي پنهنجي پلانٽس تي انعقاد ڪندا. اُنهن سرگرمين جي شروعات کان اڳ منصوبي جي شراڪتدارن سان تربيت لاءِ نصاب جي استعمال، حدفن، آسان تربيت ۽ رپورٽنگ جي طريقيڪار بابت باقاعدي معاهدو ڪيو ويندو. شراڪتدار ادارن جي اهڙين سرگرمين کي، سهولتڪارن وسيلي نگراني ڪئي ويندي، جيڪي پڻ اڻ سڌي ريت اهڙي عمل ۾ مدد ڪندا رهندا. هن وسيلي اُميد آهي ته لڳ ڀڳ ٦٢٠٠٠ ماڻهن کي تربيت ڏني ويندي.

سرگرمي نمبر ٤.٣.٢: فيلڊ اسڪول، فيلڊ جا ڏينهن ۽ ڊيماسٽريشن پلاٽس: ايڪسٽينشنز ائڪٽوٽيز (واڌو سرگرمين) بابت معلومات، ذيلي جُز ٣.١ جي حصي اِي ائگريڪلچر اسٽريٽجي تحت موبائيل فون ۽ ميڊيا تشهير وسيلي ڦهلائي ويندي. مٿي ڏسيل رستن وسيلي منصوبي جي حدن کان ٻاهر يا تربيت جي سلسلي کان رهجي ويل هارين تائين ڄاڻ پڪيڙي ويندي ۽ ڪين دعوت ڏني ويندي تہ اُهي سي بي ايف ايس ۽ ڊبليو او ايس يا ڊيماسٽريشن پلانٽس، جيڪي فصلن جي اُپت واري سرشتي سان لڳاپيل آهن، انهن جو معائنو ڪن. هڪ اندازو آهي تہ وڏيڪ ١٥٠٠٠٠ هارين تائين هِن وسيلي رسائي حاصل ڪئي ويندي.

۳۲. **جُز نمبر ۳: تبديلي جي لڳاتار عمل لاءِ موافق ماحول جوڙڻ (۶.۱۳ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ۵,۵۸ ملين ڊالر مهيا ڪندو)**: هُن جُز جو مقصد سنڌو درياهه تي هارين وسيلي، زراعت ۽ موسمي حالتن جي بحاليءَ جي لاءِ وسيع ماحول پيدا ڪرڻ آهي. هِن جي جُز کي جي سي ايف جي حاصلات اي ۸.۰ "موسمياتي خطرن بابت مستحڪم ڄاڻ ۽ خطرا گهٽائڻ"۽ حاصلات "ڪلائميٽ سسٽم جي ذميوار ريگيوليٽريز ۽ ادارن جي حڪمت عملي ۽ ترقي کي مستحڪم ڪرڻ"سان ڳنڍيو ويندو. پيشڪارن لاءِ موسمياتي تبديلي کي اختيار ڪرڻ لاءِ وسيع ماحول جوڙڻ واسطي هاري برادرين، پاليسي ناهيندڙن ۽ خانگي شعبي ۾ ڄاڻ ڦهلائي ويندي. اهڙو عمل اويڊنس بيسڊ پاليسي ناهڻ لاءِ مدد فراهم ڪندو ۽ سرڪاري ۽ خانگي شعبي جي خدمتون آڇيندڙن جي پڻ مدد ڪندو ته اُهي هارين جي لاءِ وڌيڪ خدمتون مهيا ڪن. اِهو ٽن ذيلي جُزن تي مشتمل هوندو.

۳۳. **(۱.۳) معلومات کي بهتر بنائڻ ۽ آگاهي مهم (۵۶.۳ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ۳,۲۲ مهيا ڪندو)**: منصوبي وسيلي سنڌو درياءِ تي موسمياتي تبديليءَ جي اثرن ۽ اُن حوالي سان هارين جي لاءِ ممڪن مختلف آپشنز بابت آگاهي مهم هلائي ويندي. اهڙي مهم کي، انٽيگريٽيڊ ائگريڪلچر ائپروچز جي بُنياد تي تيار ڪيو ويندو ۽ اُها مختلف رابطائي سرشتن وسيلي مُلڪي، صوبائي ۽ ضلعي سطح تي هلائي ويندي. هن ذيلي جُز تحت پيغام کي جُز نمبر ۲ جي هارين ۽ پروجيڪٽ جي پهچ يعني سنڌو درياهه جي دلچسپي رکندڙ سمورن پيشڪارن تائين پُڄايو ويندو. هيءُ جُز سِڌي ريت، حاصلات اي ۸.۰ "موسمياتي تبديليءَ جي خطرن بابت مستحڪم ڄاڻ فراهم ڪرڻ ۽ خطرا گهٽائڻ" لاءِ ڪم ڪندو.

۳۴. آگاهيءَ جي مهم کي وڌيڪ اثرائتو بنائڻ خاطر، موبائيل نيٽ ورڪ ڪمپنين سان معاهدو ڪيو ويندو ته جيئن مقرر ضلعن ۾ عوامي دلچسپيءَ جي خاص موضونن جي نشاندهي ٿي سگهي ۽ اُنهن کي وري ريڊيو پروگرام سان ملائڻ جو بندوبست ڪجي. مثال طور منصوبي پاران مقرر علائقن ۾ موبائيل وسيلي پيغام/ صوتي پيغام موڪليا ويندا ته پروجيڪٽ ريڊيو پروگرام جو اعلان ڪيو. ريڊيو پروگرامن وسيلي مستحڪم ڄاڻ پُڄائي ويندي ۽ اُن کي سڌي ريت نشر ڪيو ويندو ته جيئن هاري فون ڪالز وسيلي سڌي ريت پروجيڪٽ جي باري ۾ وڌيڪ معلومات حاصل ڪري سگهن. اهڙا هاري، جيڪي ٽيليفون نمبرن جي موٽ ڏيندا تن کي پروجيڪٽ ڊيماسٽريشن پلاٽس ۽ تربيت جي روبرو نشتن ۾ مدعو ڪيو ويندو.

<u>**سرگرمي نمبر ۳.۱.۱ ملٽي ميڊيا انفارميشن ۽ آگاهي وڌائڻ جي مهم**</u>: هن سرگرمي کي ملٽي ميڊيا جي توسط سان شروع ڪيو ويندو. اهو مختلف ٽيمز، قسطن، ڪلائميٽ سمارٽ جي مختصر ۽ صلاحڪاري وڊيو، ريڊيو، پرنٽ، مختصر پيغام ۽ تجربن جي مُڪ ٽيمز تي مشتمل هوندو، جن کي ايس ايم ايس ۽ صوتي پيغام وسيلي ڄاڻ ڦهلائڻ لاءِ استعمال ڪيو ويندو. هم آهنگيءَ جي سوچ تي مشتمل ريڊيو ۽ موبائيل فون آگاهي مهم انٽرايڪٽو ۽ حوصلاافزائيءَ جي سوالن سان ملي ويندو، جن کي موبائيل فون وسيلي پڪيڙيو ويندو ۽ اهم پهلوئن کي مضبوط بنائڻ جي لاءِ گانا ۽ جنگلز استعمال ڪيا ويندا. بعد ۾ منصوبي جي وڊيوز ۽ پوڊڪاسٽ جُز نمبر ۲ جي ڊيماسٽريشن پلاٽس تي استعمال ڪيا ويندا، جن کي ريڊيو مهم ۽ توسيع عملو جُز نمبر ۲ جي روبرو جي سرگرمين دوران استعمال ڪندا. صوبائي مهم کي مقامي ٻوليءَ ۾ ريڊيو وسيلي هلايو ويندو، جيڪو هارين تائين تڪڙي معلومات پُڄائڻ جو واحد وسيلو آهي. هن مهم ۾ ٻهراڙيءَ جي آباديءَ کي خاص طور ڌيان ۾ رکيو ويندو. هارين تائين اهڙو پيغام نهايت احتياط سان رسايو ويندو. مثال طور اُن دوران مقامي يونٽ کي ڊال طور استعمال ڪيو ويندو.

شروعاتي طور هن مهم کي، خاص طور پنجاب ۽ سنڌ ۾ ميسر معلومات جي بُنياد تي زراعت تي موسمياتي تبديليءَ جي ممڪنه اثرن جي پيش نظر هلايو ويندو تنهنڪري ابتدائي طور هلايل اها مهم پنهنجي فطرت ۾ عام هوندي. پروجيڪٽ جي مدت دوران وڌيڪ نئين ڄاڻ جُز نمبر ١ هڪ جُز نمبر ٢ جي توسط سان حاصل ڪئي ويندي تنهنڪري مهم کي موبائيل تي فروغ ڏيڻ بجاءِ موجوده خدمتن سان سهڪار ڪيو ويندوءِ ڪين چيو ويندو ته پنهنجي خدمتن کي وڌيڪ معياري بڻائين يا اُن ۾ موسميات جي بحاليءَ وارو پيغام شامل ڪن. موبائيل فون ڪمپنين سان اُن بابت ڪم ڪيو ويندو ته ڪهڙي طرح اها نشاندهي ڪجي ته ريڊيو جي ٻڌندڙ کي، فون استعمال ڪندڙ سان ڪهڙي طرح سلهاڙجي ڇاڪاڻ ته اهو سندن لاءِ وڌيڪ ڪارآمد رهندو ۽ ڪين جُز نمبر ٢ تحت پروجيڪٽ ڊيماسٽريشن پلانٽس سلهاڙيندو.

اهڙي مهم وسيلي منصوبي جون سرگرميون، ساڻ ايس ايم ايس ۽ صوتي پيغامن جي، مقرر علائقن ۾ ريڊيو پروگرام جو اعلان ڪنديون. ريڊيو پروگرام، جيڪي مستحڪم ڄاڻ پُڄائڻ جو وسيلو آهن، ٻڌندڙن جي لاءِ فون نمبر جو اعلان ڪندا ته هُو اُن تي فون ڪال ڪري منصوبي جي باري ۾ سڌي ريت ڄاڻ حاصل ڪن. مقرر موبائيل فون مهم دوران موبائيل پيغام ۽ صوتي پيغام وسيلي هارين کي دعوت ڏني ويندي ته اُهي ڪنهن به ڪم جي ڏينهن دوران پروجيڪٽ ڊيماسٽريشن پلانٽس جو معائنو ڪن ۽ روبرو جي نشستن ۾ حصو وٺن. هارين کي هِن حوالي سان موبائيل پيغام، صوتي پيغام، ريڊيو پروگرام ۽ سوشل ميڊيا يا موبائيل فون ايپس جي استعمال لاءِ پڻ اُتساهيو ويندو.

فون جي بُنياد واري ڄاڻ ۽ مُشاورتي خدمتن جي عدم دستيابي جي صورت ۾ موسمياتي تبديليءَ جي حوالي سان ائڪشن ايبل انفارميشن يوزر بيسڊ ڊسپلي ۽ فارميٽ وسيلي مهيا ڪيو ويندو، جيڪو جُز نمبر ١ جي اي سي ڊبليو اي پورٽل، جُز نمبر ٢ جي موسميات جي بحالي وارن زرعي تجربن ۽ جُز نمبر ٣ جي ذيلي جُز ٣,٣ تحت شراڪتدارن پاران تيار ڪيل سرگرميون ۽ خدمتون جهڙوڪ: ائگرو ميٽ ائنڊ فليس کي اپ گريڊ، جُز نمبر ١١ جي اِي ٽي مانيٽرنگ کي استعمال ڪرڻ،خطرن کان تڪڙي آگاهي جي موجود حقيقت ۽ هڪجهڙائي کي هارين جي خدمتن کي تقويت پُڄائڻ ۽ ڄاڻ جو متن پڻ اُن ۾ شامل هوندو ته جيئن منصوبي جي سرگرمين کي اپ ڊيٽ ڪري سگهجي. گڏوگڏ هارين کي مدعو ڪيو ويندو ته اُهي پنهنجي علائقي ۾ قائم ڊيماسٽريشن پلاٽ جو دورو ڪن. وڌيڪ اهو ته فون بيسڊ آن ڊيمانڊ ائڊوائيزري سروس جي ڪارڪنن کي، موسميات جي بحالي تي تربيت پڻ ڏني ويندي ته جيئن اُهي هارين جي فني مهارتن کي وڌائي سگهن. ساڳي ريت مقامي نوجوان تيار ڪيو ويندو ته اُهي هارين کان وقت بوقت معلومات گڏ ڪندا رهن ۽ اُن کي موبائيل يا آءِ سي ٽي وسيلي پروجيڪٽ سان وندين. سي اي آءِ بي سان سرشتو جوڙيندي پلانٽ وائيز ڄاڻ جي بئنڪ ۽ پلانٽ ڊاڪٽر پڻ قائم ڪيا ويندا.

٣٥. (٣,٢) وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن پاران عملدرآمدي پاليسي جي مدد ڪرڻ: (١.٥٧ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ١.٤١ ملين ڊالر مهيا ڪندو): هن ذيلي جُز جي مدد سان، پاليسي ناهيندڙن کي مدد ملندي ته اُهي منصوبي جي نتيجن ۽ ڊيٽا کي ائگري ڪلائميٽ واٽر (ACWA) پورٽل لاءِ استعمال ڪندي، سنڌو درياءِ جي زرعي شعبي ۾ فيصلاسازيءَ جي لاءِ استعمال ڪن ته جيئن موسميات جي وڌيڪ بحالي ممڪن ٿئي. اُن کان علاوه هيءَ ذيلي جُز ادارن جي هيٺين ضرورتن کي مستحڪم ڪرڻ ۾ پڻ معاونت ڪندي. اُنهن ۾ **(الف)** منصوبي وارن علائقن کان ٻاهر **(ب)** لاڳاپيل پاليسين جي مرڪزي ڌارا ۾ آبهوا جي تبديليءَ ۾ لچڪ ۽ **(ت)** ڊگهي عرصي جي لاءِ منصوبي جي فائدن کي بحال رکڻ، شامل آهن. هيءُ ذيلي جُز، جي سي ايف جي حاصلا اي ٥,٠ جي " سرڪاري ادارن ۽ ريگيوليٽري سرشتي

کي مضبوط ڪرڻ“ ۽ اي ٦.٠ ” فيصلاسازيءَ جي عمل ۾ موسميات جي تبديليءَ واري ڄاڻ کي شامل ڪرڻ“ ۾ پنهنجو ڪردار ادا ڪندو.

سرگرمي نمبر ٣,٢,١: پُختي پاليسي سازيءَ واسطي ڄاڻ جي مٽاسٽا لاءِ ادارن ۾ سهڪار وڌائڻ: هن منصوبي جي توسط سان، سنڌو درياهه تي زراعت ۽ پاڻي جي حوالي سان ڪم ڪندڙ لاڳاپيل سرڪاري ڪاتن ۾ سهڪار ۾ واڌارو آندو ويندو. هيءَ صوبائي حڪومت کي هن ڏس ۾ مدد فراهم ڪندو ته موسميات ۾ تبديليءَ جي حوالي سان ڪم ڪندڙ مختلف ڪاتن ۽ ونگس وچ ۾ وسيع سهڪار لاءِ ڪو طريقيڪار جوڙي. خاص طور صوبائي حڪومت جي زراعت ۽ آبپاشي جي ڪاتن وچ ۾ باهمي سهڪار وڌائڻ جي لاءِ خصوصي طور سهڪار ڪيو ويندو ته جيئن اُهي گهٽ ۾ گهٽ گڏيل ذميدارين جهڙوڪ: ڪم جي منصوبابندي ۽ هم آهنگيءَ جوطريقيڪار وغيره ۾ هڪبئي سان سهڪار ۽ مُشاورت ڪن.
منصوبي وسيلي گراس روٽ تي ڪم ڪندڙ تنظيمن ۽ سرڪاري ادارن وچ ۾ رابطو جوڙيو ويندو ته جيئن اُهي زرعي شعبي ۾ اقليتن ۽ صنفي فرق جي معاملن تي عملدرآمدي پاليسين جا فائدا ۽ ڄاڻ هڪبئي سان وندين ۽ هڪبئي جي ضرورتن جي وقت سر موٽ ڏين.

منصوبي جي توسط سان موسمي تبديليءَ واسطي پُختي پاليسي سازيءَ جي مدد ڪئي ويندي ۽ پاليسي سازن، جُز نمبر ١ تحت تيار ڪيل ائگري ڪلائميٽ واٽر انفارميشن پورٽل جي استعمال جي حوصلاافزائي ڪئي ويندي. منصوبي ۾ آبهوا جي تبديلي جي تناظر ۾ گڏ ڪيل جائزاتي انگ اکرن جهڙوڪ: ٻوڏ جي خطري سبب برفاني ڇپن ۾ اضافي وارو خطرو گهٽ ڪرڻ وارين سرگرمين کي پڻ شامل ڪيو ويندو. علم جي حصول جي تناظر ۾، هن منصوبي کي پاڻي جي اخراجات واري نظام ۽ حقيقي صورت ۾ استعمال ٿيندڙ پاڻي جي ضرورت جي باري ۾ گفتگو جي سهوليت ملندي. سبسڊي ۽ قيمتن جي جائزي وٺڻ واري پروگرام وسيلي به پتو لڳندو ته موسميات جي تبديلين واري عمل ۾ فصلن جي پوکائي جي حوصلاافزائي ڪري سگهجي ٿي يا نه.

سرگرمي نمبر ٣,٢,٢ : سمورن پاليسي ساز علائقن ۾ ماحولياتي پاليسي کي مرڪزي بنائڻ: هيءُ منصوبو مختلف وزارتن، جيڪي ماحولياتي خطرن کي گهٽائڻ واسطي مختلف نموني خدمتون خرچ ڪري رهيا آهن ۽ پاليسي جوڙيندي سماجي ضرورتن ۽ حڪومتي ترجيحن جو خيال رکن ٿا، تن جي مدد ڪندو. منصوبي جي سرگرمين ۾ هيٺ ڄاڻايل سرگرميون شامل هونديون: (i) موجوده قانون ۽ پاليسين جو جائزو وٺندي نئين پاليسي ۽ جائزاتي اوزار تيار ڪرڻ (فقط زراعت ۽ پاڻي بابت نه پر فوڊ سيڪيورٽي، ماحوليات ۽ واپار وغيره) ۽ صلاحيتن جي ٺوس انداز ۾ نشاندهي ڪندي اندازو لڳائڻ ته ماحوليات ۾ ڪٿي واضع نموني تبديلي آئي آهي. (ii) ماحوليات جي جائزي لاءِ ساليانو پاليسي فورم جوڙڻ ۽ خدمتن جو، محتاط انداز ۾ سڌي ريت موجوده بجيٽ جي اصلاحات جي سلسلي مان پورائو ڪيو وڃي. (iii) پنهنجي وسيلن جي صلاحيت وڌائڻ خاطر ٻين ترقياتي شراڪتدار ادارن سان واسطو ڳنڍڻ ته ڪهڙي طرح ماحوليات جي بحالي ۽ زراعت ۽ پاڻي جي پاليسين تي دُرست نموني عملدرآمد اهڙي طرح ڪئي وڃي جهڙي طرح ورلڊ بئنڪ ۽ ٻيا ڪن ٿا.

٣٦. (٣,٣) هارين کي ماحولياتي طريقن کي اپنائڻ جي قابل بنائڻ وارين خدمتن کي هٿي وٺرائڻ: (١.٠٠ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف ٩٥.٠ ملين ڊالر):

مقرر ضلعن اندر ماحولياتي تبديليءَ ۾ اضافي جي عمل کي محسوس ڪرڻ جي لاءِ زرعي شعبي ۾ هارين جي خدمتن کي وڌائڻ جي سهوليت فراهم ڪئي ويندي ته جيئن اُهي ماحوليات تبديلين جي پيش نظر هلندڙ فارمن ۾ فصلن جي اُپت ۾ پاڻمُرادو بيش قدر اضافو ڪري سگهن. هِن حوالي سان هر ضلعي، تعلقي ۽ يونين ڪائونسل جي سطح تي، جتي جُز نمبر ٢ تحت ايڪسٽينشنز جون خدمتون مهيا ڪيون ويندیون، جي لاءِ مالي امداد ۽ خدمتون مُهيا ڪرڻ جو هڪ باقاعدي سرشتو جوڙيو ويندو. اُن جي معرفت اها نشاندهي پڻ ڪئي ويندي ته ڪهڙو مالي ۽ خدمتون مهيا ڪندڙ هارين جي ويجهو آهي ته جيئن اهو اندازو ڪجي ته اهي ڪيترو چارج ڪن ٿا ۽ اهليت جو معيار ڪهڙو آهي؟ هن سرگرمي جي توسط سان، جُز نمبر ٢ جي سي بي ايف ايس ۽ ڊبليو او ايس هيٺ خدمتون مهيا ڪندڙ ڪڙي ۽ ماليات جي باري ۾ تربيت جو اهتمام ڪيو ويندو، جيڪو ماحوليات جي تبديلي جي حوالي سان هارين جي شراڪتدار ۽ ماليات وسيلن جي جانچيندي، سندن لچڪ کي بهتر بڻائيندو ۽ خطرن کي گهٽائڻ واري سندن اختياري منصوباڪاريءَ کي ترقي وٺرائيندو.

سرگرمي نمبر ٣,٣,٢: موسميات بابت ڄاڻ کي استعمال ڪندي، جمع پونجي ۽ انشورنس جي مصنوعات کي بهتر ڪرڻ:

پروجيڪٽ پاران مُنتخب ماليات خدمتون مهيا ڪندڙن سان سهڪار ڪيو ويندو ته جيئن آبهوا ۾ تبديلي جي خطرن کي مُنهن ڏيندڙ پيشڪار کي وڌيڪ مستحڪم ۽ ذميوار ڪري سگهجي. هِن وسيلي سندن وڏي پئماني تي فني معاونت ڪئي ويندي ۽ سرگرمي ١,٣,١ جي اي سي ڊبليو اي ۽ ٻين ٽولس جي استعمال بابت ڪين آگاهي ڏني ويندي گڏوگڏ جُز نمبر ١ هڪٻئي سان جائزاتي ۽ چڪاس دوران گڏ ڪيل ڄاڻ جي ڏي وٺ ڪرڻ لاءِ به اُتساهيو ويندو. هِن سان مالي ادارن کي مدد ملندي ته جيئن منصوبي جي علائقي ۾ عورتن ۽ اقليتن سميت پيشڪارن پاران قرض ڏيڻ ۽ وٺڻ جي حوالي سان موجود رڪاوٽن کي ممڪنه حد تائين ختم ڪري سگهجي. هِن سلسلي ۾خاص اقليتن سان تعلق رکندڙ عورتن ۽ پُنتي پيل هارين ڄاڻ پکيڙڻ جو پڻ بندوبست ڪيو ويندو. انشورنس جي خدمتن جي معاملي ۾، خاص طور ماليات ادارن جي ٽيڪنيڪل مدد ۽ تجزياتي معاونت وڏو فائديمند ثابت ٿيندي. هِن حوالي سان ماليات ادارن پنهنجي حاصلات جي صلاحيت جانچڻ ۾ پڻ مدد فراهم ڪئي ويندي . اُن کان علاوه نئين ماليات مصنوعات يا پئڪيج متعارف ڪرائڻ جي حوالي سان ماليات ادارن کي مُناست رهنمائي فراهم ڪئي ويندي ته مختصر مدت يا وڏي مُدت جي سرمائيڪاري ضرورتن کي پورو ڪرڻ ۾ مدد ملي سگهي. هن منصوبي جي توسط سان، ورلڊ بئنڪ جي ملياتي سمارٽ پروجيڪٽ تعاون سان، شراڪتدارن جي اُها پڻ مدد ڪئ ويندي ته جُز نمبر ١ تحت گڏ ڪيل ڊيٽا کي انشورنس مصنوعات ۽ زرعي پيداوار کي هٿي وٺرائن لاءِ استعمال ڪن.

سرگرمي نمبر ٣,٣,٣ : موسميات جي تبديلي جي موافقت کي آسان بڻائڻ لاءِ نون خدمتن کي هٿي وٺرائڻ: هِن پروگرام جي توسط سان تبديليءَ جي موافقت مُطابق، نئين مصنوعات کي ترقي وٺرائڻ لاءِ پڻ قدم کنيا ويندا. هِن سلسلي ۾ ڪمپنين، خريدار ۽ ٻين لاڳاپيلن کي پروجيڪٽ تحت تربيت ڏني ويندي ۽ ڄاڻ فراهم ڪئي ويندي ته جيئن موسمياتي تبديليءَ جي حساب سان پنهنجي منصوعات ۽ وسيلن جي صلاحيت کي وڌائي سگهن. اُن ڳالهه جي خاطري ڪئي ويندي ته اهڙا هاري، جيڪي ڪلائمٽ چئنج جي حساب سان فصل اُپائڻ يا ٻيون تدبيرون اختيار ڪرڻ لڳا هجن، اُنهن کي مارڪيٽ ۾ مُناسب خريدار دستياب ٿي سگهن. پروجيڪٽ تحت ٻهراڙيءَ جي نوجوانن کي ماهر ۽ وسيلو بنايو ويندو ته جيئن اُهي ماحولياتي استحڪام، زمين جي تياري ۽ آبپاشي جي ڪمن لاءِ پنهنجيون خدمتون پيش ڪن. ساڳي طرح فارم مئنجمينٽ ڪنسلٽنٽس کي پڻ ماحولياتي استحڪام جي تجربن خاطر تربيت ڏني ويندي. پروجيڪٽ تحت اهڙن وسيلاڪار نوجوانن ۽ ڪنسلٽنٽس جا انگ اکر گڏ ڪيا ويندا ۽ اُنهن کي ٻئي سازسامان ۽ اي سي ڊبيلو اي پورٽل سان ڳنڍيو ويندو.

۳۷. جُز نمبر ۴ : پروجيڪٽ مئنجمينٽ: (۲,۱٦ ملين ڊالر، جنهن منجهان جي سي ايف — ۱,۳۰ ملين ڊالرز جي امداد ڏيندو). هيءَ جُز، جُز نمبر۱ - ۳ تحت ڏسيل حدفن ۽ سيڙپڪاريءَ جي سرگرمين جي آسان عملدرآمد کي يقيني بڻائيندو. اهڙن فنڊز جي حاصلات کي اثرائتي ۽ وقتائتي نموني استعمال ڪيو ويندو، جنهن تحت ممڪنه حاصلات ۽ هاڪاري نتيجا جنهن جو مُکيه مقصد آهي. اهڙي مقصد جي حصول واسطي اسلام آباد ۾ مرڪزي آفيس قائم ڪئي ويندي. ساڳي طرح هر هڪ صوبي ۾ پراونشل پروجيڪٽ امپليمينٽيشن يونٽس ۽ هر هڪ ضلعي ۾ضلعي سطح جي عملدرآمدي يونٽس جا دفتر قائم ڪيا ويندا. مذڪوره يونٽن جي مُکيه سرگرمين ۾ منصوباسازي، بجيٽ، خريداري، چڪاس ۽ رپورٽنگ وغيره شامل آهن. پروجيڪٽ مئنجمينٽ يونٽ (PMU) پروجيڪٽ جي ڪم جو ساليان خاڪو ۽ بجيٽ (AWPB)، پروجيڪٽ اوورسائيٽ ڪميٽيءَ جي اجازت نامي کانپوءِ، ساليانو جاري ڪندو ۽ پروجيڪٽ جي ڪارڪردگيءَ جي حوالي سان ساليانو يا ڇهه ماهي رپورٽ جنهن ۾ فنانشل مئنجمينٽ رپورٽ، جيڪا ايف اي او، جي سي ايف کي ايف اي او ۽ اي اِي پروجيڪٽ واسطي مهيا ڪندو. پي ايم يو جون خريداري سرگرميون، عملي جي خدمتن جي حصول، ڪنسلٽنسي خدمتن، گهربل سازمان جي خريداري تي مشتمل آهن. منصوبي جي مستفيضن لاءِ ٽرانسپورٽ ۽ ٻي خدمتن جي خريداري به اُن ۾ شامل آهي. پي ايم يو منصوبي تي عملدرآمدي سرگرمين جي چڪاس، اُنهن جي جانچ ۽ نگرانيءَ لاءِ هڪ مانيٽرنگ سسٽم جوڙيندو، جنهن جي توسط سان مجموعي پيداوار ۽ نتيجن، جنهن جا مقصد پروجيڪٽ جي فريم ورڪ ۾ متعين ڪيا ويا آهن، کي چڪاسيو ويندو. هِن جُز تحت هڪ ڪمپيوٽرائيزڊ مئنجمينٽ انفرميشن سسٽم (MIS) قائم ڪيو ويندو، جيڪو پي ايم يو، پي آءِ يو ۽ ڊي آءِ يو جي استعمال هيٺ به رهندو، جنهن تحت عملدرآمدي سرگرمين جي معلومات، فزيڪل ۽ فنانشل ترقيءَ جي نتيجن کي گڏ ڪيو ويندو.

۳. ماحوليات ۽ سماج جا بُنيادي ٺُڪتا:

۳۸. هيءُ بُنيادي ٺُڪتو(Baseline) پروجيڪٽ جي مالياتي خرچن جو تفصيلي خاڪو جوڙيندو. هيٺ ڏسيل ٺُڪتن بابت ڪين وڌيڪ ڄاڻ جي ضرورت پئي ٿُه اُهي رابطو ڪري سگهندا. (i) مُکيه فصلن جو جائزو (ii) سنڌو درياهه ۾ ماحولياتي تبديلي (iii) پاڻي جي دستيابي، استعمال ۽ چئلينجز (iv) زرعي شعبي ۾ ماحولياتي تبديلي جو اثر (v) مقرر حدفن جي جائزي لاءِ ضلعن جي چونڊ (vi) معاشي ۽ سماجي صورتحال (vii) پروجيڪٽ جو خاڪو (viii) پاليسيءَ جو ڳانڍاپو ۽ (ix) گرين هائوس گئس جو تخمينو.

هيٺيان جُزا پڻ تفصيلي ڄاڻ سان دستياب آهن، جهڙوڪ: بُخارات جي نگرانيءَ جا تفصيل ۽ مئنجمينٽ، زرعي معيشت، ماحوليات ۽ پاڻي بابت قومي صلاحيت جي نگراني، جائزو ۽ ورهاست وغيره. سماج ۽ معيشت جو بُنيادي ٺُڪتو حفاظت جي مقصد سان آهي، جنهن ۾ فقط تحفظ ۽ حفاظتي معلومات جمع ڪئي ويندي. تنهنڪري وڌيڪ معلومات،(ضرورت پئي ته) فراهم ڪئي ويندي ته جيئن مختلف رُخن جو پورائو ڪري سگهجي ۽ جن بابت تفصيل اڳواٽ ڄاڻايل نه ڪيا ويا هُئا. مثال طور(i) ماحولياتي علائقا (ii) حياتياتي تنوع ۽ ٻيلا (iii) قدرتي ٺڪاڻا ۽ محفوظ علائقا (iv) حياتيات لاءِ موزون مخصوص علائقا ۽ (v) مُشترڪه قوميت ۽ مذهبي اقليتون.

۳,۱ جاگرافي ۽ مخصوص جاگرافيڪل جڳهه:

۳۹. جاگرافيائي لحاظ کان پاڪستان ستن علائقن ۾ ورهايل آهي. جن ۾ (i) اُتريان علائقا (ii) سنڌو درياهي علائقا (iii) وارياسا علائقا (iv) پوٺوهاري علائقا (v) جابلو علائقا (vi) لوڻياڻا علائقا ۽ (vii) سستئن بيسن شامل آهن. پاڪستان جي اُتر ۽ اُتر اولهه جي علائقن ۾ ٽي جابلو سلسلا واقع آهن جِن ۾ قراقرم، هماليه ۽ ڪوهه هندوڪش شامل آهن. هماليا اوير کان اولهه طرف ۲۵۰۰ ڪلوميٽرن تائين پکڙيل آهي. جيڪو اُتر اولهه ۾ ڪوهه هندوڪش ۽ اُتر ۾ قراقم سان ٽڪرائي ٿو. پاڪستان جا سمورا درياهه جهڙوڪ: سنڌو درياهه، راوي، چناب، جهلم ۽ ستلنج بُنيادي طور هماليا مان نڪرن

ٿا. جيڪي سمنڊ جي سطح کان هيٺ واقع آهن. سمنڊ جي سطح کان سڀ کان مٿانهين ڪي ٿوءَ جي چوٽي آهي، جيڪا ٨٦١١ ميٽر بُلند آهي.

٤٠. هِن منصوبي جي لاءِ ڏکڻ پنجاب جا پنج ضلعا لوڌران، ڊيرا غازي خان، مظفرآباد، مُلتان ۽ خانيوال ۽ ڏاڪڻي سنڌ جا ٽي ضلعا بدين، سانگهڙ ۽ عمرڪوٽ کي خطرناڪ ماحولياتي تبديلي جي بُنياد تي مُنتخب ڪيو ويو آهي. پروجيڪٽ جي مجموعي خاڪي کي شڪل نمبر ١ ۽ سمورن ضلعن جو جائزو ٽيبل نمبر ٢ ۾ ڏنو ويو آهي.

جاگرافي هيئت لاءِ ڏسو هيئت نمبر ٠١

٠١: پروجيڪٽ جو نقشو (خطرناڪ اسڪورنگ جي بُنياد تي)

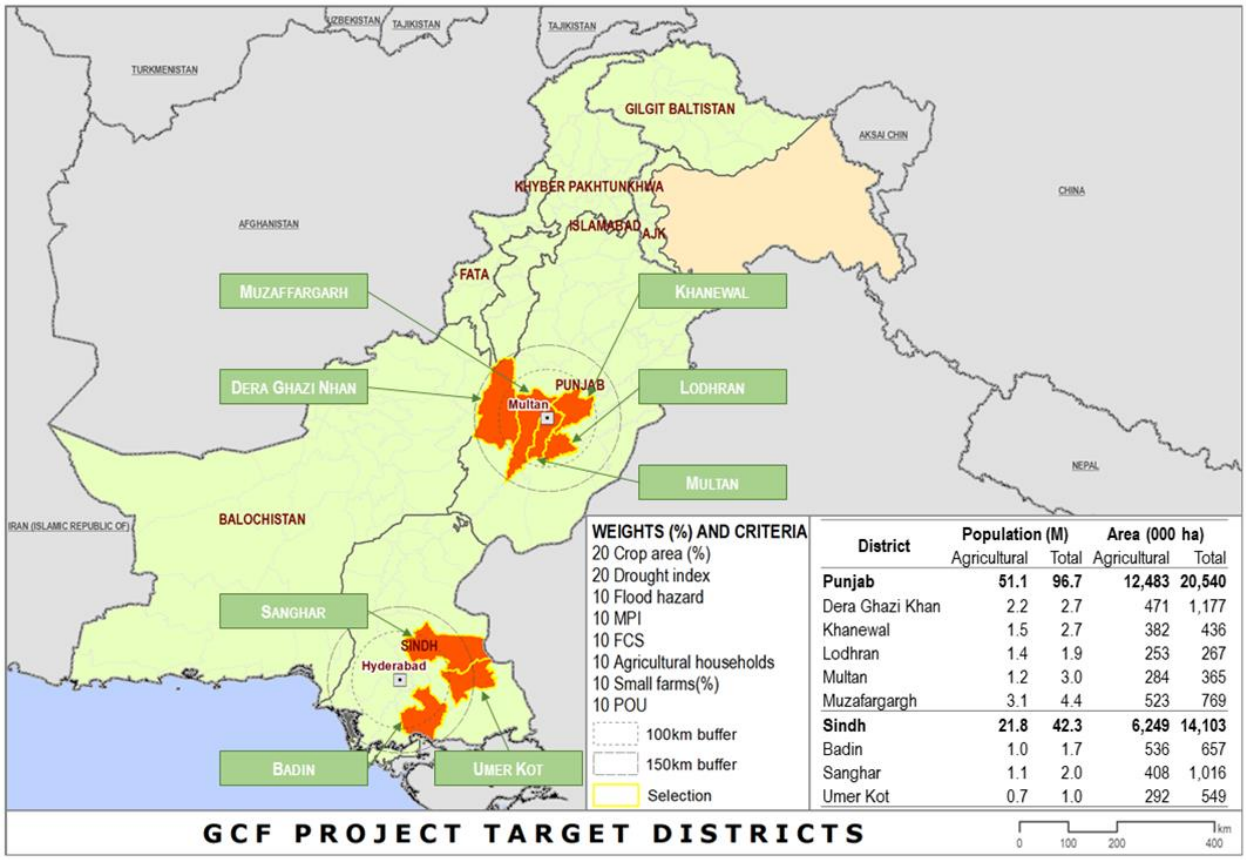

District	Population (M)		Area (000 ha)	
	Agricultural	Total	Agricultural	Total
Punjab	**51.1**	**96.7**	**12,483**	**20,540**
Dera Ghazi Khan	2.2	2.7	471	1,177
Khanewal	1.5	2.7	382	436
Lodhran	1.4	1.9	253	267
Multan	1.2	3.0	284	365
Muzafargargh	3.1	4.4	523	769
Sindh	**21.8**	**42.3**	**6,249**	**14,103**
Badin	1.0	1.7	536	657
Sanghar	1.1	2.0	408	1,016
Umer Kot	0.7	1.0	292	549

جدول نمبر ٢: ضلعا ۽ اُنهن جي آبادي

صوبہ ۽ ضلعا	زرعي آبادي (ملين ۾)	مجموعي آبادي (ملين ۾)	ضلعي ايراضي (ڪلوميٽر)
پنجاب	**٥١,١**	**٩٦,٧**	**٢٠٥٤٠٣**
ڊيرا غازي خان (برساتي)	٢,٢	٢,٧	١١٧٦٦
خانيوال	٥.١	٢,٧	٤٣٥٦
لوڌران	٤.١	٩.١	٢٦٦٦
ملتان	١,٢	٠.٣	٣٦٤٨
مظفر ڳڙھ	٣,١	٤,٤	٧٦٨٨
سنڌ	**٢١,٨**	**٤٢,٣**	١٤١٠٢٩
بدين	٠.١	١,٧	٦٥٧٥
سانگهڙ	١,١	٠.٢	١٠١٥٨
عمرڪوٽ (برساتي)	٧.٠	٠.١	٥٤٩٠

٤١. منصوبي واسطي ضلعن جي چونڊ هڪ ميٽاڊالاجي ۽ طريقيڪار تحت ڪئي وئي آهي، جنهن جا باضابطا تفصيل منصوبي جي فنڊنگ پروپوزل ۾ ”منصوبي جي علائقي (پروجيڪٽ ايريا)“ جي سري سان دستياب آهن. فزيڪل انوائرمينٽ ۽ جيالاجي جي بُنياد تي سنڌودرياءِ جي پاٽ ۾ منصوبي جي ايراضي مقرر ڪئي وئي آهي، جنهن جو تفصيل هيٺ ڏجي ٿو:

٤٢ . **سنڌو ميداني علائقا.** هند-گنگا جي ميدان جي بُنياد تي اولهه کان اوڀر طرف يا درياءِ جي کاٻي ڪناري آهي (.مثال طور: جهلم، چناب، راوي ۽ ستلنج) اولهه يا ساڄي ڪناري جهڙوڪ: (ڪابُل، ڪُرم ۽ توچي). انڊس پلان تاريخي طور پنهنجي زرعي پيداوار ۽ ثقافتي ترقيءَ جي حوالي سان ڄاتو وڃي ٿو.

٤٣. سنڌو درياءِ جي کاٻي پاسي جا سمورا محاذ پنجند وٽ اچي پاڻ ۾ ملن ٿا، جيڪي ڪوٽ مٺن جي ڏکڻ جي طرف کان ٧٥ ڪلوميٽر پهرين هڪ وڏي وهڪري جي صورت ۾ هڪ ٿين ٿا. اُتان کان وني سنڌو درياءِ لڳ ڀڳ هڪ وهڪري جي صورت ۾ وهندي. عربي سمنڊ ۾ وڃي ڇوڙ ڪري ٿو. درياهه جو اٽڪ کرد وٽان ساليانو ڇوڙ لڳ ڀڳ ٩٢ ملين ايڪڙ فوٽ آهي ۽ اُن جو مجموعي اخراج گڏيل اخراج کان اڳ به وڌيڪ آهي. جڏهن ته موسمياتي اخراج واري مادي ۾ خاص طور اونهاري جي گرمين ۽ سانوڻيءَ جي مند دوران تمام گهڻو توازن موجود آهي. سنڌو درياهه ۽ اُن جي ٻين پاڻي وسيلاڪار ندين جي پاڻيءَ جو بُنيادي ذريعو برف ۽ گليشيئرز آهن، جيڪي هماليا جبل، هندوڪش ۽ قراقرم جي جابلو سلسلن ۾ واقع آهن.

٤٤. زميني حقيقت ۽ آبيات جي لحاظ کان، انڊس پلان کي اپر ۽ لوئر انڊس پلان ۾ ورهايو ويو آهي. ٻن پلانن کي ڪوٽ مٺن ويجهو محدود حدن اندر مخصوص ڪيو ويو آهي. جتان ڪوهه سليمان سنڌو درياءِ کي ويجهو پوي ٿو. مٿياهون ميدان، هيٺئين ميدان کان بُنيادي طور گهڻو مختلف آهي، ڇاڪاڻ ته اپر جا مکيه وهڪرا جهڙوڪ: (جهلم، چناب، راوي ۽ ستلنج) زمين کي مختلف قسمن جي حصن ۾ ورهائين ٿا.

۴۵. **مٿاهون سنڌو ميدان وارو سب ڊويزن** جُملي چئن وهڪرن تي مشتمل آهي، جيڪي بهاولپور ميدان ۽ ڪوهه سليمان جي ويجهو آهي، جنهن جا مُک هيٺيان وهڪرا آهن.

- **سنڌ ساگر ڊوب يا ٿل** (سنڌو درياءِ ۽ جهلم جي وچ ۾)
- **چج ڊوب** (جهلم ۽ چناب جي وچ ۾)
- **رچنا ڊوب** (راوي ۽ چناب جي وچ ۾)
- **باري ڊوب** (راوي ۽ ستلنج جي وچ ۾)

پنجاب جو نقشو ۽ جاگرافي

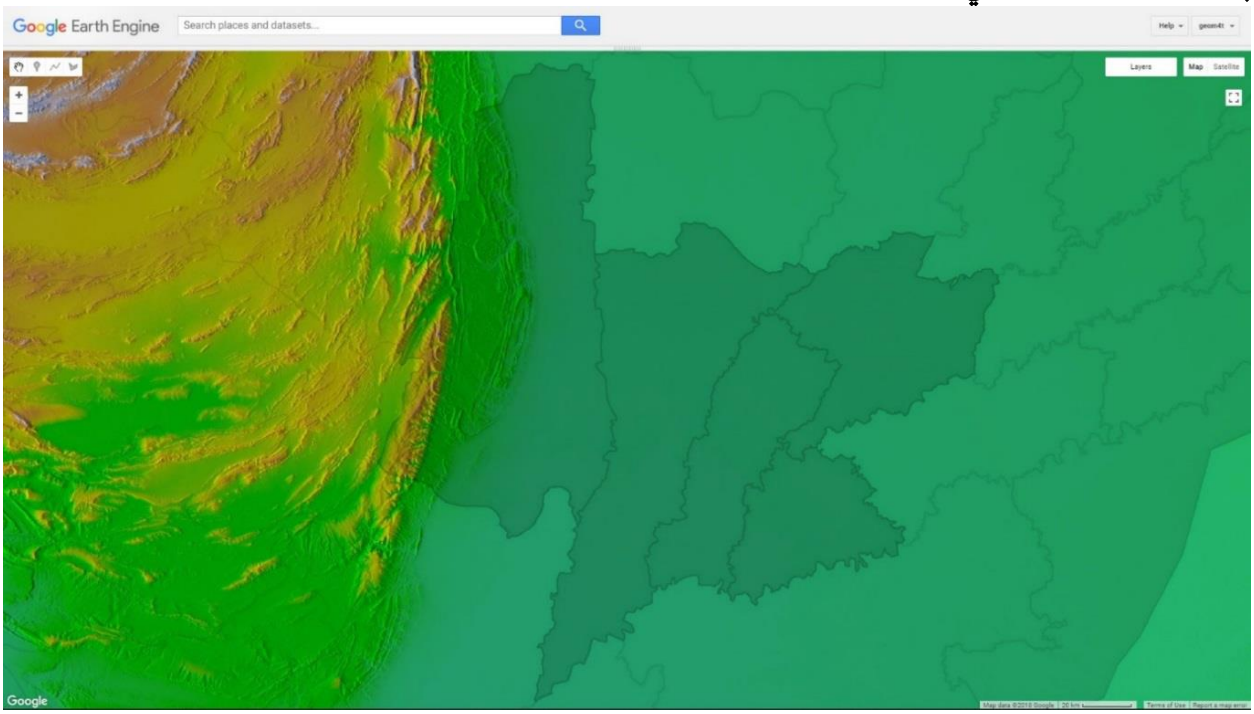

۴٦. پنجاب جون موجوده جاگرافي حالتون، وسيع پئمائش لڳاتار ۽ وڏي وقت جي ساحلي تحريڪن جو نتيجو آهن. پنجاب جا سمورا پاڻي وهڪرا لڳ ڀڳ هماليہ جي جابلو سلسلي منجهان نهن ٿا، جيڪي پيچيده، زميني رُخنو، شديد مقامي جاگرافي جي ڊهاءُ جو نتيجو آهن. زمين جي مٿانهين سطح تي آيل اهم تبديلين علائقي تي وڏو اثر ڇڏيو آهي جيڪو اندران اندران سادو نظر اچي ٿو، جيڪو وسيع پئماني تي علائقائي نقشي تي غور ڪرڻ لائق آهي. اُن سان گڏوگڏ سائيٽ جي مخصوص تفصيلن جي تعريف به ڪري سگهجي ٿي. ڊيرا غازي خان سميت پنجاب ۾ واقع پروجيڪٽ جو علائقائي نقشو، زميني سطح تي ڪنهن نمايان تبديليءَسان فليٽ آهي.

۴۷. پنجاب جي جابلو سلسلن کي هيٺ ڏنل اوروگرافي نمبر ۲ ۾ ڏيکاريو ويو آهي. ڊيرا غازي خان سميت منتخب سمورن ضلعن ۾ مجموعي طور ٿوري گهٽي فرق سان جابلو سلسلا موجود آهن.

اوروگرافي نمبر ۲ : پنجاب جي منتخب ضلعن جا جابلو سلسلا

سنڌ جو نقشو ۽ جاگرافي

۴۸. جاگرافيائي لحاظ کان سنڌ کي چئن حصن ۾ ورهائي سگهجي ٿو: (i) کيرٿر پهاڙي سلسلو (اولهه ۾) (ii) مرڪزي سنوان واريا‌سا پٽ (سنڌو درياهه جي وهڪري سان گڏوگڏ) (iii) ريگستاني پٽي (اوپر طرف) (iv) انڊس ڊيلٽا (ڏکڻ ۾)

(الف) کيرٿر رينج: اُتر کان ڏکڻ طرف پکڙيل هيءَ سلسلو ٽن قطارن جي چوٽين ۾ ورهايل آهي، جنهن جي ويڪر ٢٠ کان ٢٥ ڪلوميٽر آهي. کيرٿر جون پهاڙي چوٽيون اوپر کان اولهه طرف اُٽيل آهن، جن جي اونچائي لڳ ڀڳ ۴ هزار کان ۵ هزار ميٽر آهي ۽ ڏکڻ کان اُتر طرف منجهس لاتعداد پهاڙي چوٽيون آهن. کير ٿر رينج پهاڙي تودن تي مشتمل ۽ عام طور خُشڪ ۽ بي فائدي بڻيل آهي.

(ب) مرڪزي سنوان واريا‌سا پٽ: هيءُ علائقو سنڌونديءَ جي واديءَ تي مشتمل آهي. هيءَ پٽي ۵٨٠ ڪلوميٽر ڊگهو ۽ لڳ ڀڳ ۵١٨٠٠ اسڪوائر ڪلوميٽرن جي ايراضي تي مشتمل آهي، جيڪو اُتر کان ڏکڻ طرف ڊرڪندي آهي. اُها هڪ وڏي پٽي آهي جيڪا سطح سمنڊ کان لڳ ڀڳ هڪ سو ميٽر مٿي آهي. روايتي طور اُن کي نمايان طور ٽن حصن ۾ ورهايو وڃي ٿو. (i) لاڙ پٽ يا ڏکڻ سنڌ (حيدرآباد کان ڏکڻ طرف جي ايراضي تي مشتمل)؛ (ii) وچولو يا سينٽرل سنڌ (لڳ ڀڳ حيدرآباد جي حدن کان)؛ ۽ (iii) سِرو يا اُتر سنڌ (نوشهرو فيروز ۽ سيوهڻ وٽان شروع ٿيندڙ علائقو).

(ت) اُپرندي واريا‌سي پٽي: اتر کان ڏکڻ طرف واريءَ جي دڙن ۽ پٽن تي مشتمل اڇڙو ٿر (اڇو واريا‌سو پٽ) ۽ اُتر اوپر طرف ٿر جو پٽ جتي ننڍو جابلوسلسلو ڪارونجهر جي نالي سان واقع آهي. (ننگر پارڪر جي عمارتي پٿر طور مشهور آهي) . هي سلسلو ڌرتيءَ جي اوائلي دور سان تعلق رکي ٿو.

(ث) سنڌوءَ جو سامونڊي علائقو (انڊس ڊيلٽا): سنڌو درياهه جي ڇوڙ وارو هيءُ علائقو، جيڪو نٿي کان شروع ٿيندي ڊيلٽائي ايراضيءَ تي پکڙيل آهي ۽ هِن وسيلي ٻوڏ جو پاڻي سمنڊ ۾ وڃي ٿو. انهيءَ جو مٿاڇرو وهڪرو نشانبر ٿيل آهي، جيڪو ڪيترن ننڍن ننڍن چئنلن جي نيٽ ورڪ جي صورت ۾ پکڙيل آهي. هن جي سامونڊي پٽيءَ جي ويڪر ١٠ کان ٤٠ ڪلوميٽر آهي، جيڪو گپ چڪ ۽ دلدلي علائقي تي مشتمل آهي، جنهن منجهه حياتيات جي آخري زماني جا وڏا ذخيرا ۽ پٿر جا عمومي غير معمولي بُنياد آهن.

٤٩. سنڌ، سنڌو درياهه جي هيٺانهين پاسي واقع آهي. هِن جي ايراضيءَ جون بُنيادي خاصيتون، فارمن ۽ پاڻي واريون آهن. هن جي مٿئين طرف کان قديم مٽيءَ جي پوري پٿر واري ديوار جون چوٽيون آهن، جِن ۾ رني ڪوٽ گروپ (خادرو، بارا، لاکڙا) لڪي ۽ ڪيرٿر جيڪو سلاسي (ٽئين) جي دور واري زماني جو، نري جيڪو ميموئي مخلوق جي زماني، گاج جيڪو مائسني ارضياتي عهد جي وچ ڌاري، منچر جيڪا مائسني ارضياتي عهد جي آخر سان تعلق رکن ٿا.

سنڌ ۾ منصوبي وارن ضلعن جي جاگرافي لاءِ ڏسو شڪل نمبر ٣

٢.٣ ماحولياتي خصوصيتن جي تجويز ڪيل منصوبي جو علائقو

٢,١.٣ آبهوا ۽ موسمياتيات

٥٠. پاڪستان جي آبهوا ۽ موسميات جو گهرو تجزيو"*سنڌ ۾ موسمياتي تبديلي*" ۽ " *حدف ڪيل ضلعن لاءِ جاگرافيائي اعداد ۽ ڳاڻيٽي جو تجزيو*" جي ضميمن ۾منصوبي جي مڪمل مالياتي رٽ ۽ امڪانن جي اڀياس ۾ ملي سگهي ٿو.جيترو ممڪن آهي، منصوبي جي معلومات ضلعي سطح تي مهيا ڪئي وئي آهي.

٥١. پاڪستان ۾ وڏي پئماني تي سرطاني دائري تي اتر طرف (ڊيگهه ۽ ويڪر ٢٥° ۽ ٣٦° اتر جي وچ ۾). اهو ڪنڊ (براعظم) جي موسمياتي ۽ روزاني جي بنياد تي آبهوا ۾ شدت سان ايندڙ تبديلين سبب خاصيت جو حامل آهي. هن جي آبهوا ٣ مڪيه موسمياتي نظامن کان متاثر ٿو آهي (i) :ڏيلي رومي نڍي سمنڊ جي سردين جو نظام، اڀرندي طرف جا طوفان ؛ (ii) هندستاني گرميءَ ۾ مونسون جي گرمي، جيڪا خليج بنگال ۾ پيدا ٿئي ۽ (iii) تبت جا مخالف طوفان وارو علائقو، نه ته سڄو سال براعظمي هوا ڦهلجندي رهندي آهي. هندو-ڪش- قراقرم-هماليه تي مشتمل حصوجيڪو ملڪ جي اترئين حصي ۾ آهي، هواجي نظام تي طبعي اثرات وجهندو آهي. اترئين برف سان ڍڪيل جبلن جي آبهوا ٿڌي آهي، جڏهن ته بلوچستان جو مٿاهون علائقوجيڪو ملڪ جي اولهندي پاسي ۾ آهي انجي خاصيت اها آهي ته اهو غيرآباد ۽ تمام خشڪ علائقو آهي، ملڪ جي ٻين حصن جي ڀيٽ ۾ هتان جوگرمي پد تمام وڌيڪ آهي، ساحلي پٽي جي آبهوا سامونڊي هوائن سان تبديل ٿيندي آهي. ملڪ جي باقي حصن ۾ اونهاري جي موسم ۾ ، گرمي پد تمام مٿاهين سطح تي پهچي ٿو،موسم گرما ۾ ميداني علائقن جو گرمي پد جون ۾ ٣٨ °F (٣ °C)، جڏهن بلند گرمي پد جي حد ٤٧ °C (١١٧ °F) ٿي سگهي ٿو.

٥٢. پاڪستان ۾ ٽنهي قسمن جون برساتون پون ٿيون: ڪوهستاني، اڳيون ۽ وهڪري وارو مينهن سالياني موسم ۽ علائقي جي پٽاندڙ. پاڪستان جي ڪل سالياني گهم ٥٠٠ ملي ميٽر ۽ ٨٠٠ ملي ميٽر جي وچ ۾ اترئين اڌ سان گڏ

تمام گهڻو حصو حاصل ڪري ٿو. پاڪستان جا ڏکڻ طرف جا حصا (بلوچستان ۽ سنڌ) اتر ۵۰ سيڪڙو تائين (برسات) تائين حاصل ڪن ٿا. سنڌ جي ساحلي پٽي جي پرسان ويندي سنڌو ڊيلٽا تائين سڀني حد تائين مينهن وسي ٿو.

۵۳. پاڪستان هڪ غريب ملڪ جو درجو آهي. ٽيبل [۱۱]۳ کي خشڪ علائقن ڏانهن اشارو ڪري ڏيکاريو ويو آهي. جيڪو تقريباً ۱۱ سيڪڙو جي علائقي ۾ ۲۵۰ - ۵۰۰ ملي ميٽرسالياني بارش پوي ٿي. اڌ حصي کي ۱۵۰ - ۲۵۰ ملي ميٽر تائين، ۽هڪ پاڳي حصي ۾ ۱۵۰ ملي ميٽرکان گهٽ ساليانو مينهن پوي ٿو .

ٽيبل ۳: خشڪ سالي وارا علائقا پاڪستان جي خشڪ سالي واري فهرست جي مطابق

ايريا	مينهن وارو نظام	ملين هيڪٽر	مڪمل جو سيڪڙو
مڪمل علائقو	< ۱۵۰ > ۱۰۰۰ ملي ميٽر	٦١.٧٩	١٠٠
اڌ خشڪ سالي وارو علائقو	۲۰۰ - ۵۰۰ ملي ميٽر خشڪ سالي واري فهرست ١٦ - ٣١	٧٦.٨	١١
گهڻو خشڪ سالي وارو علائقو	۱۵۰ — ۲۵۰ ملي ميٽر خشڪ سالي واري فهرست ٨ - ١٦	٢١.٣٨	۴٨
تمام سخت خشڪسالي وارو	<۱۵۰ ملي ميٽر خشڪسالي فهرست <٨	٢.٢٦	٣٣

ذريعو: محمد محسن اقبال ۽ الا. (۲۰۰۹)

*نوٽ: خشڪ سالي فهرست = ٦٥.١∑ (گهم / گرمي پد +٢.١٢)*٠.٩*

۵۴. پاڪستان جي درجہ حرارت جي گنجائش جو۱۹۵۱ - ۲۰۰۰ تائين جوجائزو ٽيبل ۴ ۾ ڏنل آهي.

---

[۱۰] *ٽي.جي هيٽنگٽن، (٢٠٠٦). گلوبل پاڻي جي چڪرجا ثبوت: جائزو ۽ تجزيہ. هائڊرالاجي جو جرنل ٣١٩ (١): ٨٣ - ٩٥*

[۱۱] *محمد محسن اقبال، ايم عارف گوهر، ارشد ايم خان، موسمي تبديلي جا پاڪستان جي غذائي حفاظت تي بد اثر، سائنس وزن، ١٥ .Vol، نمبر ١، (جنوري ڪان جون ٢٠٠٩)*

عالمي تبديلي جي اثرات جي اڀياس جي اداري (GCISC) پاڪستان جي وزارت موسمي تبديلي سان ڳنڍيل، جي طرفان ملڪ جي گرمي پد جي رجحانات جو خلاصو هيئن ڏنل آهي: "(i) ساليانو سراري گرمي پد ملڪ جي مختلف حصن ۾ وڌندو رهي ٿو

رڳو اُپ ڪنڊ ۽ اولاهين ٽڪرين ۽ سنڌ جي هيٺين علائقن ۾ گرمي پد جو رجحان گهٽجندڙ ڏسجي ٿو (ii) سيئي خطا مون سون کان اڳ جي گرميءَ وارن مهينن (اپريل- مئي) ۾ گرمي پد ۾ واڌ ڏيکارن ٿا. (iii) سيئي حصا، زون ۵ (بلوچستان) کانسواءِ، مومسمياتي بارشن واري عرصي دوران گرمي پد جي رجحان ۾ گهٽتائي ڏيکارن ٿا. (vi) مها-هماليہ

جو علائقو ڊسمبر کان مئي تائين سڄو عرصو گرمي پد جي رجحان ۾ واڌ ڏيکاري ٿو. ۽ (v) بلوچستان جون موسمون تمام موسمن ۾ گرم ٿي رهيون آهن.

ٽيبل ۴: پاڪستان جي درجہ حرارت جا رجحانات ۱۹۵۱ - ۲۰۰۰ تائين

	موسمي علائقو	سالياني	جون- سيپٽمبر	ڊسمبر- مارچ	اپريل – مئي	آڪٽوبر- نومبر
I	(الف): مها هماليہ جو علائقو	۰۴.۰	-۰.۸	۳۲.۰	۱.۰۹	-۰,۰۶
I	(ب): هيٺيان جابلو علائقا	-۱۹.۰	-۰,۵۷	۰	۰.۱۳	۰.۱۲
II	اولاهيون ٽڪريون	-۷۲.۰	-۱.۴۸	-۰.٦۵	۰.۱۷	-۰,۴۷
III	وچ ۽ ڏکڻ پنجاب	۰.۱۱	-۰.۲۵	-۰,۰۷	۰.۳۵	۰.۱۵
VI	سنڌ جا هيٺيان ميداني علائقا	-۰,۰۸	-۰,۵۵	-۰,۰۷	۰.۳۵	۰.۱۵
V	(الف) بلوچستان (اوپر)	۰.۱۱	۰,۴٦	۰.٦۳	۰.۷۳	۰,۵
V	(ب) بلوچستان (اولهہ)	۱۷.۱	۳.۱	۰,۴۳	۲,۱۷	۱,۸
IV	ساموندي علائقا	۰	-۰.۱۸	۰۵.۰	۰۳.۰	۳.۰

ذريعو: عالمي تبديلي جي اثرات جي اڀياس جو ادارو (۲۰۰۵) فائنل ٽيڪنيڪل رپورٽ APN منصوبو. ڪيپيبل منصوبو

۵۵. مينهن جو جائزو ۽ منصوبي جي هر ضلعي جي وڌ کان وڌ / گهٽ ۾ گهٽ گرمي پد جا رجحان هيٺ گرافن ۾ ڏنا ويا آهن. گراف پهريان سالياني رجحان ، پوءِ مهيني جي رجحانات ڏانهن اشارو ڪري ٿو.

پنجاب صوبو:

۵٦. ڊيره غازي خان

ڊيره غازي خان: مينهن

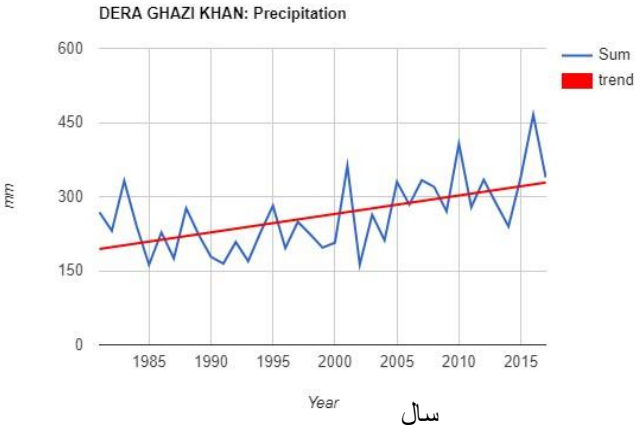

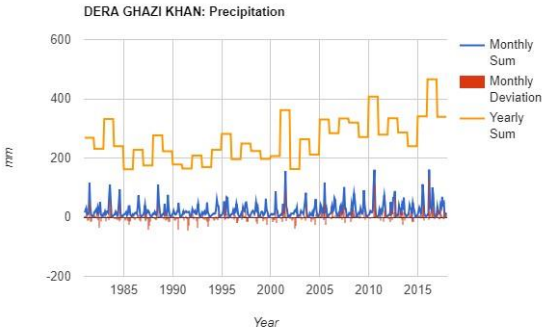

مهيني وار رجحان

سالياني رجحان

ذريعو: عالمي تبديلي جي اثرات جي اڀياس جو ادارو (٢٠٠٥) فائنل ريپورٽ APN پروجيڪٽ ڪيپيبل منصوبو

ڊيرا غازي خان: وڌ ۾ وڌ درجہ حرارت (سالياني)	
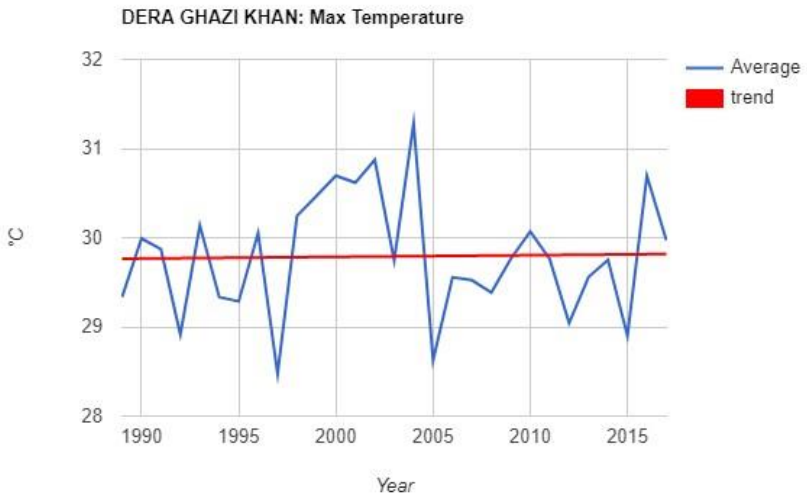	سراسري رجحان

(سالياني رجحان)

ڊيرا غازي خان: وڌ ۾ وڌ درجہ حرارت (ماهاني)

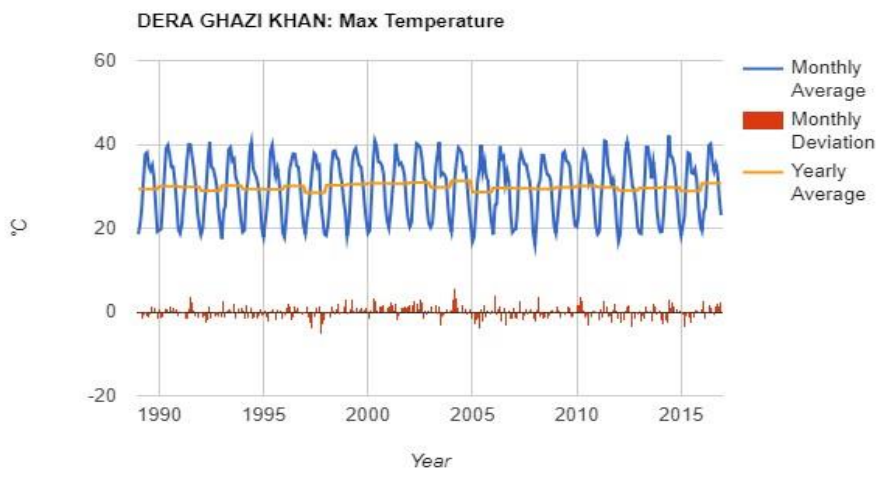

ماهانہ سراسري
ماهانہ تجاوز
سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

ڈيرا غازي خان: گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت (سالياںہ رجحان)

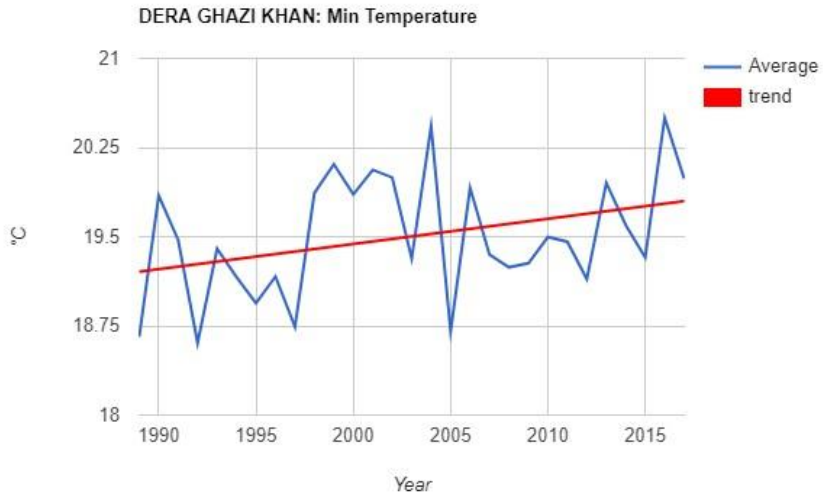

سراسري (بليو لائين)
رجحان (ڳاڙهي لائين)

(سالياںو رجحان)

ڈيرا غازي خان: منٽ جو درجہ حرارت (ماهانہ)

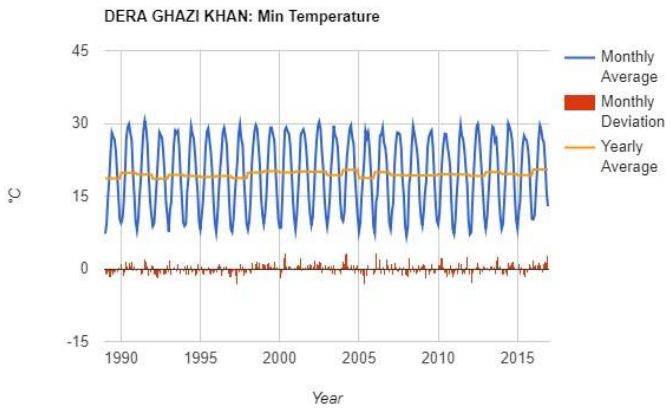 *(Monthly trend)*	ماهانہ سراسري ماهانہ تجاوز
(ماهانہ رجحان)	

۵۷. ڊيره غازي خان (ڊي جي خان) جي وڌ ۾ وڌ گرمي پد سان صرف ۱.۰ درجا ۽ گهٽ ۾ گهٽ گرمي پد سان تقريباً ۰.٦ درجا وڌي وئي. ماهانہ انگ اکر ڏيکارن ٿا تہ ان دور ۾ اهم مثبت رجحان وڌيڪ مناسب هو. مينهن وارو چارٽ مجموعي واڌ ۱۳۰ ملي ميٽر ڏيکاري ٿو، جڏهن تہ مينهن جي وسڻ واري معلومات مهينن جي وچ ۾ مثبت ماهانہ تقسيم جي وڌيڪ تفصيلي تجزيي جي اجازت ڏئي ٿو.

۵۸. خانيوال:

خانيوال: مينهن (سال)	
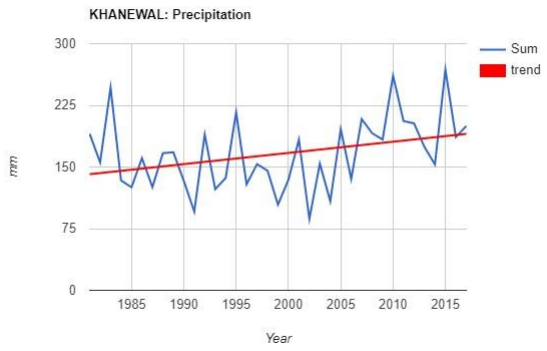 *(Yearly trend)*	جوڙ/اضافو رجحان
(ساليانو رجحان)	

خانیوال: وڌ ۾ وڌ درجہ حرارت (سالیانو)

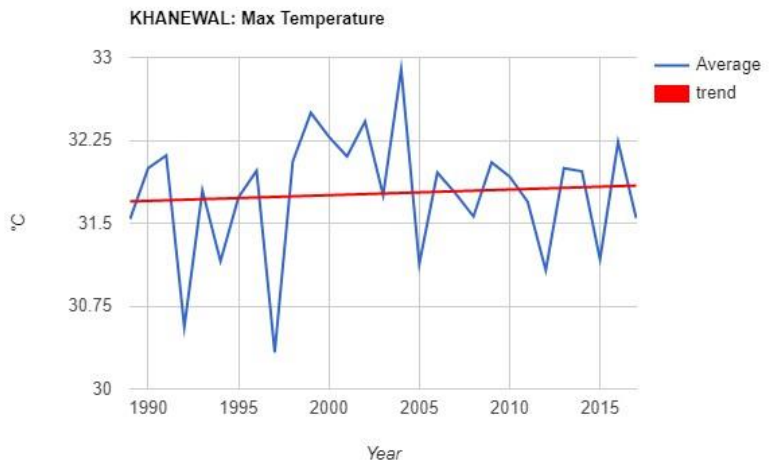

سراسري
رجحان

(سالیانو رجحان)

خانیوال: مینهن (ماهانہ)

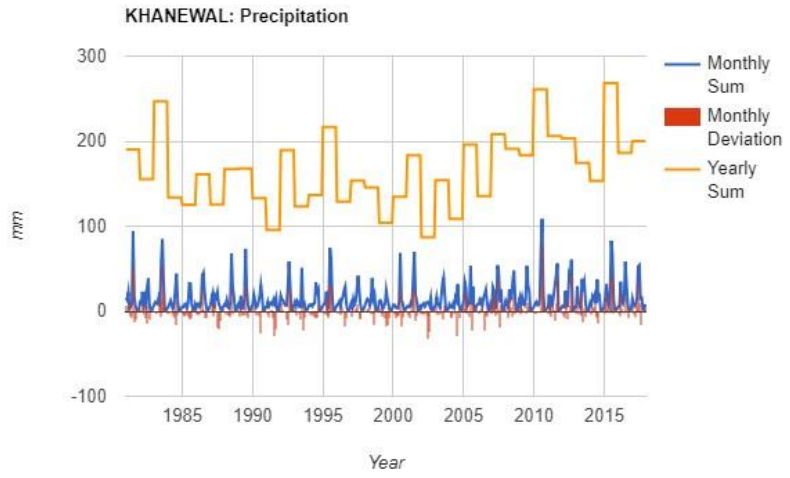

رقم –جوڙ
ماهانہ اضافو
۳. سالیانو جوڙ

(ماهانہ رجحان)

خانیوال: گهټ ېر گهټ درجه حرارت (سالیانه)	
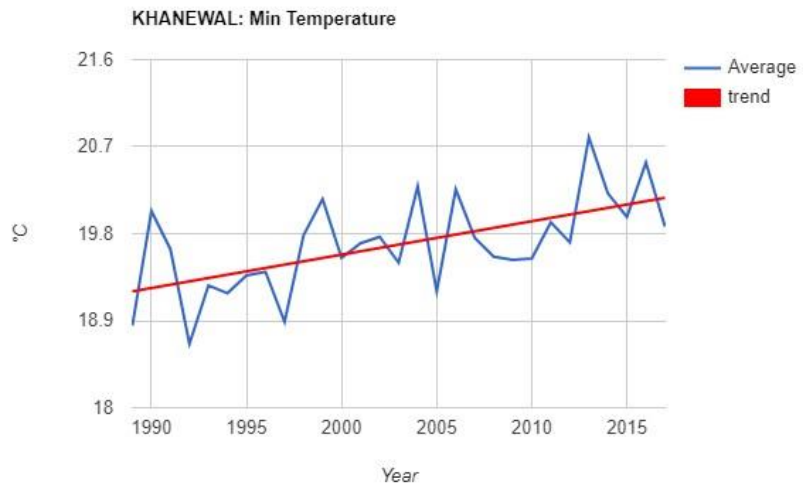	سراسري رجحان
(سالیانو رجحان) (سالیانه رجحان)	

خانیوال: وڅ ېر وڅ درجه حرارت (ماهانه)	
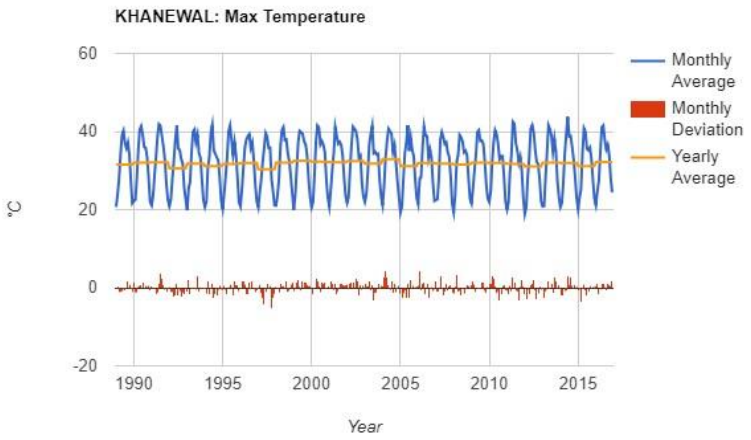	ماهانه سراسري ماهانه تجاوز سالیاني سراسري
ماهانه رجحان	

خانیوال: گهټ ېر گهټ درجه حرارت (ماهانه)

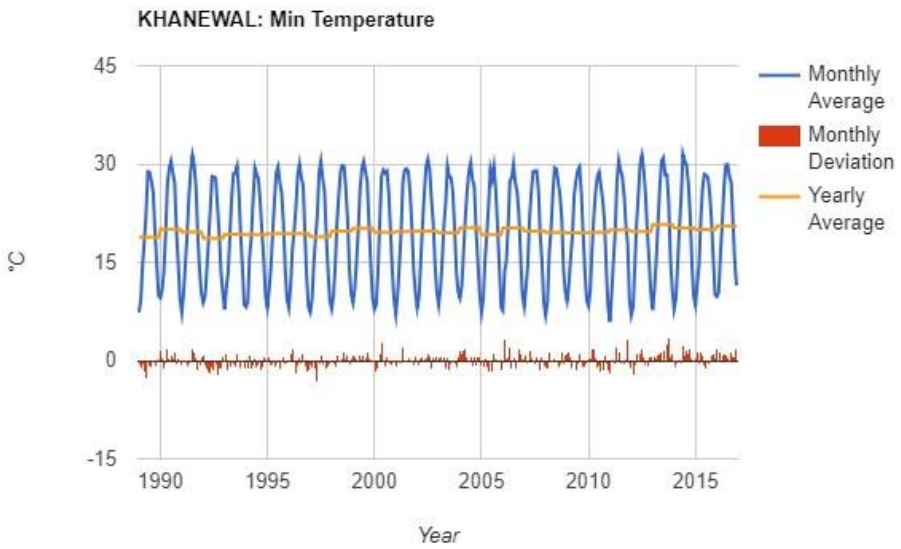

ماهانہ سراسري
ماهانہ تجاوز سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

۵۹. وڌ ۾ وڌ درجہ حرارت صرف۱.۰ درجا جڏهن تہ گهٽ از گهٽ درجہ حرارت ۱ درجي سان گڏ هن سڀ کان وڌيڪ ماهانه انحراف ماهانه اوسط کان گهڻو ڪري ۲۰۱۲ کان پوءِ وڌندو رهيو آهي مينهن جو چارٽ ۵۰ ملي ميٽر اضافي ڏانهن اشارو ڪري ٿو.

٦٠. لوڌران:

لوڌران: مينهن (سالياني)

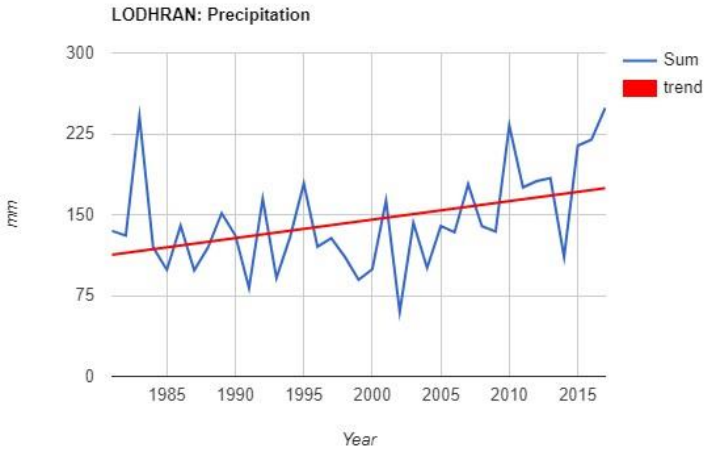

جوڙ / اضافو
رجحان

(سالياني رجحان)

لوڌران: مينهن (ماهانه)

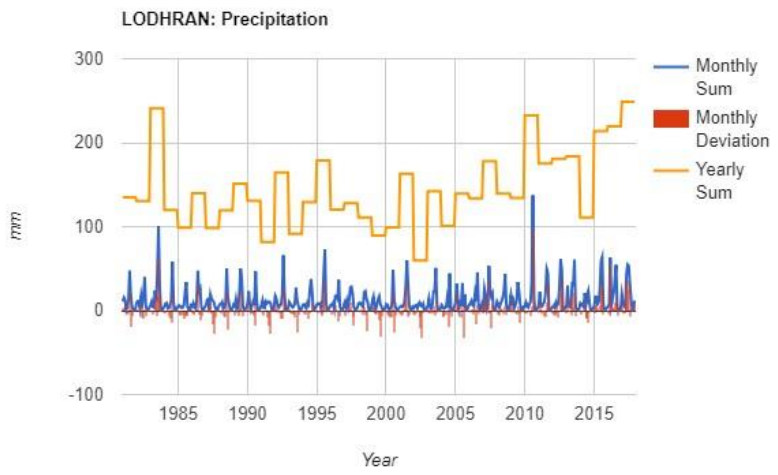

رقم –جوڙ
ماهانه اضافو
۳. ساليانو جوڙ

(ماهانه رجحان)

لوڌران: وڌ ۾ وڌ درجه حرارت (ساليانه)

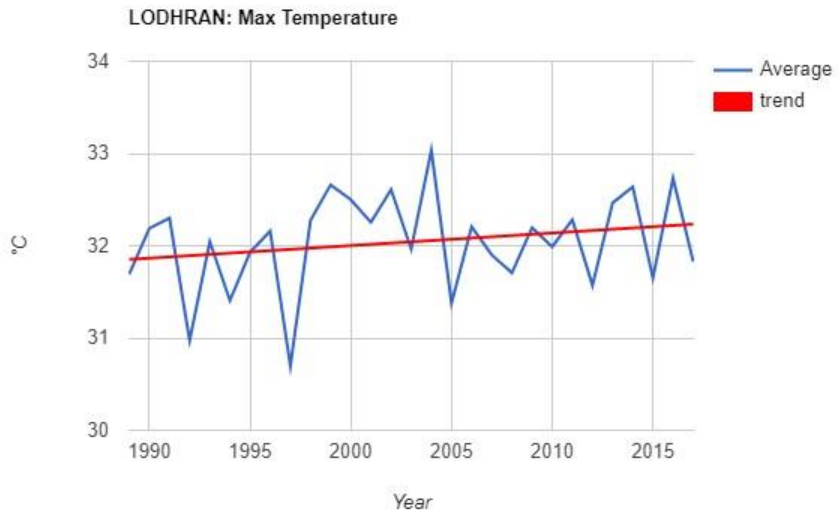

سراسري
رجحان

(ساليانو رجحان)

لوڌران: وڌ ۾ وڌ درجہ حرارت (ماهانہ)

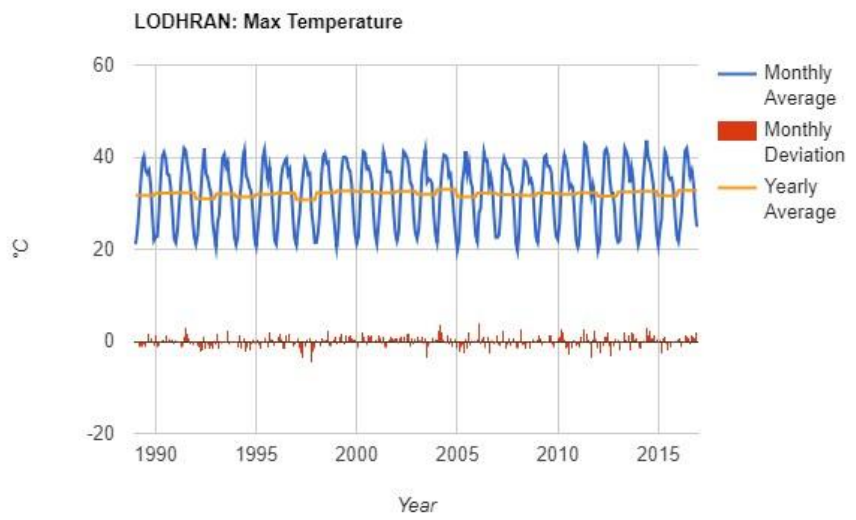

ماهانہ سراسري
ماهانہ تجاوز
سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

لوڌران: گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت (سالياني)

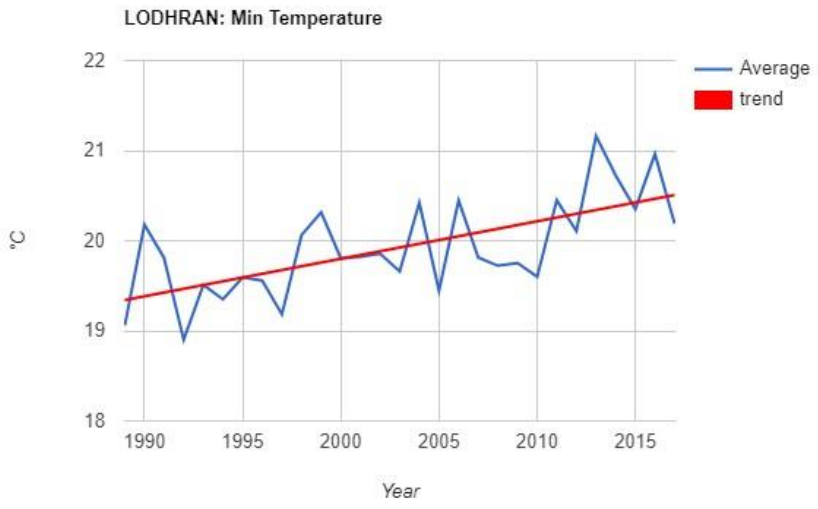

سراسري
رجحان

(سالياني رجحان)

لوڌران: گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت (ماهانہ)

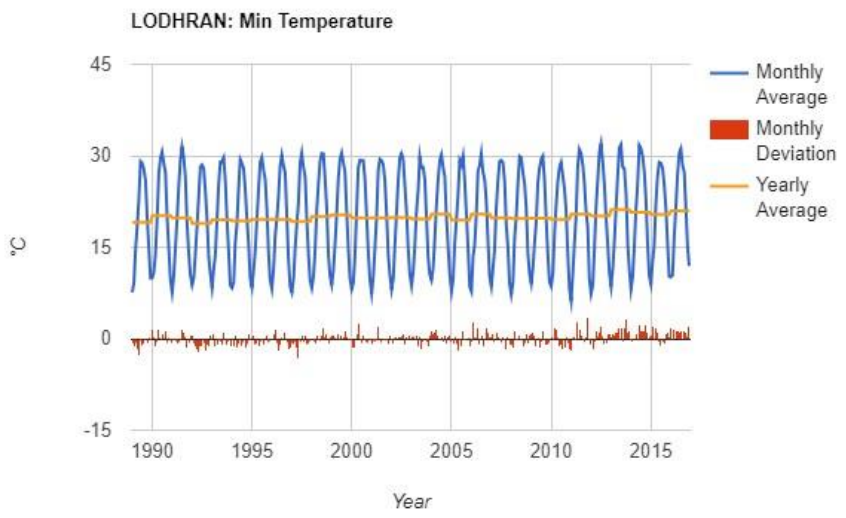

ماهانہ سراسري
ماهانہ تجاوز
سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

٦١. وڌ ۾ وڌ گرمي پد صرف ٠,۴ درجا، جڏهن تہ گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت ١,٢ وڌيو. ٻنهي رجحانات ۾ ٢٠١١ کان پوءِ وارن سالن مثبت انحراف ظاهر ٿئي ٿو. مينهن جو چارٽ ٢٠١١ کان ٦٠ ملي ميٽرن جو اضافي انحراف ڏيکاري ٿو.

٦٢. ملتان :

ملتان: مينهن (سالياني)

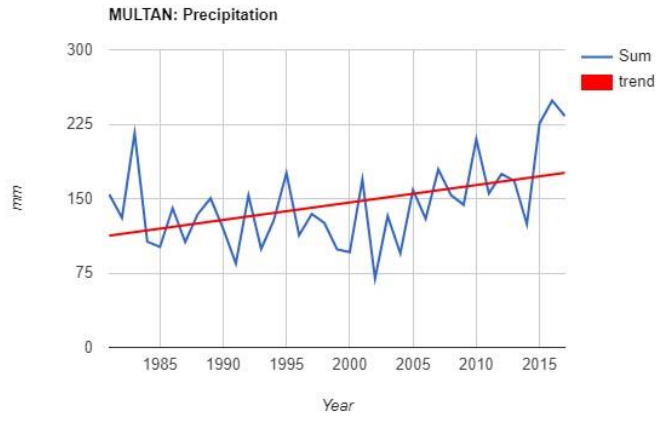

جوڙ / اضافو.
رجحان

(سالياني رجحان)

ملتان: مینهن (ماهانه)

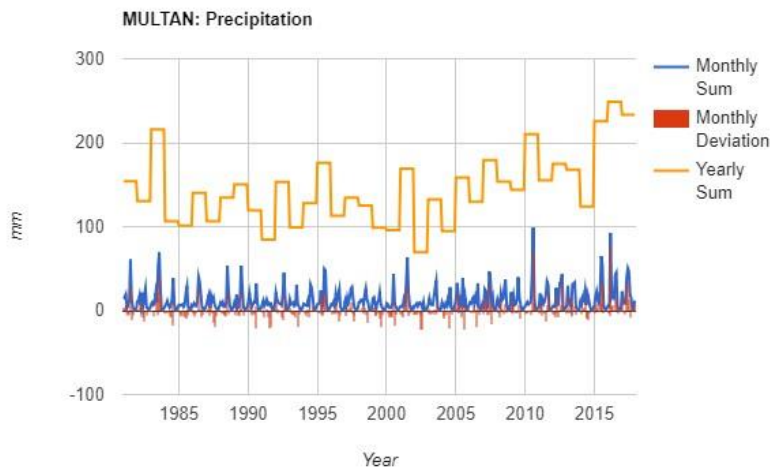

رقم –جوړ
ماهانه اضافو
۳. سالیانو جوړ

(ماهانه رجحان)

ملتان: وړ ګړ وړ درجه حرارت (سالیانه)

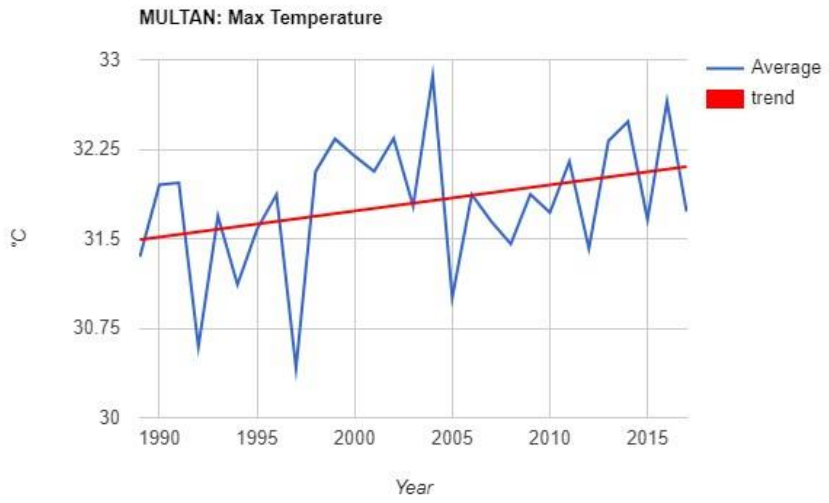

سراسري
رجحان

(سالیانو رجحان)

ملتان: وړ ګړ وړ درجه حرارت (ماهانه)

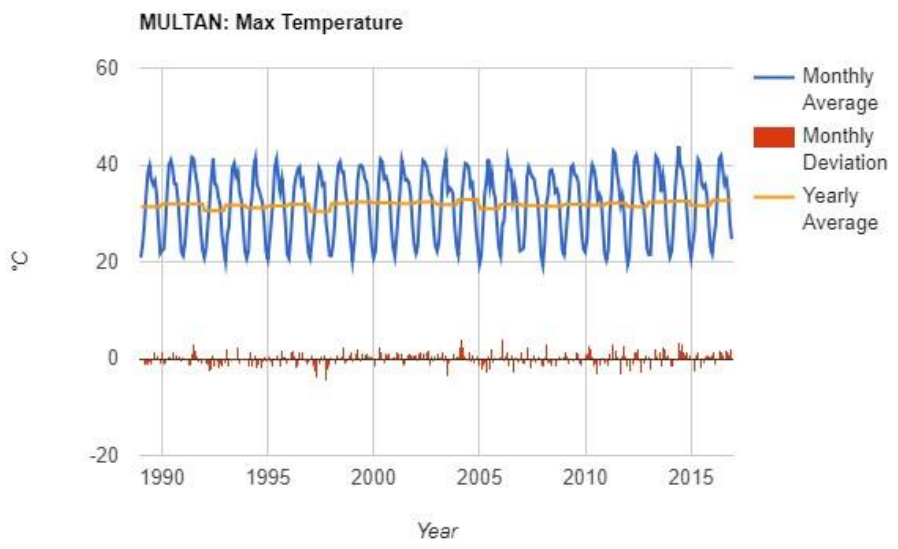

ماهانہ
سراسري
ماهانہ تجاوز
سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

ملتان: گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت (سالياني)

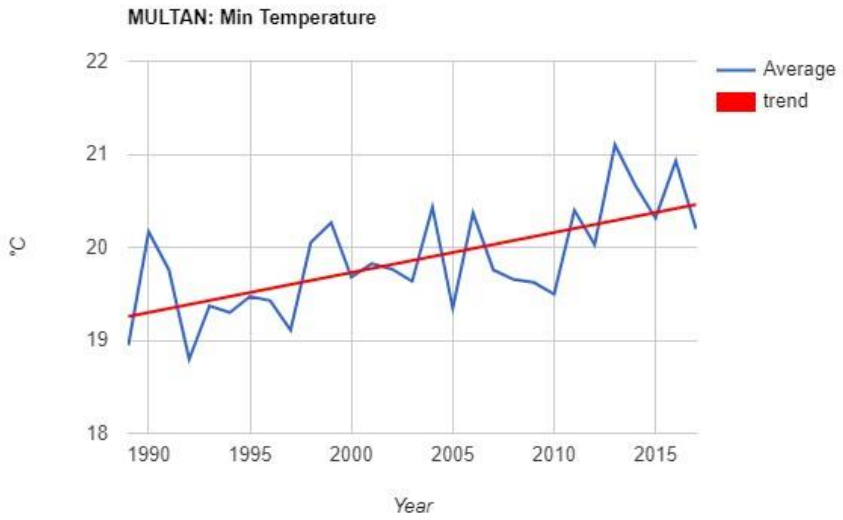

سراسري
رجحان

(سالياني رجحان)

ملتان: گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت (ماهانہ)

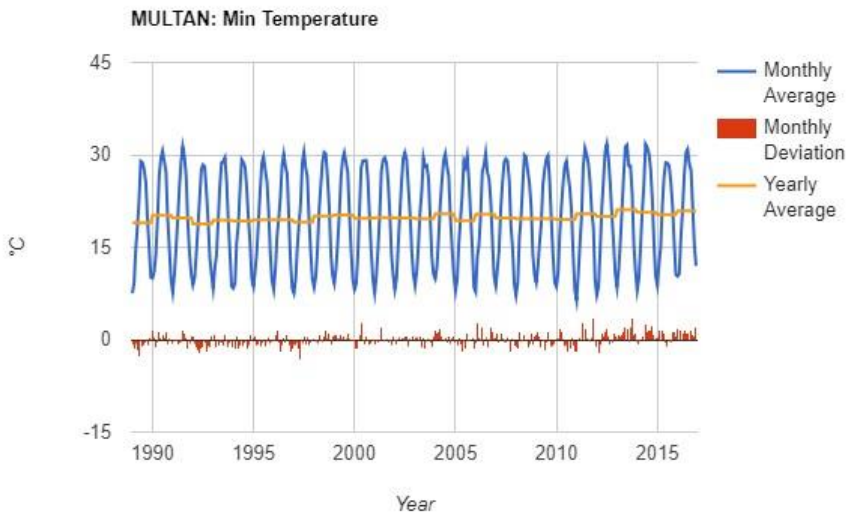

ماهانہ سراسري

ماهانہ تجاوز سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

٦٣. ٢٠٠٥ کان پوءِ وڌ کان وڌ گرمي پد ٦ درجا جڏهن تہ گهٽ ۾ گهٽ گرمي پد ١,٢ درجہ تمام تيزي وڌيو. مينهن جو چارٹ ٢٠١٥ کان سراسري تقريبن ٦٢ ملي ميٽر سالياني اضافو ڏيکاري ٿو.

٦۴. مظفر گڙهہ:

مظفر گڙهہ: مينهن (سالياني)

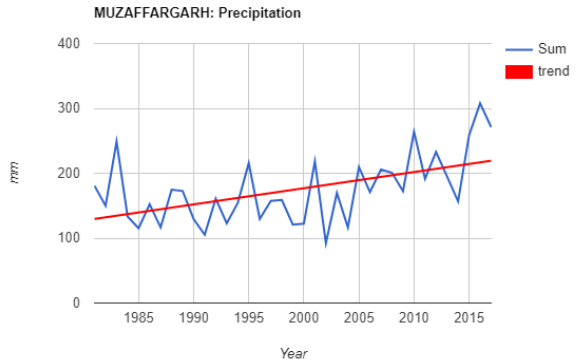

(Yearly trend)

جوڙ / اضافو

رجحان

(سالياني رجحان)

مظفر ڳڙهه: مينهن (ماهانه)

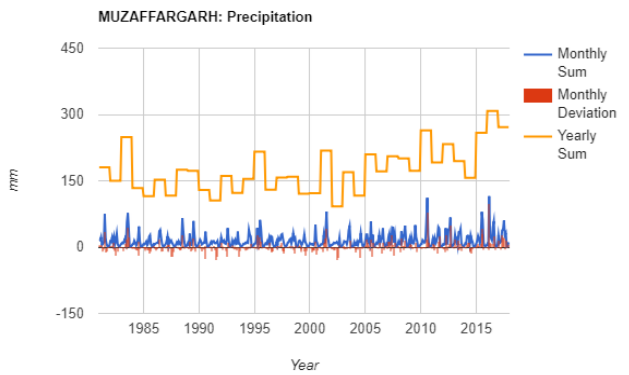

(Monthly trend)

رقم —جوڙ

ماهانه اضافو

۳. سالياڻو جوڙ

(ماهانه رجحان)

مظفر ڳڙهه: وڌ ۾ وڌ درجه حرارت (سالياڻه)

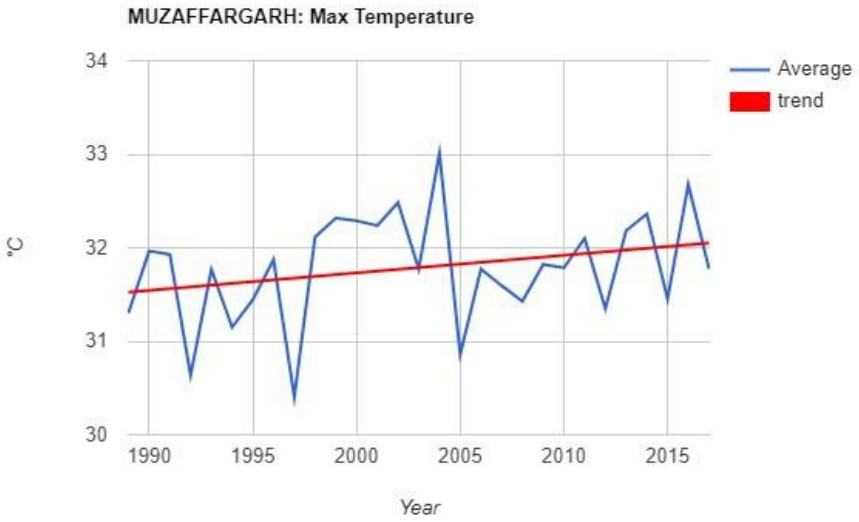

سراسري

رجحان

(سالياڻه رجحان)

مظفر ڳڙهه: وڌ ۾ وڌ درجه حرارت (ماهانه)

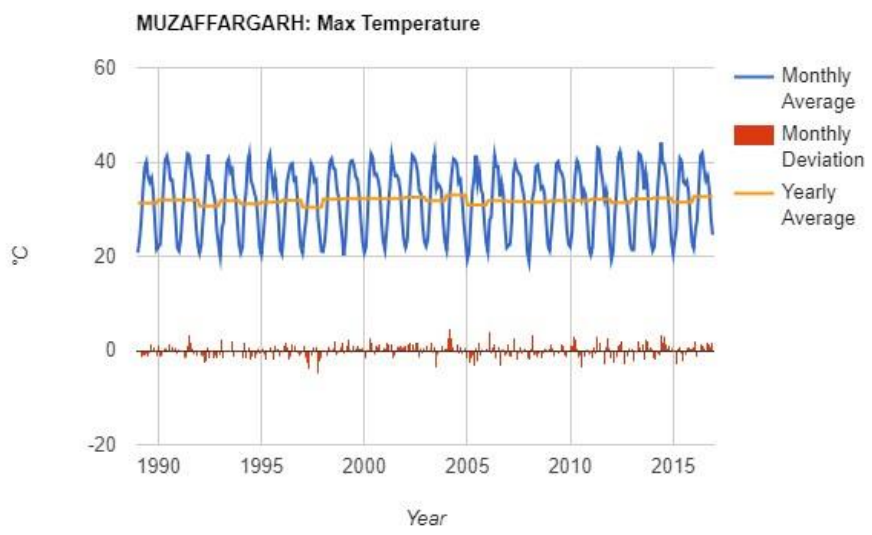

ماهانه
سراسري
ماهانه تجاوز
سالياني سراسري

(سالیانو رجحان)

مظفر ګڅړه: ګهټ ېر ګهټ درجه حرارت (سالیانه)

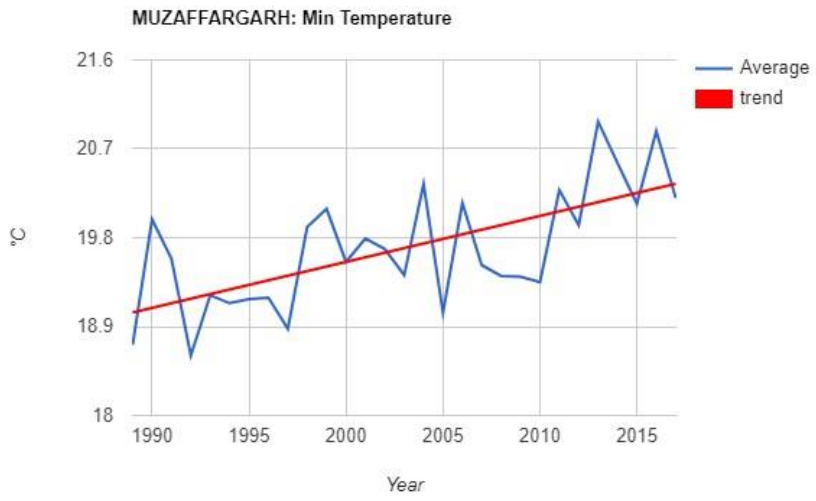

سراسري
رجحان

(سالیانه رجحان)

مظفر گڙهه: گهٽ ۾ گهٽ درجه حرارت (ماهانه)

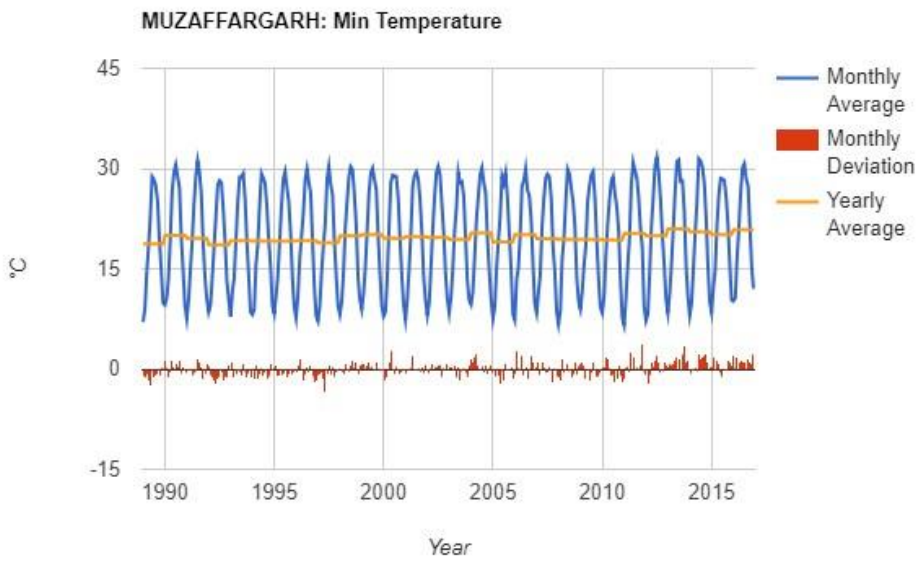

ماهانه سراسري

ماهانه تجاوز سالياني سراسري

(سالياني رجحان)

٦٥. وڌ کان وڌ مٿيون گرمي پد صرف ٠,٥ درجا جڏهن ته هيٺيون گرمي پد گهٽ۾ گهٽ ١,٣ درجه وڌيو.٢٠١٢ کانپوءِ صرف اعلي ماهانه ۽ مثبت انحراف درج ٿيل آهن . مينهن جو چارٽ ٢٠٠٥ کانپوءِ تقريباً ٩٠ ملي ميٽر تمام وڌيڪ انحراف جو اضافوڏيکاري ٿو.

سنڌ صوبو

٦٦. بدين

بدين: مينهن (سالياني)

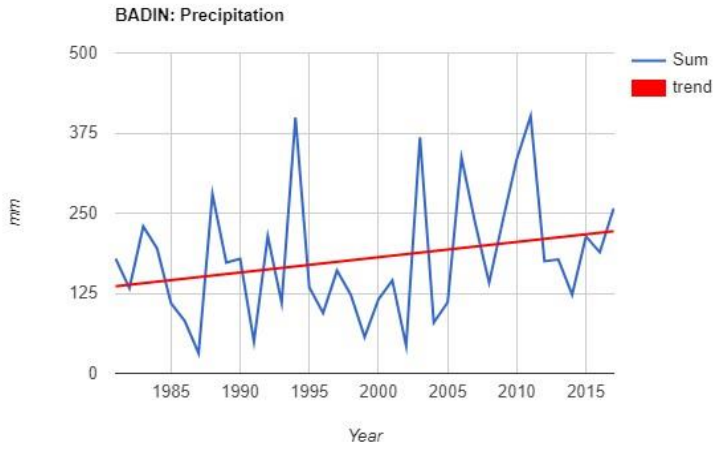

جوڙ / اضافو

رجحان

(سالياني رجحان)

بدین: مینهن (ماهانه)

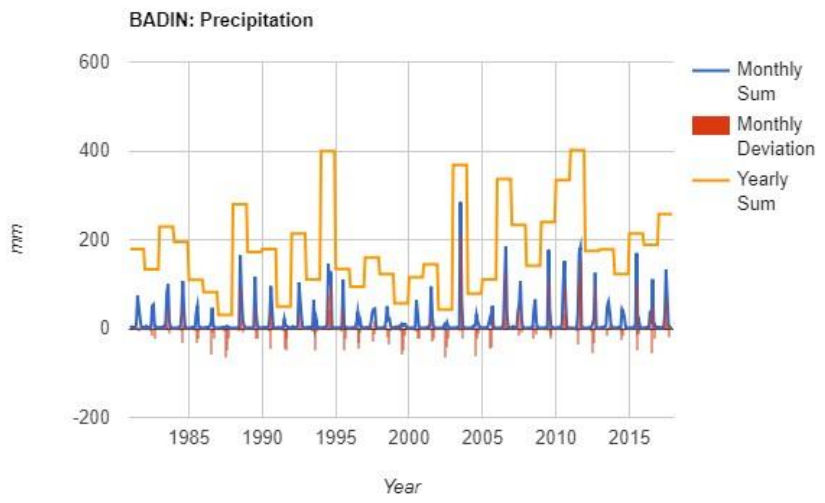

رقم –جوڙ
ماهانه اضافو
۳. سالیانو جوڙ

(ماهانه رجحان)

بدین: وڌ ۾ وڌ درجه حرارت (سالیانه)

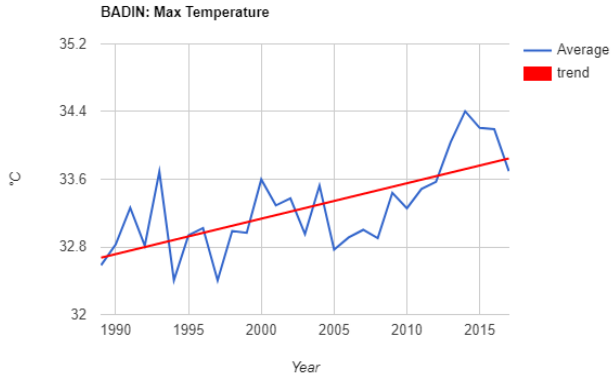

Yearly Trend

سراسري
رجحان

(سالیانو رجحان)

بدين: وڌ ۾ وڌ درجه حرارت (ماهانه)

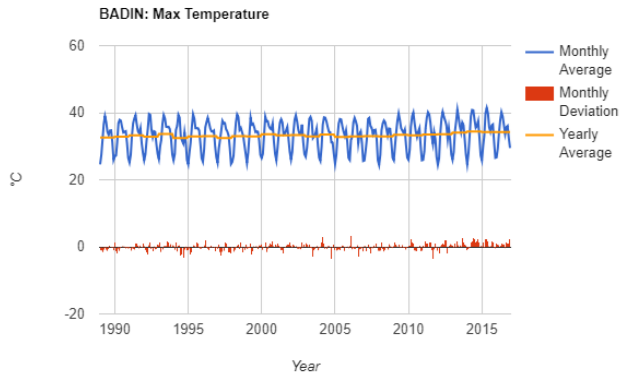

ماهانه سراسري
ماهانه تجاوز
سالياني سراسري

(ماهانه رجحان)

بدين: گهٽ ۾ گهٽ درجه حرارت (سالياني)

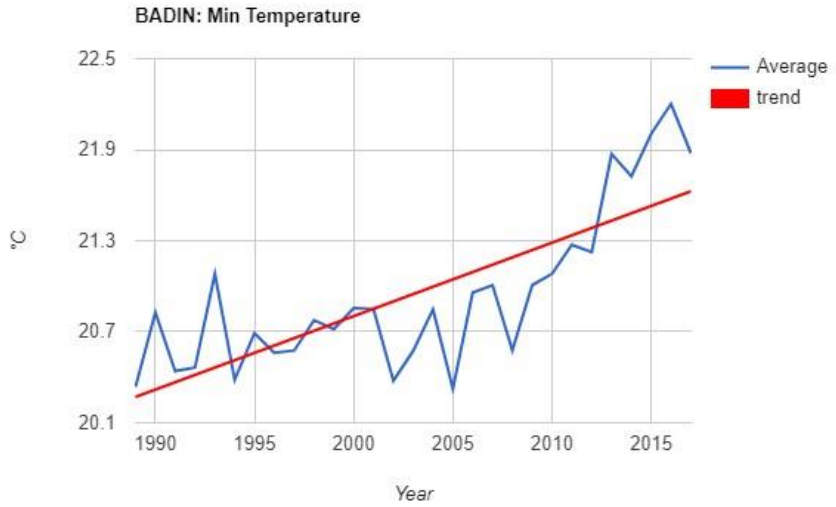

سراسري
رجحان

(سالياني رجحان)

بدين: گهٽ ۾ گهٽ درجہ حرارت (ماهانہ)

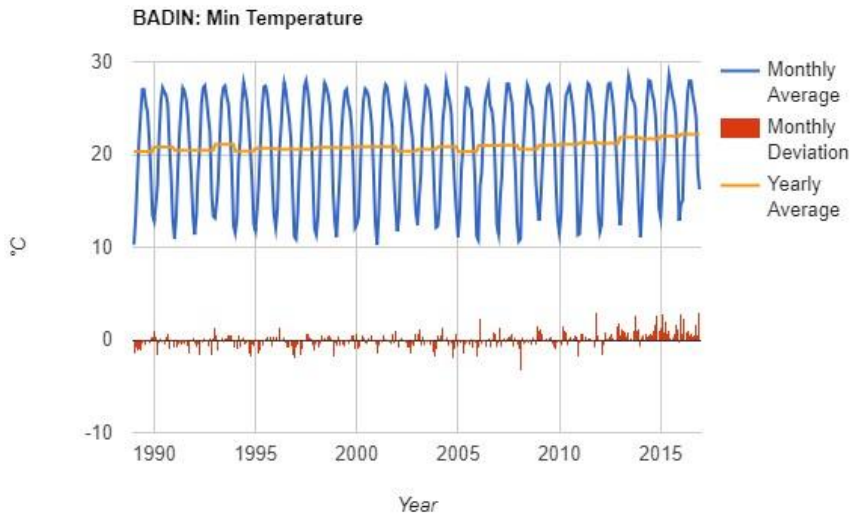

ماهانہ
سراسري
ماهانہ تجاوز
سالياني سراسري

(ماهانہ رجحان)

٦٧. ٢٠١٢ کان وڌيڪ ۽ تيز مثبت واڌاري سان وڌيو وڌ گرمي پد ١.١ درجا وڌيو ۽ گهٽ سان گهٽ گرمي پد ١,٣ درجي جي لحاظ سان وڌيو. مينهن چارٽ ٢٠٠٥ کان ٨٥ ملي ميٽرن جو اضافوءماهانہ انحراف ۾ تمام وڌيڪ مثبت واڌ ڏيکاري ٿي.

٦٨. سانگهڙ:

سانگهڙ:مينهن (ساليانہ)

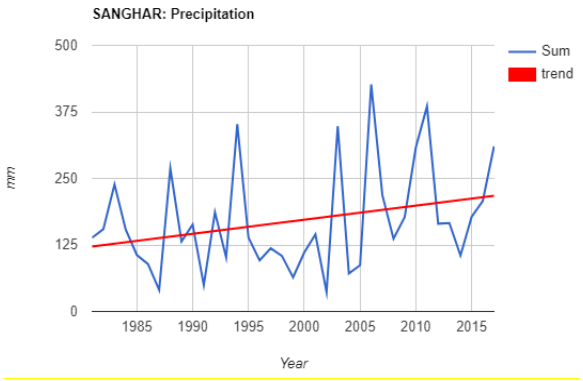

جوڙ / اضافو
رجحان

(ساليانو رجحان)

سانګهڼ: مینهن

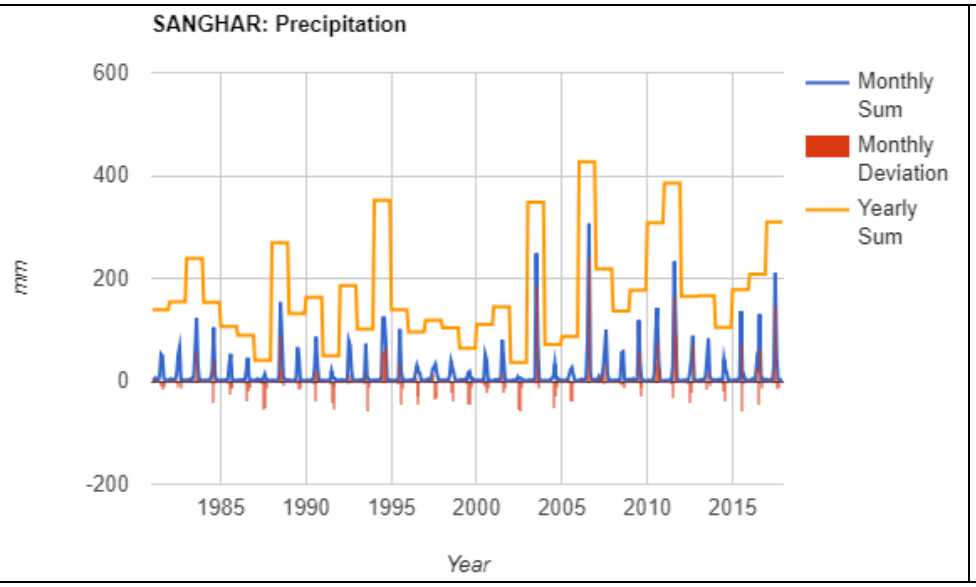

رقم –جوړ
ماهانه اضافو
۳. سالیانو جوړ

(ماهانه رجحان)

سانګهڼ: وډ ېر وډ ګرمي پد (سالیانه)

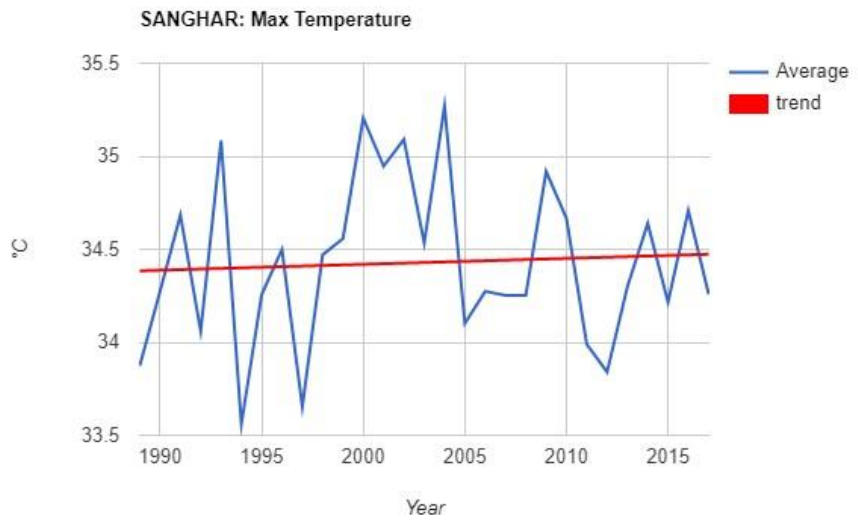

سراسري
رجحان

(سالیانورجحان)

سانگهڙ: وڌ ۾ وڌ گرمي پد (ماهانہ)	
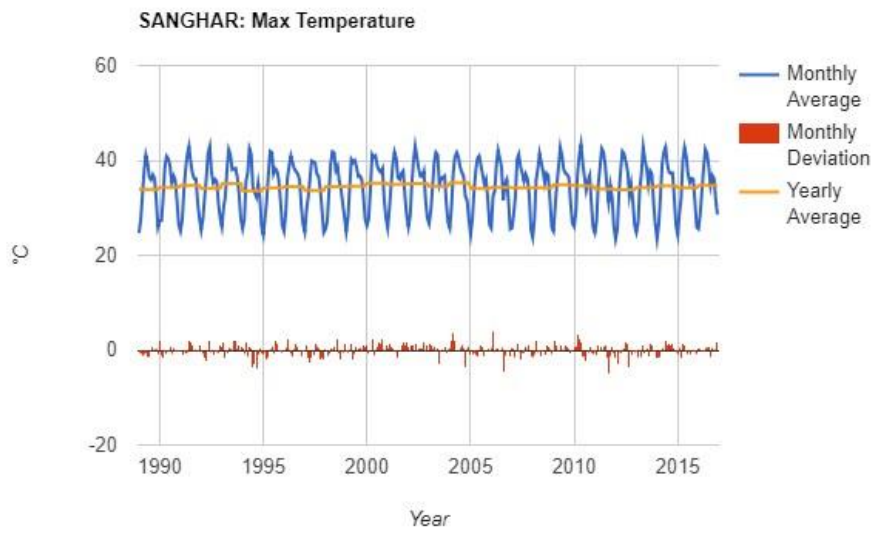	ماهانہ سراسري ماهانہ تجاوز سالياني سراسري
(سالیانو رجحان)	

سانگهڙ: گهٽ ۾ گهٽ گرمي پد (سالیانہ)	
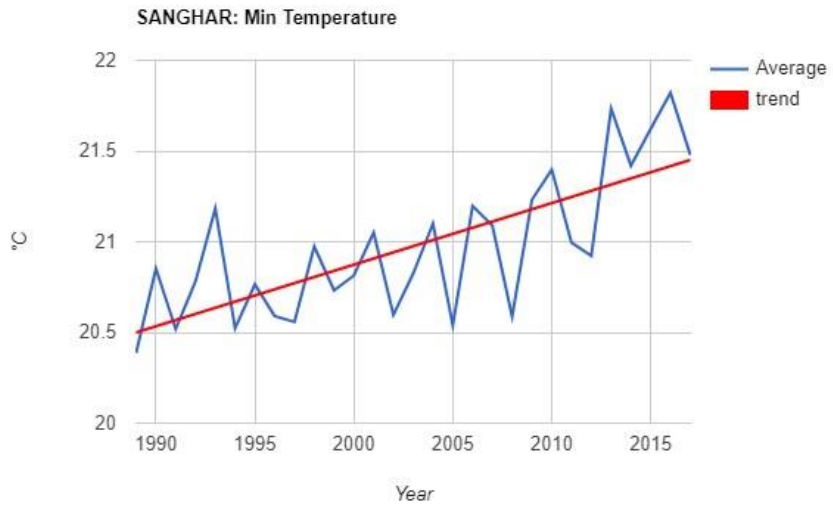	سراسري رجحان
(سالیانو رجحان)	

سانگهڙ: گهٽ ۾ گهٽ گرمي پد (ماهانہ)	
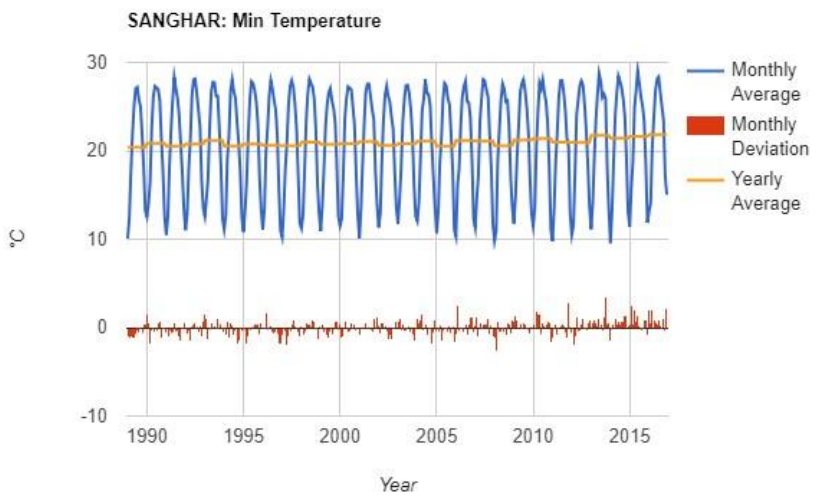	ماهانہ سراسري ماهانہ تجاوز سالياني سراسري
(ماهانہ رجحان)	

٦٩. ٢٠٠٩ع کان وني وڌ ۾ وڌ گرمي پد صرف ٠.١ درجا وڌيو ۽ گهٽ ۾ گهٽ گرمي پد سان ٩.٠ درجا سان گڏ وڌندڙمثبت بيقائدگي سان وڌيو. ٢٠٠٥ کان وني ماهانہ واڌو انحراف سان گڏ مينهن جي چارٽ مطابق مينهن ۾ ٩٥ ملي ميٽرن جو اضافو ظاهر ٿئي ٿو.

٧٠. **عمرڪوٽ:**

عمرڪوٽ: مينهن (سالياني)	
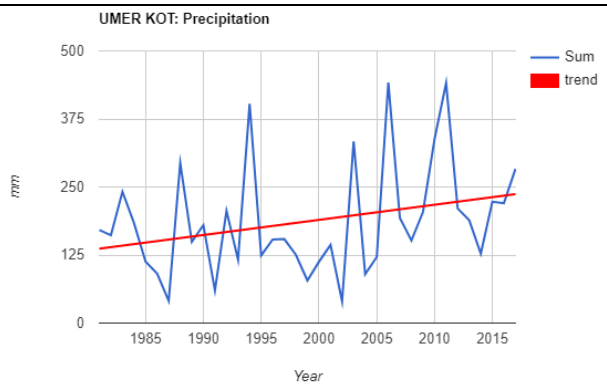	جوڙ / اضافو رجحان
(سالياني رجحان)	

عمرکوټ: مینهن (ماهانه)	
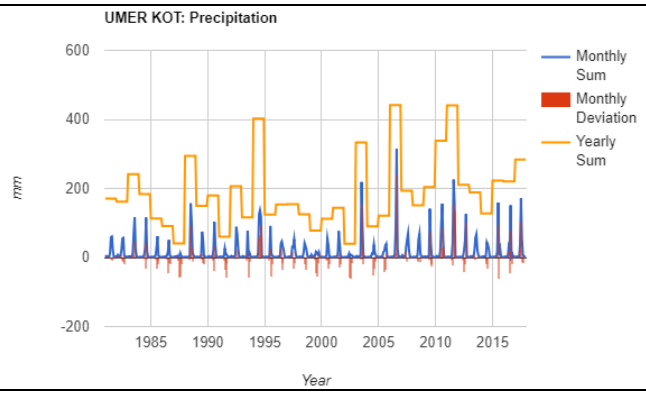	رقم/ جوړ ماهانه اضافو ۳. سالیانو جوړ
(ماهانه رجحان)	

عمرکوټ: وډ ېر وډ ګرمي پد (ماهانه)	
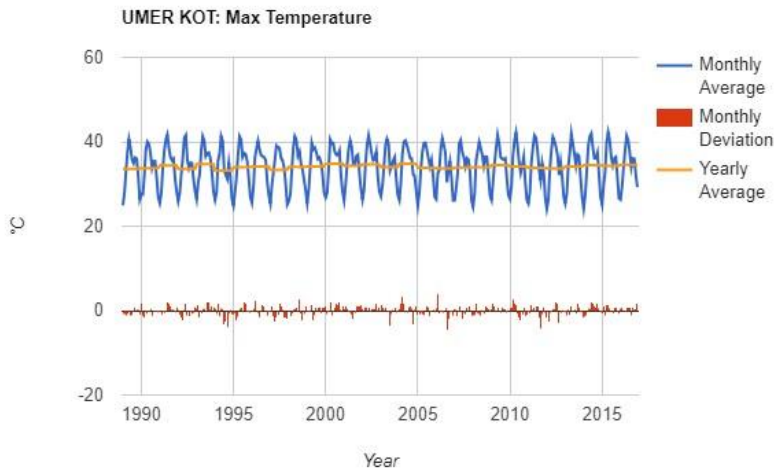	ماهانه سراسري ماهانه تجاوز سالیاني سراسري
(ماهانه رجحان)	

سانګهڼ: ګهټ ېر ګهټ ګرمي پد (سالیانه)

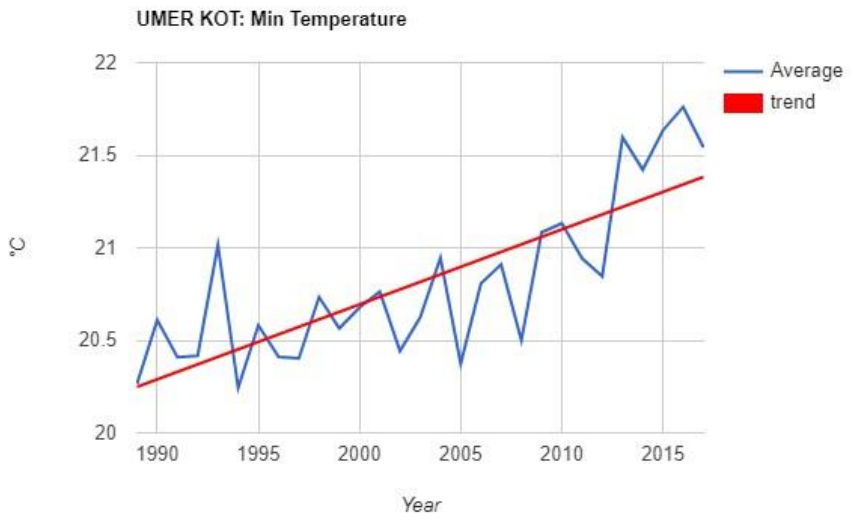

سراسري
رجحان

(سالیانه رجحان)

سانګهڼ: ګهټ ېر ګهټ ګرمي پد (ماهانه)

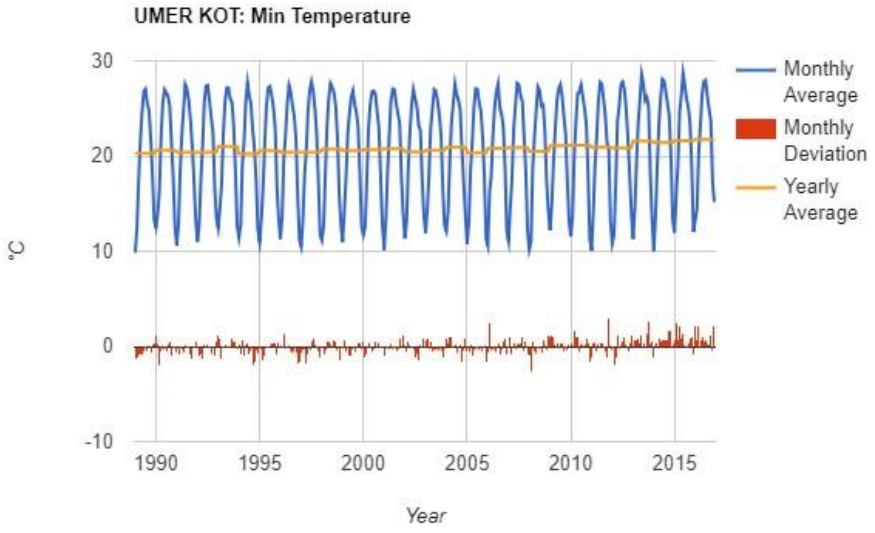

ماهانه سراسري
ماهانه تجاوز
سالیاني سراسري

(ماهانه رجحان)

٧١. ٢٠٠٨ کان پوءِ وارن سالن ۾ مثبت انحراف تمام وڌيڪ ۽ تڪڙي واڌ سان وڌ ۾ وڌ گرمي پد صرف ٣.٠ درجا جڏهن تہ گهٽ ۾ گهٽ تقريبن ١,١ درجا وڌيو. مينهن جي چارٽ مطابق مينهن ۾ ١٠٠ ملي ميٽر جي حد تائين مينهن ۽ انحراف ۾ اضافو نظر آيو.

٣,٢,٢ مٽي جو معيار

پنجاب صوبو:

٧٢. پاڪستان جي مٽي جي زرخيزي جو نقشو: پنجاب جي هر ضلعي جي مٽي جي گهرائي سان ڄاڻ ڏني وئي آهي .جيئن تہ سنڌ صوبي سان، ايف اي او فوجي فرٽيلائيزر ڪمپني لميٽيڊ (ايف ايف سي ايل) طرفان تيار ڪيل هر ضلعي جو خاڪو مٽي جي زرخيزي جي مسئلن سميت جيڪي هارين کي پيش آيا، مهيا ڪيو ويو آهي. وڌيڪ گهربل تفصيل لاءِ سڌو سنئون نقشي مان رهنمائي وٺي سگهجي ٿي. ان جي برعڪس، پاڪستان جي زمين جي زرخيزيءَ جو نقشو: سنڌ صوبي وٽ ، زمين جي نمونن / هر ضلعي جي مٽي جي مادي کي فوري طور تي واضح ڪرڻ لاءِ ڪو نقشو دستياب ناهي. جڏهن تہ مٽي جي درجا بنديءَ جي مفصل معلومات لاءِ ضميمو (انيڪسچر) -٥ مان رهنمائي وٺي سگهجي ٿي.

ايف اي او (کاڌو ۽ زراعت آرگنائيزيشن، آمريڪا). ٢٠١٧. پاڪستان جي مٽي جي زرخيزي جو نقشو: پنجاب صوبو. ڊبليو. احمد، وائي نيينو، ايم ايچ ضيا، ڪي محمود، اي اشرف، اين احمد، ايم سليم ۽ ايم ايم شاڪر (ايڊس.)، آءِ ايس بي ايمن ٩٧٨-

٩٦٩-٨٣٠٤-٠٨-٩. اسلام آباد، پاڪستان، ص ١١.

پاڪستان جي مٽي جي زرخيزي جو نقشو: صوبو پنجاب هيٺ ڏنل يو آر ايل تي ڳولي سگهجي ٿو: http: // فاطمہ-group.com/updata/files/files/١٤٥_٢٠١٧١٢١٥٠٨٥١٥١.pdf

ضميمہ VI: سرزمين مٽي سيريز، درجہ بندي ۽ سندن واقعن جي علائقن هيٺ ڏنل يو آر ايل ۾ ڳولهي سگهجي ٿو.

http: //www.ffc.com.pk/wp-content/uploads/SFAP-Purjab-Anrexure.pdf

٧٣. ڊيره غازي خان (ڊي جي خان) ضلعو جي مٽيءَ جوپروفائل/خاڪو:

ڊيره غازي خان	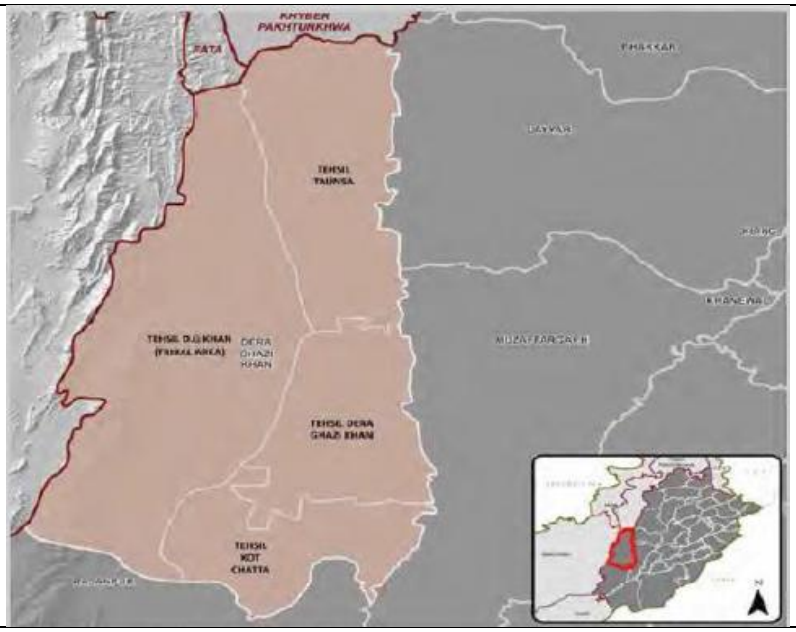		
زرعي ڄاڻ (ڊيره غازي خان)	ڊيره غازي خان سليمان جبل جي سلسلي جي پيراندي ۾ واقع آهي. هتان جي آبهوا گرمين ۾ گرم ۽ خشڪ ۽ سردين ۾ وچتري ٿڌي ٿيندي آهي.ڪڏهن ڪڏهن گهٽووسندڙ مينهن ٻوڏ جو سبب بڻجندو آهي. اولهندي حصي ۾ چشمن جي پاڻي تي پوکي ڪئي ويندي آهي. هتي هڪ جابلو اسٽيشن فورٽ منرو نالي سمنڊ جي سطح کان ١٩٧٢ ميٽر مٿي موجود آهي. ضلعي جو صدر مقام ڊيره غازي خان ۾ آهي.		
ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	٣٥٦٠٣٦		
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	٢٢٥٣١٦		
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	٢٢٣٧٣١		
ربيع جا مکيه فصل	ڪڻڪ		
خريف جا مکيه فصل	ڪپهه، چانور، ڪمند	مٽيءَ جون خاصيتون	
		زمين جومادو	جابلو ۽ دريائي مٽيءَ جا گڏيل ميدان
ڪل چوپائي مال جي آبادي	٣٣١٣٩٢٧	غالب زمين جون حدون	شاهدره، جهٽ پٽ، ڪنڌڪوٽ، ڪهروڙ، ڪشمور
ذريعو: پاڪستان جي ضلعي زمين جو جائزو ٻنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ڀاڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL)		پي ايچ	٧,٣ -١٠,٨ (سراسري ٨,٣١)
		برقي ترسيل /بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي ۵ ايم)	٠,٠٢٦-٣٦ (سراسري ٠.٩٢)
		نامياتي مادو(في سيڪڙو)	١.٠ - ٢,١٩ (سراسري ٠,٥٤)
		موجود فاسفورس (پ پ م)	١-٥٢ (سراسري ٢٠.٥)
		ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٤٠٠ — ٢٦ (سراسري ١٧٤)

ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠٠٥)	زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	١٨
پنجاب جي زمين جو بنيادي نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ پنجاب حڪومت ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/ انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO) پاڪستان	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	١٨

٧۴. خانيوال ضلعي جي مٽيءَ جو پروفائل / خاڪو

خانيوال			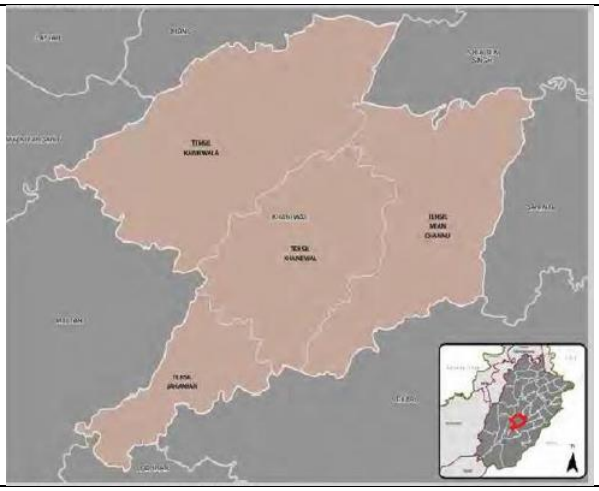
(خانيوال) زرعي ڄاڻ		خانيوال کي ملتان جا ٻہ تعلقا ملائي ١٩٨٥ ۾ ضلعي جو درجو ڏنو ويو. ضلعي جي آبهوا گرمين ۾ گرم ۽ سردين سرديءَ تي مشتمل آهي. هتان جا مکيہ فصل ڪٽڪ، ڪپهہ، ڪمند سوڌو پاڄيون ۽ ميوا آهن. هن ضلعي ۾ ملڪ جي ٻي وڏي ريلوي اسٽيشن، خانيوال جنڪشن جي نالي سان آهي. ضلعي خانيوال ۾ چار تحصيل آهن.		
ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	٥٧٢٨٥٣		
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	٦٠٤٣٩		
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	٥٧٠٥٤٥		
ربيع جا مکيہ فصل	ڪٽڪ		
خريف جا مکيہ فصل	ڪپهہ، ڪمند		
ڪل چوپائي مال جي آبادي	٢٧١٤٧٠٣		
ذريعو		**مٽيءَ جون خاصيتون**	
		زمين جومادو	**سلٽ ۽ مٽيءَ جو گڏيل مادو**
		غالب زمين جون حدون	شاهدره، پليڪي، پڪا، گاجياڻو، رستم
		پي ايچ	٧.١٠ — ٤.٧ (سراسري ٤١.٨)
		برقي ترسيل /بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي ٥ ايم)	٥.١٩ — ١.٠ (سراسري ٦٢.٠)
		نامياتي مادو(في سيڪڙو)	٢,٨ — ١.٠ (سراسري ٧٥.٠)
		موجود فاسفورس (پ پ م)	١ - ٤٤ (سراسري ٩٢.٥)
		ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٢٨ - ٤٠٠ (سراسري ١٥٥)
		زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٤٥
	پاڪستان جي ضلعي زمين جو جائزو ٻنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ڀاڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL) ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠٠٥)		

پنجاب جي زمين جو بنيادي نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ پنجاب حڪومت ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/ انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO) پاڪستان	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٢٤

٧٥. لوڌران ضلعي جي مٽيءَ جو پروفائل / خاڪو

لوڌران	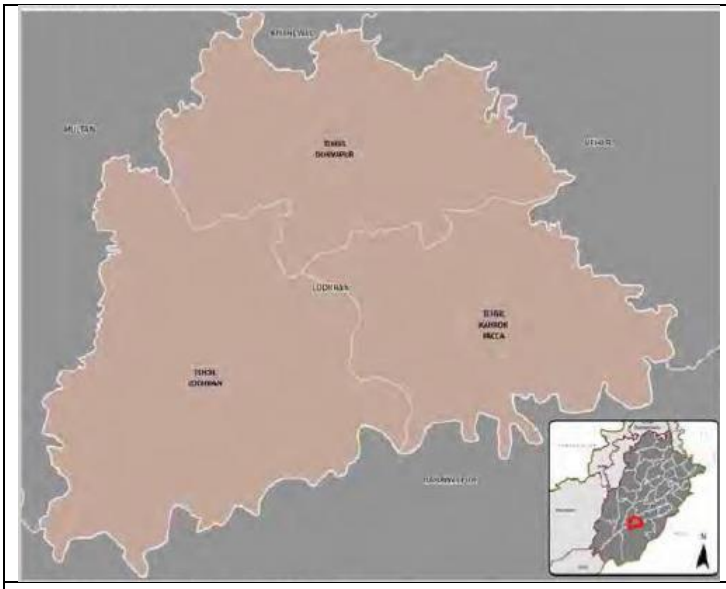

(لوڌران) زرعي چاڻ	ضلعولوڌران ستلج درياءَ جي اتر پرف واقع آهي. سڄو ضلعو هموار ميداني علائقو آهي. گرمين دوران گرم ۽ سردين دوران موسم ٺڏو رهي ٿو. ضلعي جا مکيہ فصل ڪٽڪ ۽ ڪپهہ جڏهن تہ ننڍا فصل چانور، سورج مکي، ڪمند ۽ تماڪ آهن. دنيا پور ۾ جر جو پاڻي بنيادي طور تي ٻاڙو جڏهن تہ ڪهروڙ پڪا ۽ لوڌران ۾ مٺو آهي. لوڌران ضلعي ۾ ٽي تعلقا آهن. لوڌران، ڪهروڙ پڪا ۽ دنياپور. ضلعي جو صدر مقام لوڌران شهر آهي.
ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	۴۴٦٦٨٩
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	٣٦٦٩٥
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	۴۴٦٦٨٩
ربيع جا مکيہ فصل	ڪٽڪ
خريف جا مکيہ فصل	ڪپهہ، چانور
ڪل چوپائي مال جي آبادي	١٥٧٣١١٨

مٽيءَ جون خاصيتون	
زمين جومادو	چن ۽ سلٽ گڏيل
غالب زمين جون حدون	شاهدره، پليڪي، پڪا، گاجياڻو، نبي پور

ذريعو: فصلن بابت رپورٽ ڪندڙ ادارو، شعبو معاشيات، وزارت تحفظ خوراڪ ۽ تحقيق (٢٠١۴ - ٢٠١٥)	
ذريعو: پاڪستان جي ضلعي زمين جو جائزو بنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ياڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL)	
پي ايچ	٦.٧ — ٣.١٠ (سراسري ٨,٢٧)
برقي ترسيل /بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي۵ايم ١٠)	١.٠ — ٧,٩ (سراسري ١٨.١)
نامياتي مادو(في سيڪڙو)	١.٠ — ١,٦ (سراسري ٧١.٠)
موجود فاسفورس (پ پ م)	١ - ٢۵ (سراسري ٢٦.٦)
ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٢٦ - ٣٨٠ (سراسري ١۵٣)

ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠٠٥) پنجاب جي زمين جو بنيادي نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ پنجاب حڪومت ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/ انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO) پاڪستان	زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٥٠
	ڀاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	۴

٧٦. ملتان ضلعي جي مٽيءَ جو پروفائل /خاڪو

ملتان		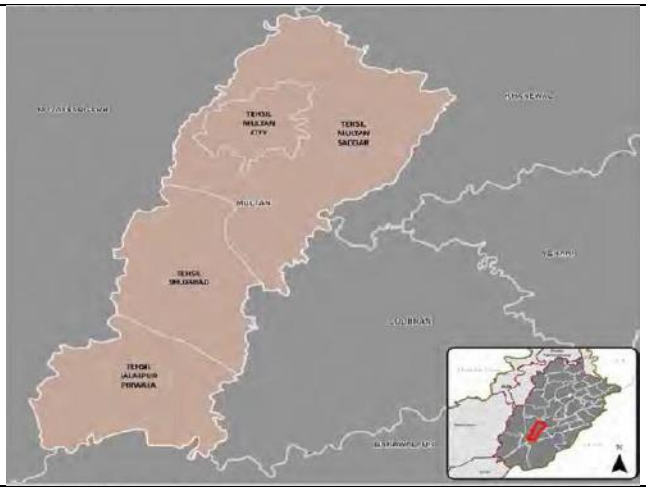
(ملتان) زرعي چاڻ		ضلعي ملتان جي زمين ميداني ۽اولهه پاسي ڏانهن چناب درياءَ گذرڻ جي ڪري تمام زرخيز آهي. هتان جا مکيه فصل ڪٽڪ، ڪپهه، پاڄيون ۽ ميوا (جهڙوڪ انب). هن ضلعي ۾ چار تعلقا، ملتان شهر، ملتان صدر، شجاع آباد ۽ جلال پور پير والا آهن.ضلعي جو صدر مقام ۾ آهي جيڪو ڏکڻ اوپر ايشيا جي تمام پراڻن شهرن مان هڪ آهي.
ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	۴۷۷۷۹۷	
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	۷۰۶۳۸	
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	۴۷۱۳۰۸	
ربيع جا مکيه فصل	ڪٽڪ	
خريف جا مکيه فصل	ڪپهه، ڪمند	
ڪل چوپائي مال جي آبادي	۲۳۴۲۸۹۱	
مٽيءَ جون خاصيتون		
زمين جومادو	**چن ۽ سلٽ گڏيل**	
غالب زمين جون حدون	رستم، شاهدره، پليڪي، پڪا، گاجياڻو	
ذريعو: فصلن بابت رپورٽ ڪندڙ ادارو، شعبو معاشيات، وزارت تحفظ خوراڪ ۽ تحقيق (۲۰۱۴ — ۲۰۱۵)		
پي ايچ	۳.۷ - ۱۰ (سراسري ۷,۹۱)	
برقي ترسيل /بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي۵ايم ۱)	۰۴.۰ - ۳۷ (سراسري ۳۷.۰)	
نامياتي مادو(في سيڪڙو)	۱.۰ — ۰.۳ (سراسري ۰.۷۱)	
موجود فاسفورس (پ پ م)	۱ - ۲۵ (سراسري ۲۶.۶)	
ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	۲۶ - ۴۰۰ (سراسري ۱۴۸)	
زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو کڻندڙ هاري (في سيڪڙو)	۱۴	

ذريعو:

پاڪستان جي ضلعي زمين جو جائزو

بنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ياڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL)

ڪيميائي ياڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (۲۰۰۵)

پنجاب جي زمين جو بنيادي نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ پنجاب حڪومت

ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO)پاڪستان	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٣

٧٧. ضلعي مظفرڳڙھ جي مٽيءَ جو پروفائل / خاڪو

مظفرڳڙھ		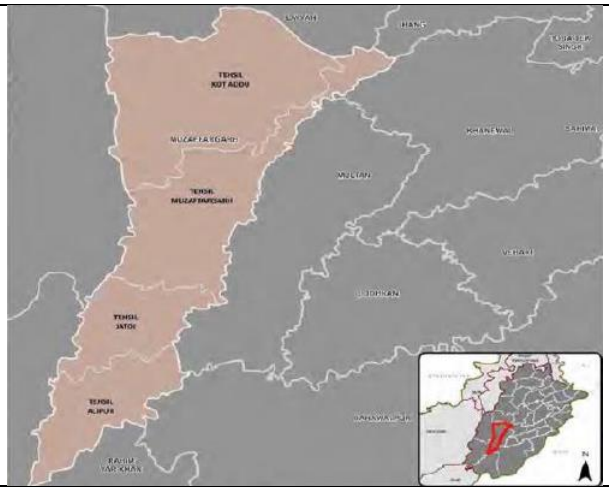
(مظفرڳڙھ) زرعي ڄاڻ		ضلعي مظفرڳڙھ جو بنياد ملتان جي مغل گورنر نواب مظفر علي خان ١٧٩٤ ۾ وڌو. ضلعو مظفرڳڙه اولھ کان سنڌو درياءَ ۽اوپر کان چناب درياءَ جي وچ ۾ آهي. هتي گرمين جي مند ۾ گرم ۽ خشڪ ۽ سياري ۾ ٺڏي موسم هوندي آهي.هتان جا مکيہ فصل ڪپھ، ڪڻڪ، ڪمند ۽ ميون جا باغ (خاص طورسنگتره ۽ انب) آهن. چناب درياءَ جي ويجهو هئڻ ڪري هي زمين سدائين مونسون ۾ ٻوڏ جو شڪار رهي ٿي. هن ضلعي ۾ چار تعلقا مظفرڳڙھ، علي پور، جتوئي ۽ ڪوٽ ادو آهن. ضلعي جو صدر مقام مظفر ڳڙھ ۾ آهي.
ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	٦٧٩٦٣٧	
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	٤٠٣٧٥٢	
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	٦٥٨٨١٨	
ربيع جا مکيہ فصل	ڪڻڪ	
خريف جا مکيہ فصل	ڪپھ، ڪمند	
ڪل چوپائي مال جي آبادي	٤٨٢٩٩٦١	
مٽيءَ جون خاصيتون		
زمين جومادو	چن ۽ سلٽ گڏيل	
غالب زمين جون حدون	شاهدره، ٽل رنگپور، ماتلي، سليانپور، جهڪر	
ذريعو: فصلن بابت رپورٽ ڪنڊڙ ادارو، شعبو معاشيات، وزارت تحفظ خوراڪ ۽ تحقيق (٢٠١٤-٢٠١٥)		
ذريعو: پاڪستان جي ضلعي زمين جو جائزو بنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ڀاڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL)	پي ايچ	٣.٧ - ١٠ (سراسري ٩١.٧)
	برقي ترسيل / بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي ٥ ايم$^{-1}$)	١.٠ — ٩,٩ (سراسري ٣٧.٠)
	ناميائي مادو(في سيڪڙو)	١.٠ — ٥.١ (سراسري ٨٩.٤)
	موجود فاسفورس (پ پ م)	١ — ٢٥ (سراسري ٦,٢٦)
	ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٢٥ - ٣٩٢ (سراسري ١٤٨)

ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠٠٥) پنجاب جي زمين جو بنيادي نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ پنجاب حڪومت ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO) پاڪستان	زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	١٦
	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٣

٧٨ – زرخيز مٽيءَ جا اهم مسئلا.

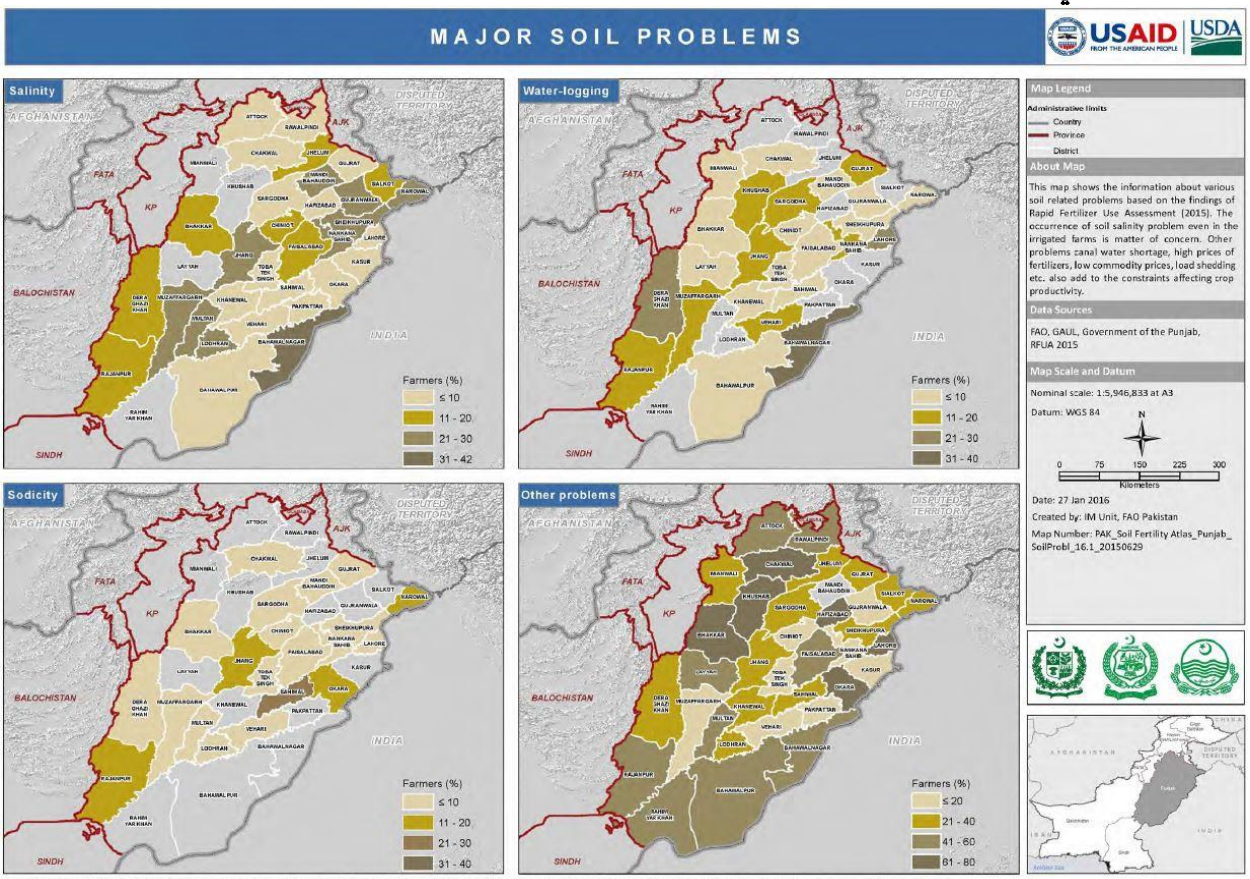

سر	ڪلر	نقشي جون علامتون
هاري (%)	هاري (%)	1. ملڪ 2. صوبو 3. ضلعو
لوٽيات	ٻيا مسئلا	نقشي بابت
هاري(%)	هاري(%)	نقشي ۾ ڏيکاريل معلومات زمين جي مختلف مسئلن بابت ڪيميائي ڀاڻ جي تڪڙي استعمال بابت ڪيل تحقيق (٢٠١٥) تي ٻڌل آهي.آبپاشي ٿيلل زمِين ۾ پيدا ٿيندڙ سر جو مسئلوڳٽتيءَ جوڳو آهي. ٻين مسئلن ۾ واهن ۾ پاڻيءَ جي کوٽ، ڪيميائي ڀاڻن جون وڌيل قيمتون،زرعي جنسن جون گهٽيل قيمتون، بجليءَ جي لوڊ شيڊنگ، وغيره پڻ رڪاوٽ طور فصلن جي پيداوار تي اثرانداز ٿين ٿا.
		معلومات جا ذريعا
		FAO, GAUL, حڪومت پنجاب، ٢٠١٥ RFUA
		نقشي جا ماپا ۽ حقيقت
		سادو ماپو:

		حقيقت تاريخ: ٢٧ جنوري ٢٠١٦ پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان نقشو نمبر: پاڪ - زمين جي زرخيزي جو نقشو

٧٩. پنجاب جي مڪيہ زميني مسئلن واري نقشي ۾ منصوبي وارن ضلعن ۾ لوڻياٽ جو مسئلو هارين لاءِ ايترو اهم نہ آهي، (خانيوال جي لاءِ تفصيل موجود نہ هئا. جڏهن تہ باقي ١٠٪ کان بہ گهٽ هارين لوڻياٽ جي مسئلي کي منهن ڏنو). مجموعي طور تي، خانيوال جي ١٠ سيڪڙو کان گهٽ هارين سم ۽ ڪلرکي منهن ڏنو. ان جي برعڪس، لوڌران، ملتان ۽ مظفرگڙھ جي ٢١ — ٣٠ % جي وچ ۾ هارين ڪلر جي مسئلي کي منهن ڏنو، جڏهن تہ ڊيره غازي خان جي ١١ - ٢٠٪ هارين سان ڪلراٽي زمين جو مسئلو ٿيو. سم جي مسئلي کي منهن ڏيندڙ هارين جي شرح وڌ ۾ وڌ ڊي جي خان (٢٠ — ٣٠ %) ڏٺي وئي، جنهن کان پوءِ مظفر گڙھ ١١ - ٢٠٪ سان هو. (لوڌران ۽ ملتان جا انگ اکر نامعلوم هئا). سي کان وڌيڪ متاثر ڪندڙ مسئلو منصوبي جي ضلعن ۾ مسلسل مليو اهو"ٻيا مسئلا" هيٺ (واهہ جي پاڻي جي ڪوٽ، پاڻڻ / ڪاد جي وڌيڪ قيمت، زرعي جنسن جي گهٽ قيمت وغيره) ڏنو ويو.

٨٠. موجوده سهولتون ۽ انتظام: منصوبي جي پنجن ضلعن مان هر هڪ کي زمين جي تڪڙي زرخيزي جي جاچ پڙتال (ريپڊ سوائل فرٽيلٽي سروي) ۽ مٽي جي جاچ واري انسٽيٽيوٽ جو ضلع سطح (خانيوال، لوڌران، ۽ مظفرگڙھ) ، يا ڊويزن جي سطح (ڊي جي خان، ملتان) تي انتظام ڪرڻو آهي. موجوده زميني جي صحت جي انتظامي طريقن جي تحت، پنجاب جي سيني منصوبي وارن ضلعن ، لوڌران کان سواءِ اءِ پاڻ بابت اڳڪٿي ڪندڙ فيصل آباد جي زرعي يونيورسٽي جي تيار ڪيل ۽ ICARDA طرفان ضلعن ۾ هٿي وٺرايل ماڊل تحت نائٽروجن ۽ فاسفورس پاڻن جي متوازن استعمال جو طريقو متعارف ڪرايو ويو آهي.

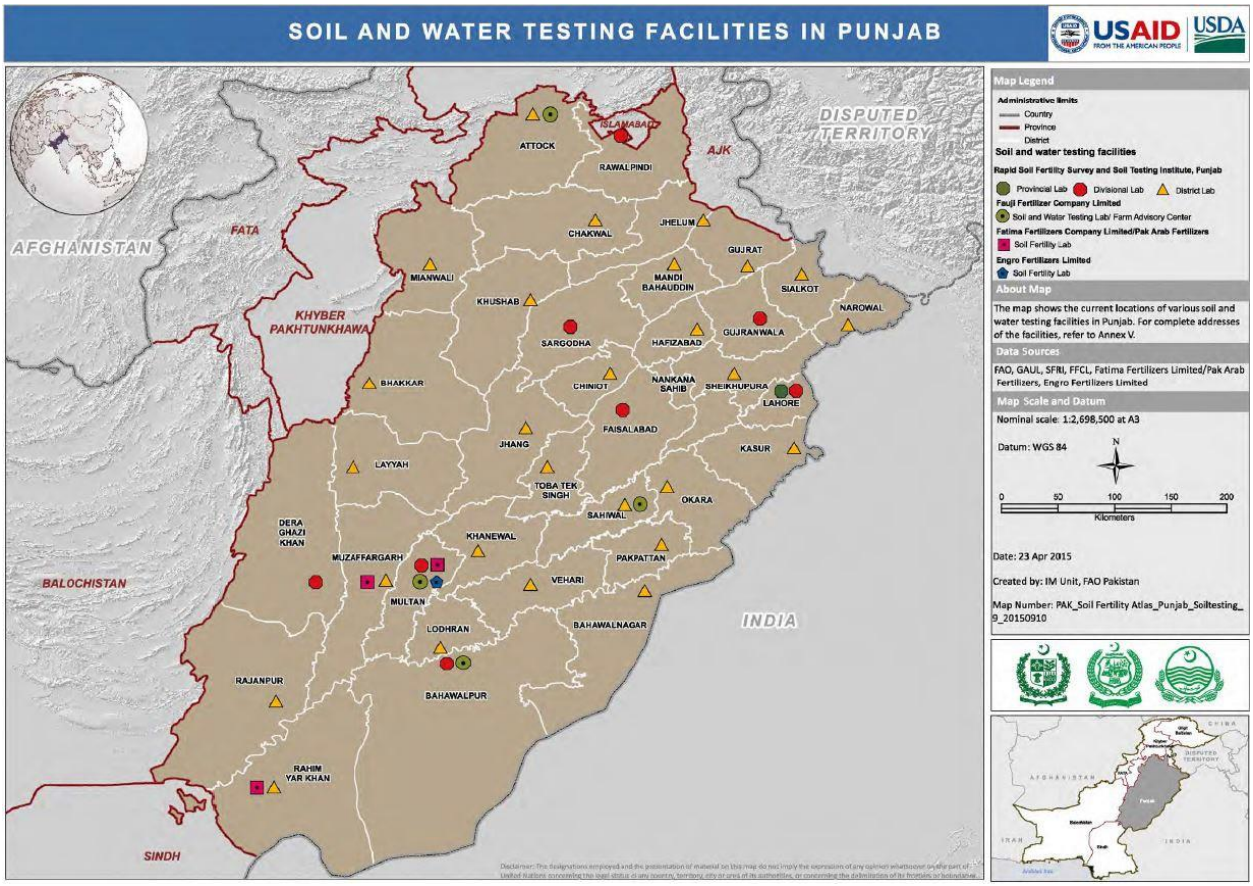

پنجاب ۾ پاڻي ۽ زمين جي جاچ واريون سهولتون (USAID-USDA)

نقشي جون علامتون

انتظمي حدون

1. **ملڪ**
2. **صوبو**
3. **ضلعو**

زمين ۽ پاڻيءَ جي چڪاس جون سهولتون

زمين جي تڪڙي زرخيزي جي جاچ پڙتال (ريپڊ سوائل فرٽيلٽي سروي) ۽ مٽي جي جاچ وارو انسٽيٽيوٽ

1. **صوبائي ليب**
2. **ڊويزن سطح واري ليب**
3. **ضلعي سطح واري ليب**

فوجي ڪيميائي ڀاڻ واري ڪمپني

- **زمين ۽ پاڻيءَ جي جاچ واري ليب، زمين بابت مشاورتي ادارو**

فاطمہ ڪيميائي ڀاڻ واري ڪمپني –پاڪ عرب ڪيميائي ڀاڻ وارو ادارو

- زمين جي زرخيزي واري ليب

اينگرو ڪيميائي پاڻ جو ادارو

- زمين جي زرخيزي واري ليب

نقشي بابت

هي نقشو پنجاب ۾ پاڻي ۽ زمين جي چڪاس وارن مختلف ادارن جي موجوده جڳهه بابت ٻڌائي ٿو. مڪمل پتي لاءِ ڏسو ضميمو- ۵

معلومات جا ذريعا

FAO, GAUL, حڪومت پنجاب، ۲۰۱۵ RFUA

نقشي جا ماپا ۽ حقيقت

سادو ماپو:

حقيقت

تاريخ: ۲۳ اپريل ۲۰۱۵

پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان

نقشو نمبر: پاڪ- زمين جي زرخيزي جو نقشو؛پنجاب جي زمين جي چڪاس ۲۰۱۵۰۹۱۰_۰۷

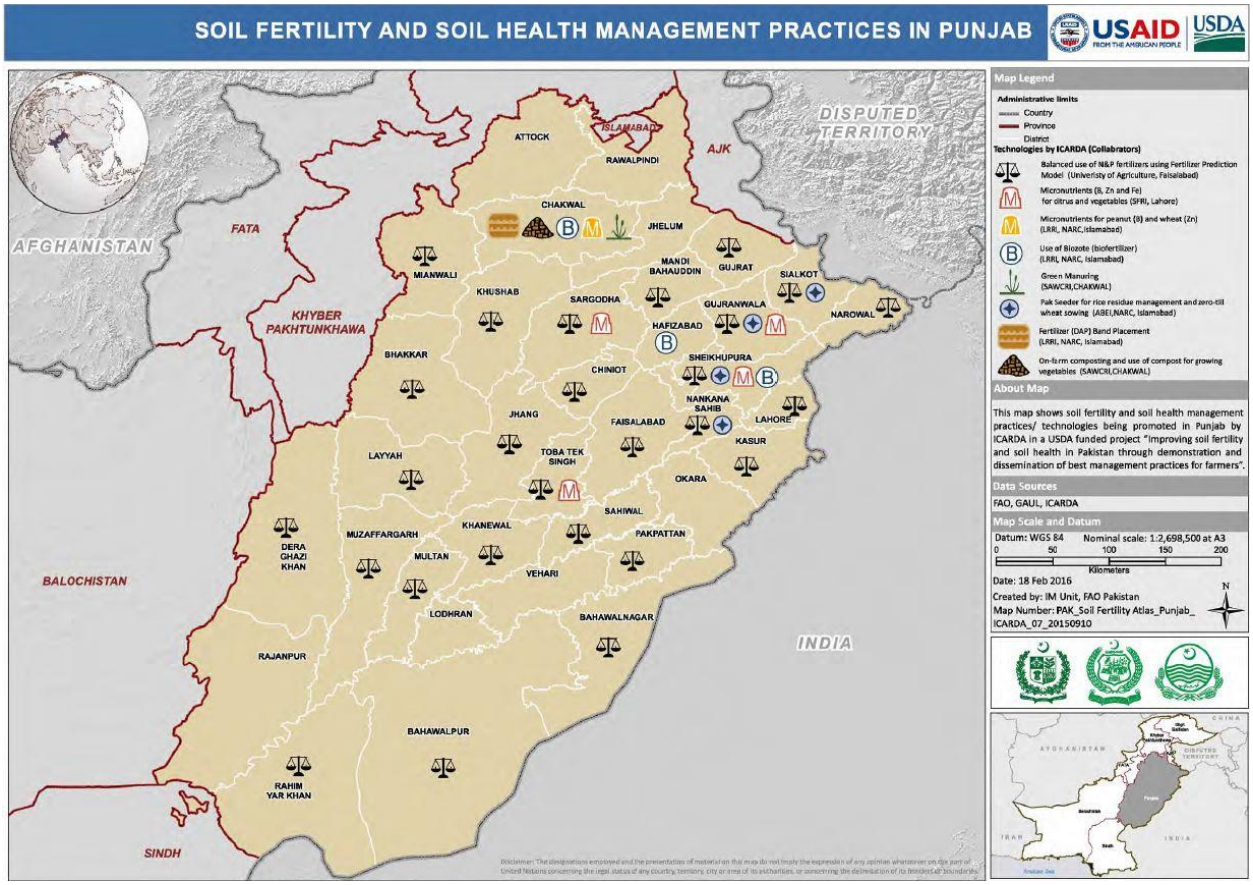

پنجاب ۾ مٽي جي زرخيزي ۽ ڌرتي جي صحت جا انتظامي طريقا USAID-USDA

نقشي جون علامتون

انتظامي حدون

1. ملڪ
2. صوبو
3. ضلعو

ICARDAجي ٽيڪنالاجي (تعاون)

- نائٽروجن ۽ فاسفورس جو متوازن استعمال، ڪيميائي ڀاڻ بابت اڳڪٿي ڪندڙ ماڊل تحت (فيصل آباد زرعي يونيورسٽي،
- تمام ننڍڙا غذائي جزا (سوڊيم، زنڪ، فيريم) سنگترن ۽ ڀاڄين لاءِ (SPP, لاهور)
- تمام ننڍڙا غذائي جزا ڪاڄن ۽ ڪڻڪ (زنڪ) لاءِ (LRA, NARC، اسلام آباد)
- سائي------ (ساهيوال / چڪوال)
- _____ ڪڻڪ جي پوکي لاءِ (ABEL, NARC، اسلام آباد)
- مقرر مدت تي زمين جي ترتيب ۽ ڀاڄين پوکڻ لاءِ ترتيب جو استعمال (SAGRI، چڪوال)

نقشي بابت

هي نقشو زمين جي زرخيزي ۽ زمين جي صحت بابت انتظامي طريقن / ٽيڪنالاجين بابت ڄاڻ جيڪي پنجاب ۾ ICARDAطرفان پاڪستان ۾ USAIDجي مالي معاونت سان پاڪستان ۾ هلندڙ منصوبي پاڪستان ۾ دليل سان ذريعي زمين جي زرخيزي ۽ زمين جي صحت بابت هارين ۾ بهترين انتظامي طريقن جي ڦهلاءَ بابت ڄاڻ ڏئي ٿو.

معلومات جا ذريعا

FAO, GAUL, حڪومت پنجاب، RFUA ٢٠١٥

نقشي جا ماپا ۽ حقيقت

سادو ماپو:

حقيقت

تاريخ: ٢٣ اپريل ٢٠١٥

پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان

نقشو نمبر: پاڪ- زمين جي زرخيزي جو نقشو؛ پنجاب (آءِ.سي.آس.آر.دي.آي_٠٧_٢٠١٥٠٩١٠ ICARDA_٠٧_٢٠١٥٠٩١٠)

سنڌ صوبو:

٨١. *پاڪستان جي مٽيءَ جي زرخيزي جو نقشو*[١٦]: صوبو سنڌ[١٦] هر ضلعي جي زمين بابت گهرائيءَ سان تشخيص فراهم ڪري ٿو.اي ايس ايم ايف جي مقصد لاءِ، ايف اي اوءِ فوجي ڪيميائي ڀاڻ جي ڪمپنيءَ طرفان ضلعن جا تيار ڪيل خاڪا هر ضلعي جي زمين جي بنيادي زرخيزي بابت هارين طرفان منهن ڏنل مسئلن بابت جائزي سميت، نقشي ۾ ڏنا ويا آهن. وڌيڪ گهربل معلومات نقشي مان سڌي طرح حاصل ڪري سگهجي ٿي. مجموعي طور تي بدين ضلعي جي، مٽي جو قسم / بنيادي مواد ذيلي تازي ندي ۽ ساموندي مٽيءَ تي مشتمل آهي. جڏهن تہ سانگهڙ جي حالت سانگهڙ ۽ عمرڪوٽ مٽي بنيادي طور تي تازي ٻوڏ واري مٽيءَ تي مشتمل آهي (۴ تصوير).

---

[١٦] *ايف اي او (خوراڪ ۽ زراعت آرگنائيزيشن، گڏيل آمريڪي رياستون). ٢٠١٧. پاڪستان جي زمين جي زرخيزي جو نقشو: سنڌ صوبو*

ڊبليواحمد، وائي نينو، ايم ايچ. ضيا، ڪي محمود، اي اشرف، ڪي ايس ميمڻ، زيڊ. ايچ شاهه، ايم اسلم، اين. احمد، ايم.

سليم ۽ ايم اي شاڪر (اي ڊي ايس ٩٧٨-٩٦٩-٨٣٠٤-٠٩-٥) اسلام آباد، پاڪستان، ص ١٠٥.

پاڪستان جي مٽي جي زرخيزي جو نقشو: سنڌ صوبو هيٺ ڏنل يو آر ايل ۾ ملي سگهي ٿو:

http: //www.ffc.com.pk/wp-content/uploads/SFAP-sindh.ndf

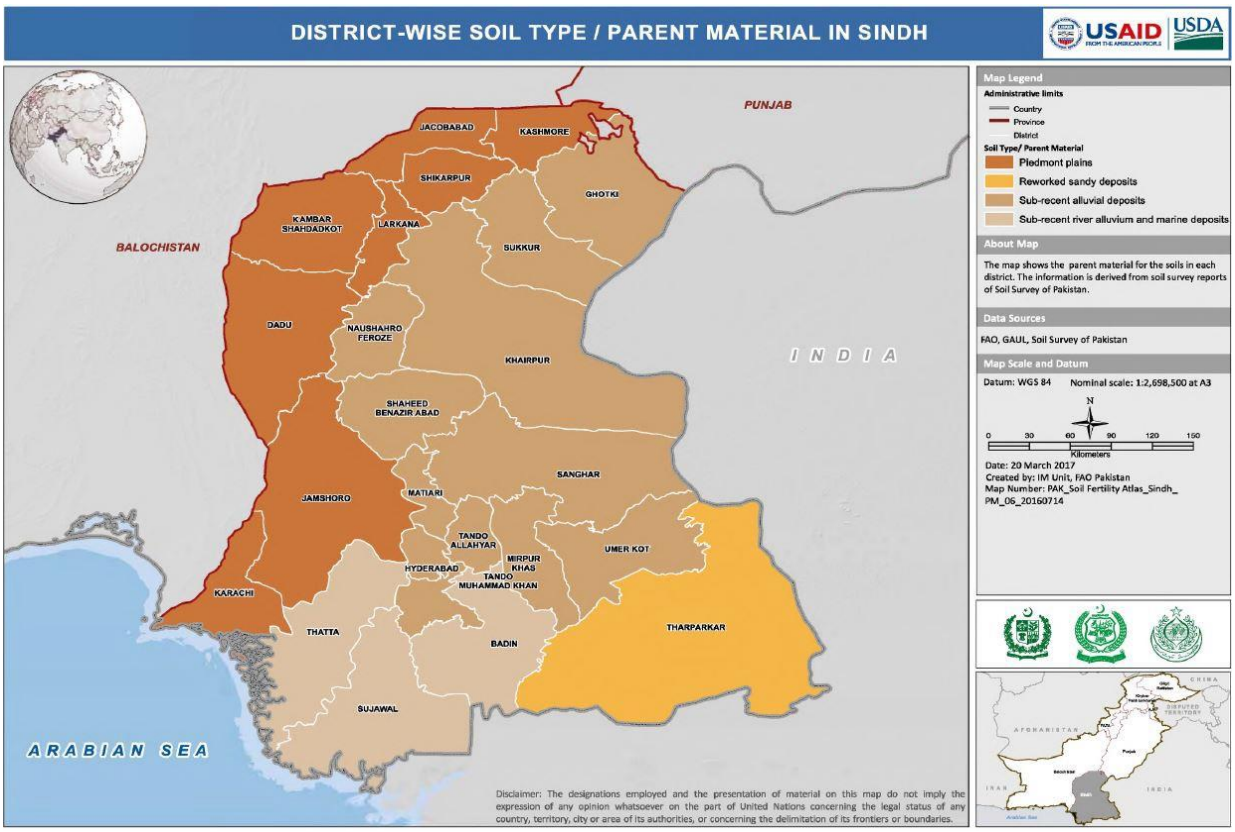

تصوير-٣: سنڌ ۾ضلعي وار زمين جا نمونا /بنيادي مادو

نقشي جون علامتون

انتظمي حدون

1. ملڪ
2. صوبو
3. ضلعو

زمين جا نمونا / بنيادي مادو

- جابلو ميدان
- ٻيهر فعال ڪيل واري جا ذخيرا
- تازي لٽ جا ذخيرا
- تازي دريائي لٽ ۽ ساموندي مٽيءَ جا ذخيرا

نقشي بابت

هي نقشو سنڌ جي هر ضلعي جي زمين جي بنيادي مادي بابت ڏيکاري ڏئي ٿو. هي معلومات پاڪستان جي زميني جائزي جي زمين جي جائزي جي رپورٽ تان ورتي وئي آهي.

معلومات جا ذريعا

FAO, GAUL, حڪومت پنجاب، RFUA۲۰۱۵

نقشي جا ماپا ۽ حقيقت

سادو ماپو:

حقيقت

تاريخ: ۲۲ مارچ ۲۰۱۷

پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان

نقشو نمبر: پاڪ- زمين جي زرخيزي جو نقشو؛سنڌ_پي ايم۰۶_ ۲۰۱۶۰۷۱۴

٨٢. بدين ضلعي جي زمين جو پروفائل / خاڪو

بدين

ضلعو بدين سنڌو درياءَ جي ڪناري تي اوڀر طرف واقع آهي. سمن شاهه سميت تمام وڏن بزرگن جا مقبرا هتي آهن. هتان جي موسم عام طور گرميءَ ۾ گرم ۽ گهميل جڏهن ته سياري ۾ وچٿري هوندي آهي.ضلعي بدين ۾ پنج تعلقا بدين، ماتلي، شهيد فاضل راهو، تلهار ۽ ٽنڊو باگو آهن. ضلعي جوصدر مقام بدين ۾ آهي.

(بدين) زرعي ڄاڻ

ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	٢٨١٠٦٧
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	١٧٠٦٩٢
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	٢٧٣١١٩
ربيع جا مکيه فصل	ڪڻڪ, گاهه
خريف جا مکيه فصل	چانور، ڪمند
ڪل چوپائي مال جي آبادي	٢٢٥٦٠٧٠

مٽيءَ جون خاصيتون

زمين جومادو	چن مليل ڊيلٽا ۽ ساموندي ميدان
غالب زمين جون حدون	ڍانڊ، گولارچي، گجو، ماتلي، نبي پور
پي ايڇ	٤.٧ — ١٠,٥ (سراسري ٢٢.٨)
برقي ترسيل /بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي٥ايم $^{-١}$)	١.٠,١٠ — ٤٧,٢ (سراسري ٣,٦٥)
نامياتي مادو(في سيڪڙو)	١.٠ — ٢,١٣ (سراسري ٨٤.٠)
موجود فاسفورس (پ پ م)	١ — ٣٢ (سراسري ٤٢.٣)
ڪڍڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٣٨ - ٤٠٠ (سراسري ٢١١)

ذريعو: فصلن بابت رپورٽ ڪندڙ ادارو، سنڌ، زرعي شماريات ٢٠١٠، چوپائي مال جي شماريات ٢٠٠٦

ذريعو:

ضلعي زمين بابت جائزه رپورٽون، پاڪستان جي زمين جو جائزو،

ٻنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ڀاڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL)

ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠١٥)	زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٧
سنڌ جي ڊيڪيل زمين جو نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ سنڌ حڪومت ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO)پاڪستان	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٠

٨٣. سانگهڙ ضلعي جي زمين جو پروفائل / خاڪو

سانگهڙ			
(سانگهڙ) زرعي چاڻ			ضلعو سانگهڙ سنڌ جي اوپر ۾ واقع آهي. هتان جي موسم رڻ پٽ وانگر گرمين ۾ گرم ۽ سردين ۾ وڇتري هوندي آهي. ضلعي جا مکيه فصلن ۾ ڪپهه، ڪمند، تيلي بج، ميوا ۽ پاڄيون آهن. ضلعي ۾ ٦ تعلقا جام نواز علي، ڪپرو، سانگهڙ، شهدادپور، سنجهورو ۽ ٽنڊو آدم آهن. ضلعي صدر مقام سانگهڙ ۾ آهي.
ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	٢٩٨٣٦٤		
ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	٧١٠٨١		
ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	٢٨٣٦١٢		
ربيع جا مکيه فصل	ڪڻڪ، گاهه ۽ ميون جا باغ		
خريف جا مکيه فصل	ڪمند، ڪپهه، جوئر / ٻاجهري		
ڪل چوپائي مال جي آبادي	١٩٩٦٦٠٩٧	مٽيءَ جون خاصيتون	
		زمين جومادو	درياڻي مٽي ۽ گهمندڙ واري جون چوٽيون
ذريعو: فصلن بابت رپورٽ ڪنڊڙ ادارو، سنڌ، زرعي شماريات ٢٠١٠، چوپائي مال جي شماريات ٢٠٠٦		غالب زمين جون حدون	باغ، جروار، نبي پور، پڪا، سلطانپور
ذريعو: ضلعي زمين بابت جائزه رپورٽون، پاڪستان جي زمين جو جائزو، ٻنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ڀاڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL)		پي ايچ	٧,١ -٥.١٠ (سراسري ٢١.٨)
		برقي ترسيل / بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي.ايم ١٠)	٠.١١ - ٤٩ (سراسري ٠٥.٢)
		نامياتي مادو(في سيڪڙو)	١.٠ — ٢,١٩ (سراسري ٧٩.٠)
		موجود فاسفورس (پ پ م)	١ - ٣٩ (سراسري ٧٨.٣)
		ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٢٦ - ٤٠٠ (سراسري ١٩٠)

ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠١٥) سنڌ جي ڊڪيل زمين جو نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ سنڌ حڪومت	زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو کڻندڙ هاري (في سيڪڙو)	۴٨
ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO)پاڪستان	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو کڻندڙ هاري (في سيڪڙو)	٨

٨۴. ضلعي عمرڪوٽ جي زمين جو پروفائل / خاڪو

عمرڪوٽ		
(عمرڪوٽ) زرعي ڄاڻ		ضلعو عمر ڪوٽ ماضيءَ ۾ امر ڪوٽ جي نالي سان ڄاتو ويندو هو، جيڪو عظيم سنڌ صوبي جي گاديءَ جو هنڌ هو. هن ۾ انڊيا جي رياست راجستان جا ڪجهه علائقا پڻ شامل هئا. مغل بادشاه اڪبر عمرڪوٽ ۾ پيدا ٿيو هو. هتان جو موسم رڻ پٽ وانگر گرمين ۾ گرم ۽ سردين ۾ وڇترو هوندو آهي. مکيه فصلن ۾ ڳاڙها مرچ، ڪٽڪ، ڪپهه ۽ گاهه شامل آهن.ضلعي ۾ چار تعلقا، عمرڪوٽ، سامارو،پٿورو ۽ ڪنري آهن. ضلعي جو صدر مقام عمرڪوٽ ۾ آهي، جيڪو مشهور تاريخي قلعو ۽ عجائب گهر آهي.
	ڪل پوکيءَ لائق رقبو (هيڪٽرن ۾)	١٣٠٥٩٠
	ڪل اڻ پوکيل رقبو(هيڪٽرن ۾)	١٧١٢٢۴
	ڪل آبپاشي هيٺ رقبو	١٣١٩٩٠
	ربيع جا مکيه فصل	ڪٽڪ, مرچ
	خريف جا مکيه فصل	ڪپهه، گاهه
	ڪل چوپائي مال جي آبادي	١١٩٦١٣١
مٽيءَ جون خاصيتون		
	زمين جومادو	ٻيهر ڪم ٿيل پراڻي واريءَ جو ذخيرو
ذريعو: فصلن بابت رپورٽ ڪنڊڙ ادارو، سنڌ، زرعي شماريات ٢٠١٠، چوپائي مال جي شماريات ٢٠٠٦	غالب زمين جون حدون	پنيرو، ڊونگي، بجنوٽ، حيدرآبادم جهڪر
ذريعو: ضلعي زمين بابت جائزه رپورٽون، پاڪستان جي زمين جو جائزو، بنيءَ متعلق مشاورتي خدمتون، فوجي ڪيميائي ڀاڻ ڪمپني لميٽيڊ (FFCL) ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جو تجزيو، ايف اي او (٢٠١۵) سنڌ جي ڊڪيل زمين جو نقشو (FAO)، سپارڪو (SUPARCO) ۽ سنڌ حڪومت	پي ايچ	٦.٧,۵-١٠ (سراسري ٢٠.٨)
	برقي ترسيل /بجليءَ جي پهچڻ جو نظام (ڊي۵ايم ١٠)	٦.٠,١٢-۴٨(سراسري٧۴.٣)
	نامياتي مادو(في سيڪڙو)	١۴.٠,١-٢ (سراسري ٧٧.٠)
	موجود فاسفورس (پ پ م)	١-٢٨ (سراسري ١٧.۴)
	ڪيڻ جوڳي پوٽاشيم (پ پ م)	٢٦-۴٠٠ (سراسري ١٩٠)
	زمين جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٧

ذريعو(معلومات جو انتظام ڪندڙ ايڪو/انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، FAO)پاڪستان	پاڻيءَ جي آزمائش جي سهولت جو فائدو ڪٽندڙ هاري (في سيڪڙو)	٣

٨٥. بنيادي زميني زرخيزي جا مسئلا:

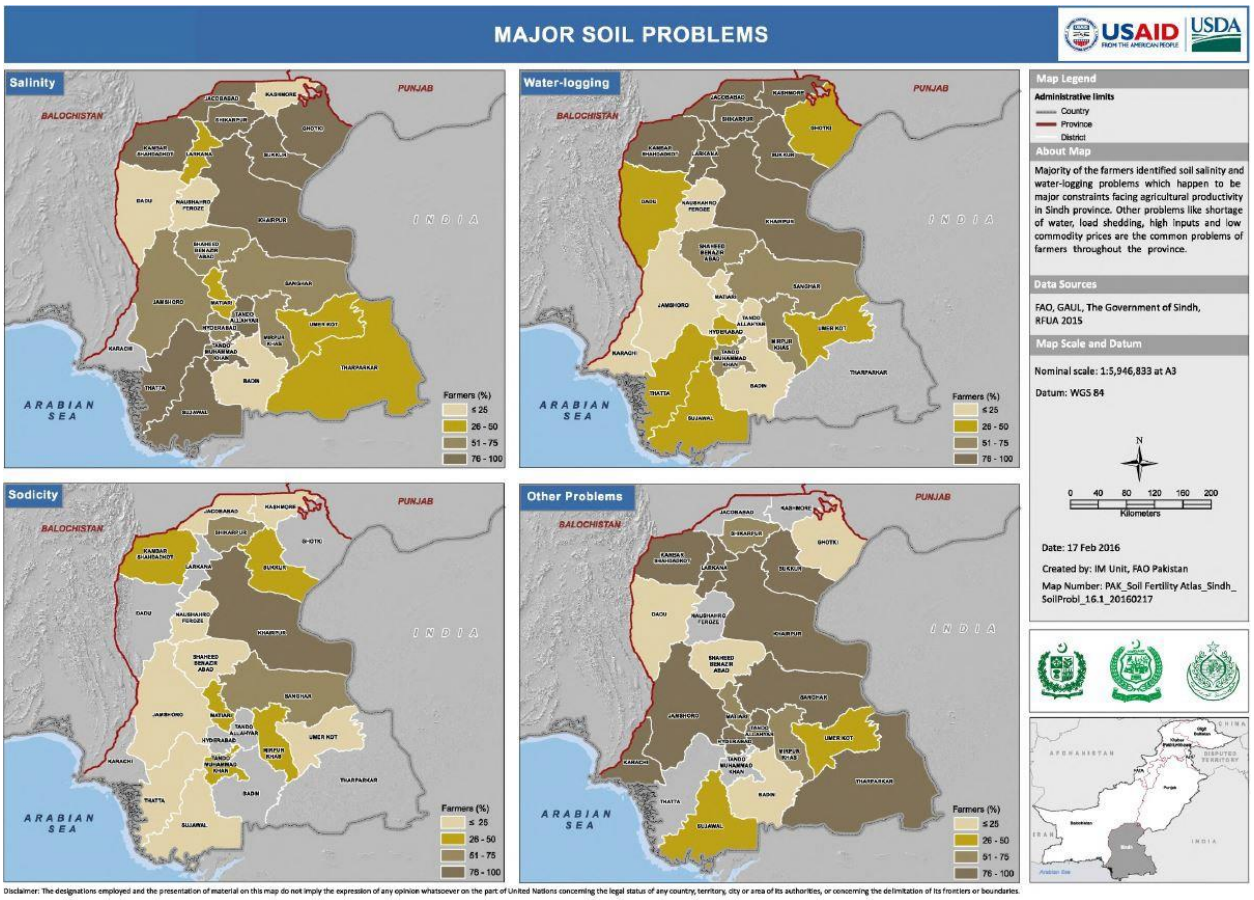

مکيہ زميني مسئلا

سم	ڪلر	نقشي جون علامتون
هاري(%)	هاري (%)	1. ملڪ 2. صوبو 3. ضلعو
لوڻياڻ	ٻيا مسئلا	نقشي بابت
هاري(%)	هاري(%)	هارين جي اڪثريت سم ۽ ڪلر کي زرعي پيداوار تي اثر انداز ٿيندڙ مکيہ مسئلا ڄاڻايو. ٻيا مسئلا جهڙوڪ پاڻي جي گهٽتائي، لوڊ شيڊنگ، وڌيڪ لاڳت ۽ زرعي جنسن جي گهٽ قيمت صوبي جي هارين جا عام مسئلا آهن.ا.
		معلومات جا ذريعا
		FAO, GAUL, حڪومت سنڌ، RFUA ٢٠١٥
		نقشي جا ماپا ۽ حقيقت

		سادو ماپو؛ حقيقت تاريخ: ١٦ فيبروري ٢٠١٦ پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان نقشو نمبر: پاڪ- زمين جي زرخيزي جو نقشوسنڌ زميني مسئلا_١٦١_٢٠١٦٠٢١٧

٨٦. جيئن نقشي ۾ ڏسي سگهجي ٿو، سنڌ کي ٽن اهم زميني مسئلا جهڙوڪ سم، ڪلر ۽ لوٽيات کي منهن ڏيڻوپيو. سانگهڙ جي ٽنهي ٥١-٧٥٪ هاري انهن ٽنهي مسئلن جو شڪارآهن. عمرڪوٽ ۾ ٢٦-٥٠٪ هاري سم ۽ ڪلر، جڏهن ته ٢٥ سيڪڙو کان گهٽ زميني لوٽيات جو شڪار آهن. ان جي برعڪس، بدين آهي صرف ٢٥٪ کان گهٽ هارين سم ۽ ڪلر کي منهن ڏنو ۽ لوٽيات بابت ڊيٽا موجود نه هئي. "ٻين مسئلن" ۾ شامل آهي "پاڻي جي کوٽ، لوڊ شيڊنگ، وڌيڪ لاڳت ۽ زرعي جنسن جي گهٽ قيمت" اهڙي طرح بدين ۾ اهي مسئلا گهٽ آهن(<٢٥٪ هاري"ٻين مسئلن ") کي منهن ڏنو. عمرڪوٽ ۾ ٿورو وڌيڪ (٢٦-٥٠ سيڪڙو هارين جي وچ ۾)؛ ۽ سانگهڙ ۾ اهي مسئلا تمام گهڻا(٧٦-١٠٠٪ هارين جو) آهن.

٨٧.موجوده سهولتون ۽ انتظامات: ضلعي ضلعي ۽ سانگهڙ ۾ مٽي ۽ پاڻي جي چڪاس جون ليبارٽريون موجود آهن ، پر عمرڪوٽ ۾ نہ آهن. حيدرآباد، صوبائي حڪومت جي منصوبي تي عمل درآمد يونٽ جي جڳهہ، صوبي جي مرڪزي تجزياتي ليب رکي ٿي. ICARDA طرفان سنڌ جي پنجن ضلعن ۾ مٽي جي صحت بابت انتظامي طريقا متعارف ڪرايا ويا ، جڏهن تہ، اهو منصوبي واري علائقي کان وڌيڪ ناهي.

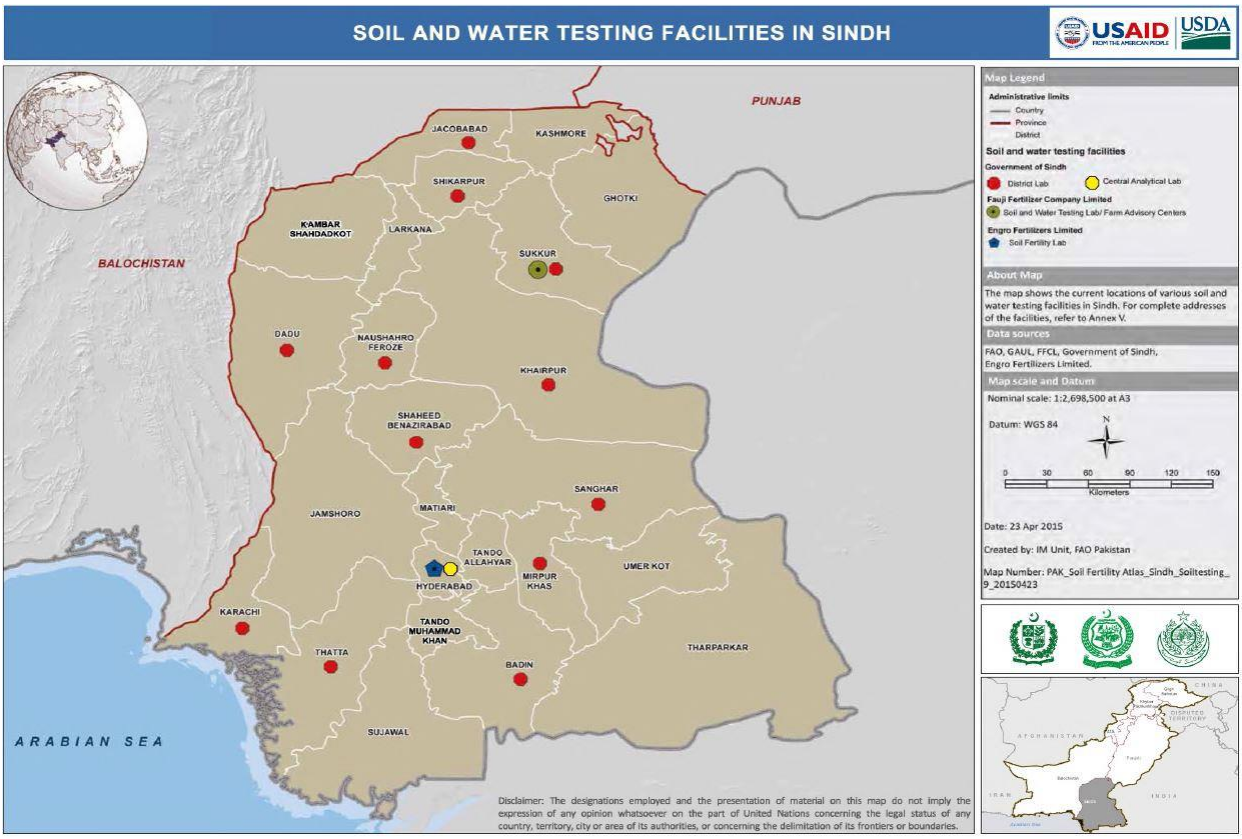

سنڌ پاڻيءَ زمين جي جاچ واريون سهولتون (USAID-USDA)

نقشي جون علامتون

انتظامي حدون

1. ملڪ
2. صوبو
3. ضلعو

زمين ۽ پاڻيءَ جي چڪاس جون سهولتون، حڪومت سنڌ

1. ضلعي سطح واري ليب
2. مرڪزي زرعي ليب

فوجي ڪيميائي ڀاڻ واري ڪمپني

- زمين ۽ پاڻيءَ جي جاچ واري ليب، زمين بابت مشاورتي ادارو

اينگرو ڪيميائي ڀاڻ جو ادارو

- زمين جي زرخيزي واري ليب

نقشي بابت

هي نقشو سنڌ ۾ پاڻي ۽ زمين جي چڪاس وارن مختلف ادارن جي موجوده جڳهه بابت ٻڌائي ٿو. مڪمل پتي لاءِ ڏسو ضميمو- ۵

معلومات جا ذريعا

FAO, GAUL, حڪومت سنڌ، اينگرو ڪيميائي ڀاڻ جو ادارو

نقشي جا ماپا ۽ حقيقت

سادو ماپو:

حقيقت

تاريخ: ٢٣ اپريل ٢٠١٥

پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان

نقشو نمبر: پاڪ- زمين جي زرخيزي جو نقشو؛سنڌ جي زمين جي چڪاس٩_٢٠١٥٠٤٢٣

دستبرداري: هن نقشي جي مادي جي پيش ڪيل ڳالهين کي ڪنهن به ملڪ، علائقا، شهر يا ان جي اختيارين بابت، ، سرحدين يا پابنديءِ جي ضبط جو اظهار نٿو ڪري

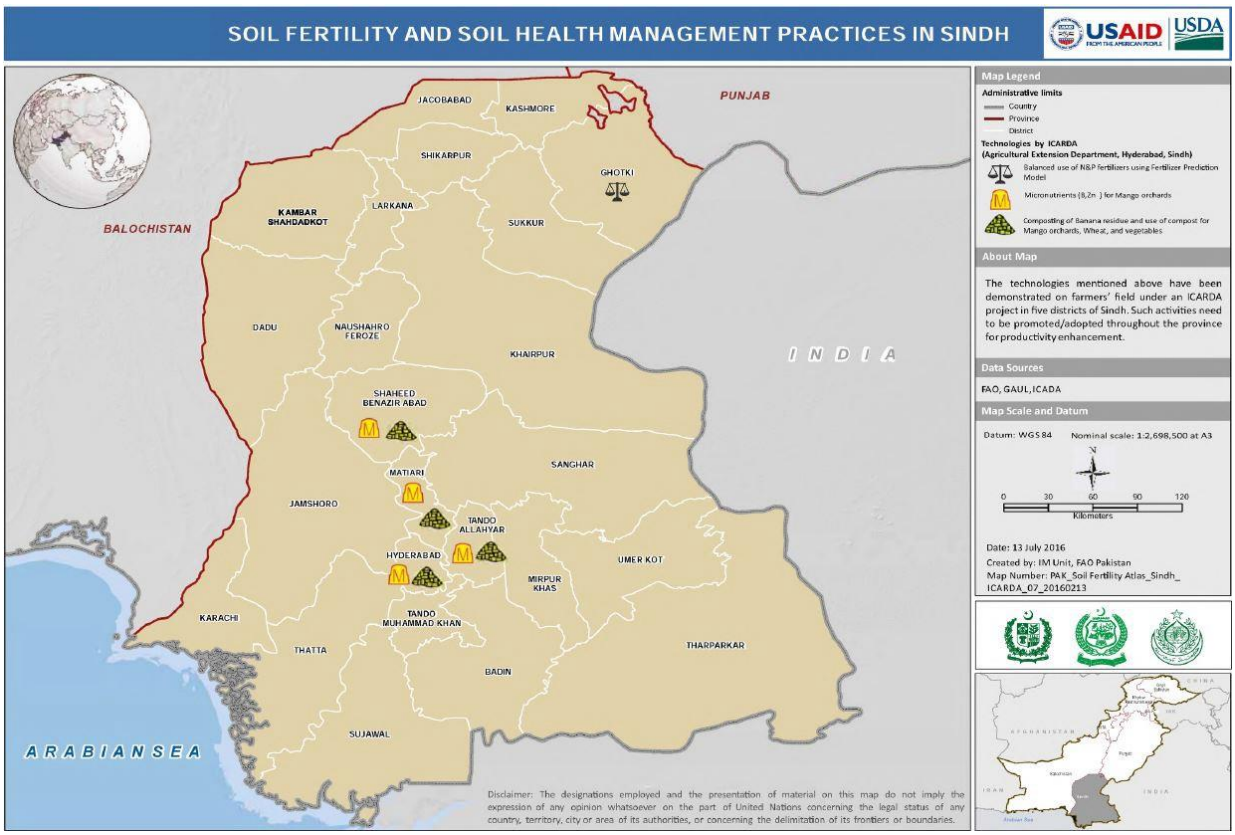

سنڌ ۾ مٽي جي زرخيزي ۽ ڌرتي جي صحت جا انتظامي طريقا USAID-USDA

نقشي جون علامتون

انتظامي حدون

1. ملڪ
2. صوبو
3. ضلعو

ICARDAجي ٽيڪنالاجي (تعاون)

زرعي ترقياتي کاتو، حيدرآباد

- نائٽروجن ۽ فاسفورس جو متوازن استعمال، ڪيميائي ڀان بابت اڳڪٿي ڪندڙ ماڊل تحت
- ميگنيشيم انبن جي باغن لاءِ
- _____

نقشي بابت

مٽي بيان ڪيل ٽيڪنالاجيونICARDA طرفان هارين کي زمين تي دليلن سان سنڌ جي پنجن ضلعن ۾ سيڪاريون ويون.اهڙين سرگرمين کي فصلن جي وڌيڪ پيداوار لاءِ سڄي صوبي ۾ لاڳو ڪرڻ جي ضرورت آهي.

معلومات جا ذريعا

FAO, GAUL, ICARDA

نقشي جا ماپا ۽ حقيقت

سادو ماپو:
حقيقت
تاريخ: ٢٣ اپريل ٢٠١٥
پاران تيار ڪيل: انفارميشن مينيجمينٽ يونٽ، ايف اي او پاڪستان
نقشو نمبر: پاڪ- زمين جي زرخيزي جو نقشو؛سنڌ_ICARDA ٠٧_٢٠١٦٠٢١٣

دستبرداري: هن نقشي جي مادي جي پيش ڪيل ڳالهين کي ڪنهن بہ ملڪ، علائقا، شهر يا ان جي اختيارين بابت، ، سرحدين يا پابنديءَ جي ضبط جو اظهار نٿو ڪري

٣.٢.٣ زمين جواستعمال

٨٨.ايف اي او جي زمين جواحاطو ڪرڻ وارا انگ اکر ٢٠١٣ ۾ بصري تفسير اسپاٽ-٥ جي تصويرن ذريعي ٢٠١٠ ۾ ڪشادگي متعلق نهراءَ ذريعي حاصل ڪيا ويا.ڊڪيل زمين جو احاطو ڪرڻ وارو نقشو ايف اي او، سپارڪوءِ فصل بابت رپورٽنگ جي سهولت ڏيندڙ عيوضين سان مشاورت ڪندي ٺاهيا ويا. درجا بندي پوري سطح سان ٣٦ مختلف درجن تي موجود هئي ۽ مجموعي سطح تي ١٣ درجا تصوير ٥ مطابق آهن.

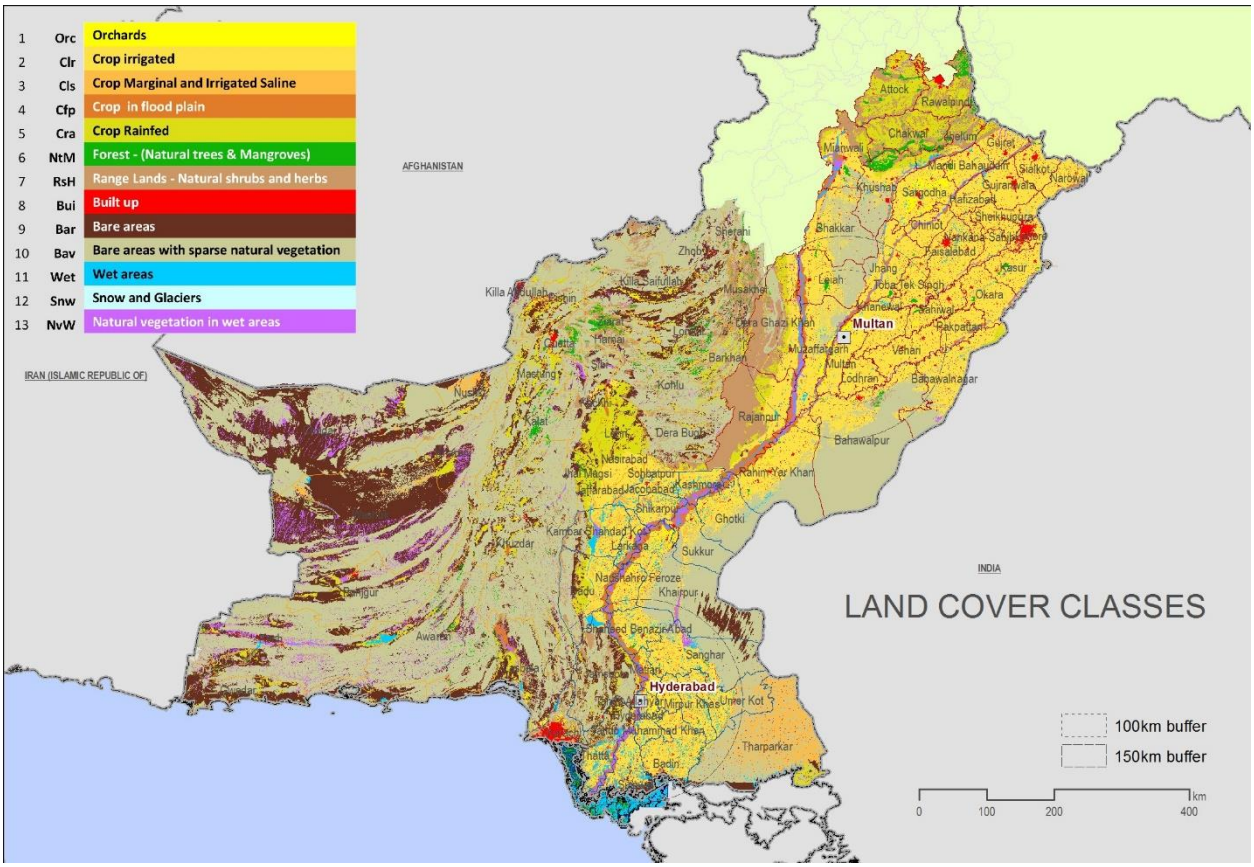

شڪل ٥. ڊڪيل زمين جا درجا

.1	او آر سي	باغ
.2	سي ايل آر	پوکيل فصل
.3	سي ايل ايس	ڪٽيل فصل ۽ لوڻياڻو پاڻي
.4	سي ايف پي	سيلابي ميدانن وارافصل
.5	سي آر اي	باراني فصل
.6	اين ٽي ايم	ٻيلا (قدرتي وڻ ۽ تمر جا وڻ)
.7	آر ايس ايچ	شڪارگاهه واري ايراضي- ٻوٽا ۽ جڙي ٻوٽيون
.8	بي يو آءِ	تعمير ٿيل
.9	بي اي آر	خالي ايراضي

10. بي اي وي خالي ايراضي سان تڙيل قدرتي ڀاڄين سان
11. ڊبليو اي ٽي پاڻي واريون ايراضيون
12. ايس اين ڊبليو برف ۽ گليشيئر
13. اين وي ڊبليو قدرتي ڀاڄين پيدا ڪندڙ پاڻي وارا علائقا

مٿين ١٣ درجن منجهان، ۴ فصل متعلق هئا: پوکيل فصل، ڪٽيل فصل ۽ لوٽيانو پاڻي، سيلابي ميدانن وارافصل ۽ باراني فصل. فصل سان متعلق درجن جو تت ان ڪري ڪيو ويو جيئن ڊڪيل زمين جو زرعي ايراضيءَ کي تصوير-٦ مطابق بي نقاب ڪري سگهجي.

تصوير-٦ تصوير ٦: پنجاب ۽ سنڌ جي ايف اي او ۾ ڊڪيل زمين جي فصلن متعلق درجي بندي

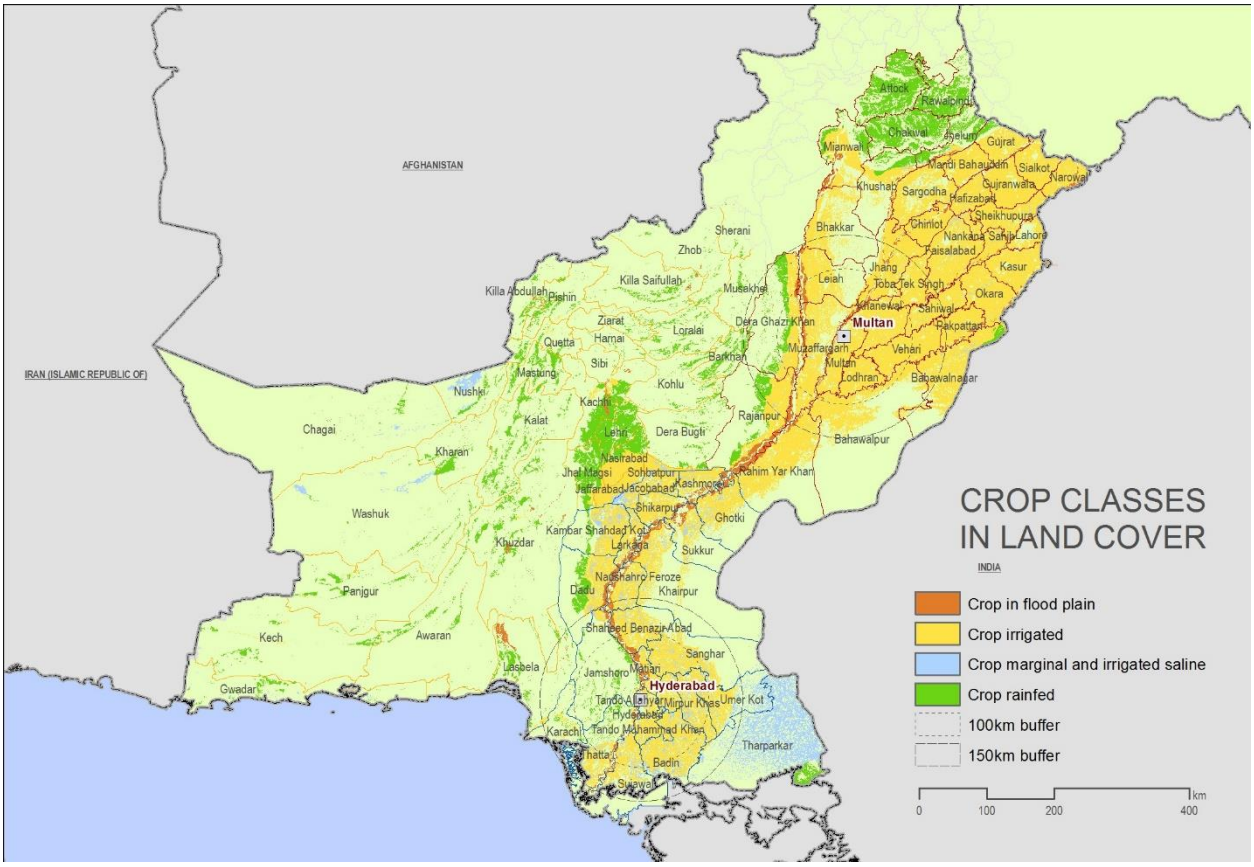

ڊڪيل زمين ۾ فصلن جي درجي بندي

- سيلابي ميدانن وارافصل
- پوکيل فصل
- ڪٽيل فصل ۽ لوٽيانو پاڻي
- باراني فصل

- ١٠٠ km ۾ رڪاوٽ
- ١٥٠ km ۾ رڪاوٽ

٩٠. هم چورس ڪلوميٽرن ۾ ضلعي وار وچور ٽيبل-٥ ۾ پنجاب متعلق ۽ ٽيبل- ٦ ۾ سنڌ متعلق ڏنو ويو آهي.

ٽيبل-٥ پنجاب جي منصوبي وارن ضلعن جي ڍڪيل زمين
ضلعا

ڍڪيل زمين	ڊي جي خان	خانيوال	لوڌران	ملتان	مظفر ڳڙھ
خالي زمين	١٩	٣	٢	٠	٢
خالي زمين جتي چڊيون قدرتي پاڄيون ٿين	١٦٠٩	٠	١٨	٣۴	١١٣٦
تعميرات	١٦٢	١٦٧	٨۴	٢٥٩	١۴٧
سيلابي ميدانن ۾ ٿيندڙ فصل	٣٥١	٨٨	١	١٦٣	٧٣٥
پوکيل فصل	٢٥٢٠	٣٧٠٣	٢٥٠٨	٢٦٥٨	۴۴٣۴
ڪٽيل فصل ۽ لوڻياڻو پاڻي	٣٩	٢٨	٢٣	١٩	٥٦
باراني فصل	١٧٩٨	٠	٠	٠	٠
ٻيلا (قدرتي وڻ ۽ تمر جا وڻ)	٥٣	٥٦	٦	٠	٥
پاڻيءَ وارن علائقن ۾ ٿيندڙ قدرتي پاڄيون	۴٩٧	٢٥	٢	٩٢	۴٥٣
باغ	٥	١٥٩	١٠	٣٥٦	٢٥٨
شڪارگاھ واري ايراضي- ٻوٽا ۽ جڙي ٻوٽيون	۴٣٩٢	۴٥	٢	١	٥٥
سامونڊي پاڻي					
پاڻيءَ وارا علائقا	٢٢١	٨٧	١٣	٦٧	٣٨١

ٽيبل-٥ پنجاب جي منصوبي وارن ضلعن جي ڍڪيل زمين
ضلعا

ڍڪيل زمين	بدين	سانگھڙ	عمرڪوٽ

خالي زمين	٣٥۴	٣١٠	٩
خالي زمين جتي ڇڊيون قدرتي ڀاڄيون ٿين	٣٢	۴٧٥۴	٢٠٥١
تعميرات	١٣٢	١٧٥	١٠٠
سيلابي ميدانن ۾ ٿيندڙ فصل	٠	٠	٠
پوکيل فصل	۴٥٠٥	٣٥٦١	١٧٧٩
ڪٽيل فصل ۽ لوڻيانو پاڻي	٨٦٠	٥١٧	١١٣٧
باراني فصل	٠	٠	٠
ٻيلا (قدرتي وڻ ۽ تمر جا وڻ)	١۴	٢٣	٣
پاڻيءَ وارن علائقن ۾ ٿيندڙ قدرتي ڀاڄيون	٠	٢٥٧	٠
باغ	١٦	۴٨	٢٦
شڪارگاھ واري ايراضي- ٻوٽا ۽ جڙي ٻوٽيون	١٦٦	١١۴	١٣٨
سامونڊي پاڻي	٠	٠	٠
پاڻيءَ وارا علائقا	۴٥۴	٣٨٧	٢۴٣

۹۱.ايف اي او / سپارڪو زرعي خول۽ FAO جي ڊڪيل زمين جا انگ اڪر ضلعي سطح تي حاصل ڪيا ويا ۽ ضلعن کي وسيع زرعي حد ۽ ۴ فصلن جي گڏيل ولار ڏيکارڻ لاءِ ظاهر ڪيا ويا. طور تي مان ضلعوسطح۽مزو ٿيوگڏ گڏڪرڻ لاءِ ڏيکاريوويو. تصوير-۷ ايف اي او / سپارڪو جي پنجاب ۽ سنڌ ۾ قائم فصل جي خول ۾ چئن مليہ فصلن جو حصو کي واضح ڪري ٿي (وڏي پائي چارٽ معني هر ضلعي جي وڏ ۾ وڏ ۷۲۰۰ km^2 جي علائقي جي چار فصلن جو وڏو مقدار آهي). نقشي جي پس منظرجا رنگ جي چار فصل سان لاڳاپيل حصن جي مجموعي ڊڪيل زمين جي درجہ بندي ڏيکارن ٿاجيڪي ڪوروپليٿ طور ڏيکاريل آهن (عمودي نقشو جتي هر علائقي جي قيمت مطابق چڪيو وڃي).

تصوير-۷ مکيہ فصلن جو حصو ۽ پوکيل ايراضي

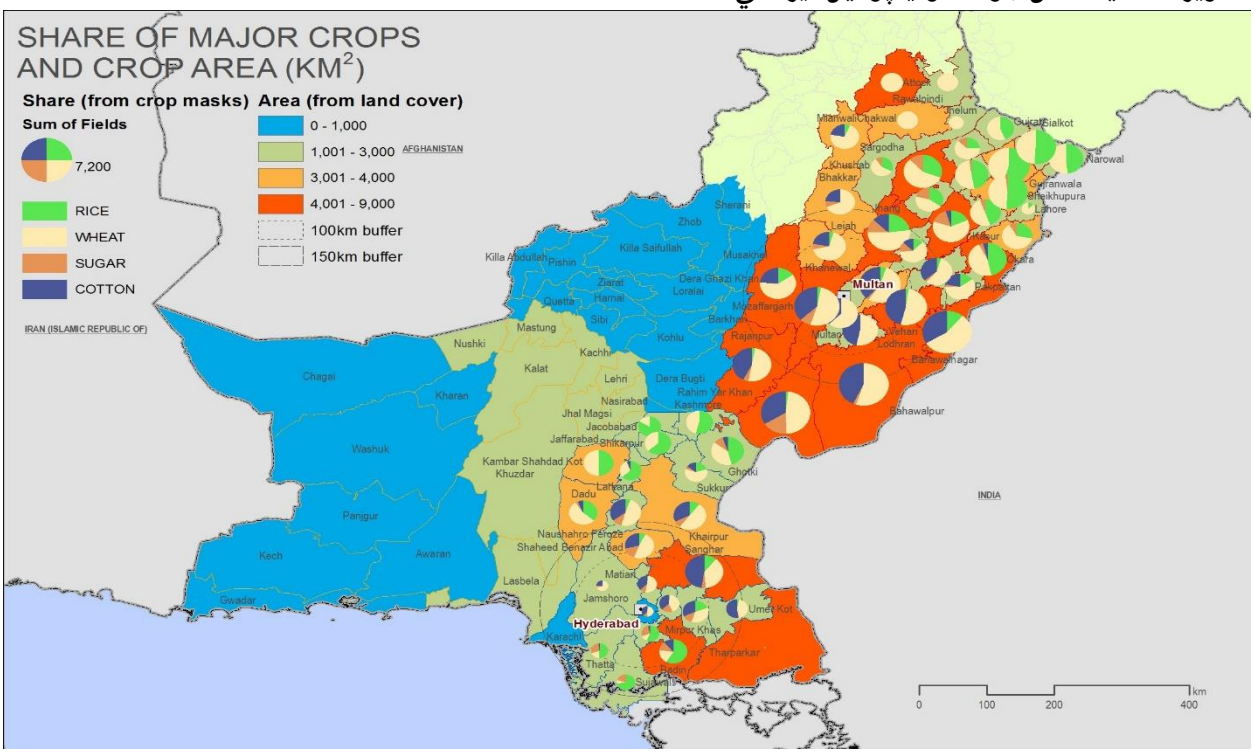

حصو (زرعي خول مان) ٻنين جو جوڙ	ايراضي (ڊڪيل ايراضي مان)
۷۲۰۰	۱۰۰۰-۰
چانور	۳۰۰۰-۱۰۰۱
ڪٽڪ	۴۰۰۰-۳۰۰۱
ڪمند	۹۰۰۰-۴۰۰۱
ڪپهہ	۱۰۰ ڪ.م رڪاوٽ
	۱۵۰ ڪ م رڪاوٽ

۹۲. پوري صوبي جو فصلي خول چانورن، ڪٽڪ، ڪمند ۽ ڪپهہ جي فصل لاءِ هيٺين چئن تصويرن (تصوير ۸-۱۱) ۾ ڏسي سگهجي ٿو.

تصوير-٨ ايف اي او / سپارڪوچانور جو خول

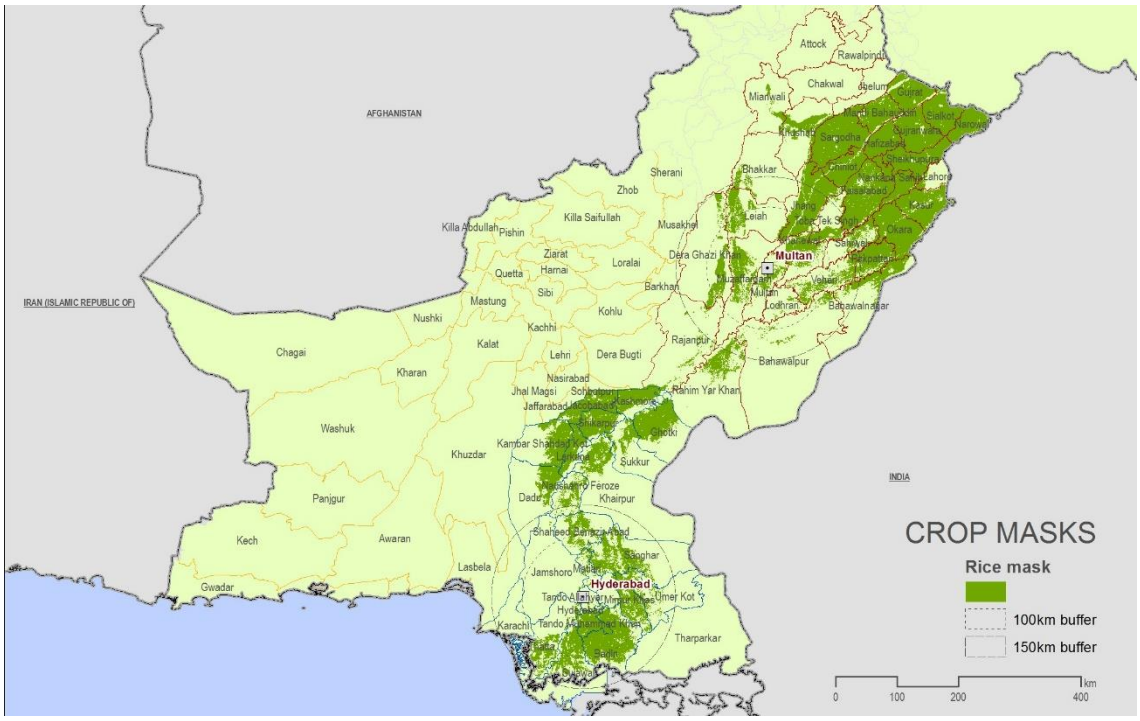

فصلن جو ماسڪ

چانورن جو خول

- ١٠٠ ڪ م بفر
- ١٥٠ ڪ م بفر

تصویر-۹ ایف اي او / سپارکو کڻک جو خول

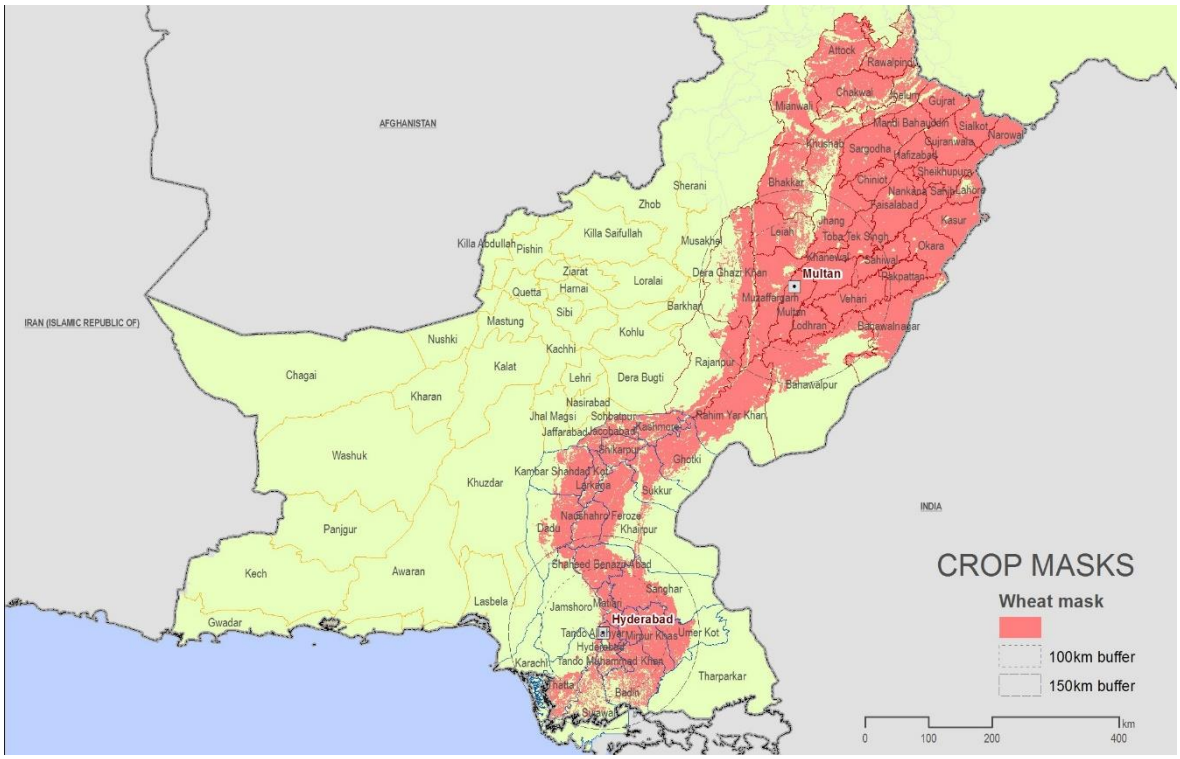

فصلن جو ماسڪ

ڪٽڪ جو خول

- ۱۰۰ ڪ م بفر
- ۱۵۰ ڪ م بفر

Figure 10: FAO/SUPARCO Sugarcane Mask

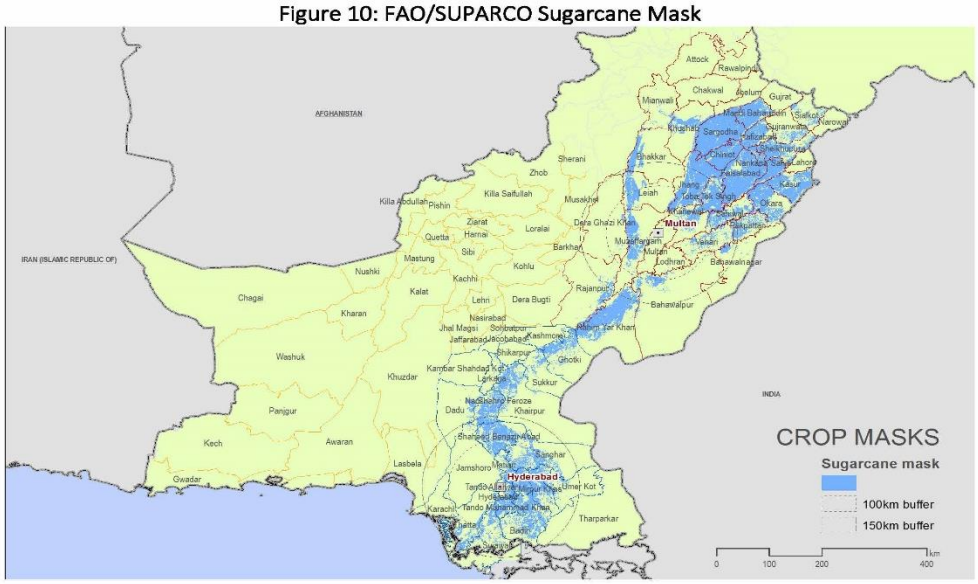

Figure 11: FAO/SUPARCO Cotton Mask

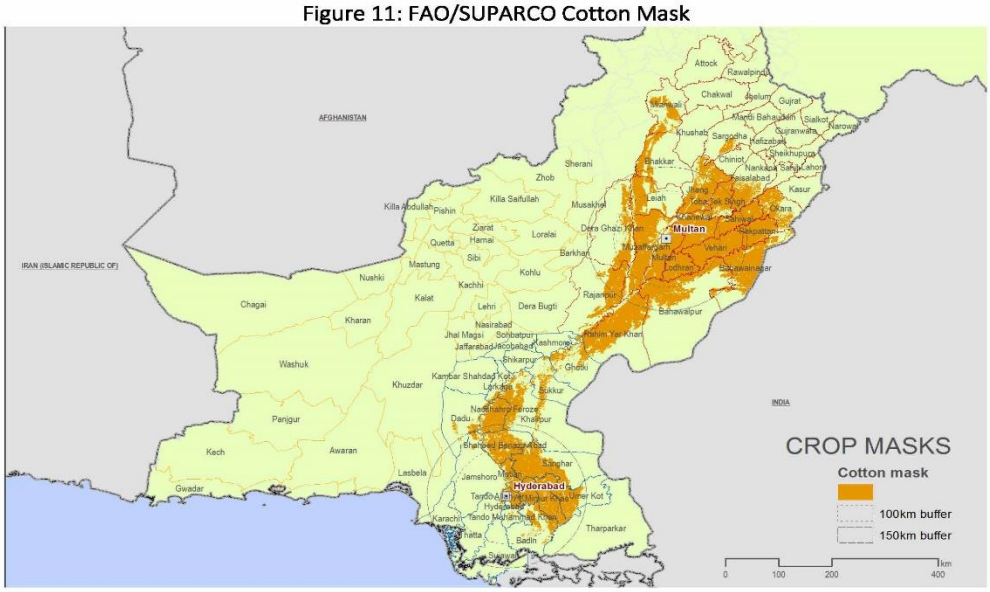

٩٣. پاڪستان دنيا جي انهن ٣٦ ملڪن ۾ شامل آهي، جيڪي پاڻي جي ڪوٽ جي ڪري متاثر ٿيندڙ آهن. (ايندڙ وقت ۾ پاڻي ناياب ٿيندو). پاڻي جي سطح محدود مقدار ٢.٢٣٢٣ ارب ڪلو ميٽر آهي، ۽ زميني پاڻي (جر جو پاڻي) ٠.٥٥ ق.م.م آهي. تيز وڌندڙ آبادي جي ڪري، اسان جو ملڪ ڏينهون ڏينهن پاڻي جي شديد قلت ويجهو ٿيندو ٿو وڃي. جيڪا آبادي ٤.٢ سيڪڙو سان ساليانو وڌي ٿي. موجوده آبادي جي تخميني حساب سان ٧٧٤.٢٠٧ ملين آبادي آهي، جنهن ۾ ٦٣ سيڪڙو ڳوناڻن علائقن ۾ رهندڙ آبادي آهي. پاڻي جو في رسد حصو گهٽ ٿي چڪو آهي. جنهن جو اندازو ٥٢٣٧ م. ڪيوبڪ مان گهٽ ٿي ١١٨٨ م. ڪيوبڪ تي پهتو آهي. جيڪا ١٩٦٢ ع ۾ تقريبن ٥٢٣٧ هئي. (ڏسو شڪل نمبر ١٢)

Figure 12: Population vis-a-vis per Capita Water Availability

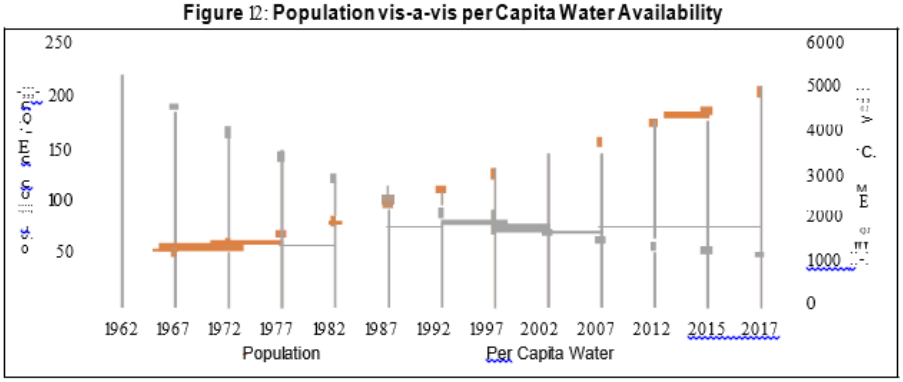

Source: FAO. 2016. AQUASTAT Main Database. Accessed on 6Nov 2017; and Provisional Summary Results of 6th Population and Housing Census 2017

صوبن جي وچ ۾ آبادي جي تقسيم ۽ پاڻيءَ جي فراهميءَ جي ناهمواري ٻتيءِ صورتحال کي وڌيڪ ڳنڀير بنائي ڇڏيو آهي. ملڪ ۾ پاڻي جو توازن ۽ وڌندڙ آبادي جو انحصار هڪ درياءِ ۽ خشڪ موسم تي آهي. پاڪستان جي آبي وسيلن جي ڄاڻ ڪاري جي لاءِ ڏسو اپينديڪس.

٩٤. سنڌو درياءِ جو پاٽ

سنڌو درياءِ ايشياء جو هڪ وڏو سرحدي درياءِ آهي. جنهن جا نون(٩) لڳاپيل درياءِ آهن. سنڌو درياءِ جي وهڪري جو هڪ اهم سبب گلئيشر جو پگهرڻ ۽ گهمجڻ به آهي. سنڌو درياءِ پنهنجي اوير پاسي سان لڳاپيل درياءِ (جهلم ۽ چناب) جڏهن ته اولهه کان (راوي ۽ ستلج) جي ذريعي پاڪستان ۾ پارت کان داخل ٿئي ٿو. اولهه پاسي جي هڪ شاخ ڪابل درياءِ سان آهي، جيڪا افغانستان سان لاڳاپيل آهي. ان جوڙجڪ پاڪستان کان شروعات ڪري ٿو.ابل نديءِ کان گهمندي قرندي ، نوشهره جي ويجهو واپس پاڪستان ۾ داخل ٿئي ٿو. ١٩٦٠ع ۾ پاڪستان ۽ پارت جي وچ ۾ ٽيل سنڌ طاس (انڊس طاس) معاهدي جي موجب اوير پاسي وارا درياءِ (راوي ۽ ستلج) پارت لاءِ رکيا ويا هئا. صرف ٻوڏ جي نڪاس (پاڻ) لاءِ پاڪستان ۾ خالي ڪيا ويندا. اهڙي سبب ڪري گهٽن سالن کان هن درياءِ ۾ ڪو به وهڪرو نه آهي.

٩٥. پاڻيءَ جي زمين ۾ موجودگي(علم بحر) ۽ جبلن ۾ ٽڪري وارو علم (علم شڪليات) جي مطابق، سنڌو درياءِ کي ٽن حصن ۾ تقسيم ڪري سگهجي ٿو. (١) مٿئين شاخ، خداد کان هينئين شاخ جناح بئراج تائين. (٢) وچولو حصو، جناح بئراج کان گڊو بئراج تائين (٣) هينئين شاخ گڊو بئراج کان عربي سمنڊ تائين. مٿئين ڦار جو حصو جابلو علائقو آهي. وچولي ڦار وارو حصو ٻوڏ وارو علائقو آهي، جنهن جي اڪثريت شاخن ۽ واهن تي مشتمل آهي. جڏهن ته هينئين ڦار وارو حصو ميداني حصو آهي. جنهن جو نقشو هموار ، پيچدار شاخن ۽ ڊيلٽا تي مشتمل آهي. مٿيون سنڌ درياءِ جو پاٽ واري ايراضي وڌيڪ چار علائقن ۾ تقسيم ٿئي ٿي. جنهن جو سبب زميني طبعيات ۽ آبي ماحوليات آهي.

پهريون علائقو : ٥٥٠٠ م سمنڊ جي سطح کان مٿاڇرو

ٻيون علائقو : ٤٥٠٠ م کان ٥٥٠٠ م

ٽيون علائقو : ٣٠٠٠ م کان ٤٠٠٠ م

چوٿون علائقو : ١٠٠٠ م کان ٣٠٠٠ م

تفصيلي مطالعي جي لاءِ اپينڊيڪس ڏسو.

٩٦. زير زمين پاڻي (جر جو پاڻي)

پاڪستان جي سيني شعبن ۾ پاڻي جي ضرورت کي پوري ڪرڻ لاءِ زيرِ زمين (جر جو) پاڻي هڪ اهم ذريعو آهي. صنعتي ۽ خانگي گهرج کي پوري ڪرڻ جو گهڻي قدر انحصار زيرِ زمين پاڻي تي آهي. (جيڪوڪجهه وقت ۾ ئي هٿرادو ذريعي زمين مان پاڻي ڪڍيو وڃي ٿو). زراعت ۾ هي زيرِ زمين پاڻي، مٿئين سطح واري پاڻي جي ڪوٽ کي پورو ڪري ٿو. خشڪ سالي جي مند ۾ اڪثر درياءِ جي ڀر پاسي وارا علائقا مٺي پاڻي کي ڪتب آڻن ٿا. عالمي سطح تي، پاڪستان زيرِزمين پاڻي استعمال ڪندڙ دنيا جو چوٿون نمبر وڏو ملڪ آهي. جنهن جو ذڪر حال ئي ۾ جاري ٿيندڙ رپورٽ ڪيو ويو آهي.

زيرِ زمين (جر جو) پاڻي جي متعلق عالمي انگ اهو ظاهر ڪن ٿا تہ پارت هيٺين (زيرِ زمين) پاڻي جي ذخيري مان ساليانو٢٥١ ڪيوبڪ ڪلو ميٽر، چائنہ ۽ آمريڪا ١١١ ڪيوبڪ ڪلو ميٽر، هنن کان پوءِ پاڪستان ٦٥ ڪيوبڪ ڪلوميٽر ساليانوپاڻي جر کان ڪڍي ٿو. پاڪستان في صد شرح جي ڪل دستياب پاڻي جي ذريعن مان سڀ کان وڌيڪ انحصار جر جي پاڻيءِ تي ڪري ٿو. ١٩١٢ع علم پاڻياڻ جي مدد سان مٺي ۽ پاڻي ءِ جو چڪاس سواٽ اوزار جي ذريعي ڪيو ويو. تہ زيرِ زمين (جر واري) پاڻي جو نقشو شڪل نمبر ١٣ ۾ ڏنل آهي. ان مطالعي جو تت اهو آهي تہ انڊس بيسن ۾ آبپاشي، پاڻي جو سڀ کان وڏو صارف آهي، جيڪو ٻئي مٿاڇرا (١١٣ ڪيوبڪ ڪ.م. يا ٤٣٤ م.م) ۽ زيرِ زمين (٦٨ ڪيوبڪ ڪ.م. يا ٢٦٢ م.م) فصل جو پاڻي مهيا ڪري ٿو.

شڪل نمبر ١٣ : زيرِ زمين (جر واري) پاڻي جو نقشو

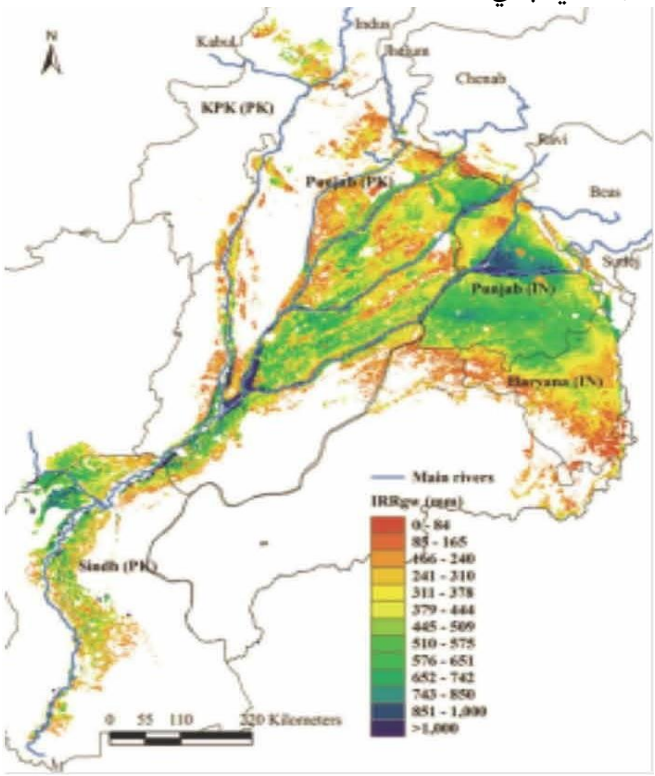

٩٧. زمين جي هيٺين سطح واري علائقي جو ١٦ سيڪڙو مٿاڇرو آهي. جنهن ۾ ٦ سيڪڙو مٺو پاڻي ۽ باقي ١٠ سيڪڙو ڪوڙو (لوٽياڻ وارو) پاڻي آهي. اندازي مطابق ٢٤٧٠ ب.س.م. هيٺين زميني (جر جو) پاڻي جو ذخيرو آهي. حساب مطابق جيڪو پاڻي زمين کان نڪري ٿو، ان جو ڪوخاص ماحولياتي اثر ناهي، جنهن جي ڪري اهو زراعت ، گهريلو ڪم ڪار، صنعتن ۾، جيڪو ٦٨ ب.س.م ۽ اڳ ۾ ئي نيڪال جي لاءِ ٥١ ب.س.۾ آهي. فصلن جي پاڻي جي ۽

موجوده سطح پاڻي جي وچ واري ضرورت کي پوري ڪرڻ لاءِ هيٺين سطح (جر جو پاڻي) استعمال ڪيو ويندو آهي. جنهن جي ڪري ذاتي ٽيون ويل جو استعمال وڌي ويو آهي.

۹۸. پاڪستان ۾ هڪ اندازي موجب هينئر، ۳۵۵.۱ ملين ننڍي حيثيت جا خانگي ٽيوب ويل آهن. جنهن مان ۰۲.۱ ملين پنجاب ۾، جيڪي ۵۲ ب.س.م زميني پاڻي ڪڍندا آهن. پاڪستان ۾ پوک جي لاءِ ۱۹ سيڪڙو ٽيوب ويل ۽ ۴۲ سيڪڙو واهن جو پاڻي استعمال ڪيو وڃي ٿو. جيڪو ٻنهي جو گڏجي ساري پاڻي جو ۶۰ سيڪڙو کان ٻه وڌيڪ ٿئي ٿو. بي ضابطگي ۽ بد انتظامي جي ڪري جر جي پاڻي جي ڇڪتاڻ جي ڪري وڏي ٿي، جنهن جي ڪري جر جي سطح ڏينهون ڏينهن هيٺ ٿئي ٿي. بلوچستان ۽ پنجاب ۾ بالترتيب ۵ ۽ ۱۵ سيڪڙو جر جي ڪوٽ پيدا ٿئي ٿي. جيڪي ۱۵ ۽ ۲۰ سيڪڙو تائين وڌڻ جا امڪان آهن، جيڪڏهن صورتحال ساڳئي رهي.

۹۹. پاڻيءَ جي خاصيت

پاڪستان ۾ دريائن، تلائن ۽ ڍنڍن جي پاڻيءَ جي خاصيت ڏينهون ڏينهن گهٽجي ٿي. پاڻي جي خاصيت جي ڪمي جا اهم سبب شهرن جي گندي پاڻي جو نيڪال، صنعت جي گندي پاڻي جي نيڪال، گندي پاڻي جي نيڪر جي بحالي جي ناڪامي ۽ آلوده پاڻي جو وڌڻ آهي. پاڻي جي معيار جي خرابي جو سڌو سنئون واسطو تازي پاڻي مهيا ڪندڙ ادارن سان آهي. پاڻي جي آلودگي جا ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا. آلودگي جو ذريعو، گندي پاڻي جو ضايع ٻه آهي.

.... راوي درياءِ جي زهريلي پاڻي جو سبب صنعت ۽ گهريلو گندي پاڻي جو جيڪو پاڪستان ۽ ڀارت مان ان ۾ اچي ٿو. خاص ڪري لاهور شهر مان.

..... ڪابل درياءِ جي آلودگي جو سبب شهرن ۽ گهريلو گندو پاڻي آهي.

..... چناب درياءِ جي آلودگي جا سبب صنعتي زهريلو پاڻي ۽ گهرن جو گندو پاڻي آهي.

.... هيٺين انڊس تلاءَ جي گندگي جا سبب شهري علائقن مان نڪرندڙ گندو پاڻي ۽ نيڪاسي جو سرشتو آهي.

.... تازي پاڻي جي ڪوٽ ۽ پنتي پيل قدرتي ماحولياتي سرشتي جو سبب آلودگي آهي.

۱۰۰. گرمي پد ۾ اضافي جي ڪري بيڪٽيريا جو وڌڻ، خشڪ سالي، ڄمڻ جي ڪارڪردگي گهٽجڻ، جراثيمن جو ٻيهر وڌڻ، مڇرن ۽ پاڻيءَ جي گدلاڻ سان مربوط آهي. پاڪستان جي سطحي پاڻي جي ادارن جو مضبوط رجحان ڏکڻ_اتر ڏانهن آهي. وڌيڪ گرمي پد ۽ گهٽ برساتن پوڻ جي ڪري پاڻيءَ جي گدلاڻ وڌي ٿي.

۱۰۱. زيرِ زمين (جر جو) پاڻي جي نيڪالي، هاڻي قدرتي ذريعن کي ختم ڪرڻ جي نشاندهي ڪري رهيو آهي. جنهن جو اهم سبب ان ۾ وڌيڪ مقدار ۾ لوٽيات جي موجودگي آهي. صنعت، ميونسپال ۽ زراعت مان نڪرندڙ زهريلي پاڻي جا مضر اثرات، جر جي پاڻي جي معيار تي اثر انداز ٿين ٿا. هڪ اندازي موجب، تقريبن ۲۰ ملين ٽن لوٽيات، سنڌو درياءِ جي پاٽ تي جمع ڪيو وڃي ٿو. جنهن جو مطلب سراسري هڪ ٽن لوٽيات ڪجهه هيڪٽر زرخيز زمين ۾ شامل ٿئي ٿو. صوبو سنڌ سڀ کان وڌيڪ لوٽيات (سم ۽ ڪلر) کان متاثر ٿئي ٿو. جنهن جو ۵۰ سيڪڙو فصل وارو علائقو ڪلر وارو آهي. ڪارو جر واري پاڻي کان هي واضح آهي ته ڇا جي لاءِ سنڌ ۾ ٽيوب ويل جي ذريعي پوک گهٽ ٿئي ٿي. اهو ئي سبب آهي جو ڪلراني زمين ۵ ملين هيڪٽر کان مٿي آهي، جيڪو پاڪستان جي زرخيز زمين جو ۲۲ سيڪڙو آهي. جر جي پاڻي ڪڍڻ لاءِ ۽ جاري هڪ ملين کان وڌيڪ خانگي ٽيوب ويلون، جر جي پاڻي واري سطح کي وڌيڪ هيٺ ڪري ڇڏيو آهي، جنهن جي ڪري هارين کي وڌيڪ پئسا ۽ کوٽائي ڪري، جر مان پاڻي ڪڍڻو پوي ٿو

.

۱۰۲. جر جي پاڻي جي معيار جي حد کان (کاراڻ ۱۰۰۰ م.گ. مڪمل سخت ڳرڻ (ٽي.ڊي.ايس) کان گهٽ اهم درياءِ جو ۴۹ سيڪڙو، وچولي کاراڻ (۱۰۰۰ کان ۳۰۰۰ م.گ. مڪمل سخت ڳرڻ (ٽي.ڊي.ايس) ۱۵ سيڪڙو ۽ وڌيڪ کاراڻ سان گڏ ۳۰۰۰ م.گ. مڪمل سخت ڳرڻ (ٽي.ڊي.ايس) کان مٿي ڏورانهون (۳٦ سيڪڙو) ۱.۱۴ ملين ايڪڙ. ۲.۱۴ ملين ايڪڙ جي هيٺين مٿاڇري سان گڏوگڏ کاراڻ واري جر جي پاڻي جنهن جي حد کاراڻ ۱۰۰۰ م.گ. مڪمل سخت ڳرڻ (ٽي.ڊي.ايس) کان گهٽ، ۽ ۵۴.۴ ملين ايڪڙ جنهن جي حد ۱۰۰۰ کان ۳۰۰۰ م.گ. مڪمل سخت ڳرڻ (ٽي.ڊي.ايس) ۽ ۵۷.۱۰ ملين ايڪڙ وڌيڪ کاراڻ سان گڏ ۳۰۰۰ م.گ. مڪمل سخت ڳرڻ (ٽي.ڊي.ايس) کان مٿي آهي.

۱۰۳. پاڻي جو (ڪيڻ وٺڻ) ٽارو:

پاڪستان ساليانو ٦.٦۱ بي. سي. ايم جر جو پاڻي ڪڍندو آهي، جيڪو تخميني موجب ۵۵ بي. سي. ايم جر جو پاڻي آهي. جنهن جو نتيجو اهو اهي تہ جر هيٺ تي ويا آهن. تازي پاڻي جو ٽارو ۴.۷۴ سيڪڙو آهي جيڪواڃان جديد ڪرڻ جوڳو آهي. جيتوڻيڪ ورتل جر جو پاڻي جوخالي تناسب ۴.۱ ڪيوبڪ ميٽر في ڪس جي شرح سان گهٽ ٿئي ٿي. سادي ۽ جر واري پاڻي جي معيار جي ڪرڻ جو سبب زمين ۾ استعمال ٿيندڙ پاڻ ۽ محلق دوائن جو فصل ۾ استعمال آهي ۽ هن سان گڏ ڪارخانن، صنعتن، خانگي ۽ ميونسپال جي نڪاس وارو گند ڪچرو بہ پاڪستان ۾ پاڻي جي ڪوٽ جو ٻيو پهلو آهي.

۱۰۴. ٻوڏ ۽ سيلاب

سنڌو درياءِ جي پاٽ هميشہ ٻوڏ جي امڪان هيٺ ئي رهي آهي. ويجهڙائي سالن ۾ ٻوڏ جا اثرائتا وڌي ويا آهن. ضلعي جي سطح تي ٻوڏ جي ڄاڻ وٺڻ لاءِ معلومات جي فهرست جو گڏيل تحيقيقي مرڪز يورپي ڪميشن کان حاصل ڪيو ويو آهي. هي رپورٽ ٻوڏ جي نقصان بابت نقشن تي مشتمل آهي ۽ هي نقشا ٻوڏ جي امڪاني علائقن کي عالمي سطح تي ٻوڏ واري واقعن جي ماپ کي ظاهر ڪري ٿو. جنهن جو تخمينو ۱۰ سال ڏيکاريو ويو آهي. هن منصوبي جي حياتي جي مدت ۽ درستگي کان پوءِ ۱۰ سالن جي ٻين آفتين جي بہ ڳٽپ شامل ڪئي ويندي آهي.

: Schematic Diagram of the Indus Basin Irrigation System (IBIS)١٥Figure

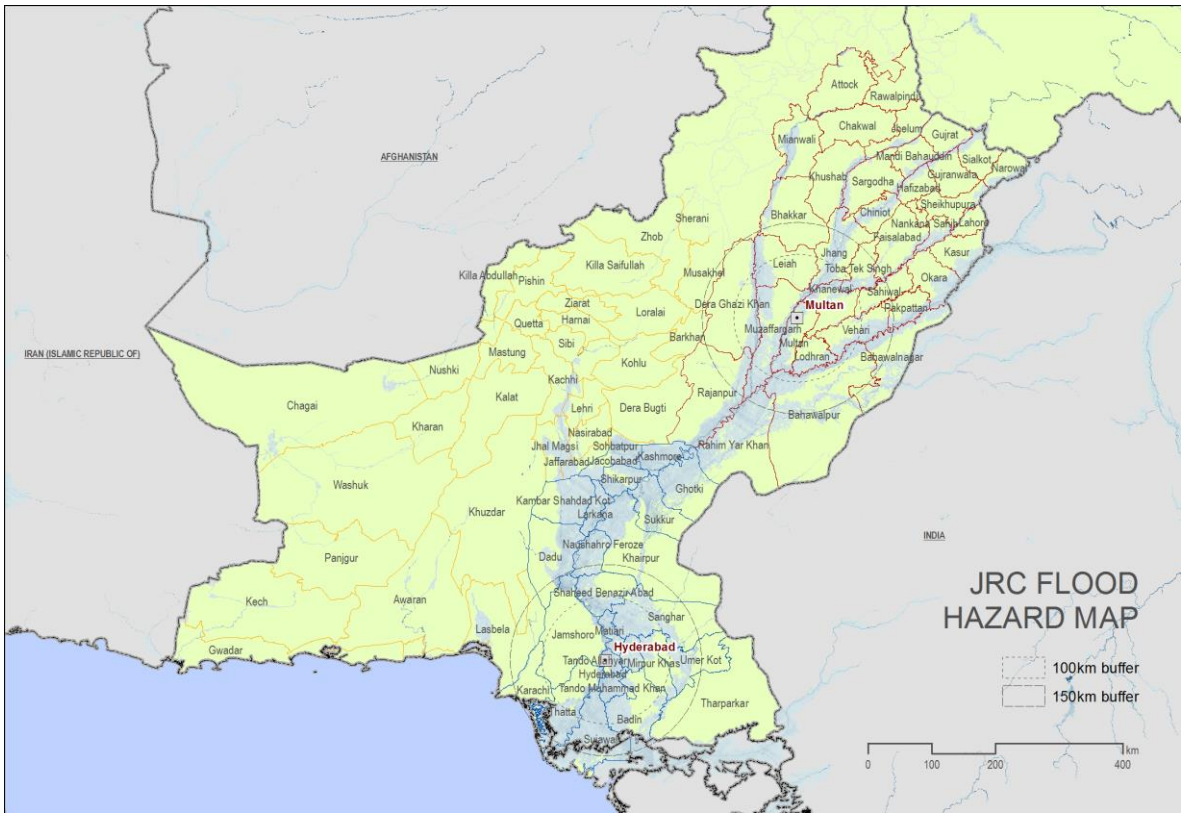

١٠٥. گذريل ٽن ڏهاڪن کان سنڌو درياءَ تي ننڍي وڏي ٻوڏ جو اچڻ وڌيو آهي. پويون سوءِ سالن جو رڪارڊ ظاهر ڪري ٿو تہ راڀي درياءِ تي وڏين ڏهن ٻوڏين مان ٧ صرف گذريل ٢٥ سالن ۾ آيون آهن. ١٩٩٢ع ۾ وڏي ٻوڏ، جنهن جو وهڪرو ٣١٠٠٠ ڪيوبڪ .م في سيڪنڊ آيو. جيڪو جهلم درياءِ ۾ منگلا جي مقام تي آيو هيو. ١٩٥٩ع ۾ جهلم درياءِ ۾ بدترين ٻوڏ آئي هئي. مون سون کان پهريان، جون ٢٠٠٥ع ۾ ٻيهر پاڪستان ۾ وڏي ٻوڏ آئي. ان ٻوڏ جو وڏو سبب، گلئيشر جو برف پگهرڻ هيو، جنهن جي ڪري گرمي پد وڌيو. ڳن ٻوڏ ۾ برسات پوڻ جو ڪو حصو شمل نہ هيو.

١٠٦. پاڪستان ۾ ٻوڏ اچڻ جو وڏو سبب برسات گهٽي پوڻ هوندو آهي، جيڪو اونهاري جي مند ۾ ٿيندي آهي. موسميات کاتي پاران، ١٩١٦ع جي انگ اکر مطابق، سڀ کان وڌيڪ برساتون پوڻ جو ريڪارڊ ٢٠٠١ع دوران سامهون آيا. سڀ کان وڌيڪ برساتون پوڻ جا جيڪي واقعا ريڪارڊ ڪيا ويا، اهي سنڌ ۾ ۽ پنجاب جي ضلعن ۾ آهن. جيڪي سنڌو درياءِ جي ٻنهين پاسي هيا. ٢٠١٠ع واري ٻوڏ ۾ پاڪستان ۾ ٦٩٩،١٨،٠٠٠ ماڻهون تمام گهڻا متاثر ٿيا، ايستائين جو انهن کي پنهنجا گهر بہ ڇڏڻا پيا. انهن ماڻهن منجهان ٤٠ سيڪڙو سنڌ ۽ ٣٢ سيڪڙو پنجاب جا هيا. ٢٠١١ع واري ٻوڏ ۾ ٨٠٠،٥،٠٠٠ ماڻهو متاثر ٿيا، ۽ گهر بہ تباهہ ٿيا. انهن مان ٩١ سيڪڙو سنڌ سان واسطو رکندڙ هيا.

١٠٧. گذريل ٢٠٠ سالن ۾ سنڌ درياءِ جي مٿئين علائقن ۾ دريائي نظام ۾ ٣٥ تباهي جي سبب جا واقعا ريڪارڊ تي موجود آهن. تاريخ ۾ انهن تباهي ڦيلائيڊڙ ٻڌ جا ڪجهہ واقعا موجود آهن. مثال طور، ١٩٢٩ع ۾ ٻوڏ دوران سنڌودرياءِ ١٣٠ ڪلو ميٽر ڊائون سٽريم ۾ ١٥٠٠٠ميل هڪ سيڪنڊ جي حساب سان پاڻي خارج ڪيو

۱۰۸. هيوِٽ (۲۰۰۵ ۽ ۲۰۰۸) ۾ حوال ڏي ٿو تہ سينٽرل قراقرم ۾ وڏا گلئشير وڌن ٿا ۽ گلئشير جو انگ بہ وڌي ٿو. هي ارچر (۲۰۰۲) سان اتفاق ٿو ڪري ۽ لکي ٿو تہ قراقرم واري جبل کي برفاني طغياني ۽ ٻوڏ جي خطري جو منهن آهي. جيڪا ڀرپاسي جي شاخن ۾ برفاني جبلن جي وهڻ سبب لاڳاپيل سڌي (بغير برف) واري وادين ۾ رو جو سبب بڻجن ٿا. هي تحقيق مٿئين سنڌو درياءِ جي پاٽ ۾ سياري جي مند ۾ مينهن جي وڌڻ، اونهاري جي موسم ۾ گرمي پد جي سراسري ۽ اوسط کي گلئشير جي وڌيل لهر سان جوڙن ٿا. گهڻي برفاني اعتبار سان آبگيرداري علائقن ۾ ڪاڇو ڪنڌڙ اسٽين پاران پاڻي جي وهڪ گهٽ ٿيڻ بابت بہ هن تحقيق ۾ لکيو ويو آهي. برف جي يڪ جاءِ هجڻ ۾ جيڪي مينهن بہ اثر انداز ٿئي ٿو. عناصر شمل آهن، انهن ۾ بلندي، نيوٽن جي دير جي ذريعي حفاظت ۽ برفاني پرت آهن، جنهن سان گڏوگڏ ڪوهستاني انهن عنوانن تي قابل ذڪر آهن. Bocchiola (2016), Lutz et Al. (2013) and Din et Al. (2014)

۱.۲.۳ آبپاشي جو سرشتو

۱۰۹. سنڌ درياءِ تي انڊس ڊيمن جو آبپاشي سرشتو دنيا جو سڀ کان وڏو سرشتو آهي. پاڪستان ۾ خوراڪ ۽ پاڻي استعمال ڪرڻ لاءِ اهو ئي سرشتو ڪم اچي ٿو. انڊس ڊيلٽا جو سنڌو درياءِ ۾ آبپاشي سرشتو، پاڪستان جي معيشت جي هر شعبي جي ضرورت کي پورو ڪري ٿو. انڊس آبپاشي سرشتو ۱۸ ملين هيڪٽر زمين کي زرخير ڪري ٿو.

۱۱۰. سنڌو درياءِ تي ٻڌل انڊس آبپاشي سرشتي ۾ ٽي مُک گهڻ مقصد لاءِ استعمال ٿيندڙ ذخيري جا حوض آهن. جن ۾ منگلا، تربيلا ۽ چشمہ شامل آهن. سنڌو درياءِ تي ۱۹ بئراج، ۱۲ ڳنڍيل واهہ، ۴۵ وڏا آبپاشي واهہ (۵٦۰۰۰ ڪلو ميٽر تي ٻڌل) ۽ هڪ لک ويهہ هزار ڪلو ميٽر واٽرڪورس آهن. انڊس بيسن آبپاشي سرشتو خانگي ٽيوب ويلن جي ذريعي بہ زرعي زمينن کي پاڻي پهچائي ٿو. پاڪستان جي معيشت ۽ زرعي معيشت ۾ سنڌو درياءِ تي ٻڌل آبپاشي سرشتو جو ڪردار ڪرنگهي واري هڏي جهڙو آهي.

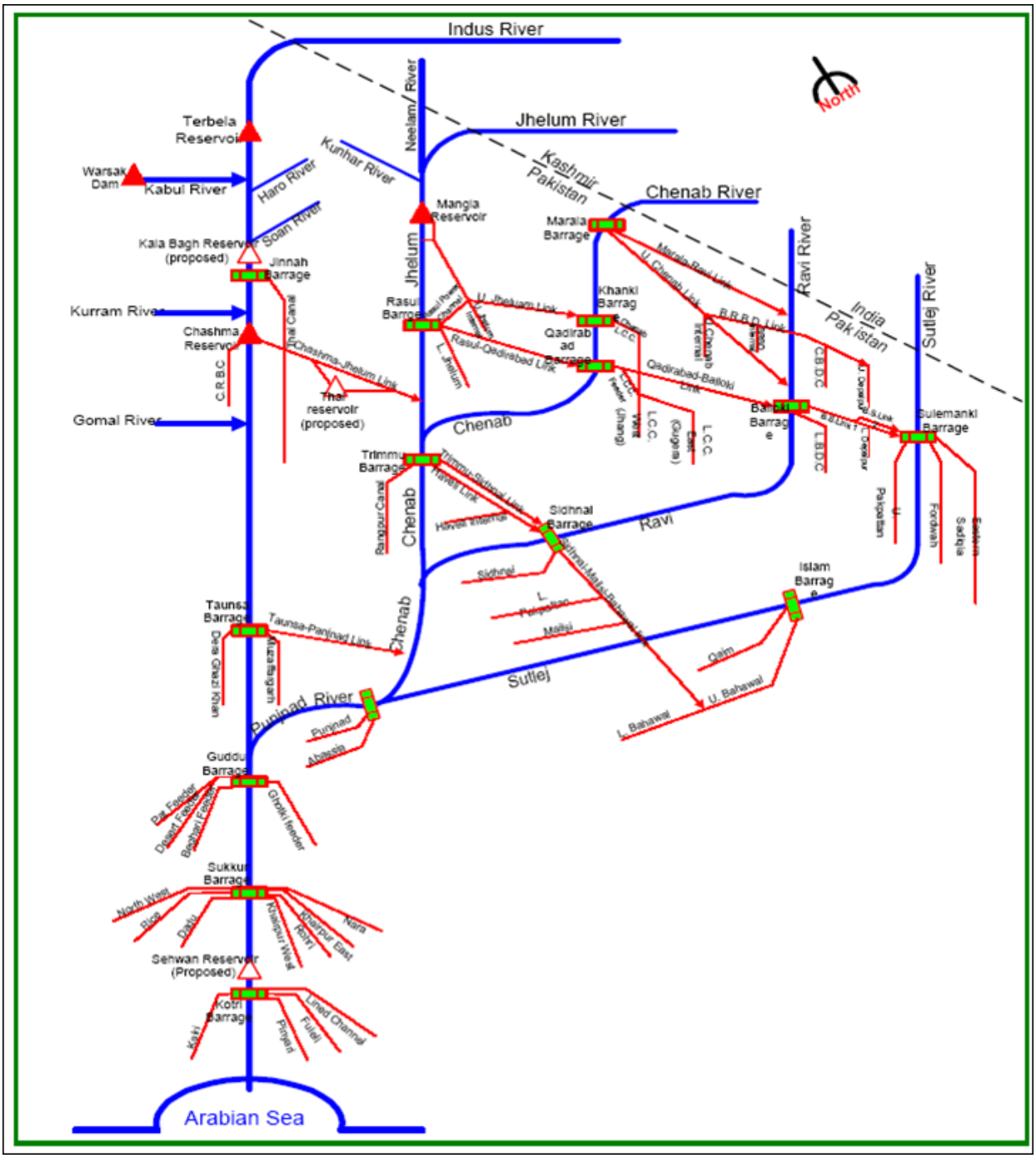
Indus River
Jhelum River
Chenab River
Ravi River
Sutlej River
Neelam River
Kashmir
Pakistan
India
Pak istan
North
Terbela Reservoir
Warsak Dam
Kabul River
Haro River
Kunhar River
Soan River
Kala Bagh Reservoir (proposed)
Jinnah Barrage
Kurram River
Chashma Reservoir
Gomal River
Mangla Reservoir
Jhelum
Rasul Barrage
Marala Barrage
Khanki Barrage
Qadirabad Barrage
Balloki Barrage
Sulemanki Barrage
Trimmu Barrage
Sidhnal Barrage
Islam Barrage
Taunsa Barrage
Chenab
Ravi
Sutlej
Punjnad River
Guddu Barrage
Sukkur Barrage
Sehwan Reservoir (Proposed)
Kotri Barrage
Arabian Sea

تصويرنمبر ١٦: پاڪستان ۾ زراعتي ماحولياتي زون ٣٧

I.انڊس ڊيلٽا
II.آبپاشي جو ڏاڪٽوحصو
III.وارياسو بيابان (اي ۽ بي)
IV.اتريون آبپاشي پلان (اي ۽ بي)
V.باراني زمين
VI.گهميل جبل
VII.اتريان خشڪ جبل
VIII.اولهه وارا خشڪ جبل
IX.اولهه وارا مٿانهان خشڪ پٽ
X.سليمان جبل جو ميداني علائقو

تصوير نمبر ١٧: پاڪستان جا ماحولياتي علائقا ٣٨

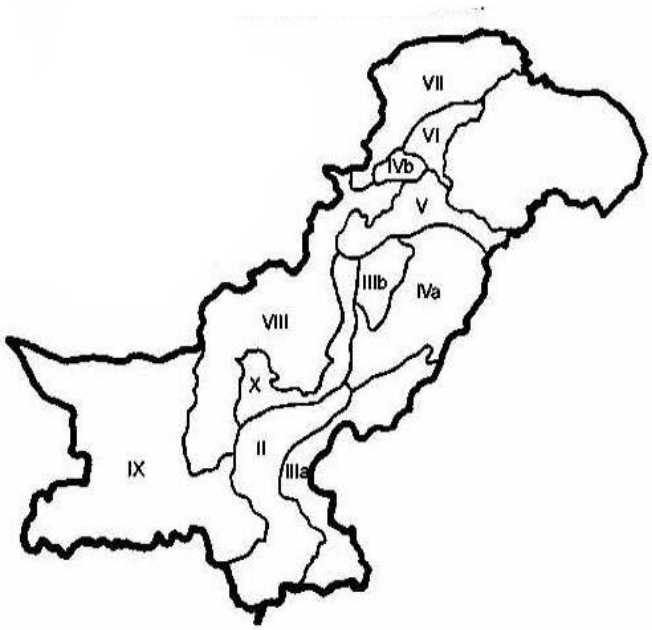

پاڪستان ۾عالمي ٢٠٠ ماحولياتي علائقا

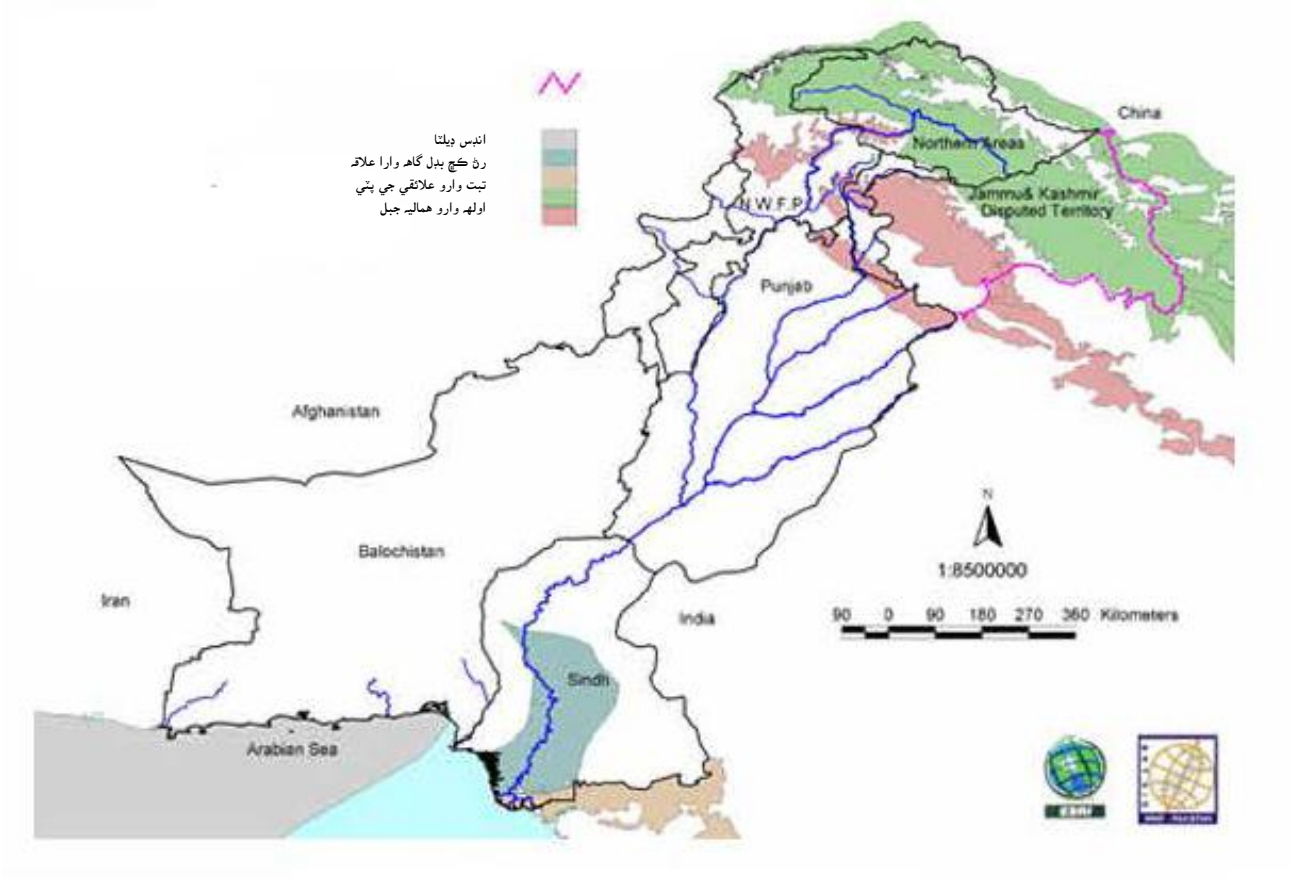

۱۱۴. تازو،FAO ۽ فيصل آباد زرعي يونيورسٽي (UAF) گڏجي پنجاب صوبي جي تازي موسمي، نباتات، ماحوليات،۽ فصل جو AEZs مڪمل نقشو ترتيب ڏنو آهي. جنهن ۾ سموري معلومات موجود آهي. نمبر ۱۸ صوبيجيلاءايئي زيڊ ايس ايز جي۾ پنجاب صوبي جي تازي صورتحال ۲۰۱۷ تائين ڏيکاري ٿو.

۳۷ ورتل http://www.foo.org/docrep/oo۷/y۵۴۶۰/e۵۴۶۰e۰۶htm..

۳۸ ورتل http://forevenindus.org/eintroductionecPakistan.php

تصوير نمبر ۱۸: پنجاب صوبي جي ضلعي وار زرعي ماحولياتي زون جو نقشو

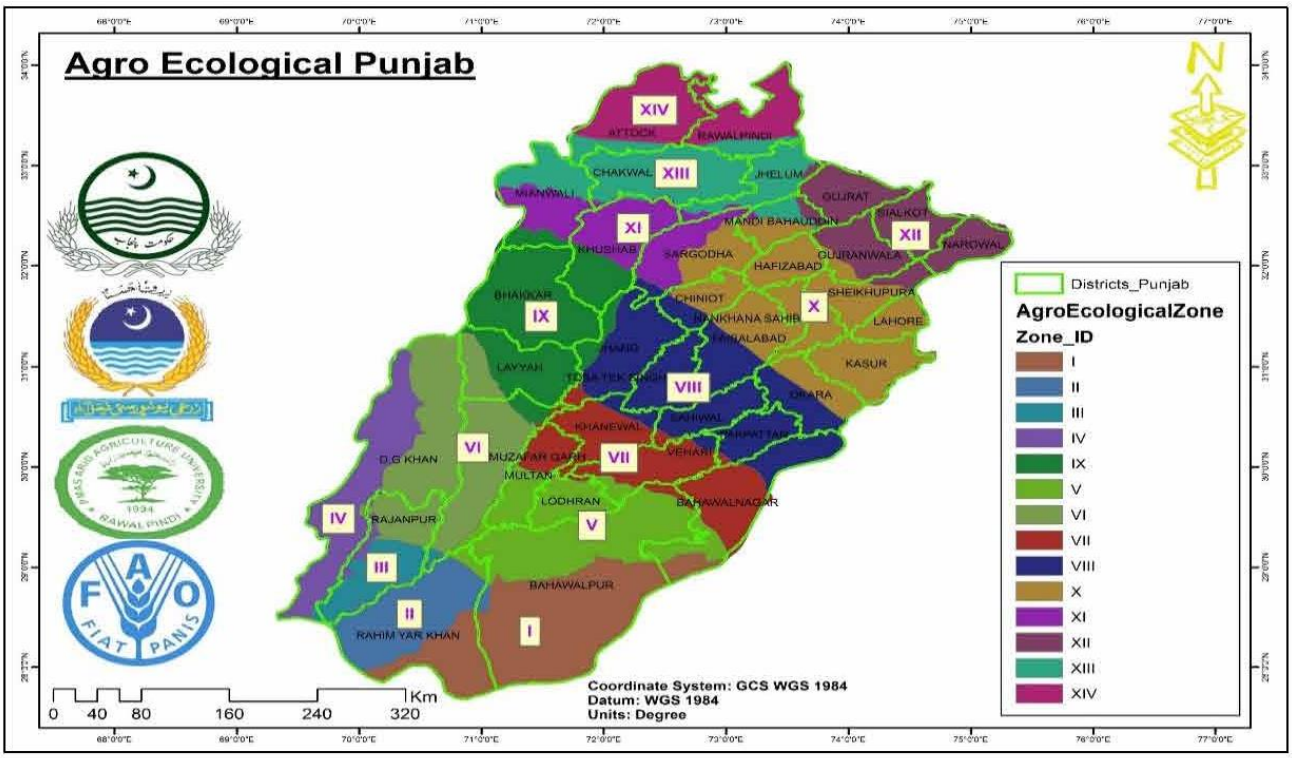

ټيبل ۷ تحت

۱۱۵ نمايان طور اي ئي زي کي ګولي سګهجي ټو

زون آءِ ډي	زون جو نالو	وڌ ۾ وڌ گرمي پد	گهٽ گرمي پد.(OC)	برسات (mm)	اي ٽي او(mm)	مٽيءَ جو قسم	پي ايچ	اي سي
I	چولستان بيابان	۴۱.۳۰	۹.۱۹	۲۳۰	۲.۳	اڪثر واريا سو	-۸.۷ ٦.۱۰	-۰۵.۰ ۵.۲۷
II	خشڪ آبپاشي زون	۵۱.۳۰	۳۲.۱۷	۲۳۴	۱.۳	چيڪي مٽيواريا سوبنجو %)۹(	-۲.۷ ۱.۱۳	-۰۵.۰ ۵.۲۷
III	ڪپهه- ڪمند زون	۳۰,۷	۷.۱۷	۲۴۳	۹۳.۲	چيڪي مٽي مٽي بنجو	-۵.۵ ۱.۱۳	-۷۳.۱ ۵.۲۷
IV	راڊ-i- ڪوهي	۵۰.۳۰	۸.۱۸	۲۲۵	۱.۳	چيڪي مٽيواريا سو		

V	نيم بيابان آبپاشي زون	٧٥.٣٠	٧٩.١٨	۴١٢	٨٨.٢	چيڪي مٽيوارياسوبنجومٽي)٢٠(% بنجو)٨(%	-٦.٨ ١.١٣	٥.٢٧-١
VI	گڏيل فصل جو زون	٨۴.٣٠	٦.١٨	۴٦٠	٦٢.٢	وارياسي مٽي)٥٥,(%، چيڪي مٽي)۴٥(%، بنجو)٥(%،	۴.٨-٥.٥	-٦.٠ ٥.٢٧
VII	ڪپهه ۽ ٻين فصلن وارا علائقا	٢٥.٣١	٩٥.١٧	٥٨٠	٧١.٢	وارياسي مٽي ۽ چيڪي مٽي)٥%٠	-٥.٥ ١.١٣	-٠٥.٠ ٨.١١
VIII	مڪئي ۽ ڪڻڪ جي فصل جوگڏيل	٢.٣١	٩.١٧	٥٩٠	٦۴.٢	چيڪي مٽي، وارياسي مٽي، بنجو) ٣ (% چيڪي مٽي)١(%	-٩.٧ ١.١٣	-٠٥.٠ ٨٣.٦
IX	ٿل گرام زون	۴.٣٠	٩٨.١٧	٦١٢	٢٥.٢	وارياسي مٽي،)٥٠(%، واري)١٣٥ (%، چيڪي مٽي) ١٠(%،مٽي) ٥(%	۴.٨-٥.٥	-٠٥.٠ ٧.١
X	چانور- ڪڻڪ جي فصل وارا علائقا	٣٥.٣٠	٨٦.١٧	٧٦٠	٧۴.٢	چيڪي مٽي،)٥(%، وارياسي مٽي،بنجو) ٣(%	-٥.٥ ١.١٣	-٠٥.٠ ٧.٣
XI	ٿل زون	٢.٣٠	٣٩.١٧	١١١٣	٣۴.٢	وارياسي مٽي) ۴٥(%، چيڪي مٽي)۴٥(%، مٽي) ٥(%	۴.٨-٥.٥	-٠٥.٠ ٧.٣
XII	چانورن جي فصل	٥.٢٩	٣۴.١٦	٥٠.١٢	٧٦.١	چيڪي مٽي) ۴٠(%،	۴.٨-٥.٥	-٠٥.٠ ٧٩.١

	وارو علائقو					وارياسي مٿي)٢٠(%، مٿي) ١٠(%		
XIII	گرانڊ نٽ وچٿري برسات وارا علائقا	٩٢.٢٩	٢٨.١٧	١٦٢٠	١.٢	مٿي)٩٥(%، وارياسي مٿي) ٥(%	٤.٨-٥.٥	-٠٥.٠ ٤.٦
XIV	شديد برسات وارا زون	٩٢.٢٨	٣٥.١٥	١٧٨٠	٩٥.١	مٿي) ٩٥(%، وارياسي مٿي)٥(%	٣.٧-٥.٥	-٠٥.٠ ٧٣.١

١١٦. پنجن پاڪستاني ماحوليات علاقن جن کي عالمي طور ٢٠٠ کان وڌيڪ ماحوليتي علائقن اندر تسليم ڪيو ويو آهي، انڊس ايڪوريجن وارو علاقو واحد علاقو آهي، جيڪو مڪمل طور پاڪستان جي سرحد اندر آهي ۽ جنهن جا پراجيڪٽ ۾ شامل سنڌ جي ٽنهي ضلعن (بدين، سانگهڙ ۽ عمرڪوٽ) سان سرحد ملي ٿي. انڊس ايڪو ريجن جون خاصيتون هي آهن:

- دنيا جي ٤٠ سيڪڙو منفرد ايڪو ريجن مان هڪ آهي
- سنڌ صوبي جي تقريبا ٦٥ سيڪڙو حصي تي ٻڌل آهي ۽ ١٨ضلعن تي پهليل آهي
- درياء جي ڪناري تي ٻيلا ۽ ساموندي ڪنارن تي تمر جا ٻيلا آهن.
- ريگستاني ماحولياتي نظام ايڪو ريجن سان گڏ و گڏ آهي
- نيم خشڪ ماحول تي مشتمل آهي.

١١٧ .ايڪو ريجن کي هيٺيان خطرا درپيش آهن

- رهائشي علائقن جو نقصان
- .پاڻي جي ڪوٽ (T)
- حياتياتي اهم نسلن جو نايابٿيڻ
- .ٻيلن جي تباهي
- سرد ملڪن مان آيل پکين جو غائب ٿيڻ

١١٨. هڪ ٻيو ماحولياتي علائقو رڻ جو ڪچ (بدين ضلعو) واري علائقي ۾ آهي .اُن علائقي ۾ هيٺيون اهم ڳالهيون شامل آهن.

- انڊو-ملائن قدرتي ماحولياتي علائقي ۾ واقع آهي ۽ بهرتي گجرات جي رياست جي سوين ڪلوميٽر ۽ پاڪستان جي سرحدي علائقي سنڌ جي ريگستاني ڏکڻ پاسي کان رڻ ۽ ڪچ جي تائين موجود آهي.

ڪچ جو خليج

- . ايشيائي گڏهن (Equshermious)جي باقي بچيل آبادي جي آخري آبادي کي پناه فراهم ڪجي ٿي، جيڪا ان مخصوص علائقي ۾ آباد آهي.

- دنيا جي سڀ کان وڏي پيماني تي موجود ٻوٽن ۽ جانورن جي وڏيءَ ننڍي آبادي جي نسل جي واڌ ويجهه ۾ مدد ڪئي وڃي ٿي. (Phoenocopterusruber and Phoenicopterus minor)
- انتهائي تڏن ۽ ناموافق علائقن مان لڏپڏاڻ ڪري ايبدڙ پکين جي نسلي واڌ کي محفوظ بنائڻ ۽ تحفظ فراهم ڪيو وڃي ٿو (باقاعده ۵۰ هزار پاڻي جي پکين کي تحفظ فرهم ڪيو وڃي ٿو).
- اونهاري ۾ سراسري گرمي پد تقريبا ۴۰ سينٽي گريڊ کان ۵۰ سينٽي گريڊ تائين پهچي وڃي ٿو.
- سياري جي موسم ۾ گرمي پد سخت سردي واري حد تائين هليو وڃي ٿو.

۱۱۹ قدرتي ماحولياتي علائقي کي درپيش خطرا.

- جانورن جي چراگاهن جو گهٽجڻ
- وڻن جي ڪٽائي
- خشڪي تي هلندڙ ٽريفڪ
- پاڻمرادو واپار ڪرڻ جي وڌاءِ

۲۷.۳. حياتيات ۽ ٻيلا

۱۲۰. پاڪستان ۾ حيتيات جي رنگا رنگي.: رڻ ڪچ ۽ سنڌو درياءَ مقامي نسلن جي موجودگي جي حوالي سان فقط الڳ سچاڻپ رکن ٿا جنهن ۾

- حيواني جيوت وڏن سڳن وارو هرڻ (Axis porcinus)، ريگستي لومڙ (vulpesvupespussila). مڇي پڪڙيندڙ ٻلو ۹prinailurusviverrinous). هندستاني لڏڙو (Lutrogaleperspicllate)، اندين مشڪ ٻلو (viverriculaindica)، انڊس ڊولفن (Platanista minor)، اندين خوبصورت هرڻ (Gazellabennettii)، ايشيائي بگهڙ(Canisaureus)، بنگالي لومڙ(Vulpesbengalensis) ، بجر ڪنن وارو ريگستاني ٻلو (Felis Caracal)، ايشيين وهشي گڏهه (Equushemionuskhur)، ايبوٽس ناگرڳپسArdeotisnigripes، چليميبوٽس انڊليٽاChlamydotis undulate، گرس انٽيگون Grusantigone ۽ فنيڪوپٽرس مائينرPhoenicopterus minor، جپس بنگاليزGyps bengalensis،جپس ڪلوس Gyps indicus، سرڪوجپس ڪلوَس Sarcogypscalvus، نيوفرون پرطنوپٽرس Neophronpercnopterus، هائينا هائيناHyaenahyaena، غزاله غزاليGazalla gazelle، بوسلڦس ٽروگوڪيملس Boselaphustragocamelus ۽ ڪينس لپس Canis lupus.
- نباتات: اڪ Calotripisprocera، ٻير Acacia nilotica، بيد مشڪ Eucalytputscamaldulensis، ٻير Zizyphusnummularia، ديوي Prosopisjulifora، ڊپ Desmostrachyabipinnata، گاهه Eragrostis japonica، جار Salvendoraoleoides ۽ ڪنڊي Prosopis cineraria.

۱۲۱ جڏهن قدرتي ماحولياتي علائقين تي نظر وجهنداسين ته اسان کي معلوم ٿيندو ته ، اضافي جانورن ۽ ٻوٽن جا نسل رهجي ويا آهن.

- نباتات گاه (Eragrostis japonica)، جار / ڪبڙ (Salvendoraoleoides)، ڪرڙ (Cappparisdecidea)، لئي (Tamarixdioica)، پان (Typhaspp) ۽ ٽالهي(Dalbergiasissoo) .

۱۲۲. **پاڪستان ۾ ٻيلا**:حڪومت پاڪستان سرڪاري سطح تي يارهن ملڪي ٻيلن جي درجه بندي ڪئي آهي ۽ جنهن جي وصف گلوبل ريسورسز اسسمينٽ ۲۰۱۵ع رپورٽ ۾ ڏني آهي. (ٽيبل ۸).

ٽيبل ٨: ملڪي ٻيلن جي درجہ بندي ۽ وصف[٣٩]

سرڪاري درجہ بندي ٻيلن جي وصف

صنوبري ٻيلا	پاڪستان ۾ اهي ٻيلا گهڻو ڪري اتر ۽ اتر اولهہ جي جابلو علائقن ۾ موجود آهن، جيڪي ١٠٠٠ ميٽر ۽ ٣٥٠٠ ميٽر جي وچ تائين بلند ٿين ٿا،
نيم ڪوهستاني	بيٽيولا يوٽلس (Birch, Bhuji)،ابيز پندرو (Fir,Paludar.)
همالين گهم وارو گرمي پد	ابيز پندرو (Fir,Paludar.) ،پيسيا سمٿيانا (Spurce. Kachal) ،سيڊرس ڊي اودارا (Deodar)، پائنس واليچائنا (Kail, Biar)، ٽيڪسس باڪوٽا (Yew)، ايڪيولس انڊيڪا (Bankhor)، جنگلس ريجيا (Akhrot, khor)، پوپولس سيليٽيا (Palachi) ، قيورڪس ڊيلاٽيا (oak), ايسر ڪائيزيم (Takan)، پريونس پيڊس (Kalakath).

٣٩.Adapted from FAO ٢٠١٤ Global Forest Assessment .٢٠١٥ .country report of Pakistan :

قومي سطح جي ترتيب وصف

خشڪ گرمي پد	پائنس واليڪانيا (ڪيل، بير)، سيڊرس ڊيڊورا (ڊيڊورا)، جونيپرس ايڪسلسا (شور، شپا)، پائينس گردينا (چيلگوزا)، قرقس اليڪس (باني، برهم).
ٿڌن علائقن جا ديال	پائنس روڪسبرگلي (چير، چل)، قرقس انسينا (رن، رنگ)، روڊوڊينڊران اربورم (ڇاهن، براس).
ڇڊا ٻيلا	اهي ٻيلا پاڪستن جي اترئين ۽ اتر اولهہ وارن علائقن ۾ هڪ هزار ميٽرن جي اوچائيءَ واڌ ويجهہ ڪن ٿا، جنهن ۾ ٻير جا وڏا وڻ (ڪڪر، بابل)، روغن دار وڻ ۽ ٻي وڻ شامل آهن.
گرم علائقن جا ڪنڊا	اڪيشيا نِلوتيڪا (ڪِڪر، بابل)، اسيڪيا موڊيستا (ڦلائي)، پروسوپس سينرارا (جند، ڪاندي)، سلويڊورا اوليڊس سينيريا (وان، پِلو)، زائيزوفس موريطانيا (بير)، طمارڪس افيلا (فراش، غاز)، ٽيڪورنا انڊالاٽا (لاهورا)، نينورهوپس رچينيا (مازري).
درياهي ٻيلا	اڪيشيا نِلوتڪا (ڪِڪر بابل)، ڊالبرگيا سيسو (شيشام، ٽالي)، پروسوپس سائينيريا (لينڊ، ڪانڊي)، تمارڪس ڊايوڪيا (لائي، دلچي)، پوپلس يوڦراتيڪا (باهن).
تمر جا ٻيلا	اويسينيا مارينا (تامر)، سيروپ تغال (چووري يا ڪَري).
آبپاشي وڻڪاري	ڊالبرگيا سيسو(شيشام، ٽالي)، مورس البا (توت)، سلماليا ملاباريڪا (سمال)، پوپلس ڊلٽوڊس (سوفيڊا، پوپلر) يوسليپس، ڪيمالڊلنيسز (لاچي، سفيڊا)، اڪاشيا نيلوتيڪا (ڪِڪر، بابل).

ڪينالن،روڊن ۽ ريلويلائين سان قطارن ۾ وڻڪاري.	آبپاشي وڻڪاري جي درجہ بندي ۾ شامل ڪجھ سھڻا آرائشي قسم جا وڻ شامل آھن، جن ۾ خوشبوءِ دار رنگارنگي ٻوٽا (ڪچانار)، شرم ٻوٽيون(نيلا گل موھر، شرم ٻوٽي)، ڪمال پٽ ۽ طب ۾ ڪم ايندڙ ٻوٽا ۽ وڻ پڻ موجود ھوندا آھن.

٣,٢,٨ قدرتي ماحولياتي ٽڪاڻا ۽ محفوظ علائقا

١٢٣. جيئن تہ پاڪستان ڪنوينشن آف بائيولاجيڪل ڊائيورسٽي (سي بي ڊي) جي موقف سان سھمت آھي ان ڪري ملڪ ۾ قومي سطح تي جانورن ۽ ٻوٽن جي تحفظ جي حڪمت عملي جوڙي ان تي عمل ڪرڻ جو منصوبو جوڙيو آھي. سال ٢٠٠٠ جي ترقياتي پروگرام ۾ (٢٠١٥ جو ايڪشن پلان اجان تائين فائيلن ۾ موجود آھي) ان جي منظوري ڏني آھي ۽ حدن جا تصديق ٿيل انگ اکر ۽ قدرتي ماحولياتي گھرن جي حفاظت ۽ محفوظ قرار ڏنل علائقا ڏاڍا وڪريل آھن.

١٢٤. پاڪستان ۾ سڀ کان اول قدرتي ماحولياتي گھرن يا ٽڪاڻن کي محفوظ بنائڻ لاءِ وڏا قومي باغ ناھيا ويا آھن. جھنگلي جانورن ۽ پکين جي شڪار ڪرڻ لاءِ قاعدا ۽ ظابطا مقرر ڪري ان لاءِ ١٩٦٠ ۽ ١٩٧٠ جي جھنگلي جيوت جي قانونن تحت آفيسون ۽ عملو مقرر ڪيو ويو آھي.جڏھن تہ محفوظ قرار ڏنل علائقن کي عالمي ماحولياتي ادارن جي طرفان جاچ ڪرڻ لاءِ دروازا کليل رکيا آھن ۽ انھن علائقن جي رپورٽ ۽ انگن اکرن کي ٻين ملڪن جي ماحولياتي بچاءَ ڪندڙ ملڪن سان ڳنڍيو ويو آھي ۽ پاڪستان پنھنجن سمورن قومي ماحولياتي باغن جي لسٽ بہ پڌري ڪري ڇڏي آھي. محفوظ قرار ڏنل علائقن لاءِ جھنگلي جيوت جا قانون ۽ انھن تي عمل ڪرڻ جي حڪمت عملي موجود آھي ۽ اھڙن علائقن تي نظر رکڻ ۽ جاچ جي رپورٽ بہ جاري ڪرڻي آھي، پر پاڪستان ۾ بار بار انھن تي نظرثاني ڪرڻ ۽ جاچ ڪرڻ جو نظام اجان تائين موجود نہ آھي.قدرتي ماحولياتي وسيع ايراضي ۾ حڪومت طرفان ٻيلن لاءِ مقررغير معمولي ايريا تي پنھنجو قبضو برقرارڪڻ وارو معاملو وڏي پئماني تي گھٽجي ۽ نظرانداز ٿي رھيو آھي.جيتوڻيڪ پاڪستان ۾ اھي ٻيلا قدرتي ماحول جي بچاءَ لاءِ ھڪ بھترين ذريعو ۽ موقعو فراھم ڪن ٿا. پر بدقسمتي سان اھي ٻيلا محفوظ قرار ڏنل علائقن ۾ شامل نہ آھن.

١٢٥. ڊبليو ڊبليو ايف جي مطابق ٢٥ قومي ماحولياتي باغ، ٧٩ جھنگلي جيوت جي بچاءَ جا قانون، ٨٣ گيم رزروس ۽ ١٤٤ ڪميونٽي طرفان ماحولياتي بچاءَ وارا علائقا موجود آھن، جيڪي ١٠٩،٩٦٩ جي پڪيڙ يا ١٢,٥٤ سيڪڙو پاڪستان جي ايريا تي مشتمل آھن. ڪجھ ماحولياتي قومي باغن کان سواءِ ٻيا محفوظ قرار ڏنل علائقا سرڪاري انتظامي منصوبن ۾ شامل ناھن. سرڪار جا وائلڊ لائف جا قانون رڳو غير قانوني شڪار ڪرڻ کان منع ڪرڻ تائين محدود آھن، جيڪڏھن ڪنھن بہ ماحولياتي بچاءَ جي ڪنھن بہ ھڪ قدم تي نظر وجھبي تہ سمورا ماحولياتي باغ رڳو ڪاغذن ۾ ئي نظر ايندا جيڪي عالمي سطح تي قرار ڏنل ١٠ سيڪڙو علائقن کي محفوظ بنائڻ لاءِ مقرر ٿيل آھن.

١٢٦. **حياتيات جو ذخيرو**:پاڪستان ۾ فقط بہ حياتيات جا ذخيرا " لال سونھارا" ۽ " زيارت جھوني پور ٻيلو" موجود آھن، جيتوڻيڪ اھي ٻئي لاڳاپيل منصوبن کان ٻاھر آھن.

۱۲۷. **رامسر سائيٽس:** پاڪستان ۾ سرڪاري سطح تي ۱۹ رامسر سائيٽس قرار ڏنل آهن، جنهن مان فقط هڪ ”رڻ جو ڪچ“ منصوبو قرار ڏنل ضلع ۾ موجود آهي، جيڪو بدين مان شروع ٿيندي ٿر جي بيابان تائين اچي ٿو.

۴۰. WWF. ۲۰۱۴ Management Plan. Taunsa Barrage Wildlife Sanctuary ۲۰۱۴-۲۰۲۰:URL.

http://www.wwfpak.org/ecoregions/images/ManagementPlan small.pdf

رڻ ڪچ ۾ موجود جانورن، پکين ۽ ٻوٽن جو مڪمل تفصيل مٿي ماحولياتي علائقي جي سب سيڪشن (۳,۲,٦) ۾ موجود آهي.

علائقي جي منصوبي سان لاڳاپو

۱۲۸. منصوبي سان لاڳاپيل ضلعن بابت پاڪستان جي جهنگلي جيوت جي بچاءَ جي علائقن وارو نقشو شڪل ۱۹ ۾ موجود آهي.اهي سڀ علائقا سرڪاري سطح تي مجيل آهن، جيتوڻيڪ پنجاب صوبي ۾ انهن علائقن مان ڪنهن کي به تونسه بئراج جهنگلي جيوت جي محفوظ مقام جيان انتظامي منصوبن ۾ رعايت مليل نه آهي. تونسه بئراج جو جهنگلي جيوت جي بچاءَ وارو علائقو (٦٥,٦٧ ڪلوميٽر) تي مظفر ڳڙهه جي تعلقي ڪوٽ ادو ۾ موجود آهي ۽ ڪجهه مختصر علائقو اتر اولهه جي پاسي ڊيرا غازي خان ۾ شامل آهي. ورلڊ وائلڊ لائف فنڊ طرفان سار سنڀال ۽ تحفظ وارو انتظامي منصوبو ۲۰۱۴ ۾ شروع ڪيو ويو هو جيڪو ۲۰۲۰ تائين جاري رهندو.ان علائقي جي ۱۹۷۲ ۾ سرڪاري سطح تي ڊزائين ناهي وئي هئي.ان کان سواءِ هڪ ٻيو جهنگلي جيوت جي بچاءَ لاءِ cheecha وطني جي وڻڪاري خانيوال ضلعي جي اترين سرحدي علائقي سان لڳي ٿي، اهو ٻيلو ضلعي ساهيوال جي wejho موجود آهي. سرڪاري سطح تي ۱۹۸٦ ۾ قائم ان ٻيلي جي ايراضي ۴٦,٦٦ ڪلوميٽر آهي. پنجاب صوبي جي ضلعن جا باقي بچيل ماحولياتي تحفظ وارا علائقا اڪثر ڪري ختم ٿي چڪا آهن جنهن ۾ ٿلهءِ ڪوٽ زبزئي جا شڪار تي پابندي وارا علائقا به شامل آهن.ihe سرڪاري سطح تي شڪار تي پابندي وارا قرار ڏنل علائقا اهي آهن جنهن هنڌ جانورن ۽ پکين جي شڪار جي اجازت لاءِ ٻيلي ڪاٽي، وائلڊ لائيف ۽ فشريز ڪاٽي طرفان شرط ۽ قاعدا مقرر ٿيل آهن.حڪومت طرفان ۱۹۷۸ ۾ (۷۱۳,۰٦) ڪلوميٽرن جو شڪار تي پابندي وارو علائقو مقرر ڪيو ويو آهي. جيڪو مظفر ڳڙهه جي اتر پاسي کان اڳتي نڪري وڃي ٿو ۽ ڪوٽ زبزئي جو شڪار کان محفوظ زمين (۱۰۱,۱۸) ڪلوميٽر پڻ ۱۹۷۸ ۾ حڪومتي سطح تي مقرر ڪئي وئي هئي، جيڪو بهاولپور ضلعي ۾ موجود آهي جتان اهو علائقو مظفر ڳڙهه جي اترين علائقي سان به لڳي ٿو. جڏهن ته ماحولياتي تحفظ وارا علائقا ضلعي منصوبن جي ختم ٿيڻ سان انتهائي پوئتي ٿي ويا آهن. اهي علائقا جن ۾ پراجيڪٽ جون سرگرميون منعقد ڪيون ويندیون ، اهي اجا تائين محدود آهن، انهن جي ختم ٿيڻ جي حوالي سان ڪا ٻي توجهه نه ٿي ڏني وڃي. انهن جي غير اهل لسٽ اها يقين ڏياري ٿي ته وائلڊ لائيف جون اهي جهنگلي جيوت جي بچاءَ جون سرگرميون شايد منظور نه ڪيون ويندیون.

۱۲۹. سنڌصوبي اندر ۳۳ جهنگلي جيوت جي بچاءَ جا منظور ٿيل علائقا آهن، جنهن ۾ سواءِ رڻ ڪچ جي باقي ٻين منصوبن وارا ڪم ختم ٿي رهيا آهن، رڻ ڪچ ” ۳۲۰۴,٦۳ ڪلوميٽر“ حڪومتي سطح تي ۱۹۸۰ع ۾ ڊيزائن ڪيو ويو هو. آءِ يو سي اين (IUCN) جي انتظامي درجي جي IV هيٺ رهيو آهي، جيئن عالمي سطح تي رامسر سائيٽ ” جانور ۽ نباتات“ جو تفصيل سيڪشن ۳,۲,۷ جهنگلي جيوت وارو منصوبو آهي.جيئن ته رڻ ڪچ ۾ غير اهل لسٽ مطابق لاڳو نه ڪيو ويندو، رهيل ماحولياتي تحفظ وارا علائقا سنڌ صوبي جي منصوبن وارن ضلعن ۾ ظاهر ڪيا ويندا، جنهن ۾ ڪپروضلع عمرڪوٽ جو ۳۸,۸۵ ڪلوميٽر شڪار تي پابندي وارو علائقو ۽ صاحب سمن ۳,۴۹ ڪلوميٽر، گولين گول ۹,۵۴ ڪلوميٽر، پال۱۹,٦۹ ڪلوميٽر ۽ ٽنڊو منا خان ۵۳,۴۳ ڪلوميٽر آهي. اهي سمورا سانگهڙ ضلعي جي سرحد لڳ موجود آهن.

تصوير نمبر ١٩: پاڪستان جا محفوظ علائقا

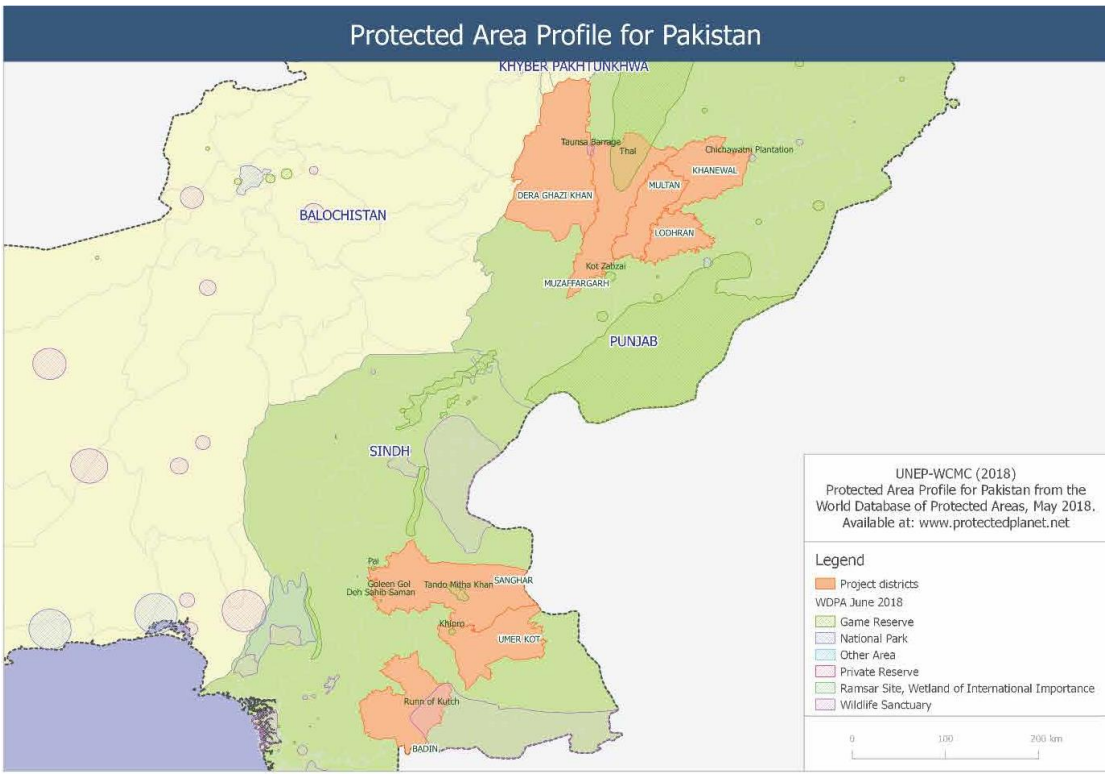

٣,٣

تجويز ٿيل

منصوبن وارن علائقن جي سماجي بيهڪ

٣,٣,١ انڪ اکر

١٣٠. پاڪستان جي آزادي کان وٺي ٦ ڀيرا آدمشماري ٿي چڪي آهي، جنهن ۾١٩٥١، ١٩٦١، ١٩٧٢، ١٩٨١، ١٩٩٨ ۽ تازو ٢٠١٧ شامل آهن. پنجاب ۽ سنڌ جي سراسري آدمشماري ٢٠١٧ع جي آدمشماري واري رپورٽ مطابق ١٥٧.٨٩٨.٥٩٣ جڏهن ته ٻنهي صوبن جي آبادي پاڪستان جي ٽوٽل آبادي جو ٧٦ سيڪڙو آهي. پنجاب ۽ سنڌ صوبي جي سراسري واڌ جو تناسب ٢,١٣ ۽ ٢,٤ سيڪڙو آهي، جيڪو قومي واڌ جو٢,٤٠ سيڪڙو آهي. ٢٠١٦ع تحت قومي آبادي جي واڌ في ڪلوميٽر ٢٥١ فردآهي اهڙي طرح ١٩٩٨ع تحت ٢٣٨ ماڻهو في ڪلوميٽر جي واڌ هئي.

ٽيبل نمبر ٩: ٽوٽل آبادي (پنجاب ۽ سنڌ) Add proper table

	هنڌ	مرد	عورتون	ڪدڙا	سموريون جنسون
پنجاب	ٻهراڙي	٣٥١٩٧٩٩٠	٣٤٤٢٥٠٣٠	٢١٢٤	٦٩٦٢٥١٤٤
	شهري	٢٠٧٦٠٩٨٤	١٩٦٢١٧٢٩	٤٥٨٥	٤٠٣٨٧٢٩٨
	سراسري ٽوٽل	٥٥٩٥٨٩٧٤	٥٤٠٤٦٧٥٩	٦٧٠٩	١١٠٠١٢٤٤٢
سنڌ	ٻهڙاڙي	١٩٢٢٥٤٥	١٧٨٩٩٩٤	٣٦	٣٧١٢٥٧٥
	شهري	٦٣١٩٨٤	٥٩٠٠٦٣	٩٧	١٢٢٢١٤٤
	سراسري ٽوٽل	٢٤٩٢٧٠٤٦	٢٢٩٥٦٤٧٨	٢٥٢٧	٤٧٨٨٦٠٥١
	ٽوٽل	٨٠٨٨٦٠٢٠	٧٧٠٠٣٢٣٧	٩٢٣٦	١٥٧٨٩٨٤٩٣

pdf۲۰۱۷Source:http//www.obs.gov.pk/sites/default/files.DISTRICT WEST CENSUS RESULT CENSUS

ٽيبل ۱۰: پراجيڪٽ ضلعن جي آبادي (پنجاب ۽ سنڌ)

		آدشماري ۲۰۱۷			
ضلعا	گهرياتي	مرد	عورتون	ڪدڙا	**ڪُل تعداد**
ڊي. جي.خان	۳۴۳۳۶۱	**۱۴۵۰۱۰۵**	**۱۴۲۲۰۲۳**	**۷۳**	**۲۸۷۲۲۰۱**
ٻهراڙي	۲۷۰۵۲۴	۱۱۷۱۵۰۲	۱۱۵۲۸۰۶	۳۸	۲۳۲۴۳۴۶
شهري					
خانيوال	**۴۶۶۳۹۰**	**۱۴۸۴۶۹۲**	**۱۴۳۷۱۷۱**	**۱۲۳**	**۲۹۲۱۹۸۶**
ٻهراڙي	۳۷۵۳۴۹	۱۱۹۸۳۰۸	۱۱۵۹۵۴۶	۵۶	۲۳۵۷۹۱۰
شهري	۹۱۰۴۱	۲۸۶۳۸۴	۲۷۷۶۲۵	۶۷	۵۶۴۰۷۶
لوڌران	**۲۶۲۶۵۰**	**۸۶۲۶۶۳**	**۸۳۷۸۷۳**	**۸۴**	**۱۷۰۰۶۲۳**
ٻهراڙي	۲۲۰۴۳۲	۷۲۸۰۵۸	۷۰۶۸۱۱	۴۱	۱۴۳۴۹۱۰
شهري	۴۲۲۱۸	۱۳۴۶۰۵	۱۳۱۰۶۷	۴۳	۲۶۵۷۱۰
ملتان	**۷۶۰۸۵۸**	**۲۴۳۷۴۱۲**	**۲۳۰۷۵۰۴**	**۱۹۳**	**۴۷۴۵۱۰۹**
ٻهراڙي	۴۲۹۹۸۴	۱۳۷۶۰۰۶	۱۲۱۰۷۲۵	۸۸	۲۶۸۶۸۱۹
شهري	۳۳۰۸۷۴	۱۰۶۱۴۰۶	۹۹۶۷۷۹	۱۰۵	۲۰۵۸۲۹۰
مظفر ڳڙهه	**۶۶۷۵۱۵**	**۲۲۱۸۷۴۴**	**۲۱۰۳۱۳۲**	**۱۳۳**	**۴۳۲۲۰۰۹**
ٻهراڙي	۵۵۷۱۱۲	۱۸۶۲۶۷۱	۱۷۶۴۴۷۷	۹۰	۳۶۲۷۲۳۸
شهري	۱۱۰۴۰۳	۳۵۶۰۷۳	۳۳۸۶۵۵	۴۳	۶۹۴۷۷۱
سراسري تعداد	**۲۵۰۰۷۷۴**	**۸۴۵۳۶۱۶**	**۸۱۰۷۷۰۳**	**۶۰۶**	**۱۶۵۶۱۹۲۵**
بدين	**۳۵۹۳۷۶**	**۹۳۲۴۸۸**	**۸۷۱۹۷۹**	**۴۹**	**۱۸۰۴۵۱۶**
ٻهراڙي	۲۸۲۵۷۴	۷۳۱۲۳۵	۶۸۲۸۸۳	۲۰	۱۴۱۴۱۳۸
شهري	۷۶۸۰۲	۲۰۱۲۵۳	۱۸۹۰۹۶	۲۹	۳۹۰۳۷۸
سانگهڙ	**۳۷۴۶۰۹**	**۱۰۶۴۴۸۴**	**۹۹۲۵۰۹**	**۶۴**	**۲۰۵۷۰۵۷**
ٻهراڙي	۲۷۰۸۹۱	۷۶۱۳۶۵	۷۰۷۲۷۷	۱۰	۱۴۶۸۶۵۲
شهري	۱۰۳۷۱۸	۳۰۳۱۱۹	۲۸۵۲۳۲	۵۴	۵۸۸۴۰۵
عمرڪوٽ	**۲۱۲۳۵۶**	**۵۵۷۵۵۷**	**۵۱۵۵۶۹**	**۲۰**	**۱۰۷۳۱۴۶**
ٻهراڙي	۱۶۳۵۵۱	۴۲۹۹۴۵	۳۹۹۸۳۴	۶	۸۲۹۷۸۵
شهري	۴۸۸۰۵	۱۲۷۶۱۲	۱۱۵۷۳۵	۱۴	۲۴۳۳۶۱
سراسري تعداد	**۹۴۶۳۴۱**	**۲۵۵۴۵۲۹**	**۲۳۸۰۰۵۷**	**۱۳۳**	**۴۹۳۴۷۱۹**
ڪُل تعداد	۳۴۴۱۱۵	۱۱۰۰۸۱۴۵	۱۰۴۸۷۷۶۰	۷۳۹	۲۱۴۹۶۶۴۴

.pdf۲۰۱۷Source: http://www.pbs.gov.pk/sites/defauad/files/ DISTRICT WISE CENSUS RESULTS CENSUS

۱۳۱.**مقامي قديم ماڻهو** پاڪستان ۾ قديم مقامي آبادي جي وصف ۽ سڃاڻپ ۽ انهن جي ثقافت ۽ انهن جي حقن je تحفظ جي حوالي سان ڪابه الڳ پاليسي موجود نه آهي. ان طرح ملڪ اندر علائقن جي وچ ۾ تنوع ۽ ثقافت، تاريخ

جي پس منظر ۾ فرق ۽ حالتن اهو ثابت ڪيو آهي تہ عالمي طور مقامي ماڻهن جي متعلق بيان ڪيل وصف جي حوالي سان موجود آبادي جي ترقي بابت ڪوبہ هڪ قدم کڻڻ جي سلسلي ۾ ڪافي ڏکيائون موجود رهيون آهن. مقامي ماڻهن جي حوالي سان عالمي طور طئي ٿيل متفقہ راءِ موجب اي ايف او هيٺيون تجويزون رکي ٿو.

.قديم آبادي جي ڏنڌن کي عزت ۽رين نگاهن سان وقت سر اهميت ڏني وڃي ۽ انهن جي مخصوص علائقي کي استعمال ۾ آندو وڃي ۽ رضاڪارانہ طور ثقافت جي مختلف پاسن کي برقرار رکيو وڃي، جنهن ۾ ٻولي ۽سماجي تنظيمن، مذهب ۽ روحاني قدرن پيداوار جي طريقن، قانون ۽ ادارا شامل آهن. ٻين گروپن يا رياستي ادارن طرفان خود پاڻ انهن جي سجاڻپ رکي وڃي تہ جئين انهيءَ کي پاڻ سان گڏائي سگهجي.۽

کين اپنائڻ جي تجربي مان گذرندي سندن تڪليف، ملڪيت کان محروم، علحدگي يا ٻين سماجي فرقن ۽ صورتحال ۾ انهن جي مايوس خاموشي کي نظر ۾ رکيو وڃي.

١٣٢. پاڪستان ننڍن گروپن توڙي قبيلن وارن ماڻهن جي حوالي سان هڪ گهر جي حيثيت رکي ٿو، سنڌ ۾ خاص ڪري ٻہ گروپ (رهندا آهن ضلعي ٿرپارڪر ۾) قديم ۽ اصلوڪي رهاڪن ۾ شامل ٿين ٿا، جنهن ۾ منچر ڍنڍ جا مهاڻا ۽ ٿر جا اصلي رهاڪو شامل آهن، جيڪي مخصوص ثقافت ۽ زندگي جو طور طريقو رکن ٿا، انهن جي رهائشي زندگي جون حالتون هميشہ ڏکيون هونديون آهن. جيتوڻيڪ اهي نہ رڳو هاڻوڪي ڪميونٽي ضلعن جي منصوبن ۾ رهندا آهن. ان جي ابتڙ ٻيا اقليتي جا ماڻهو ننڍڙن ننڍن اقليتن تي مشتمل آهن. هندو مذهب جي دلت ذاتين سان واسطو رکي ٿي. سنڌ ۾ ١٩٩٨ع ۾ ٿيل آدمشماري تحت دلت ذاتين جي ٽوٽل آبادي ٣ لک هئي، جن مان ٩٣ سيڪڙو سنڌ جي ٻهراڙي وارن علائقن سان تعلق رکن ٿا ۽ وري جن ۾ ٨٧ سيڪڙو ٻهراڙي جي آبادي ٿرپارڪر ضلعي ۾ رهي ٿي.(سڀ کان وڌيڪ ضلعا هن منصوبي ۾ شامل نہ آهن) سنڌ جي هندو دلت ذات جا قبيلا نسلي اقليت سان تعلق رکن ٿا، جنهن ۾ ڀيل، ڪولهي، اوڏ ۽ مينگهواڙ شامل آهن، ڪجهہ مسلم قبيلا ٿر پارڪر ۾ پڻ نسلي اقليت ۾ ٻہ شامل ڪري سگهجن ٿا جن جو ثقافت ۽ زندگي جو طور طريقو هندو قبيلن سان ملي ٿو.

ڀيل اڪثر لاڏائو آهن، جڏهن تہ ڪولهي ۽ مينگهواڙن جي وڏي اڪثريت (موسمي هجرت ڪن ٿا) غير زرعي مزدوري (مثال طور روڍن ۽ جاين جي مرمت) ڪن ٿا، جنهن ۾ عورتن جو وڏو تعداد پڻ ساڳئي مزدوري ڪري ٿو.انهن قبيلن جون عورتون سخت محنت ڪرڻ جي حوالي سان مشهور آهن.منچر ڍنڍ جا مهاڻا ڪجهہ عرصو ان منصوبي جي علائقي ۾ شامل نہ هئا. دلت ذات سان تعلق رکندڙ ڪجهہ گروپ خاص طور ٿري ۽ ڀيل موسمي طور ٻراج وارن علائقن خاص طور ميرپور خاص ، بدين ۽ سانگهڙ ڏانهن لڏپڏاڻ ڪري جو هارپي ڪم ڪرڻ جي حوالي سان سجاتا وڃن ٿا.جيتوڻيڪ اهي گروپ پنهنجي آباڻي زمين تي ڪنهن ٻہ گڏيل مفاد واري منصوبي جي علائقي ۾ شامل نہ آهن. ۽ اهڙي ريت مقامي ماڻهو هن تعريف جي اندر نٿا اچن (انهن وٽ مڪيہ زمين نہ آهي پر منصوبي جي علائقن جي اندر زميني سان لاڳاپا آهن

١٣٣. پنجاب ۾ مڇي مارندڙ ماڻهو ڪيهلس ۽ مورس قديم مقامي آبادي ۾ شامل ٿي سگهن ٿا. ڪيهلس ۽ مورس چشما ٻراج ۽ تونسہ ٻراج جي وچ واري قدرتي ماحولياتي علائقي ۾ رهن ٿا. انهن جي پنهنجي ڳٽپ موجب ٻنهي ٻراجن ۾ ٤٠.٠٠٠ ۽ ٤٥.٠٠٠ جي وچ ۾ خاندان آباد آهن.انهن قبيلن جو محدود تعداد منصوبي ۾ شامل ضلعي ڊيرا غازي خان (ڏکڻ پنجاب) ۾ ٻہ موجود آهي. جيتوڻيڪ اها اميد نٿي لڳائي سگهجي تہ اهو منصوبو پهنجي رهائش جي علائقن ۾ يا ان جي ويجهو ڪم ڪندو.ڪيهالس ۽ مورس ڪانپ مان ٽوڪريون، پکين جا پڇرا ناهي گذارو ڪن ٿا ۽ مڇي مارڻ سندن موسمي مزدوري ٿي پئي آهي.

٣,٣,٢ تعليم

۱۳۴. پاڪستان ايجوڪيشن اسٽيٽڪس (پي اي ايس) ۲۰۱۵,۱٦ موجب پاڪستان اندر تعليم جي صورتحال گهڻي پوئتي آهي جڏهن ته حڪومت پاران ڪيل واعدن جي باوجود حدف حاصل نه ٿي سگهيا آهن.جيئن خواندگي جو تناسب ، پرائمري جي داخلا جو تناسب وڌائڻ جو حدف حاصل نه ٿي سگهيا آهن. ڏکڻ ايشيا ۾ پاڪستان جو اسڪول کان ٻاهر ٻارن جو تعدا ٻين مُلڪن کان وڌيڪ آهي. هڪ اندازي مطابق اسڪول کان ٻاهر ٻارن جو تعداد ۲۲,٦ ملين آهي جيڪو ۴۴ سيڪڙو آهي ۽ انهن ۾ گهڻو حصو ڇوڪرين جو (۴۹سيڪڙو) آهي. سنڌ ۾ اسڪول کان ٻاهر ٻارن جو ۵۵ سيڪڙو ۽ پنجاب ۾ ۳۸ سيڪڙو آهي. ۱۳۵. جيئن ته ۱۱ نمبر ٽيبل ۾ ڏيکاريل آهي ته اسڪول کان ٻاهر رهندڙ ٻارن جو تناسب ۾ صنفي فرق موجود آهي جيڪو پنجاب ۽ سنڌ صوبي ۾ ڏيکاريو ويو آهي.ان سلسلي ۾ وڌيڪ ڄاڻ لاءِ ضميمو ٦ ۾سنڌ ۽ پنجاب ۾ تعليم جي حوالي سان صنفي فرق جو جائزو موجود آهي.

ٽيبل ۱۱: سنڌ ۽ پنجاب ۾ اسڪول نه ويندڙ ٻارڙا

	مرد (%)	عورتون (%)	ٽوٽل
پنجاب	۳٦	۴۰	۳۸
سنڌ	۵۱	٦۱	۵۵

۱۳٦. پاڪستان ۾ خوaندگي جو تناسب انتهائي گهٽ آهي. ۲۰۱۵,۱٦ ۾ ملڪي خواندگي جو تناسب۵۸ سيڪڙو هو. ۲,۰ سيڪڙو گذريل مالياتي سال ۾ اسڪول ڇڏڻ وارن جو هو. پنجاب صوبي ۾ مجموعي طور تي خواندگي جي شرح ٦۲ سيڪڙو آهي. جڏهن ته سنڌ ۾ فقط ۵۵ سيڪڙو ماڻهو پڙهيل لکيل آهن. ٽيبل ۱۲ ۽ ۱۳ ۾ سنڌ ۽ پنجاب جي ضلعن جي خواندگي جي شرح ڏيکاريل آهي.

۴۱ Country Technical Note on Indigenous peoples' Issue Pakistan, IFAD

۴۲ http//www.unicef.org/Pakistan/OSC UNICEF Annual Report.pdf

۴۳ http/library.aepam.edu.pk/Books/Pakistan%۲۰Education%۲۰Statistics%۲۰۲۰۱۵.۲۰۱٦pdf

ٽيبل ۱۲: ضلع سطح تي خواندگي جو تناسب (پنجاب)

ضلعا	۱۰سال ۽ ان کان مٿي عمر جي ٻارڙن جي خواندگي تناسب		
	ڇوڪرو	ڇوڪري	ڪُل تعداد
ڊيرا غازي خان	۴۲	۱۸	۳۰
خانيوال	۵۳	۲۵	۴۰
لوڌران	۴۳	۱٦	۳۰
ملتان	۵۳	۳۲	۴۳
مظفر ڳڙهه	۴۱	۱۵	۲۸

پنجاب*	صوبو (سراسري)		
	۵۹	۵۴	
	شهري		
	۸۲	۷۳	٦٢
	بهراڙي		
	٦٦	۴۴	

): http://www.pbs.gov.pk/pco-punjab-tables.١٢Source (Table

ٽيبل ١٣: ضلع سطح تي خواندگي جو تناسب (سنڌ)

`ضلعا	١٠سال ۽ ان کان مٿي عمر جي ٻارڙن جي خواندگي تناسب		
بدين	چوڪرو	چوڪري	ڪُل تعداد
سانگهڙ	۳۵	١٣	٢۴
عمرڪوٽ	۴٣	١٨	٣١
	٣٦	١٢	٢۵
سنڌ*	صوبو (سراسري)		
	٦٧	۴۴	۵۵
	شهري		
	٨٠	٦۵	
	بهراڙي		
	۵١	١٩	

): http://www.pbs.gov.pk/pco-punjab-tables.١٢Source (Table

١٣٧. تعليم جي سست رفتاري جي نشانين پويان ڪجهه ذميوار سبب آهن، ١. جنهن ۾ اسڪولن جي خاص طور پوئتي پيل علائقن ۾ ڇوڪرين جي اسڪولن جي ڪوٽ. ٢. استادن جي ڪوٽ ۽ غير حاصري .٣. تربيت yآفته قابل استادن جي ڪوٽ . ۴. اسڪولن ۾ پاڻي، حاجت خانه ۽ چوديواري جي ڪوٽ.. ۵. ڪمزور انتظامي سار سنڀال ۽ ان کان سواءِ اسڪول جي ٻاهران موجود ٻيا سبب جهڙوڪ تنگ نظر ۽ قبائلي ثقافت، عدم تحفظ، امن امان جو مسئلو ۽ غربت به آهن.

٣,٣,٣. **صحت**

.١٣٨. پاڪستان ۾ بنيادي صحت جو نظام وڏي پئماني تي منتشر حالت ۾ آهي، جيڪو شهرين کي تربيت yآفته ڊاڪٽر ۽ سستيون دوائون مهيا ڪري. جڏهن ته اهي ٻئي سهولتون ۽ صحت جا نتيجا گهٽ ظاهر ٿين ٿا. ملڪ جو صحت ڪاتو ڪمزور رهيو آهي([١٤٤]). هتي بهراڙي ۽ شهر ۾ جاري بجيٽ ۾ موجود فرق جي ڪري بيمارين جي روڪٿام ، گهربb ل وقت تي علاج ۽ دوائن جي عدم توازن، غير متناسب صورتحال ، صحت سان لاڳاپيل تربيت yآفته عملي جي اڻ هوند يا شديد ڪوٽ ۽ صحت جي حوالي سان ٻين سهوليتن وارين خدمتن جي غير موجودگي وارا مليل نتيجا موجود آهن. پاڪستان ۾ سياسي دلچسپي جي ڪوٽ ڪري بهراڙين ۽ شهرن جي پوئتي پيل ڪچي آبادي وارن علائقن ۾ صحت جي سهولتن تائين عام ماڻهو جي پهچ نه آهي

[1] Improving Public Health Delivery in Punjab, Pakistan: Issues and Opportunities by Michael Callen, SaadGulzar,Ali ۴۴ Hasnain,Abdul Rehman, Yasir Khan and Muhammad ZiaMehmood The Lahore Journal of Economics

[1]http//healthcarecommunications.imedpub.com/spotlight on Sindh health sector budget.pdf۴۵

۱۳۹. صحت جون سهولتون جيڪي وڏي پئماني تي آساني سان مهيا ڪري سگهجن ٿيون انهن کي ٽن حصن ۾ ورهايyo ويو آهي. بنيادي صحت جي نگهداشت، ٻي درجي جي صحت جي نگهداشت ۽ ٽئين درجي جو صحت جي نگهداشت آهي. تصوير ۲۰ انهن حصن کي ظاهر ڪري ٿي.

تصوير ۲۰ صحت جي سهولتن جي قسمن جي مختلف درجہ بندي

۱۴۰.

, Government of Punjab)۱۴-۲۰۱۳(Source: Annual Report Health Department

پنجاب ۾ ڪل ۳۲۸۷ صحت جون سهولتون موجود آهن جنهن ۾ ۲,۴۶۱ (۷۵ سيڪڙو) بنيادي صحت مرڪز (بي ايچ يو) بہ شامل آهن.ان جي باوجود صحت جي سهولتن جو اهو وسيع نيٽ ورڪ صوبي جي ماڻهن جي گهربل صحت جي سهولتن جي حوالي سان گهٽ آهي.(۴۷). پئدائش دوران ٻارن جي موت جي شرح هر ۱۰۰۰ ۾ ۷۷ آهي، ۵ سالن کان هيٺ ٻارن جي موت جو تناسب ۱۰۰۰ ۾ ۱۱۲ آهي. مائرن جي موت جي شرح ويم دوران هڪ لک تي ۳۰۰ آهي ۽ قومي سطح تي اها ۳۵۰ ٻڌائي وڃي ٿي. صوبي ۾ فقط ۵۸ سيڪڙو آبادي کي صفائي سٿرائي جي سهوليت حاصل آهي ۽ پنجاب ۾ اٽڪل ۴ ملين ٻار غذائي کوٽ جو شڪار آهن. ڳورهاري عورتن جي ڪل تعداد جو ٿيون حصو رت جي کوٽ (اينيميا) جو شڪار آهي. پنجاب جي ضهت کاتي موجب خوراڪ جي گهٽتائي مائرن ۽ ٻارن جي موت جو وڏو سبب آهي،

۱۴۱. صوبي ۾ ماڻهن جي خراب صحت جو سبب غربت، خاص طور عورتن ۾ تعليم جي کوٽ ۽ سماج جي گهڻن حصن ۾ عورتن جي صحت جي صحيح سنيل جو نہ هجڻ ۽ صفائي سٿرائي ۽ پيئڻ جي صاف پاڻي جو نہ ناڪافي هجڻ بہ آهي.ايشين معيار (۱,۳سيڪڙو ورلڊ بينڪ رپورٽ جي مقابلي ۾ ۰,۷ سيڪڙو) موجب صحت تي گهٽ خرچ ۽ لاڳت ٿي رهي آهي. صحت جي خدمتن ۾ سرڪاري ۽ نجي حدن ۾ شديد گهٽتائي سان ان ڳالهہ جو لاڳاپو آهي.(۴۸)

۱۴۲. سنڌ ۾ ڪل ۱۸۸۰ صحت جون سهولتون موجود آهن، جنهن ۾ ۷۵۷ (۴۰ سيڪڙو) بي ايچ يوز بہ شامل آهن.(۴۹). گهڻ طرفي پاسن کان ٿيل سروي (ايم آئي سي ايس) موجب جيڪا ۲۰۱۴ ۾ ڪئي وئي هئي.سنڌ ۾ جم دوران ۱۰۰۰ ۾

۸۲ ٻارن جي موت ٿيو ۽ ۵ سالن کان گهٽ عمر جي ٻارن جي موت جي شرح ۱۰۰۰ ۾ ۱۰۴ آهي. مائرن جي ويم دوارن موت جي شرح ۱۰۰۰۰۰ ۾ ۳۱۱ آهي. اڪثر ڪري ۵ سالن کان گهٽ عمر جا ٻار (۴۸ سيڪڙو)پنهنجي واڌ ويجهه کان محروم ٿي وڃن ٿا.سنڌ جو اهم مسئلو صاف پاڻي جي کوٽ کي پورو ڪرڻ آهي. سپريم ڪورٽ جي سنڌ ۾ پاڻي ۽ صفائي سٿرائي جي حوالي سان نهيل عدالتي ڪميشن جي ۲۰۱۷ ۾ جاري ٿيل رپورٽ موجب صوبي ۾ ۷۵ سيڪڙو ماڻهو پيئڻ ۾ گندو پاڻي اپنائن ٿا. گندو ۽ گدلاڻ وارو پاڻي ڪاري ڪامڻ ، جيري جي ڪينسر، رت جي کوٽ ، ٻارن جي واڌ ۾ رڪاوٽ ۽ ٻين بيمارين ڦهلڻ جو وڏو سبب آهي.(۵۰).

, Health Department, Government of Punjab.۱۴.۲۰۱۳.Annual Report Health Department ۴٦

.http//health.punjab.gov.pk/Punjab Health Profile.۴۷

.http//health.punjab.gov.pk/Punjab Health Profile۴۸

.http//www.sindhhealth.gov.pk/Tertiary۴۹

.pdf۲۰۱٦.۳۸۰.http//www.supremecourt.gov.pk/web/user files/File/Final Report of Commission Const.p.۵۰

۴.۳.۳ غربت جي سمجهاڻي

۱۴۳. پاڪستان ۾ غربت گهڻ رخي ۽ اثرائتي آهي، ان جو دارومدار جاگرافي ۽ سماجي- سياسي ماحول تي آهي. سڄي ملڪ ۾ ماڻهو ۽ سندن ڪٽنب تباهه ڪندڙ قدرتي آفتن، شدت پسندي، فرقيوراڻي تشدد، امن امان جي بدلجندڙ صورتحال، ڪمزور حڪمراني سان واڳيل مسئلن سميت هر طرح جي مسئلن کي منهن ڏيندا آهن. ان صورتحال کي ٻيا سبب وڌيڪ خراب ڪري سماجي ترقي کي گهٽائيندا آهن، جنهن جي نتيجي ۾ شهري ڇڙوڇڙ ٿيو وڃن ۽ ان جو نتيجو مردن ۽ عورتن جي سماجي- اقتصادي ترقي جي رڪجڻ جي صورت ۾ نڪري ٿو.

۱۴۴. غربت جي گهڻ رخي انڊيڪس۵۱ (ايم پي آءِ) رپورٽ مطابق اٽڪل ۳۹ سيڪڙو پاڪستاني گهڻ رخي ۵۲ غربت ۾ رهن ٿا. مختلف علائقن ۽ صوبن ۾ به ان جو فرق موجود آهي. جيتوڻيڪ ايم پي آءِ مان ثابت آهي ته (غربت ۾) وڏي گهٽتائي آئي آهي. قومي سطح تي ۲۰۰۴ع کان ۲۰۱۵ع تائين غربت جي شرح ۵۵ سيڪڙو مان گهٽجي ۳۹ سيڪڙو ٿي وئي آهي. پر ملڪي سطح تي سڄي پاڪستان ۾ اها گهٽتائي هڪ جهڙي نه آهي. صوبن مان ۴.۳۱ سيڪڙو۵۳ شرح سان پنجاب ۾ گهڻ رخي غربت سڀ کان گهٽ آهي. ۴۳سيڪڙو سان سنڌ ٻئي نمبر تي آهي، اها ڳالهه تمام اهم آهي ته سڄي سنڌ ۾ گهڻ رخي غربت ۴۳سيڪڙو آهي، پر سنڌ ۾ ٻهراڙين جي ۷۵ سيڪڙو آبادي انتهائي غربت جو شڪار آهي. ۵۴

---

۵۱ ايم پي آءِ او پي ايچ آءِ ۽ يو اين ڊي پي جي هيومن ڊيولپمينٽ رپورٽ آفيس جي تيار ڪيل آهي، ايم پي آءِ رڳو آمدني ۽ دولت کانسواءِ غربت جي وسيع تصور کي استعمال ڪندي آهي، ان ۾ ڪيترين ئي محرومين کي نظر ۾ رکيو ويندو آهي، جن کي ماڻهو تعليم، صحت ۽ حياتي گهارڻ جي معيار طور محسوس ڪندا آهن.

(۵۲) ايم پي آءِ ٻن جزن تي ٻڌل آهي (۱) غربت واقع ٿيڻ (اچڻ) (H): گهڻ رخا غربت ظاهر ڪيل ماڻهن جي سراسري يا غربت جي ڳڻپ-(۲) غربت جي شدت (A) انهن رخن جي سراسري شرح، جنهن جو غريب شڪار آهن. آسان لفظن ۾ ان جي معنيٰ آهي ته گهڻ رخي غربت ڪيتري شديد ۽ ڪيتري خراب آهي ۽ غريبن ۾ ان جي شرح ڪيتري آهي.

۵۳ پاڪستان ۾ گهڻ رخي غربت Multidimensional poverty In Pakistanآڪسفورڊ پاورٽي اينڊ هيومن ڊيولپمينٽ انيشيٽو (OPHI) ۽ ايو اين ڊي پي پاڪستان

. Multidimensional poverty in Pakistan. U R L: http://www.ophi.org.uk/wp-content/uploads/Multidimensional-٢٠١٥. U N D P.٥۴ poverty-in-pakistan.pdf

١۴٥.منصوبي لاءِ تجويز ڪيل ضلعن مان عمرڪوٽ (٨.٨۴٪ سيڪڙو) ۽ بدين (٨.٧۴ سيڪڙو) سنڌ جا سڀ کان وڌيڪ غربت جو شڪار ضلعا آهن، انهن کانپوءِ سانگهڙ (٨.٦٦ سيڪڙو) آهي، جڏهن ته پنجاب ۾ مظفر ڳڙهه ضلعي ۾ سڀ کان وڌيڪ ٨.٦۴ سيڪڙو غربت آهي. ان کانپوءِ ڊي خان(٧.٦٣٪ سيڪڙو) لوڌران(٨.۴٦ سيڪڙو، خانيوال(٩.٣٩ سيڪڙو) ۽ ملتان (٧.٣٥٪ سيڪڙو)ضلعا آهن. تصوير نمبر ٢٠ سڄي پاڪستان ۾ غربت کي ظاهر ڪري ٿي.

تصوير ٢٠: غربت اچڻ (١٥-٢٠١۴ع)

ضلعي وار غربت

١٠ سيڪڙو کان گهٽ

١٠ کان ٩١.٩ سيڪڙو

٢٠ کان ٩.٢٩ سيڪڙو

٣٠ کان ٩.٣٩ سيڪڙو

۴٠ کان ٩.۴٩ سيڪڙو

٥٠ کان ٩.٥٩ سيڪڙو

٦٠کان ٩.٦٩ سيڪڙو

٧٠ سيڪڙو ۽ ان کان وڌيڪ

معلومات نه آهي.

صوبائي سرحد

ضلعي سرحد

ڪنٽرول لائين

٣.٣.٣ پورهيت ۽ هارپو

١۴٦-لاڏائو پورهيت: پاڪستان ۾ لاڏائو پورهيت خاص طور تي زراعت ۾ هڪ حقيقت آهي، خاص طور تي خانه بدوش جي نالي سان هڪ نسلي گروهه موجود آهي، جيڪو ڪم جي ڳولا ۾ رهندو آهي (٥٥) اهي پنهنجي لاءِ ڪم پاڻ پيدا ڪندا آهن، انهن جون عورتون معاشي سرگرمي ۾ وڌيڪ سرگرم رهنديون آهن. اڪثر پورهيت ٻار هن گروهه مان ئي هوندا آهن، سندن لاڏائو زندگي هنن لاءِ پئسا گڏ ڪرڻ ۽/يا تعليم حاصل ڪرڻ ۾ رنڊڪ آهي. سندن ٻار باقاعدگيءَ سان اسڪول وڃي ئي نٿا سگهن.

۱۴۷- جبري پورهئو ۽ پورهيت ٻار: پاڪستان جي صوبن ۾ جبري پورهئي ۽ ٻارن کان پورهيو ڪرائڻ جي تاريخ آهي، توڙي جو ان کي جلد از جلد روڪڻ لاءِ وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن سٺي قانونسازي به ڪئي آهي. پاڪستان ۾ قرض ۾ غلامي وارو سلسلو اڄ به رائج آهي،(۵٦) عالمي غلامي واري انڊيڪس Global slavery index ۲۰۱٦ع مطابق پاڪستان ۾ ۲۱ لک ۳۰ هزار (۲,۱۳ ملين) ماڻهو جديد غلامي جو شڪار آهن، ڪل تعداد جي حساب پاڪستان دنيا جي ۱٦۷ ملڪن ۾ ٽئين نمبر تي آهي. (۵۷) پنجاب ۽ سنڌ صوبو جبري پورهئي جا مرڪز آهن، خاص طور تي سرن جي بٽن، زراعت ۽ غاليچا سازي جي صنعت ۾ وڏيڪ جبري پورهئو ورتو وڃي ٿو. سنڌ جي زرعي شعبي ۾ ڪيترن ئي آبادگارن جا هاري نظام تحت غير سرڪاري معاهدا هوندا آهن. پورهيو ڪندڙ هاري سڄي اپت زميندار کي ڏيندا آهن، جيڪو ڪين پيداوار مان حصو ڏيندو آهي. ڪاڏي ۽ ڇت ڪانسواءِ ٻيون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ ڪين مجبريءَ کان قرض وٺڻو پوندو آهي، جنهن سان غربت، قرض ۽ جبري پورهئي جو چڪر شروع ٿي ويندو آهي. (۵۸)

۱۴۸. ساڳي ريت قرض چُڪائڻ لاءِ خاندان پنهنجي ٻارن کي به زرعي پورهئي ۾ ڌڪڻ تي مجبور ٿيندا آهن. جيئن ته ٻارن جي پورهئي تي آخري قومي سروي ۱۹۹٦ع ۾ ٿيو هو. ان لاءِ سڄي پاڪستان ۾ پورهيو ڪندڙ ٻارن جا درست انگ اکر موجود نه آهن. آءِ ايل او جي ڏڪڻ ايشيا ۾ ٻارن جي ڪم تي ۲۰۱۵ع ۾ تيار ڪيل رپورٽ ۾ چيو ويو آهي ته ۲۰۱۱ع ۾ ڪيل قومي سروي مطابق پاڪستان ۾ گهٽ ۾ گهٽ ۳۴ لک (۴.۳ ملين) ٻار پورهئي سان واڳيل آهن. (۵۹) ان جي ابتڙ پاڪستان جي تنظيم رورل سپورٽ پروگرام نيٽ ورڪ (RSPN) جو ڪاٿو آهي ته: ۲ ڪروڙ ۷۰ لک (۲۷ ملين) ٻارڙا سڄي ملڪ ۾ زرعي شعبي سان واڳيل آهن. (UNICEF-RSPN) (٦۰) پنجاب ۾ ۵ کان ۱۴ سالن جا ۴.۱۲ سيڪڙو ٻار ڪم ڪندا آهن

۵۵/http://stude.edpsilon.slu.se/۳۹۹٦/nawaz-a-m-۱۲۰۳۲۰pdf.

۵٦/http://reporterbasil.org.br/wp-content/uploads/۲۰۱۴/Global-slavery-۲۰۱۴-LR-FINAL-pdf.

۵۷/http://www.gobalslaveryindex.org/findings/ .

۵۸ ibid .

۵۹/http://ilo.org/wcmsp۵/groups/public/...asia...ro-bankok/...sro-newdelhi/downloads/publication/wcms۳۵۹۷۱pdf.

٦۰/http://www.rspn.org/index.php/current-projectunicef-rspn-promoting-child-rights-in-cotton-farming-areas-of-sindh .

۽ ۷ کان ۱۴ سالن جا ۲.۸ سيڪڙو ٻار ڪم سان گڏ تعليم به حاصل ڪندا آهن. سنڌ ۾ اهو انگ وڌي ۵.۳۱ ۽ ٦.۱۱ سيڪڙو ٿي وڃي ٿو (آمريڪا جو پورهيت ڪاتو ، ۲۰۱٦ع) اها ڳالهه اهم آهي ته ڪم ڪندڙ ٻارن جون رپورٽون آءِ ايل او ۽ يونيسيف جي ٻڌايل وصفن تحت ايندڙ ٻارن جي پورهئي بابت آهن، اهي صوبائي، وفاقي ۽ عالمي قانونن/معاهدن جي "ٻارن جي ڪم" واري وصف موجب نه آهن (٦۱) زرعي شعبي ۾ ٻار هارپو ڪندا آهن، جنهن ۾ ڦٽين جو چونڊو، ڪٽڪ جو لابارو، ڪمند جي وادي، ڪجين، تماڪ ۽ پٽاٽن جي ڪٽائي شامل آهي، ڇوڪريون مائرن سان گڏ چوپايو مال سنڀالين ٿيون، انهن مان ڪجهه ڪم عمر سارو ورتا وڃن ٿا، ۽ ان ڪري ٻارن جي پورهئي جي زمري ۾ نٿا اچن. اهي ڪو مسئلو به پيدا نٿا ڪن. ٻيا ڪم ٻارن جي پورهئي جي زمري ۾اچن ٿا.

۱۴۹-ٻارن جو پورهيو روڪڻ لاءِ پاڪستان جي حڪومت ڪيترائي قدم کنيا آهن، ڪيترائي قانون جوڙيا ويا آهن ۽ ڪم جي گهٽ ۾ گهٽ عمر ۾ اضافو ڪيو ويو آهي. پنجاب ۽ سنڌ ۾ ڪم ڪرڻ جي گهٽ ۾ گهٽ عمر ۱۵ سال آهي، جڏهن ته خطرناڪ ڪمن لاءِ پنجاب ۾ گهٽ ۾ گهٽ عمر ۱۸ ۽ سنڌ ۾ ۱۹ سال آهي. ۱٦ سال جي ڄمار تائين تعليم

لازمي قرار ڏني وئي آهي. قانونن جي موجودگيءَ باوجود وونئٽن، ڪمند ۽ ڪٽڪ جهڙن اهم فصلن ۾ ٻار پورهيو ڪندا آهن. خاص طور تي ڪٽائي وقت ٻارن جو پورهيو ٿيندو آهي.(٦٢) اسپارڪ SPARC (٢٠١٦ع) نواز (٢٠١٢ع) ۽ ورلڊ وزن آسٽريليا جي رپورٽن ۾ به ڄاڻايو ويو آهي ته انهن قيمتي فصلن ۾ به ٻارن کان پورهيو ڪرايو ويندو آهي. پورهئي جي عالمي تنظيم I LO پاڪستان جي حڪومت جي سهڪار سان ٻارن جي جبري پورهئي جي خاتمي لاءِ ٢٤ آگسٽ ٢٠١٦ع تي رٿا شروع ڪئي. اهو پروگرام خانيوال، ملتان ۽ ڊيرا غازي خان ضلعن ۾ جاري آهي.

١٥٠. هارپو: پراجيڪٽ وارن ضلعن ۾ گهرن جي مالڪي جي صورتحال اها آهي ته: پنجاب جي ڄاڻايل ضلعن ۾ ٩١ اسيڪڙو ماڻهو انهن گهرن جا مالڪ آهن، جن ۾ اهي رهن ٿا. سنڌ ۾ اهو انگ ١.٨٧ سيڪڙو آهي، زرعي زمين جي مالڪي جي صورتحال پنجاب ۾ وڌيڪ بهتر آهي، جتي ٨.٣٥ گهر ڀاتي زرعي زمين جا مالڪ آهن، جڏهن ته سنڌ ۾ اهو انگ ٤.٢٢ سيڪڙو آهي، پاڪستان ۾ زمين جي مالڪي جا قانون اهڙا آهن، جو يا ته زمين حڪومت جي آهي يا وري نجي طور فردن جي ملڪيت آهي، سموري زمين يا ته زميندارن جي آهي، يا وري رياست جي (٦٣)

٦١-آءِ ايل او ۽ يونسيف موجب: ٻارن جي هر ڪم کي ٻارن جو پورهئو نه ٿو چئي سگهجي، ٻارن جي ڪم ۽ ٻارن جي پورهئي وچ ۾ فرق ڪرڻ جي ضرورت آهي. جيڪڏهن ڪم مثلا خانداني ڪاروبار ۾ هٿ وندائڻ يا اسڪول جي موڪلن ۾ ڪم ڪرڻ سان ٻارن جي صحت، واڌ ويجهه ۽ تعليم تي ناڪاري اثر نه ڇڏي ته اهو ٻارن جو پورهيو نه لکبو، اهي سرگرميون ٻارن جو پرهيو نه پر ٻارن جو ڪم آهن. ٻارن جو ڪم نه رڳو سندن واڌ ويجهه پر معاشري جو ڪارآمد شهري بڻجڻ لاءِ به ضروري آهي.

٦٢- امريڪا جو پورهيو ڪاتو، بيورو آف انٽرنيشنل آفيئرز، ٢٠١٦ع

٦٣ . UN-Habitat, ٢٠١٢. A Guide on Land and Property Rights in pakistan, URL: http://www.ndma.gov.pk/Publications/A%٢٠Guide%٢٠on%٢٠Land%٢٠and%٢٠Property%٢٠Rights%٢٠in%Pakistan%٢٠٢٠١٢٠٢٠. pdf

١٥١. پراجيڪٽ ۾ شامل ضلعن جي ڳوٺن کي چنڊچاڻ ۽ عملدرآمد واري مرحلي دوران رٿا جي پهرئين سال چونڊيو ويندو آهي ۽ اتي جي آبادگارن (زمين مالڪن ۽ هارين ٻنهي) سان صلاح ڪئي ويندي آهي، اها اهم ڳالهه معلوم ٿي آهي ته انهن ضلعن ۾ ڪيترائي آبادگار هارين جي ڪيٽيگيري ۾ اچن ٿا، جن زميندارن کي زمين مقاطعي تي ڏني آهي ۽ اهو معاهدو زباني آهي، ان جي ڪين اسلامي قانون اجازت ڏين ٿا. ان جي باوجود به ته اهڙن زباني معاهدن جي حوصلا شڪني ۽ لکت ۾ ناهه جي تاڪيد ڪيل آهي، رڳو هڪ مثال آهي ته حڪومت سرڪاري زمين ڪنهن اقليتي، عيسائين، کي ڏني هجي، ان جا به ڪاغذ اجا نه مليا آهن، اهي عيسائي آبادگار مظفر ڳڙهه ضلعي جي تعلقي ڪوٽ ادو جي يونين ڪائونسل ۽ ڳوٺ عزيز آباد جا رهواسي آهن، حڪومت اهو علائقو عيسائي برادري لاءِ ڏنو ته ان ڪانپوءِ اين جي اوز سرگرم ٿيون. ۽ اتي بنيادي انفراسٽرڪچر مثالطور: ٻارن لاءِ اسڪول قائم ڪيو ۽ هاڻ اهو خدشو نه آهي ته انهن آبادگارن کي اتان لڏايو ويندو. اهو به ٻڌائڻ ضروري آهي ته سيني ضلعن ۾ آبادگارن سان ڳالهين، گڏيل قومن جي خوراڪ واري اداري جي حيدرآباد واري آفيس ۾ ڪم ڪندڙ عملي سان گڏجاڻين ڪانپوءِ اها ڳالهه واضح ٿي ته سنڌ حڪومت والنٽري گائيڊ لائينز آن دي رسپانسيبل گورننس آف ٽينيور (V GGTO) تي عمل لاءِ سهڪار ڪري رهي آهي، ۽ جتي زمين جي رجسٽريشن ۽ مقاطعي جا ناهه لکت ۾ نه پيا ٿين، اتي ڪم ڪيو پيو وڃي. ساڳي ريت عالمي بئنڪ سنڌ واٽر سيڪٽر امپرومينٽ پراجيڪٽ (SWISP) ۾ سڪهار ڪري رهي آهي، جنهن ۾ خوراڪ واري عالمي اداري (FAO) جي فني مدد به شامل آهي. ان سان آبادگارن جي تنظيمن (FOS) جي صلاحيتن ۾ اضافو ڪيو پيو وڃي،

تھ جيئن مجيرين ۽ هارين وچ ۾ لاڳاپا بهتر ٿين. ان جو نتيجو اهو نڪتو آهي تھ هن پراجيڪٽ ۾ شامل ضلعن ۾ ڪيترن ئي آبادگارن کي سندن زمين جي ليز جا معاهدا لکت ۾ ملي رهيا آهن.

١٥٢. پاڪستان جي آزاديءَ کانپوءِ ٻهراڙين ۾ گهٽي پاڳي زمين جاگيردارن جي ملڪيت رهي آهي، جتي وڏا جاگيردار هارين ۽ مزدورن کان پنهنجي زمين تي ڪم ڪرائيندا آهن (٦٤) ٻهراڙين جي معيشت ۾ پاڻي کي ويجهي زمين اصل اثاثو سمجهي ويندي آهي، ٻهراڙي جي اٽڪل ٤٣ سيڪرو آبادي بي زمين آهي، يا ان جي قريب آهي ۽ ان جي زرعي پاڻي ۽ ٻين پيداواري وسيلن تائين پهچ نه آهي. سنڌوماٿريءَ ۾ پاڻي واري زمين جي مالڪي تمام گهٽي اهميت واري هوندي آهي. ٢٠ کان ٤٠ سيڪڙو خاندان بي زمين يا تمام ٿوري زمين جا مالڪ آهن. اهي يا تھ زمين مقاطعي تي يا فصل جي پيداوار جي حصي تحت ڪاهيندا آهن، يا وري مزدورن طور ڪم ڪن ٿا. ڪيترائي وري ڏنار بڻجي ويندا آهن.(٦٥)

١٥٣. زمين جي ملڪيت کي ئي سڄي ملڪ ۾ موجود غربت ۽ عدم استحڪام جو مک سبب سمجهيو وڃي ٿو. (٦٦) ١٩٩٠ع ۾ ٻن هيڪٽرن کان گهٽ زمين رکندڙ ننڍن زميندارن جو تعداد ٩٦سيڪڙو هو، پر انهن وٽ ڪل زمين مان رڳو ٥٥ سيڪڙو زمين هئي. سن ٢٠٠٠ع تائين ٻهراڙي جي رڳو ٣٧ سيڪڙو خاندانن وٽ زرعي زمين هئي ۽ ٻهراڙين جي ٢٠ کان ٤٠ سيڪڙو آبادي يا تھ بي زمين هئي، يا وري تمام گهٽ زمين جي مالڪ هئي. سڄي ملڪ ۾ ٧ سيڪڙو فارم ٢٠٠ يا

---

٦٤. USAID, ٢٠١٠.

٦٥. USAID, ٢٠١٦.

٦٦. ibid.

وڏيڪ هيڪٽرن تي مشتمل هئا ۽ ملڪ جي ٤٠ سيڪڙو زمين تي قائم هئا. پاڪستان جو وچولو نجي فارم گهٽ ۾ گهٽ ٣.١ هيڪٽر زرخيز زرعي زمين تي مشتمل هوندو آهي. زرعي مزدورن ۽ هارين ۾ غربت تمام گهڻي آهي ۽ ان جو زمين اپت جي حصي جي بنياد تي ڪاهڻ واري طريقي سان سڌو واسطو آهي. (٦٧)غربت ۾ گهٽائي وڏيڪ بي زمين ماڻهن کي زمين جو مالڪ بڻائڻ ۽ خاندانن وٽ هڪ کان ٢ ۽ وڏيڪ هيڪٽر زمين هجڻ سان لاڳاپيل آهي. (٦٨) هارپي جي موجودا نظام ۽ زميندارن جي ٿوري انگ وٽ زمينن جي مالڪي ۽ اختيار کي پاڪستان جي زرعي شعبي جي تيز رفتار ترقي ۾ رنڊڪ قرار ڏنو ويو آهي. (٦٩)

١٥٤. حڪومت زمين جي غيرمنصفاڻي ورڇ ۽ هارپي جي حق جي غيرمحفوظ هجڻ واري معاملي کي حل ڪرڻ لاءِ وقت بوقت ڪوششون ڪيون، پر اها ان نظام کي بدلائڻ ۽ بهتر بڻائڻ ۾ ناڪام وئي. هارين ۽ فصل جي اُپت جي بنياد تي ڪم ڪندڙن کي ٻنين مان فائدو حاصل ڪرڻ لاءِ سيڙپ ڪرڻ تي تمام گهٽ منافعو حاصل ٿئي ٿو. ان لاءِ ان سيڙپ واري عمل جو سڄو دارومدار زميندار تي هوندو آهي، زمين جي هارپي جي حق جو تحفظ نه هجڻ، پاڻي جي ڪمزور پاليسي، ڪمزور انتظام ۽ ٻين مسئلن جي ڪري زميني زرخيزي ۾ گهٽتائي ۽ ٻيا ماحولياتي مسئلا بھ پيدا ٿي رهيا آهن. يو ايس ايڊ ۽ ٻين عالمي تنظيمن زمين تي هارپي ۽ ان جي مدي جهڙن مسئلن کي حل ڪرڻ لاءِ تجويزون ڏنيون آهن، جن ۾ ٻنين جا ننڍا ٽڪر ڏئي غريبن کي زمين جو مالڪ بڻائڻ وغيره شامل آهي، ان سان غريب گهراڻن کي معاشي، غذائي ۽ نفيساتي فائدا ملندا ۽ حڪومت کي زمينون ورهائڻ لاءِ وڏا ٽڪرا بھ نه ڳولڻا پوندا، ان سان گڏ اها تجويز بھ ڏني وئي آهي تھ اهڙا طريقا ڳولهيا وڃن جو اسلامي قانون ۽ پاڪستان جي آئين تحت عورتن کي زمين ۽ پاڻي جا حق ڏنا وڃن، جنهن سان عورتن لاءِ معاشي ۽ پيداواري موقعا پيدا ٿيندا. (٧٠)

١٥٥. پاڪستان ۾ زمين رياست جي زمين، نجي ملڪيتي زمين ۽ روايتي قانون تحت برداري جي زمين ۾ ورهايل آهي، جنهن زمين جو قانوني مالڪ نه هجي ته اها جيڪڏهن صوبي ۾ آهي ته صوبي جي ملڪيت هوندي، جيڪڏهن نه ته وفاقي حڪومت وٽ ويندي (٧١) زمين جي مالڪي جا قسم هي آهن:

* مالڪي هجڻ: مالڪي جو هي قسم پاڪستان ۾ سڀ کان عام آهي، نجي فرد ۽ هستيون زمين تي مالڪي جي دعويٰ آزاداڻي نموني ڪري سگهن ٿا، برادري جي مالڪي جا حق رواجي ۽ مقامي قانون تحت ملن ٿا.

---

٦٧. ABD, ٢٠٠٢.

٦٨. Anwar et al. ٢٠٠٥, Chaudhry et al. ٢٠٠٦, World Bank ٢٠٠٧, Khan ٢٠٠٠, GoP ٢٠٠٣

٦٩. USAID, ٢٠١٦.

٧٠. USAID ٢٠١٦

٧١. GoP Constitution ١٩٧٣, Gop ٢٠٠٦, USAID, ٢٠٠٨

* ليز/ مقاطعو: اهو اصطلاح ٣٠ هيڪٽرن کان وڌيڪ وارن زرعي زمين جي ٺڪرن لاءِ استعمال ٿيندو آهي، مقاطعو مقرر اڳهه تي عام طور تي گهٽ ۾ گهٽ هڪ سال لاءِ ملندو آهي ۽ ڪيترن ئي سالن لاءِ به هلي سگهي ٿو. مقاطعو لکت يا زباني ناهه تحت ڏنو ويندو آهي.

* فصل جي پيداوار ۾ حصيداري: پيداواري ۾ حصيداري وارو انتظام ٣٠ هيڪٽرزن کان گهٽ ايراضي واري زرعي زمين لاءِ ڪيو ويندو آهي، ٢٠٠٠ع ۾ پاڪستان جي ٦٧ سيڪڙو زمين هن انتظام تحت پوکي ويندي هئي ۽ هن انتظام هيٺ هارپو ڪندڙ ٤٨ سيڪڙو خاندان غربت جي قومي لڪير کان هيٺ زندگي گذاري رهيا هئا، هن انتظام تحت عام طور تي زمين جي اڌ پيداوار زميندار کي ملندي آهي، ان ۾ به ٻئي خرچ تحت حصي ۾ گهٽ واڌ ڪئي ويندي آهي، اڪثر معاهدا اڻ لکيل ۽ فقط زباني هوندا آهن، پاڪستان ۾ اها ڳوٺاڻي زمين تمام گهٽ وڪرو يا خرد ڪئي ويندي آهي، زمين مقاطعي تي ڏيڻ عام آهي ۽ مقاطعي واري بازار گرم هوندي آهي. ٢٠٠٠ع ۾ ٣٣ سيڪڙو زرعي زمين هارپي تحت هئي، ٢٠٠٢-٢٠٠١ع ۾ ١٨ سيڪڙو زمين پيداوار ۾ حصي جي بنياد تي ڪاهي وئي. (٢٠١٠ع پيداوار ۾ حصي جي بنياد تي ٦٦ سيڪڙو زمين پوکي وئي) پيداواري حصي جي بنياد تي پوکجندڙ زمين مالڪ جي هارپي هيٺ زمين کان ٢٠ سيڪڙو گهٽ زرخيز هوندي آهي. (٧٢)

١٥٦. پاڪستان ۾ قبضي واري زمين خاندانن جي ملڪيت هوندي آهي ۽ ورثي طور نسلن کي منتقل ٿيندي آهي ۽ ان جي مالڪي تمام گهٽ رجسٽرڊ ٿيل هوندي آهي. جيتوڻيڪ قانون موجب رجسٽريشن لازمي آهي، پر زمين رجسٽريشن جا فائدا تمام گهٽ آهن، يا آهن ئي ڪونه ۽ درخواست ڏيندڙ لاءِ منجهائيندڙ طريقو ۽ ان ۾ به ڪيترين خاميون آهن. عام طور تي زمين خاندان جي سربراهه يا وڏي خاندان جي صورت ۾ پير مرد جي نالي هوندي آهي. برادري جي زمين جا حق ۽ واسطا عام قانون تحت هوندا آهن، زمين جا گڏيل ڪاتا عام نه آهن، اسلامي ۽ رياستي قانون ۾ ڪجهه فرق موجود آهن، اسلامي قانون زمين زباني طور بنا اعلان جي تحفي طور ڏيڻ جي اجازت ڏئي ٿو، جڏهن ته رياستي قانون لکت لازمي قرار ڏئي ٿو. بينامي ايڪٽ منتقلين ۽ دستاويزن کي قانوني بڻائڻ جو گهرجائو آهي، سڄي ملڪ ۾ اصل ڪيتري زمين رجسٽرڊ آهي، ان جي ڪابه خبر ناهي.(٧٣)

١٥٧. هن وقت جيڪي زميندار ٻني نٿا ڪاهي سگهن، يا نٿا ڪائڻ چاهين، اهي عام طور تي مقاطعي تي مقرر مدي جي معاهدي تحت يا فصل جي پيداوار جي حصي جي بنياد تي زمين ڏيندا آهن ۽ مقاطعي واري مارڪيٽ گرم آهي. مقاطعي تي وٺڻ وارا حق ٻنهي ڌرين جي رضامندي سان طئي ڪيل شرطن تحت محفوظ هوندا آهن، ٻهراڙين ۾ ٿوري زمين وارا هاري مند يا سال جا معاهدا ڪندا آهن، جيڪي عام طور تي ڪيترن ئي سالن تائين هلندا آهن. عام قانون تحت هارپي جا سڌارا غير موثر بڻجي ويا آهن ۽ بيدخلي جي صورت ۾ هارين کي قانون کان مدد وٺڻ جو تمام گهڻ حق حاصل آهي.(٧٤)

---

٧٢. عالمي بينڪ ٢٠٠٧ع، جيڪبي اينڊ منصوري ٢٠٠٦ع، برن هارٽ ٢٠١٠ع

٧٣. دوول اند ايلس ٢٠٠٧، حڪومت پاڪستان ٢٠٠٦، ايس ڊي پي آءِ ٢٠٠٨ع

٧٤. جيڪبي اند منصوري ٢٠٠٦

٣:٣:٦ سماجي تحفظ (٧٥)

١٥٦. پاڪستان جي حڪومت ٢٠٠٧ع ۾ قومي سماجي تحفظ جي حڪمت عملي NSPSتيار ڪئي. NSPS جو مقصد، ملڪ جي سموري آبادي، خاص طور تي سڀ کان غريب ۽ مسڪين طبقي لاءِ سماجي تحفظ جو جامع سرشتو جوڙڻ هو. اها حڪمت عملي ان وقت جوڙي وئي جڏهن ملڪي معيشت وڌي ويجهي رهي هئي. پر حڪمت عملي جڙڻ کان ترت پوءِ اندروني ۽ بيروني حادثا ۽ بوقعق ٿيا، جيئن: عالمي مالي بحران، عالمي مارڪيٽ ۾ تيل ۽ غذائي شين جي اڳهن ۾ واڌ، امن امان جي بگڙجندڙ صورتحال وغيره جنهن جي ڪري NSPS تي عمل ڪرڻ لاءِ تمام گهڻ وسيلا بچيا.

١٥٩. مٿي ڄاڻايل اندروني ۽ بيروني حادثن ۽ ٢٠١٠ع ۽ ٢٠١١ع جي خوفناڪ ٻوڏن جي ناڪاري اثرن کي گهٽائڻ لاءِ پاڪستان جي حڪومت غريبن ۽ مسڪينن کي بچائڻ لاءِ سماجي تحفظ/سماجي انشورنس، حفاظتي مالي/سماجي امداد ۽ ليبر مارڪيٽ پروگرام جي ڪيٽيگرين ۾ اچي وڃن ٿا. ٽيبل ١٤ پاڪستان ۾ سماجي تحفظ وارين اسڪيمن جي مک خاصيتن کي ظاهر ڪري ٿي.

ٽيبل١٤: پاڪستان ۾ سماجي تحفظ وارين رٿائن جون مک خاصيتون

سماجي تحفظ واري رٿا جو نالو	مک خاصيتون
سماجي تحفظ/سماجي انشورنس	*عام طور تي عام روزگار جي چوڦير ڦري ٿي. ان ۾ سماجي انشورنس ۽ سماجي امداد وارا قدم شامل آهن. • پاڪستان ۾ انهن رٿائن جا مثال سرڪاري ملازم، پينشن فنڊ، EOBI سرڪاري شعبي جو بينوويلنٽ فنڊ ۽ گروپ انشورنس، امپلائيز سوشل سيڪيورٽي انسٽيٽيوشن، WWFوغيره آهن
حفاظتي مالي/سماجي امداد	* عام طور ٿوري مدي وارا هنگامي قدم • اهي ماڻهو، جيڪي ليبر مارڪٽ جي دائري کان ٻاهر آهن ۽ تمام غريب آهن ۽ ڪين معاشري جو پوئتي پيل طبقو سمجهيو ويندو آهي،

انهن کي حفاظتي ۽ بمالي امداد، بناشرط روڪ رقم جي صورت ۾ فراهم ڪئي ويندي آهي.

- مثالطور: بينظير انڪم سپورٽ پروگرام، زڪوات فنڊ، پاڪستان بيت المال ۽ وطن ڪارڊ

---

۷۵. هي سائنوشورئرڪنسلٽنٽس (پرائيويٽ) لميٽڊجو فراهم ڪيل آهي، جن سنڌ ۽ بپنجاب جي ننڍن آبادگارن لاءِ سماجي تحفظ جي رٿائن جو اپياس تيار ڪيو.

ليبر مارڪيٽ پروگرام * هن ڪيٽيگري ۾ شامل پروگرامن ۾ پيپلز ورڪس پروگرام، خوشحال پاڪستان

پروگرام(KPP)۽ تعمير وطن پروگرام اچي وڃن ٿا.

- عام ماڻهن جي زندگيءَ جي معيار تي تڪڙو اثر ڇڏيندڙ رٿائن وارا پروگرام
- اهي پروگرام جن تحت گهرج موجب مقامي طور چونڊيل نمائندن کي فنڊ فراهم ڪيا ويا

مائيڪروفنانس ۽ غيرروايتي شعبي جا ٻيا حفاظتي اپاءُ * عام طور تي هن ڪيٽيگري ۾ ۳ قسم شامل آهن.

1. صوبائي ۽ وفاقي حڪومتن جي انتظام وارا ڪميونٽي ڊيولپمينٽ سينٽر
2. ڪميونٽي بنيادن تي ترقياتي ڪم ڪندڙن اين جي اوز، ۽
3. رورل سپورٽ آرگنائيزيشنز (RSOs)

- هن جي مثالن ۾ اين آر ايس پي، پي پي آر ايف، ڪميونٽي ڊيولپمينٽ، مائيڪرو فنانس، آمدني ڏيندڙ، عالمي امدادي ادارن (يو ايس ايڊ، ايف اي او، آءِ ايف اي ڊي وغيره) جا اهم ترقياتي پروگرام ۽ زرعي امدادي پروگرام شامل آهن.

۱۶۰. سماجي تحفظ يا حفاظتي مالي امداد ڪيٽيگرين سان واڳيل سماجي تحفظ جي قدمن جي فهرست ضميمي ۷ ۾ شامل آهي.

۱۶۱ زرعي پروگرام ۽ منصوبا: پاڪستان جي حڪومت جا عام فارم پروٽيڪشن پروگرام، زمين لاءِ گهربل شين ڪيميائي ڀاڻ، بهتر ٻج، ٻنين ۾ استعامل ٿيندڙ مشينري، آبپاشي ۽ زرعي قرضن تي ٻڌل هوندا آهن. ان کان علاوه زرعي ادارن جي جوڙجڪ سان اقتصادي ترقي ۽ روزگار فراهم ڪندڙ پروگرامن کي هڪ قسم جي ڇتي ملي سگهي ٿي. اهي رٿائون هر قسم جي آبادگارن لاءِ آهن ۽ صوبن يا صنفي فرق کي نظر ۾ ناهي رکيو ويندو. پاڪستان جي حڪومت جي ترقياتي پروگرامن وسيلي سڄي ملڪ جي آبادگار برادري لاءِ هيٺ ڄاڻايل شعبا ڪجهه اهم حفاظتي پروگرام فراهم ڪن ٿا.

۱۶۲. سڄي قوم لاءِ دستياب مڪ زرعي رٿائون:

* زرعي قرض

١. ننڍن ۽ غيراهم قرار ڏنل آبادگارن لاءِ قرض گارنٽي اسڪيم

* فصل لاءِ قرض جي انشورنس اسڪيم

*چوپايو مال خريد ڪندڙن لاءِ انشورنس اسڪيم

* وزيراعظم جي نوجوانن لاءِ ڪاروباري قرض جي اسڪيم Prime Minister Youth Business Loan Scheme

*ويليو چين جي آبادگارن جي مدد لاءِ رهنما اصول

٢. فارم شعبي لاءِ امدادي پيڪيج، ٢٠١٥

٣. وسيلہ حق (بينظير انڪم سپورٽ پرگرام جو حصو)

۴. وسيلہ روزگار پروگرام (بينظير انڪم سپورٽ پرگرام جو حصو)

٣:٣:٧ ٻوليون

١٦٣. اردو پاڪستان جي قومي ۽ انگريزي سان گڏ ٻي سرڪاري ٻولي آهي. جيتوڻيڪ رڳو ٨ سيڪڙو پاڪستاني اردو کي پنهنجي پهرين ٻولي طور ڳالهائين ٿا، پر اها وڏي پئماني تي سڄي ملڪ ۾ ٻي ٻولي طور ڳالهائي ۽ سمجهي وڃي ٿي. ملڪ ڪيترين ئي علائقائي ۽ چئن صوبائي ٻولين: پنجابي، سنڌي، بلوچي ۽ پشتو جو گهر آهي.

١٦۴. پنجابي پنجاب جي صوبائي ۽ وڏي پئماني تي ڳالهائجندڙ ٻولي آهي. پنجابي کان علاوه سرائيڪي بہ علائقائي ٻولي آهي، جيڪا گهڻي ڀاڱي ڏکڻ پنجاب ۾ ڳالهائي وڃي ٿي. جڏهن تہ ڏکڻ اولهہ پنجاب جي ڪجهہ حصن، خاص طور تي خيبر پختون خوا سان لڳندڙ اٽڪ ۽ ميانوالي ضلعن ۾ پشتو بہ ڳالهائي ويندي آهي.

١٦۵. سنڌي سنڌ صوبي جي صوبائي ۽پاڪستان جي ٻي سڀ کان وڌيڪ ڳالهائجندڙ ٻولي آهي. اها سنڌ صوبي جي رڪاري ٻولي بہ آهي. ٢٠١٦ جي انگن اکرن موجب ٢ ڪروڙ ٧٠ لک (٢٧ملين) ماڻهو سنڌي ڳالهائين ٿا. ڪچي، لاسي، ميمڻي، لاڙي، وچولي، اترادي، مڇيرياءِ دڪشلينو(جيڪا سنڌي هندو ڳالهائين ٿا) سنڌيءَ جا مک لهجا آهن. صوبي جي ٻين ٻولين ۾ گجراتي ۽ پاڪرڪري ڪولي(ڪٿي ان کي رڳو پارڪري بہ سڏين) بہ شامل آهن. اها ٻولي ٢٠٠۴ جي انگن اکرن موجب رڳو ٢ لک ۵٧ هزار ماڻهو ڳالهائين ٿا.

٣:٣:٨ مذهب

١٦٦. پاڪستان هڪ اسلامي جمهوريہ آهي، معنيٰ تہ اسلام ان جو سرڪاري مذهب آهي ۽ سمورا قانون ان جي احڪامن جي روشني ۾ جوڙيا ويندا. سرڪاري مذهب پاڪستان جي روزمرهہ جي زندگي جو مک حصو آهي، ملڪ جي هر علائقي ۾ مسجدون نهيل آهن ۽ سڄي ملڪ ۾ پنج وقت ٻانگ ٻڌي ويندي آهي. ٩٦ سيڪڙو پاڪستاني پاڪي مسلمان ظاهر ڪن ٿا. ٿي سگهي ٿو هر شخص باقاعدگي سان اسلام تي مڪمل عمل ڪندڙ نہ هجي، پر مذهب جي اخلاقي قدرن ۽ احڪامن کي وڏي پئماني تي مڃتا ملي ٿي ۽ انهن جو احترام ڪيو وڃي ٿو.

١٦٧. سني ۽ شيعا ٢ مک فقہ آهن جن تي پاڪستان ۾ ايمان آندو وڃي ٿو. پاڪستان سني اڪثريتي ملڪ آهي، ٧٦ سيڪڙو ماڻهو پاڻ کي سني سڏائين ٿا، ٢٠١٠ع جي انگن اکرن موجب ١٠ کان ١۵ سيڪڙو آبادي شيعا فقہ سان واڳيل

آهي. اٽڪل ۴ سيڪڙو غيرمسلم اقليتون آهن، جن ۾ عيسائي، هندو، سک، زردشت ۽ بهائي شامل آهن. مسلمانن ۾ بہ اقليتون آهن، انهن ۾ سڀ کان اهم احمدي آهن، جيڪي مسلمان آبادي جو ۲ .۲ سيڪڙو ٿيندا.

١٦٨. مذهبي اقليتون: غيرملسمانن ۾ عيسائي ۽ هندو انهن ۾ سڀ کان وڏا اقليتي گروپ آهن. هندن جو وڏو تعداد سنڌ ۽ عيسائين جي وڏي اڪثريت پنجاب ۾ آباد آهي. ۲۰۱۱ع جي سرڪاري انگن اکرن موجب ۷۵ لک (۷,۵ ملين) جي وڏي آبادي سان هندو ملڪ جي سڀ کان وڏي اقليت آهن ۽ انهن جي اڪثريت سنڌ ۾ رهي ٿي. غيرسرڪاري انگ اکر اهو انگ وڌيڪ ٻڌائين ٿا. پر هندن جي حقن لاءِ ڪم ڪندڙ تنظيمن مطابق انهن مان ٦٨ لک (٦,٨ ملين) يا ٩٠ سيڪڙو هيٺين ذات (شيڊيول ڪاسٽ) جا هندو آهن. انهن هيٺين ذات جي هندن مان ڪجهه ڏکڻ پنجاب ۽ اتر سنڌ جي ڏاکڻن ضلعن ۾ رهن ٿا، پر انهن جي تمام وڏي اڪثريت سنڌ جي لاڙ واري حصي ۾ خاص طور تي ميرپور خاص ڊويزن (ٿرپارڪر، سانگهڙ، عمرڪوٽ ۽ ميرپورخاص ضلعن) ۾ رهندي آهي. هيٺين ذات جي هندن کي ڏکڻ ايشيا جي ثقافت ۾ گهڻ اهميت حاصل آهي، کين سماجي، سياسي ۽ اقتصادي شعبن ۾ نظرانداز ڪيو ويندو آهي ۽ هو سماجي –سياسي سرشتي مان خارج ڪيا ويا آهن. (٧٦) تازا اعتبار جوڳي معلومات جي مطابق شيڊولڊڪاسٽ ٻهراڙي جا علائقا پنجاب صوبي جي 0.05% آبادي جي نمائندگي ڪن ٿا ۽ سنڌ صوبي جي 1.79% نمائندگي ڪن ٿا. صحيح ۽ وڌيڪ معلومات ضلعي انتظاميہ طرفان موجود نہ آهي.

١٦٩. عيسائي ٻيو وڏو اقليتي گروهہ آهي، جيڪو ڪل آبادي جو ١,٦ سيڪڙو آهي. هن منصوبي ۾ ضلعن جي مطابق عيسائي انگن اکرن موجب 0.0035% آبادي جي ڀيٽ ۾ آهن. پاڪستان جي عيسائين جي اڪثريت هيٺين ذات جي هندن مان آئي، جن انگريزن جي دور ۾ ذات پات جي چڪر مان جان ڇڏائڻ لاءِ عيسائي مذهب اختيار ڪيو. عيسائي، پاڪستان جي معاشري جا غريب ترين فرد آهن، جيڪي حقير ڪم ڪندا آهن. پنجاب ۾ عيسائين جا ڳوٺن جا ڳوٺ آباد آهن، جيڪي مزدوري ۽ هارپو ڪندا آهن. ڪمزور سماجي حيثيت ۽ آواز ۽ ادارن جي نہ هجڻ جي ڪري هندن جيان عيسائي بہ رياستي ادارن، جمهوري عمل ۽ معاشي موقعن مان مڪمل طور فائدو حاصل ڪري نہ سگهيا آهن.

٧٦/ http://aawaz.org.pk/cms/lib/downloadfiles/۱۴۷۴۲۵۹۶۶۶۱_Final%۲۰in%۲۰South%۲۰Punjab.pdf

جوشا منصوبي جي اندازي مطابق انهي منصوبن جي ضلعن ۾ هندون جي آبادي 0.003% آهي (۽ انهن ۾ شيڊل ڪاسٽس ۽ نان شيڊول ڪاسٽس پڻ شامل آهن پر هنن جو اندازو سرڪاري طور نہ آهي.

URL: https://joshuaproject.net/states_districts/PK/PK04/PK0416

۴. قانوني فريم ورڪ ۽ لاڳو ٿيڻ لائق حفاظتي پاليسيون

هيٺين باب ۾ بين الاقوامي سطح تي صحيح ٿيل ۽ اصلاح شده بين الاقوامي قوانين جي مطابق نيشنل قانون سازي جي حل لاءِ هڪ جائزو مهيا ڪري ٿو جنهن ۾ ايف اي او ۽ جي سي ايف سيف گارڊ جي هن منصوبي ۾ ضرورت آهي.

۴,۱- پاڪستان ۾ ماحولياتي ۽ سماجي قانون سازي

١٧٠. پاڪستان جي قانوني ڪتابن ۾ ماحولياتي ۽ سماجي اثرن تي ضابطي لاءِ ڪيترائي قانون موجود آهن، تنهن هوندي بہ ماحوليات تي ايڪٽ آف پارليامينٽ جي صورت ۾ جامع قانون جوڙڻ نئين صورتحال آهي. ماحول ۽ سماجي معاملن تي موجود اڪثر قانون ڪيتري ئي وقت کان لاڳو آهن ۽ رڳو ڪتابن ۾ ئي موجود آهن. لاڳاپيل قانونن جي فهرست

هيٺ پيش ڪجي ٿي، سڀ کان اهم لاڳاپيل قانونن جي وضاحت فهرست کانپوءِ ڏنل آهي. هن فهرست ۾ هي قانون شامل آهن:

* پاڪستان ماحولياتي تبديلي ايڪٽ ٢٠١٧ع

* پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايڪٽ (EPA) ١٩٩٧ع

*پنجاب ماحولياتي تحفظ ايڪٽ ١٩٩٧ع ، ٢٠١٢ع ۾ ترميم

*سنڌ ماحولياتي تحفظ ايڪٽ ٢٠١٤ع

* پنجاب ٻيلا (فاريسٽ) ايڪٽ ١٩٩٩ع

*سنڌ ٻيلا (فاريسٽ) ايڪٽ ٢٠١٢ع

* زرعي دوائن جو آرڊيننس ١٩٧١ع (١٩٧١ع جو II)

* زرعي دوائن بابت قاعدا ١٩٧٣ع

* پاڪستان ماحولياتي تحفظ جو آرڊيننس ١٩٨٣ع

* پنجاب جهنگلي جيوت (حفاظت، تحفظ، بچاءُ ۽ انتظام ايڪٽ ١٩٧٤ع (پي بي ايڪٽ II ١٩٧٤ع)

* سنڌ جهنگلي جيوت ۽ حفاظتي علائقا ايڪٽ ٢٠١٠ع

* پنجاب سوائل ريڪليميشن ايڪٽ ١٩٥٢ع

* دي لينڊ اڪيوزيشن ايڪٽ ١٩٨٤ع

* پنجاب ٻج (ترميمي) ايڪٽ ٢٠١٤ع (تجويز ڪيل)

* پنجاب ٻج ۽ ميويدار ٻوٽا آرڊيننس ١٩٦٥ع

* سيڊا ايڪٽ ١٩٧٦ (۽ ان سان لاڳاپيل انوائرنمينٽل سيمپلز رولز ٢٠٠١ع)

* آن فارم واٽر مينيجمينٽ اينڊ واٽر يوزرز ايسوسي ايشن آرڊيننس ١٩٨١ع (۽ لاڳاپيل واٽر يوزرز ايسوسيئيشن رولز)

* پنجاب زرعي ترقياتي ۽ سپلائيز ڪارپوريشن ايڪٽ ١٩٧٣ع

* پنجاب ايگريڪلچرل ڊولپمينٽ فنانس ڪارپوريشن (بقايائن جي اوڳاڙي) ايڪٽ ١٩٥٨ع

* پنجاب ايگريڪلچرل پيسٽس آرڊيننس ١٩٥٩ع

* پنجاب فرٽيلائيزرز (ڪنٽرول) آرڊر ١٩٧٣ع

* پنجاب سيڊ ڪارپوريشن ايڪٽ ١٩٧٦ع

* پلانٽ بريڊرز رائيٽس ايڪٽ ٢٠١٦ع

* پنجاب پبلڪ پرائيويٽ پارٽنرشپ ايڪٽ ٢٠١٤ع

* پنجاب ڪاٽن ڪنٽرول آرڊيننس ١٩٦٦ع

* دي پنجاب ڪاٽن ڪنٽرول رولز ١٩٦٦ع

* پنجاب ساريون (پوکي تي پابندي) آرڊيننس ١٩٥٩ع

* پنجاب ريشم جا ڪيڙا (قانون ۽ ڪنٽرول) آرڊيننس ١٩٧٢ع

* اولهه پاڪستان ڪاٽن ڪنٽرول (في لاڳو ڪرڻ)آرڊيننس ١٩٦٦ع

* پنجاب شگر (لائسنسنگ ڪنٽرول) آرڊر ١٩٧٢ع

* دي ڪاٽن اسٽينڊرڊ ائيزيشن آرڊيننس ٢٠٠٢ع

* دي شوگر فيڪٽريز ڪنٽرول ايڪٽ ١٩٥٠ع

* شوگر ڪين ايڪٽ ١٩٣٤ع

* جائيداد جي منتقلي ايڪٽ ١٨٨٢ع

* ليند روينيو ايڪٽ ١٩٦٧ع

* رجسٽريشن ايڪٽ ١٩٠٨ع

* دي امپلائيمينٽ آف چلڊرين ايڪٽ ١٩٩١ع

* دي باندڊ ليبر سسٽم ايسوسي ايشن ايڪٽ ١٩٩٢ع

* دي پنجاب ڪمپلسري ايجوڪيشن (لازمي تعليم) ايڪٽ ١٩٩٤ع

* سنڌ رائيٽس آف چلڊرين ٽو فري ايند ڪمپلسري ايجوڪيشن (مفت ۽لازمي تعليم ٻارن جو حق) ايڪٽ ٢٠١٣ع

* انڊس روز سسٽم اٿارٽي آرڊيننس

* سنڌ اريگيشن (آبپاشي) ايڪٽ ١٨٧٩ ع (١٩٧٦ ۾ ترميم)

* سنڌ اريگيشن (آبپاشي) آرڊيننس ١٩٨٤ع (١٩٩٩ع ۾ ترميم)

* سنڌ اريگيشن واٽر يوزرز ايسوسيئيشن آرڊيننس ١٩٨٢ع (١٩٨٤ ۾ ترميم)

* اينٽيڪيٽيز ايڪٽ ١٩٧٥ع

١٧١. پاڪستان ڪلائيميٽ چينج (ماحولياتي تبديلي) ايڪٽ ٢٠١٧ع :پاڪستان ماحولياتي تبديلي ايڪٽ سان پاڪستان ماحولياتي تبديلي ڪائونسل، پاڪستان ماحولياتي تبديلي اٿارٽي ۽ پاڪستان ماحولياتي تبديلي فنڊ قائم ٿيا. هن ايڪٽ جو مقصد آهي ته: "ماحولياتي تبديلي بابت عالمي ڪنوينشن جون پاڪستان تي لاڳو ٿيندڙ ذميواريون پوريون ڪرڻ ۽ ماحولياتي تبديلي جي اثرن کي منهن ڏيڻ". هن ايڪٽ تحت ماحولياتي تبديلي اٿارٽيءَ کي نظرداري جا اختيار ڏنا ويا

آهن. جڏهن تہ ماحولياتي تبديلي جي معاملن کي منهن ڏيڻ لاءِ قانون موجود آهن پر ان جون تمام گهٽ شاهديون آهن تہ انهن کي لاڳو ڪرڻ ۾ ڪاميابي ملي هجي.

١٧٢. پاڪستان انوائرنمينٽل پروٽيڪشن (ماحولياتي تحفظ) ايڪٽ ١٩٩٧ع:

پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايڪٽ ١٩٩٧ع اهو بنيادي قانون آهي جيڪو حڪومت کي ماحول جي تحفظ لاءِ قاعدا جوڙڻ جو اختيار ڏئي ٿو. (ايڪٽ ۾ ماحول جي وصف هن ريت بيان ڪئي وئي آهي تہ: (الف) هوا، پاڻي ۽ زمين (ب) فضا جا سمورا تهہ (ٻ) سڀ نامياتي ۽ غيرنامياتا مادا ۽ جاندار شيون (پ) ماحول ۽ ماحولياتي ناتا (ت) عمارتون، اڏاوتون، روڊ، نڪاڻا ۽ ڪم (ٿ) گڏيل حياتي کي متاثر ڪندڙ سموريون سماجي ۽ اقتصادي حالتون (ٽ) (الف کان ٽ تائين ذڪر ڪيل سمورين ذيلي شقن سان لاڳاپيل ڪو بہ عمل) اهو ايڪٽ تمام گهڻن معاملن تي لاڳو آهي ۽ سماجي معاشي رخن، زمين جي مالڪي، هوا، پاڻي، زمين جي مٽاڇري، آبي جيوت ۽ آواز جي گدلاڻ کان ويندي خطرناڪ گند نڪاڻي لڳائڻ جا معاملا بہ هن ۾ اچي وڃن ٿا. پاڪستان ماحولياتي تحفظ واري اداري جي قومي ماحولياتي مقدار واري مقرر معيار کان وڌيڪ صنعتي ڪچرو، گندگاهہ، هوائي ۽ آواز جي گدلاڻ پيدا ڪرڻ، اڇلائڻ تي هن ايڪٽ تحت پابندي آهي. ۽ ايڪٽ جي ڀڃڪڙي ڪندڙ لاءِ سزائون مقرر ڪيل آهن. پاڪستان ماحولياتي تحفظ آرڊيننس ١٩٨٣ع تحت قائم وفاقي ۽ صوبائي ماحولياتي تحفظ وارن ادارن (EPAS) جا اختيار وڌايا ويا آهن ۽ انهن کي ماحولياتي قانون جي ڀڃڪڙي ٿيڻ جي شڪايت ملڻ يا پاڻ هرتو ئي جاچ ڪرڻ جا ختيار مليل آهن.

١٧٣. هن ايڪٽ جي شق (١) ١٢ ۾ ماحولياتي جاچ جي ضرورت جو قاعدو جڙيل آهي. ان شق تحت: ڪا بہ اڏاوت يا ماحول کي تبديل ڪندڙ ڪو بہ منصوبو تيستائين شروع نٿو ڪري سگهجي جيستائين ابتدائي ماحولياتي چڪاس (IEE) يا ماحولياتي اثر جي جاچ (EIA) ڪئي وڃي ۽ لاڳاپيل وفاقي يا صوبائي EPA کان اجازت نہ ورتي وڃي. ايڪٽ جي شق (٦) ١٢ ۾ آهي تہ اها شق خاص قسم جي منصوبن تي لاڳوٿيندي. انهن قسمن (ڪيٽيگرين) جي وضاحت پاڪستان ماحولياتي تحفظ واري ايجنسي جي آءِ اِي اِي ۽ اِي آءِ اَي جي قاعدن جي جائزي ٢٠٠٠ع ۾ بيان ڪيل آهي.

١٧٤. دي پنجاب انوائرنمينٽل پروٽيڪشن ايڪٽ ١٩٩٧ع (٢٠١٢ ع ۾ ترميم ڪيل): هي ايڪٽ پنجاب جي ماحولياتي تحفظ واري اداري کي اختيار ڏئي ٿو تہ :

* ايڪٽ جي قانون، قاعدن ۽ ڪائونسل جي منظور ڪيل ضابطن کي ماحولياتي پاليسين موجب لاڳو ڪري ۽ انهن کي هلائي.

* ايڪٽ جي قانونن تي ماحولياتي تحفظ لاءِ حڪم جاري ڪري ۽ مئجسٽريٽن جي سربراهي ۾ قائم ماحولياتي ٽربيونلن وسيلي عمل ڪرائي، ٽربيونلن کي ايڪٽ جي ڀڃڪڙي تي ڏنڊ وجهڻ سميت وسيع اختيار حاصل آهن.

*ڪائونسل جي منظوري سان ماحولياتي مقدار جا معيار جوڙي نظرثاني ڪري ۽ اهي معيار قائم ڪرائي.

*هوا، پاڻي ۽زمين لاءِ ماحولياتي معيار مقرر ڪري

*رٿائن جون ڪيٽيگريون جوڙي، تہ ڪٿي ڪٿي IEE يا EIA جا قانون لاڳو ٿيندا.

* IEE يا EIA اختيار ڪرڻ لاءِ درخواستون جمع، غور ۽ منظور ڪرڻ جو طريقو طئي ڪرڻ لاءِ هدايتون جوڙي.

* IEE يا EIA جو جائزو وٺڻ تہ اهي ايڪٽ جي گهرجن تي پورو لهن ٿا؟

* IEE يا EIA رپورٽن جي جائزي وقت عوام جي شموليت يقيني بڻائي وڃي.

١٧٥. پنجاب جهنگلي جيوت (حفاظت، تحفظ، بچاءُ ۽ انتظام) ايڪٽ ١٩٧٤ع (پي بي ايڪٽII ١٩٧٤): هي قانون صوبي جي جهنگلي جيوت کاتي کي سڌي ريت ۽ ٻين قدرتي وسيلن کي اٽسڌي ريت بچائڻ لاءِ جوڙيو ويو. هي قانون جهنگلي جيوت جي بچاءُ لاءِ جوڙيو ويو. هي قانون جهنگلي جيوت کي بچاءُ لاءِ ٻن قسمن ۾ ورهائي ٿو. هڪڙا اهي جانور جن جو شڪار پرمٽ (اجازت) ناهي يا خاص لائسنس سان ڪري سگهجي ٿو، ٻيا اهي محفوظ بٽايل جانور جن کي ڪنهن به صورتحال ۾ نه ٿو ماري سگهجي. هي ايڪٽ جانورن جي شڪار، انهن جا سڳ يا منڊيون ۽ گوشت کڻڻ تي پابنديون لڳائي ٿو. جهنگلي جيوت جي محفوظ ڪيل عائقن کي ڪيٽيگرين، مثال طور: نيشنل پارڪ، جهنگلي جيوت جي محفُوظ قرار ڏنل علائقي يا شڪار گاهه ۾ ۾ ورهائي ٿو. اهو ضروي آهي ته، ڪا به رٿا هن ايڪٽ تحت ئي جوڙي وڃي. خاص طور تي، هن قانون تحت، محفوظ قرار ڏنل علائقن ۾ ڪي به سرگرميون نه ٿي سگهنديون.

١٧٦. پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايجنسي IEE ۽ EIA قاعدن تي نظرثاني ٢٠٠٠ع: هن قانون کي قاعده (The Regulations) به چون ٿا، پاڪستان اي پي اي، ايڪٽ تحت مليل اختيارن تحت جوڙيو ويو ته جيئن IEE ۽ EIA تيار ڪرڻ، جمع ڪرائڻ ۽ جائزو وٺڻ لاءِ ضروري تفصيلي هدايتون فراهم ڪري سگهجن. انهن قاعدن جو مک مقصد IEE ۽ EIA لاءِ منصوبن جون ڪيٽيگريون جوڙڻ آهي. رٿائن کي انهن جي ماحول تي پوندڙ اثرن جي بنياد تي ورهايو ويندو آهي. شيڊيول ١ ۾ شامل رٿائن کي ماحول لاءِ گهٽ نقصان ڪار سمجهيو ويندڙ آهي. (جنهن ۾ هڪ ڪروڙ يا ١٠ ملين رپين يا ٨٦ هزار، ٥٠٠ ڊالر) تائين زرعي منصوبا، پولٽري، لائيو اسٽاڪ ۽ مڇي فارم اچي وڃن ٿا) شيڊول ٢ ۾ شامل منصوبن سان ماحول تي تمام گهرا اثر پون ٿا. (مثال طور: ماحولياتي طور حساس علائقن جا سڀ منصوبا) شيڊول هڪ لاءِ IEE جي ضرورت پوي ٿي. بشرطيڪ اهي ماحولياتي طور حساس علائقن کان ٻاهر هجن. شيڊول ٻه جي منصوبن لاءِ EIA ضروري آهي. هن رٿا تحت ننڍين سرگرمين لاءِ IEE يا EIA جي ضرورت نه آهي. چاڪاڻ ته اهي شيڊول هڪ يا ٻه جي زمري ۾ نه ٿا اچن. خاص طور تي مال ۽ مرغي پالڻ کي عورتن لاءِ مخصوص ڪيو وڃي ۽ اهي گهرن جي ويجهو هجن ۽ انهن لاءِ فارم وغيره ٺاهڻ جي به ضرورت نه آهي.

١٧٧. قومي ماحولياتي مقدار جا معيار (NEQS): هي قومي معيار PEPA ١٩٩٧ع تحت قائم ڪيا ويا، جنهن جا هيٺيان مقصد آهن:

* صنعتي وسلين مان خارج ٿيندڙ گيسن جي وڌ ۾ وڌ مقدار ۾ خارج ڪرڻ جي حد

* شهري صنعتي گدلي پاڻي جي مٺي پاڻي، گٽرن جي پاڻي کي صاف ڪرڻ ۽ سمنڊ ۾ ڇڏڻ جي وڌ ۾ وڌ حد مقرر ڪرڻ (ٽنهي لاءِ ڌار ڌار ڪيٽيگريون)

* موٽر گاڏين جي گدلاڻ (دونهون) ڇڏڻ جي وڌ ۾ وڌ حد

* هوا جي مقدار جا معيار

* پيئڻ جي پاڻيءَ جا معيار

* گوڙ جا معيار

سنڌ ۽ پنجاب ۾ ڪيترائي آبادگار پنهنجي فصلن جون پاڙون ۽ ٽڏا ۽ پن گاهه ساڙيندا آهن. اهو عمل NEQS جي مداخلت جو آهي ۽ ان تي ڏنڊ لڳائي سگهجن ٿا. تجويز ڪيل ماحول دوست زراعت ۾ فصلن جي باقيات کي زمين ۾ ملائي ان مان نامياتي پاڻ جي تياري جي وڪالت ڪئي وئي آهي.

١٧٨. لينڊ ايڪيوزيشن ايڪٽ ١٨٩٤ع: وقت بوقت ترميم ڪيل هي ايڪٽ (LAA) ملڪ ۾ زمين جي ملڪيت ۽ معاوضي لاءِ اڻ اعلانيل پاليسي طور ڪم ڪري رهيو آهي. هن قانون کي ئي زمين ۽ ٻي جائيداد جي ملڪيت تي

ترقياتي منصوبن لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي. هن قانون ۾ ۵۵ شقون آهن، جن ۾ نوٽيفڪيشن ۽ سروي، ملڪيت، معاوضو، ورچ ۽ تڪرارن جو حل، ڏنڊ ۽ استثنا سميت سموريون شيون شامل آهن. هن رٿا ۾ ماڻهن کي لڏائڻ ۽ ٻيهر آباد ڪرڻ وارو عمل شامل نہ آهي. ان لاءِ قبضي يا معاوضي (تڪرار جي نبيري) جي ضرورت نہ پوندي. هن رٿا ۾ بي زمين ماڻهو ۽ آبادگار/ هاري شامل ڪيا ويندا. ان لاءِ انهن جي فلاح ۽ هارپي جي انتظامن جي جاڻ حاصل ڪئي وئي آهي، تہ جيئن اهي روايتي طور پوکجندڙ ٻنيءَ کان محروم نہ ٿين. (قانوني چاره جوئي قدمن جي، هن باب ۾ اڳتي ۽ باب ۷ ۾ وضاحت ڪئي وئي آهي)

۱۷۹. اينٽيڪٽيز (نوادرات) ايڪٽ ۱۹۷۵ع: اينٽڪٽيز ايڪٽ ۱۹۷۵ع پاڪستان جي ثقافتي وسيلن جو تحفظ يقيني بڻائي ٿو. هي ايڪٽ نوادرات کي تباهي، چوري، غفلت، غيرقانوين کوٽائي، واپار ۽ ايڪسپورٽ کان بچائڻ لاءِ جوڙيو ويو آهي. ايڪٽ ۾ نوادرات جي وضاحت انساني سرگرمين جي قديم پيداواري، تاريخي هنڌ يا بشري يا ثقافتي دلچسپي جا ماڳ ۽ قومي يادگار طور ڪئي وئي آهي. هي قانون حفاظت ۾ ورتل ڪنهن بہ ماڳ جي ويجهو نئين اڏاوت ڪرڻ کان روڪي ٿو، ۽ پاڪستان جي حڪومت کي اختيار ڏئي ٿو تہ اها آرڪيالوجيڪل اهميت جون شيون رکندڙ ڪنهن بہ هنڌ تي کوٽائي ڪرڻ کان روڪي. هن قانون تحت هن رٿا جا باني ان ڳالهہ جا پابند آهن تہ:

۴

قانوني ڍانچا ۽ لاڳو ٿيڻ لائق حفاظتي پاليسيون

۴,۱ پاڪستان ۾ ماحولياتي ۽ سماجي قانون سازي

۱۷۰، پاڪستان جي قانون جي ڪتابن ۾ ماحولياتي ۽ سماجي اثرن تي ضابطي لاءِ ڪيترائي قانون موجود آهن، تنهن هوندي بہ ماحوليات تي ايڪٽ آف پارليامينٽ جي صورت ۾ جامع قانون جوڙڻ نئين صورتحال آهي. ماحول ۽ سماجي معاملن تي موجود اڪثر قانون ڪيتري ئي وقت کان لاڳو آهن ۽ رڳو ڪتابن ۾ ئي موجود آهن. لاڳاپيل قانونن جي فهرست هيٺ پيش ڪجي ٿي، سڀ کان اهم لاڳاپيل قانونن جي وضاحت فهرست کانپوءِ ڏنل آهي. هن فهرست ۾ هي قانون شامل آهن.

. پاڪستان ماحولياتي تبديلي ايڪٽ ۲۰۱۷ع

پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايڪٽ (EPA) ۱۹۹۷ع

پنجاب ماحولياتي تحفظ ايڪٽ ۱۹۹۷ع ، ۲۰۱۲ع ۾ ترميم

سنڌ ماحولياتي تحفظ ايڪٽ ۲۰۱۴ع

پنجاب ٻيلا (فاريسٽ) ايڪٽ ۱۹۹۹ع

سنڌ ٻيلا (فاريسٽ) ايڪٽ ۲۰۱۲ع

زرعي دوائن جو آرڊيننس ۱۹۷۱ع (۱۹۷۱ع جو II)

زرعي دوائن بابت قاعدا ۱۹۷۳ع

پاڪستان ماحولياتي تحفظ جو آرڊيننس ۱۹۸۳ع

پنجاب جهنگلي جيوت (حفاظت، تحفظ، بچاءُ ۽ انتظام ايڪٽ ١٩٧٤ع (پي بي ايڪٽ II ١٩٧٤ع)

سنڌ جهنگلي جيوت ۽ حفاظتي علائقا ايڪٽ ٢٠١٠ع

پنجاب سوائل ريڪليميشن ايڪٽ ١٩٥٢ع

دي لينڊ اڪيوزيشن ايڪٽ ١٩٨٤ع

پنجاب ٻج (ترميمي) ايڪٽ ٢٠١٤ع (تجويز ڪيل)

پنجاب ٻج ۽ ميويدار ٻوٽا آرڊيننس ١٩٦٥ع

سيڊ ايڪٽ ١٩٧٦ (۽ ان سان لاڳاپيل انوائرنمينٽل سيمپلز رولز ٢٠٠١ع)

آن فارم واٽر مينيجمينٽ اينڊ واٽر يوزرز ايسوسي ايشن آرڊيننس ١٩٨١ع (۽ لاڳاپيل واٽر يوزرز ايسوسيئيشنز رولز)

پنجاب زرعي ترقياتي ۽ سپلائيز ڪارپوريشن ايڪٽ ١٩٧٣ع

پنجاب ايگريڪلچرل ڊولپمينٽ فنانس ڪارپوريشن (بقايائن جي اوڳاڙي) ايڪٽ ١٩٥٨ع

پنجاب ايگريڪلچرل پيسٽس آرڊيننس ١٩٥٩ع

پنجاب فرٽيلائيزرز (ڪنٽرول) آرڊر ١٩٧٣ع

پنجاب سيڊ ڪارپوريشن ايڪٽ ١٩٧٦ع

پلانٽ بريڊرز رائيٽس ايڪٽ ٢٠١٦ع

پنجاب پبلڪ پرائيويٽ پارٽنرشپ ايڪٽ ٢٠١٤ع

پنجاب ڪاٽن ڪنٽرول آرڊيننس ١٩٦٦ع

دي پنجاب ڪاٽن ڪنٽرول رولز ١٩٦٦ع

پنجاب ساريون (پوڪائي تي پابندي) آرڊيننس ١٩٥٩ع

پنجاب ريشم جا ڪيڙا (قانون ۽ ڪنٽرول) آرڊيننس ١٩٧٢ع

اولهه پاڪستان ڪاٽن ڪنٽرول (في لاڳو ڪرڻ)آرڊننسن ١٩٦٦ع

پنجاب شگر (لائسنسنگ ڪنٽرول) آرڊر ١٩٧٢ع

دي ڪاٽن اسٽينڊرڊائيزيشن آرڊيننس ٢٠٠٢ع

دي شوگر فيڪٽريز ڪنٽرول ايڪٽ ١٩٥٠ع

شوگر ڪين ايڪٽ ١٩٣٤ع

جائيداد جي منتقلي ايڪٽ ١٨٨٢ع

لينڊ روينيو ايڪٽ ١٩٦٧ع

رجسٽريشن ايڪٽ ١٩٠٨ع

دي امپلائيمينٽ آف چلڊرين ايڪٽ ١٩٩٩١ع

دي بانڊڊ ليبر سسٽم ايسوسي ايشن ايڪٽ ١٩٩٢ع

دي پنجاب ڪمپلسري ايجوڪيشن (لازمي تعليم) ايڪٽ ١٩٩٤ع

سنڌ رائيٽس آف چلڊرين ٽو فري اينڊ ڪمپلسري ايجوڪيشن (مفت ۽لازمي تعليم ٻارن جو حق) ايڪٽ ٢٠١٣ع

انڊس رور سسٽم اٿارٽي آرڊيننس

سنڌ اريگيشن (آبپاشي) ايڪٽ ١٨٤٩ ع (١٩٧٦ ۾ ترميم)

سنڌ اريگيشن (آبپاشي آرڊيننس ١٩٨٤ع (١٩٩٩ع ۾ ترميم)

سنڌريگيشن واٽر يوزرز ايسوسيئيشن آرڊيننس ١٩٨٢ع (١٩٨٤ ۾ ترميم)

اينٽيڪيٽيز ايڪٽ ١٩٧٥ع

١٧١. پاڪستان ڪلائيميٽ چينج (ماحولياتي تبديلي) ايڪٽ ٢٠١٧ع :

پاڪستان ماحولياتي تبديلي ايڪٽ سان پاڪستان ماحويلاتي تبديلي ڪائونسل، پاڪستان ماحولياتي تبديلي اٿاي ۽ پاڪستان ماحولياتي تبديلي فنڊ قائم ٿيا. هن ايڪٽ جو مقصد آهي ته: "ماحولاتي تبديلي بابت عالمي ڪنوينشن جون پاڪستان تي لاڳوٿيندڙ ذميواريون پوريون ڪرڻ ۽ ماحولياتي تبديلي جي اثرن کي منهن ڏيڻ". هن ايڪٽ تحت ماحولياتي تبديلي اٿاريءَ کي نظرداري جا اختيار نا ويا آهن. جڏهن ته ماحويلاتي تبديلي جيمعاملن کي منهن ڏيڻ لاءِ قانون موجود آهن پر ان جون تمام گهٽ شاهديون آهن ته انهن کي لاڳوڪرڻ ۾ ڪاميابي ملي هجي.

١٧٢. پاڪستان انوائرنمينٽل پروٽيڪشن (ماحولياتي تحفظ) ايڪٽ ١٩٩٧ع:

پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايڪٽ ١٩٩٩٧ع اهو بنيادي قانون آهي جيڪو حڪومت کي ماحول جي تحفظ لاءِ قاعدا جوڙڻ جو اختيار ڏي ٿو. (ايڪٽ ۾ ماحول جي وصف هن ريت بيان ڪئي وئي آهي ته: (الف) هوا، پاڻي ۽ زمين (ب) فضا جا سمور اتهه (ٻ) سڀ نامياتي ۽ غيرنامياتا مادا ۽ جاندار شيون (پ) ماحول ۽ ماحولياتي ناتا (ت) عمارتون، اڏاوتون، روڊ، نڪاڻا ۽ ڪم (ٽ) گڏيل حياتي کي متاثر ڪندڙ سموريون سماجي ۽ اقتصادي حالتون(ٿ) (الف کان ٽ تائين ذڪر ڪيل سمورين ذيلي شقن سان لاڳاپيل ڪو بہ عمل) اهو ايڪٽ تمام گهڻن معاملن تي لاڳو آهي ۽ سماجي معاشي رخن، زمين، جي مالڪي، هوا، پاڻي، زمين جي مٽاڻي، آبي جيوت ۽ آواز جي گدلاڻ کان ويندي خطرناڪهگند نڪاڻي لڳائڻ جا معاملا بہ هن ۾ اچي وڃن ٿا. پاڪستان ماحولياتي تحفظ واري اداري جي قومي ماحولڀياتي مقدار واري مقرر معيار کان وڌيڪ صنعتي ڪچرو، گندگاهه، هوائي ۽ آواز جي گدلاڻ پيدا ڪرڻ. اڇلائڻ تي هن ايڪٽ تحت پابندي آهي. ۽ ايڪٽ جي ڀڃڪڙي ڪندڙ لاءِ سزائوم ،مقرر ڪيل آهن. پاڪستان ماحويلاتي تحفظ آرڊيننس ١٩٨٣ع تحت قائم وفاقي ۽ صوبائي ماحولياتي تحڦظ وارن ادارن (EPAS) جا اختيار وڌايا ويا آهن ۽ انهن کي ماحويلاتي قانون جي ڀڃڪڙي ٿيڻ جي شڪايت ملڻ يا پاڻ هرتو تي جاچ ڪرڻ جا ختيار مليل آهن.

١٧٣. هن ايڪٽ جي شق (١) ١٢ ۾ ماحولياتي جاچ جي ضرورت جو قاعدو جڙيل آهي. ان شق تحت: ڪا بہ اڏاوتي يا ماحول کي تبديل ڪندڙ ڪو بہ منصوبو تيستائين شروع نٿو ڪري سگهجي جيستائين ابتدائي ماحولياتي چڪاس (IEE) يا ماحويلاتي اثر جي جاچ (EIA) ڪئي وڃي ۽ لاڳاپيل وفاقي يا صوبائي EPA کان اجازت نہ ورتي وڃي. ايڪٽ

جي شق (٦(١٢ ۾ آهي تہ اها شق خاص قسم جي منصوبن تي لاڳوٿيندي. انهن قسمن (ڪيٽيگرين) جي وضاحت پاڪستان ماحولياتي تحفظ واري ايجنسي جي آءِ اِي اِي ۽ اِي آءِ اَي جي قاعدن جي جائزي ٢٠٠٠ع ۾ بيان ڪيل آهي.

١٧٤. دي پنجاب انوائرنمينٽل پروٽيڪشن ايڪٽ ١٩٩٧ع (٢٠١٢ ع ۾ ترميمڪيل): هي ايڪٽ پنجاب جي ماحولياتي تحفظ واري اداري کي اختيار ڏئي ٿو تہ :

. ايڪٽ جي قانون، قاعدن ۽ ڪائونسل جي منظور ڪيل ضابطن کي ماحولياتي پاليسين موجب لاڳو ڪري ۽ انهن کي هلائي.

. ايڪٽ جي قانونن تي ماحولياتي تحفظ لاءِ حڪم جاري ڪري ۽ مئجسٽيٽن جي سربراهي ۾ قائم ماحولياتي ٽربيونلن وسيلي عمل ڪرائي، ٽربيونلن کي ايڪٽ جي پيچڪڙي تي ڏنڊ وجهڻ سميت وسعي اختيار حاصل آهن.

ڪائونسل جي منظوري سان ماحولياتي مقدار جا معيار جوڙي نظرثاني ڪري ۽ اهي معيار قائم ڪرائي.

هوا، پاڻي ۽زمين لاءِ ماحولياتي معيار مقرر ڪري

رٿائن جون ڪيٽيگريون جوڙي، جتي IEE يا EIA جا قانون لاڳو ٿيندا.

IEE يا EIA اختيار ڪرڻ لاءِ درخواستون جمع، غور ۽ منظور ڪرڻ جو طريقو طئي ڪرڻ لاءِ هدايتون جوڙيئ

IEE يا EIA جو جائزو وٺڻ تہ اهي ايڪٽ جي گهرجن تي پورو لهن ٿا؟

IEE يا EIA رپورٽن جي جائزي وقت عوام جي شموليت يقيني بڻائي وڃي.

١٧٥. پنجاب جهنگلي جيوت (حفاظت، تحڦظ، بچاءُ ۽ انتظام) ايڪٽ ١٩٧٤ع (پي بي ايڪٽ II١٩٧٤): هي قانون صوبي جي جهنگلي جيوت کاتي کي سڌي ريت ۽ ٻين قدرتي وسيلن کي اٿسڌي ريت بچائڻ لاءِ جوڙيو ويو. هي قانون جهنگلي جيوت کيبچاءُ لاءِ جوڙيو ويو. هي قانون جهنگللي جيوت کي بچاءُ لاءِ ٻنقسمن ۾ ورهائي ٿو. هڪڙا اهي جانور جن جو شڪار پرمٽ (اجازت) ناهي يا خاص لائسنس سان ڪري سگهجي ٿو، ٻيا اهي محفوظ بڻايل جانور جن کي ڪنهن بہ صورتحال ۾ نہ ٿو ماري سگهجي. هي ايڪٽ جانورن جي سڪاري، انهن جا سڳ يا منڊيون ۽ گوشت کڻڻ تي پابنديون لڳائي ٿو. جهنگلي جيوت جي محفوظ ڪيل عائقن کي ڪيٽيگرين ۾ ورهائي مثال طور نيشنل پارڪ جهنگلي جيوت جو محفُوظ ڪيل علائقي يا شڪار گاهہ ۾ اهو ضروي اهي تہ ڪا بہ رٿا هن ايڪٽ تحت تي جڙي خاص طور ي هن قانون تحت محفوظ قرار ڏنل علائقن ۾ ڪي بہ سرگرميون نٿي سگهنديون.

١٧٦. پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايجنسي IEE ۽ EIA قاعدن تي نظرثاني ٢٠٠٠ع:

هي قانون (جنهن کي قاعده (The Regulations) بہ چون ٿا، پاڪستان اي پي اي، ايڪٽ تحت مليل اختيارن تحت جوڙيو تہ جيئن IEE ۽ EIA تيار ڪرڻ، جمع ڪرائڻ ۽ جائزو وٺڻ لاءِ ضروري تفصيل فراهم ڪري سگهجن. انهن قاعدن جو مک مقصد IEE ۽ EIA لاءِ منصوبن جون ڪيٽيگريون جوڙڻ آهي. رٿائن کي انهن جي ماحول تي پوندڙ اثرن جي بنياد تي ورهايو ويندو آهي. شيڊيول ١ ۾ شامل رٿائن کي ماحول لاءِ گهٽ نقصان ڪار سمجهيو ويندڙ آهي. جنهن ۾ هڪ ڪروڙ رپين (١٠ ملين ٨٦ هزار، ٥٠٠ ڊالر) تائين زرعي منصوبا، پولٽري لائيو اسٽاڪ ۽ مڇي فارم اچي وڃن ٿا) شيڊول ٢ ۾ شامل منصوبن سان ماحول تي تمام گهرا اثر پون ٿا. (مثال طور: ماحوليلاتي طور حساس علائقن جا سڀ منصوبا(شيڊول هڪ لاءِ IEE جي ضرورت پوي ٿي. بشرطهڪ اهي ماحولياتي طور حساس علائقن کان ٻهر هجن. شيڊول بہ جي منصوبن لاءِ EIA ضروري آهي. هن رٿا تحت ننڍين سرگرمين لاءِ IEE يا EIA جي ضرورت نہ

آهي. چاڪاڻ تہ اهي شيڊول هڪ يا ٻہ ۾ شامل نہ آهن. خاص طور تي مال ۽ مرغي پاڻ کي عورتن لاءِ مخصوص ڪيو وڃي ۽ اهي گهڙن جي ويجهو هجن ۽ انهن لاءِ فارم وغيره ناهڻ جي ٻہ ضرورت نہ آهي.

١٧٧. قومي ماحولياتي مقدار جا معيار (NEQS):

هي قومي معيار PEPA ١٩٩٧ع تحت قائم ڪيا ويا، جنهن جا هيٺيان مقصد آهن:

صنعتي وسلين مان خارج ٿيندڙ گيسن جي وڌ ۾ وڌ مقدار ۾ ڇڏڻ جي حد

شهري صنعتي گدلي پاڻي جي مني پاڻي، گٽرن جي پاڻي کي صاف ڪرڻ ۽ سمنڊ ۾ ڇڏڻ ۾ وڌ ۾ وڌ حد (تنهن لاءِ ڌار ڌار ڪيٽيگريون)

موٽر گاڏين جي گدلاڻ ڇڏڻ جي وڌ ۾ وڌ حد

هوا جي مقدار جا معيار

پيئڻ جي پاڻي جا معيار

گوڙ جا معيار

سنڌ ۽ پنجاب ۾ ڪيترائي آگاهگار پنهنجي فصلن جا ٽڙي تڏا ۽ پن گاهہ ساڙيندا آهن. اهو عمل NEQS جي مداخلت جو آهي ۽ ان جو نتيجو ڏنڊ لڳڻ جي صورت ۾ نڪري ٿو. تحرير ڪيل ماحول دوست زراعت ۾ فصلن جي باقيات کي زمين ۾ ملائي ان مان نامياتي ڀاڻ جي تياري جي وڪالت ڪئي وئي آهي.

١٧٨. لينڊ ايڪيوزيشن ايڪٽ ١٨٩٤ع:

وقت بوقت ترميم ڪيل هي اڪٽ (LFA) ملڪ ۾ زمين جي ملڪيت ۽ معاضي لاءِ اڻ اعلانيل پاليسي طور ڪم ڪري رهيو آهي. هن قانون کي ئي زمين ۽ ٻي جائيداد جي ملڪيت تي ترقياتي منصوبن لاءِ استعمال ڪيو ويندو آهي. هن قانون ۾ ٥٥ شقون آهن، جن ۾ نوٽيفڪيشن ۽ سروي، ملڪيت، معاوضو، ورڇ ۽ تڪرارن جو حل، ڏنڊ ۽ استثنا سموريون شيون شامل آهن. هن رٿا ۾ مانحن کي لڏائڻ ۽ ٻيهر آباد ڪرڻ وارو عمل شامل نہ آهي. جيئن تہ هتي اهي حالات پيدا ٿي سگهن ٿا جنهن ۾ پاڪستان پي ايم ڊي نون ڇهن زرعي اسٽيشن کي لڳائڻ جي لاءِ زمين حاصل ڪن ۽ ڪجهہ اين ٽي جي نگراني جا حصا ٻہ هوندا. اهو مقصد ايل اي اي ۾ مقرر ڪيل قاعدن جي پيروي ڪندو ڪنهن ٻہ زمين جي خريدي تي پڻ هرجاڻو لاڳو هوندو پر اهو عمل ايف اي جي طرفان گهربل مشاورت جي عمل سان مڪمل ڪيو ويندو جتي هارين جي ذاتي طور زمين هوندي. هن رٿا ۾ ٻي زمين ماڻهن ۽ آبادگار/ هاري شامل ڪيا ويندا. ان لاءِ انهن جي فلاح ۽ هارپي جي انتظامن جي خبر آهي تہ جيئن روايتي طور پوڪجندڙ هاري ٻي ڪان محرومي ڪان بچي سگهجي. (مڪمل قانوني چاره جوئي قدمن جي هن باب ۾ اڳتي ۽ باب ٧ ۾ وضاحت ڪئي وئي آهي)

١٧٩. اينٽيڪٽيز (نوادرات) ، اڪٽ ١٩٧٥ع: اينٽڪٽيز ايڪٽ ١٩٧٥ع پاڪستان جي ثقافتي وسيلن جو تحفظ يقيني بڻائي ٿو. هي ايڪٽ نوادرات کي تباهي، چوري، غفلت، غيرقانوني کوٽائي، واپار ۽ ايڪسپورٽ ڪان بچائڻ لاءِ جوڙيو ويو آهي. ايڪٽ ۾ نوادرات جي وضاحت انساني سرگرمين جي قديم پيداواري، تاريخي هنڌ يا شري يا ثقافتي دلچسپي جا ماڳ ۽ قومي يادگار طور ڪئي وئي آهي. هي قانون حفاظت ۾ ورتل ڪنهن ٻہ ماڳ جي ويجهو نئين اڏاوت ڪرڻ ڪان روڪي ۽ پاڪستان جي حڪومت کي اختيار ڏئي ٿو تہ اها آرڪيالوجيڪل اهميت جون شيون رکندڙ ڪنهن ٻہ هنڌ تي کوٽائي ڪرڻ ڪان روڪي. هن قانون تحت هن رٿا جا باني ان ڳالهہ جا پابند آهن تہ:

---

* اهو يقيني بڻائڻ تہ محفوظ اينٽيڪٽيز ۾ ڪا بہ سرگرمي نہ ٿيندي.

* جيڪڏهن رٿا جي ڪم دوران ڪا آرڪيالاجيڪل شيءَ دريافت ٿي تہ ان کي محفوظ بڻائي پاڪستان جي حڪومت جي آرڪيالاجي ڪاتي کي آگاهہ ڪيو ويندو تہ جيئن هو وڌيڪ قديم ڪٽي سگهن.

هي قانون ڪم دوران ان وقت لاڳو ٿيندو جڏهن اتفاق سان آرڪيالاجيڪل/ثقافتي شيون موجود هجڻ جو پتو پوندو.

١٨٠. ٻارن جو پورهيو ايڪٽ ١٩٩١ع: پاڪستان جي آئين جي شق ١١(٣) تحت ١۴ سالن کان گهٽ ڄمار جي ٻارن جي ڪنهن بہ ڪارخاني، کاڻ يا ڪنهن ٻي خطرناڪ جاءِ تي ڪم ڪرڻ تي پابندي آهي. ان شق تحت امپلائمينٽ آف چائلڊ ايڪٽ (ECA) ١٩٩١ع ملڪ ۾ ٻارن جي پورهئي جي اجازت نہ ٿو ڏئي. هن قانون تحت عمر جا ١۴ سال پورا نہ ڪندڙ چوڪرو/چوڪري کي ٻار سمجهيو ويندو. ايڪٽ چوي ٿو تہ ڪنهن بہ ٻار کي ايڪٽ جي پابندي لڳايل ڏنڌي مثالطور: ٽرانسپورٽ واري شعبي، ريلويز، عمارتي اڏاوتي ڪم ۽ بندرگاهن تي ملازم نہ رکيو ويندو. يا ڪيس ڪم اجازت نہ هوندي. يا وري هو هن ايڪٽ ۾ ڄاڻايل ورڪشاپ ۾ ئي ڪم ڪري سگهندو. هن قانون ۾ ڄاڻايل ڪمن ۾ غاليچا سازي، ٻيڙي ٻڌڻ، سيمينٽ سازي، ٽيڪسٽائل، اڏاوتي ڪم ۽ ٻيا ڪم شامل آهن. هن رٿا جي مقصدن تحت، ان ۾ حصو وٺندڙ آبادگار ۽ ڪنهن بہ ٽين ڌر جو ماڻهو (مثال طور اين جي اوز يا رورل سپورٽ پروگرام وغيره) ECA تحت رٿا جي هنڌن تي ٻارن کي پورهيو نہ ڪرائڻ جو پابند هوندو.

١٨١. پاڪستان پينل ڪوڊ ١٨٦٠ع: هي قانون ڪنهن فرد يا اداري جي ڄاڻي واڻي ڪيل يا حادثاتي طور ٿيل غلطي جي نتيجي ۾ سرڪاري يا نجي ملڪيت يا انساني زندگين تي اثر ڇڏيندڙ ڏوهن کي منهن ڏين ٿا. گوڙ ۽ نقصانڪار مادن جي پاڻي ۾ ڇوڙ اورا معاملا بہ هن قانون جي تحت اڪلايا ويندا آهن. هن قانون جا اڪثر ماحولياتي اثرن وارا معاملا پاڪستان ماحولياتي تحفظ ايڪٽ (PEPA) ١٩٩٧ع ۾ شامل ڪيا ويا آهن.

۴,٢- لاڳاپيل عالمي ڪنوينشن ۽ معاهدا

١٨٢. پاڪستان ڪيترن ئي گهڻ رخي ماحولياتي معاهدن (MEAs)تي صحيحون ڪري چڪو آهي. جن مان ڪجهہ هيٺ ڏجن ٿا.

* بيسل ڪنوينشن

*ڪنوينشن آن بائيولاجيڪل ڊاءِ ورسٽي (CBD)

*ڪنوينشن آن ويٽلينڊز(رامسر)ڊ

* ڪنوينشن آن انٽرنيشنل ٽريڊ ان انڊينجرڊ اسپيسيز(CITES)

*يو اين فريم ورڪ ڪنوينشن آن ڪلائمينٽ چينج(UNFCCC)

* ڪيوٽو پروٽوڪول

* مونٽريال پروٽوڪول

* اين اين ڪنوينشن تو ڪمبيٽ ڊزرٽيفڪيشن

*ڪنوينشن فار دي پريوينشن آف پاليوشن فرام شپس (MARPOL)

* يو اين ڪنوينشن آف سِيز (LOS)

*اسٽاڪ هوم ڪنوينشن آن پرسسٽنٽ آرگينڪ پاليوٽنٽس (POPs)

* ڪارٽجينا پروٽوڪول آن بائيو سيفٽي

اهي معاهده مختلف ناهن جا مقصد ماڻڻ لاءِ ميمبر ملڪن تي ڪيترائي شرط ۽ پابنديون لاڳو ڪن ٿا. پاڪستان ۾ انهن معاهدن تي عمل جو طريقو ڪمزورآهي ۽ ادارن جو تہ وجود ئي نہ آهي.

(ب) پاڪستان بيسل ڪنوينشن (١٩٩۴ع کان صحيح ڪيل آهي) بائيوڊائيورسٽي ڪنوينشن جو حصو ۽ جانورن جي صحت بابت عالمي تنظيم (OIE) ڪوڊيڪس ايليمينٽريس ڪميشن، ايشيا اينڊ پيسفڪ پلانٽ پروٽيڪشن ڪميشن (APPPC) ۽ اينيمل پروڊڪشن اينڊ هيلٿ ڪميشن فار ايشيا اينڊ پيسفڪ جو ميمبر آهي. هن ايگريمينٽ سان ايپليڪيشن آف سينيٽري ۽ فائٽوسينٽري ميزرز (SPS)ايگري مينٽ تي بہ صحيح ڪئي ۽ منظوري ڏني آهي. جيڪو خوراڪ جي حفاظت (مثال طور: جيوڙن، زرعي دوائن جي ملاوٽ، جاچ پڙتال ۽ نظرداري ۽ تابڪاري ڪلان بچاءُ) جانورن ۽ ٻوٽن جي صحت (مثال طور: ٻاهران گهرايل دوائن ۽ آيل بيمارين) بابت آهي.

(ٻ) پاڪستان ويٽلينڊ ڪنوينشن:(رامسر ڪنوينشن) جوبہ حصو آهي، جيڪو ٢٠١٠ع ۾ آيو. هتي عالمي سطح جا ١٩ ويٽلينڊ ماڳ آهن، جيڪي ١٣ لک ۴٣ هزار ٦٢٧ هيڪٽر اراضي تي پکڙيل آهن.

١٨٧. پاڪستان ۾ سماجي حفاظتي قدمن بابت عالمي ڪنوينشن ۽ معاهدا: پاڪستان پورهئي جي عالمي تنظيم (ILO) جو ١٩٦۴ع کان ميمبر آهي. هن ملڪ آءِ ايل او جي سمورن اٺن اهم ڪنوينشن ۽ انديجينس اينڊ ٽرائيبل پيپلز ڪنوينشن سميت آءِ ايل او جي ڪل ٣٦ ڪنوينشن جي منظوري ڏني آهي.

ٽيبل ١٥: پاڪستان ۾ سماجي حفاظتي قدمن بابت عالمي ڪنوينشن ۽ معاهدا.

نمبر	ڪنوينشن جو نالو	صحيح جي تاريخ	منظوري جي تاريخ
١	شهري ۽ سياسي حقن بابت عالمي ڪنوينشن	٢٠٠٨ع	٢٠١٠ع
٢	جبري پورهئي جي خاتمي وارو ڪنوينشن ١٩٥٧ع	١٩٦٠ع	لاڳو آهي(تاريخ جي خبر نہ آهي)
٣	گهٽ ۾ گهٽ عمر ڪنوينشن ١٩٧٣ع (نمبر ١٣٨)	٢٠٠٦ع	لاڳو آهي(تاريخ جي خبر نہ آهي)
۴	ٻارن جي پورهئي جون سڀ کان خراب شڪليون ١٩٩٩ع (نمبر ١٨٩)	٢٠٠١ع	لاڳو آهي(تاريخ جي خبر نہ آهي)
۵	معذور ماڻهن جي حقن جو ڪنوينشن	٢٠٠٨ع	٢٠١١ع

٦	(معذور ماڻهن جي هنري بحالي ۽ روزگار ڪنوينشن ١٩٨٣ع	١٩٩٤ع	لاڳو آهي(تاريخ جي خبر نہ آهي)
٧	سيني ماڻهن کي جبري گمشدگين کان بچائڻ جو عالمي ڪنوينشن	اجا صحيح ناهي ڪئي.	اجا منظوري ناهي ڏني
٨	سيني پناهگير پورهيتن ۽ سندن ڪٽنبن جي حقن جي حفاظت جو عالمي ڪنوينشن	٢٠٠٨ع	٢٠١٠ع
٩	سزا لاءِ تشدد ۽ ٻين ظالم، غير انساني يا توهين واري طريقي خلاف ڪنوينشن	١٩٩٠ع	١٩٩٠ع
١٠	ٻارن جي حقن جو ڪنوينشن	١٩٩٠ع	١٩٩٠ع
١١	هٿياربند ويڙهه ۾ ٻارن کي شامل ڪرڻ بابت ٻارن جي حقن جي ڪنوينشن جو اختياري معاهدو ٢٠٠٢ع	٢٠٠١ع	٢٠١٦ع
١٢	ٻارن جي وڪري، سندن جسم فروشي ۽ فحش فوٽوگرافي يا فلم بندي بابت ٻارن جي حقن جو اختياري معاهدو. ٢٠٠٢ع	٢٠٠١ع	٢٠١١ع
١٣	عورتن خلاف هر قسم جي مت ڀيد جي خاتمي وارو ڪنوينشن	خبر نہ آهي	١٩٩٦ع
١۴	معاشي، سماجي ۽ ثقافتي حقن جو عالمي ڪنوينشن	٢٠٠۴ع	٢٠٠٨ع
١۵	هر قسم جي نسلي مت ڀيد جي خاتمي جو عالمي ڪنوينشن	١٩٦٦ع	١٩٦٦ع

١٦	تنظيم سازي (زراعت) جي حق جو ڪنوينشن ١٩٢١	١٩٢٣ع	لاڳو آهي، تاريخ جي ڄاڻ ناهي
١٧	انڊيجنس (مقامي ماڻهن ۽ قبائلي عوام بابت ڪنوينشن) ١٩٥٧ع	١٩٦٠ع	لاڳو آهي، تاريخ جي ڄاڻ ناهي
١٨	گڏيل قومن جو بدعنواني خلاف ڪنوينشن	٢٠٠٣ع	٢٠٠٧ع
١٩	گڏيل قومن جو اصل باشندن جي حقن جو پڌرنامو	٢٠٠٧ع	٢٠٠٧ع

٤,٣ ماحولياتي ۽ سماجي حفاظتي اپائن جون لاڳو ٿيڻ جوڳيون پاليسيون.

١٨٨. تجويز ڪيل رٿا جي سيڙپ هاڪاري سماجي ۽ ماحولياتي قانون جي نظر ۾ رکي ڪئي پئي وڃي. رٿا کي وچولي خطري (ڪيٽيگري بي) وارو ظاهر ڪيو ويو آهي ۽ اميد آهي ته رٿا جي سرگرمين، جيڪي ٻئي باب ۾ بيان ڪيل آهن، سان هيٺ ڄاڻايل ماحولياتي ۽ سماجي حفاظتي اپائن واريون پاليسيون عمل هيٺ ايندیون. ESS٣ESS ,٥ , ESS٧ , ۽ ESS٩. انهن پاليسين تي عمل ڪرڻ لاءِ خاص حفاظتي اپاءُ ٽيبل نمبر ١٦ ۾ بيان ڪيا ويا آهن. تنهن هوندي به اهو ٻڌائڻ ضروري آهي ته هن ڪاٽي ۾ سموريون ننڍيون سرگرميون شامل ڪرڻ ممڪن نه هو.

ٽيبل نمبر ١٦: رٿا حفاظتي اپائن جي فهرست

حفاظتي پاليسيون	ابتدا	حفاظتي سامان ۽ گهٽتائي لاءِ اپاءُ
١ESS	نه	انهن سرگرمين جي اجازت نه آهي (ضميمو ١)
٢ESS	نه	انهن سرگرمين جي اجازت نه آهي (ضميمو ١)
٣ESS	ها	ESMP/ESMF اهو يقيني بڻايوپيو وڃي ته استعمال ٿيندڙ ٻج رجسٽرڊ آهن.
٤ESS	نه	انهن سرگرمين جي اجازت نه آهي (ضميمو ١)

ESS۵	ها	ESMF/ESMP جيتن جي مڪمل سنڀال IMP وارين سرگرمين جو استعمال، جتي استعمال کان سواءِ ٻيو ڪو چارو نہ هجي، اتي جيت مار دوائن جي محفوظ ڪٽائي، ڍوئائي ۽ استعمال لاءِ سکيا ڏني پئي وڃي ۽ هڪ ناڪاري فهرست بہ موجود آهي، جنهن ۾ سيني انتهائي خطرناڪ جيت مار دوائن (HHPs) کي شامل ڪري استعمال کان خارج ڪيو ويو آهي. عارضي جيتن جي سنڀال وارو منصوبو (PMP) بہ ضميمي ۳ ۾ شامل آهي.
ESS٦	نہ	سرگرمين جي اجازت نہ آهي(ضميمو ١)
ESS٧ وٽندڙ ڪم	ها	ESMF/ESMP. سني ڳوٺاڻي روزگار لاءِ آبادگارن کي سکيا ڏني ويندي ۽ حڪومت سان گڏجاڻيون ڪري حساسيت پيدا ڪئي ويندي. مناسب ڪم، ڪاروبار، صحت ۽ تحفظ خيال رکيو ويندو. هن رٿا ۾ زمين، فشريز ۽ ٻيلن جي مدي لاءِ ذميوار حڪمراني وارين هدايتن تي عمل ڪيو ويندو.
ESS٨ صنفي برابري	نہ	رٿا اڳ ۾ ئي صنفي اڀياس ۽ ايڪشن پلان سان ڪم ڪري رهي آهي. رٿا جي ڊزائن ۾ خاص صنفي هدفن تحت ڪم شامل آهي.
ESS٩ اصلوڪا رهواسي ۽ ثقافتي ورثو	ها	FPIC, ESMF ۽ هڪ موقعو ڪٽو وارو، طريقو (ضميمو ۴)

١٨٩. ESS ٣. خوراڪ ۽ زراعت لاءِ جينياتي ٻوٽن وارا وسيلا:

هن پاليسي تي ڪم شروع ٿي چڪي آهي. تجويز ڪيل رٿا ۾ ٻئي حصي واريون سرگرميون شامل آهن، جنهن ۾ آبادگارن جي اسڪولن لاءِ سرٽيفائيڊ ٻج استعمال ڪرڻ شامل آهي ۽ ان ۾ مقامي طور پيدا ڪيل رجسٽرڊ ماحول دوست فصلن جا قصسم بہ شامل ٿي سگهن ٿا، ان لاءِ ESS٣ (٧٧)تي ڪم شروع ڪيو ويو. خاص قسمن جي فصلن جي چونڊ

اجا ٿيٽي آهي. ڇاڪاڻ تہ انهن جو ججهو تعداد گهربل آهي، تنهن هوندي بہ جي ابتدائي چونڊ ٿي چڪي آهي، جنهن ۾ هيٺ ڄاڻايل جنسون شامل آهن.

ESS۳-۷۷ خوراڪ ۽ زراعت لاءِ جينياتي ٻوٽن وارن وسيلن (AGRAFA) جي وضاحت ٿيل آهي تہ زراعت ۾ خوراڪ جاري ۽ تاندوران جي پيداوارن لاءِ سمورن قسمن جا ٻوٽا استعمال ڪيا ويندا آهن يا استعمال ڪري سگهجن ٿا. پي جي آر ايف اي ۾ اضافي جرم پلازم (exitu Colletion) ، فصلن جي بهتري واري پروگرامن ۾ جهنگلي ٻوٽن ۽ پوکيءَ لاءِ رجسٽرڊ ۽ بهتر قسم ۽ تيار ڪيل ٻج ڪتب ايندا. ESS۳ ۾ ٻوٽن جي حفاظت واري عالمي ڪنوينشن (IPPC) کي ٻوٽن کي جيتن ۽ بيمارين (بشمول گاهه) گڻ بچاءُ جو فريم ورڪ تسليم ڪيو ويو آهي. ESS۳ جي پهچ ۽ منافعي کي ورهائيندڙ ٻن اهم جزن کي بہ تسليم ڪيو آهي. اصلوڪن ماڻهن جي حق (IPR) ۽ ندا اجا ٿيٽي آهي. ڇاڪاڻ تہ انهن جو جهجهو تعداد گهربل آهي، تنهن هوندي بہ امڪاني قسمن ۽ آبادگارين جا حق پي جي آر ايف اي سان واڳيل آهن. ڇاڪاڻ تہ خوراڪ ۽زراعت لاءِ ٻوٽن جي جينياتي وسيلن جو عالمي معاهدو ۽ بائيولاجيڪل ڊائورسٽي ڪنوينشن (CBA) جينياتي وسيلن تائين پهچ بابت نگوپا يا پروٽوڪول ۽ منافعي جي مناسب ۽ شفاف ورڇ انهن جي استعمال سان ئي ممڪن بڻڪندي. ESS۳ اهو بہ مجيو آهي تہ سي بي ڊي تي بائيو سيفٽي تي ڪارٽاجينا پروٽوڪول لاڳو ڪرڻ سان حفاظتي تدبيرن سان اهو پتو پوي ٿوتہ LMOS جي ڏي وٺ، ڊوئڻ ۽ استعمال سان حياتياتي عمل تي ڪي بہ خراب اثر نٿا پون ۽ اهي انساني صحت لاءِ خطرو بہ نہ آهن.

* ساريون: پنجاب ۾ ڪي ايس ڪي ۲۸۲ (ججهو پاڻي برداشت ڪندڙ) پنجاب ۽ سنڌ ۾ ڪي ايس ڪي ۱۳۳ (ٻوڏ / تمام گهڻو پاڻي برداشت ڪندڙ / ٿلهي ڏاندي جيڪا اهو برداشت ڪندي آهي).

* وونئڻ: پنجاب ۽ سنڌ ۾: ايم اين ايچ ۸۸٦ (وونئڻ جو پن موڙيندڙ جيتن(CLCV) جو حملو برداشت ڪندڙ ، گرمي سهندڙ، ٿوري عرصي ۾ تيار ٿيندڙ فصل) پنجاب ۽ سنڌ ۾: ايف ايچ ۱۴۲، (پن موڙ جيتن جو حملو، گرمي سهندڙ، ٿوري عرصي وارو فصل). پنجاب ۽ سنڌ ۾: آءِ يو بي ۱۳ (پن موڙ جيت /تمام گهڻي گرمي سهي ويندڙ).

* ڪٽڪ: پنجاب ۾: جوهر ۲۰۱٦ (پن ۽ پيلي ڪٽ سهندڙ) پنجاب ۾: اجالا ۲۰۱۷ع. ڪٽڪ جي وڏين بيمارين سان مزاحمت ڪندڙ. پاڇاڻي پوکي لاءِ بهترين). پنجاب ۾: فصل آباد ۲۰۰۸ع، (گرمي سهندڙ، اين ۽ ڪل جي ڪٽ جي مزاحمت ڪندڙ) سنڌ ۾: ٽي ڊي-۱ (وڏيڪ اپت، پاڻ ملڻ تي جلد وڌندڙ) سنڌ ۾: بينظير ۲۰۱۳،(وڏيڪ اپت، گرمي سهندڙ: سنڌ ۾ ڪرن ۹۵) وڏيڪ اپت، گرمي سهندڙ)

*ڪمند: پنجاب ۾: ايچ ايس اِي ۲۴۰ (وڏيڪ پاڻي ۽ بيماريون سهندڙ) پنجاب ۾: سي پي ايف ۲۴٦ (وڏيڪ پاڻي سهندڙ) سنڌ ۾ : نٽہ ۱۰ (اضافي پاڻي سهندڙ) سنڌ ۾: نٽہ ۲۰۱۹ (اضافي پاڻي ۽ پارو سهندڙ).

۱۹۰ - ESS۵ (۷۸): جيت ۽ جيت مار دوائن جو انتظام: هن پاليسي تي عمل شروع آهي. اهو ڄاڻندي تہ رٿا ۾ شامل علائقن ۾ خاص طور تي وونئڻن، جي پوکي وارن علائقن ۾ جيت مار دوائن جو تمام گهڻو استعمال ٿيندو آهي. هن پاليسي تي عمل شروع ڪيو ويو آهي. هن رٿا تہ جيت مار دوائون خريد نہ ڪيون ويندیون يا انهن جي استعمال جي

ESS۵-۷۸ ۾ جيت مار دوائن جي وضاحت هن ريت ٿيل آهي تہ: ڪا بہ شئي يا ڪيميائي شين جو مڪسچر يا حياتياتي جزا جيڪي ڪنهن بہ جيت ڪيمارڻ، ختم ڪرڻ يا ڪنٽرول ڪرڻ يا ٻوٽن جي واڌ ويجهہ ۾ بهتري آڻڻ لاءِ استعمال ڪيا وڃن. جيت جي وصف بيان ڪندي چيو ويو آهي تہ : اهي جاندار يا ٻُٽي يا جانور تي چڙيل جيو جيڪي ٻوٽي ۽ ٻُٽي

مان پيدا ٿيندڙ شين، سامان يا ماحول لاءِ نقصان ڪار هجن، جيڪي انسانن ۽ جانورن ۾ بيماريون پيدا ڪندڙ جراثيم پيدا ڪن ۽ اهي جانور صحت جا مسئلا پيدا ڪن ESS۵ جي راءِ آهي ته اهي جيت مار دوائون پيدا وار ۽ ذخيرو ڪرڻ وقت فصل ۽ خوراڪ محفوظ رکي سگهن ٿيون. جيت مار دوائون ٻيلن، لائيو اسٽاڪ پيداوار ۽ آبي جيوت ۾ جيتن ۽ بيمارين کان بچاءُ جو ڪم ڏين ٿيون. ساڳئي وقت اهي دوائون جاندار شين لاءِ زهريليون آهن ۽ ڄاڻي واڻي ماحول ۾ پکڙيون وڃن ٿيون. خواڪ وارن فصلن تي استعمال ٿين ٿيون. ESS۵ ۾ آهي ته : جيت مار دوائون استعمال ڪندڙن، ٻين ويجهين شين، خوراڪ واپرائيندڙن ۽ ماحول لاءِ خطرو آهن. LMICS ۾ اهي خطرا گهڻي استعمال، غلط استعمال ۽ بنا احتياط جي استعمال ۽ اثرائتو ڪنٽرول نه هجڻ سبب پيدا ٿين ٿا. ESS۵ ۾ جيت مار دوائن جي انتظامن بابت عالمي ڪوڊ آف ڪنڊڪٽ ۽ ان جي مددگار فني هدايتن تي عمل ڪرڻ جي سفارش ڪئي وئي آهي. جيڪي FAO/WHO جي ماهرن جي پينل جوڙيون آهن ۽ خاص مضمونن ۾ درج آهن.

حمايت نه ڪئي ويندي پر ان جي نتيجي ۾ پيداوار وڌڻ جي صورت ۾ جيت مار دوائن جو اڻ سڌو استعمال وڌي سگهي ٿو. ان کي منهن ڏيڻ لاءِ رٿا ۾ IPM استعمال ٿيندو ۽ انتهائي خطرناڪ جيت مار دوائن جي استعمال کان پاسو ڪيو ويندو، جيئن ته رٿا ۾ جيت مار دوائن ۽ دوائن جي استعمال کي همٿايو نه ويندو، ان لاءِ آبادگارن کي الائونس / تجويز ڪيل ماحول دوست عمل اختيار ڪرڻ يا نه ڪرڻ جي بنياد تي ڏنو ويندو آهي. آبادگارن کي IPM جي فائدن کان ته آگاهه ڪيو ويندو پر ڪين سندن مرضي کان سواءِ سندن طريقا تبديل ڪرڻ تي مجبور نه ڪيو ويندو. ڪنهن به صورت ۾ HHP الائونس نه ڏنو ويندو.

۱۹۱- ESS۷. وٽندڙ ڪم: هن پاليسي تي عمل ٿيڻو آهي. رٿا وارن علائقن ۾ هارين، لاڏائو آبادگارن جو وڏو انگ موجود آهي جنهن ۾ شيڊپولڊ ڪاسٽ وارا هاري به شامل آهن. ۽ اسڪول وقت کانپوءِ ۽ ڪٽنبن جي مدد ڪندڙ نوجوان ڪارڪنن لاءِ ESS۷ شروع ڪيو ويو آهي. ESS۷ تحت زراعت سان واڳيل ۽ خطرن (جيت مار دوائن جي استعمال سبب مسئلن کي منهن ڏيڻ لاءِ صحت ۽ حفاظتي اپائن جي سکيا ڏني ويندي. ESS۷ مطابق خوراڪ جو تحفظ حاصل ڪرڻ ۽ غربت جي خاتمي لاءِ پسنديده ڪم ۽ محنتي ملازم هجڻ ضروري آهي.

ESS۷ ايف اي او جي محفوظ خوراڪ ۽ زراعت واري نظريي تحت آهي. جنهن ۾ سڀي ڪم کي اوليت هوندي آهي. ESS۷ سڀي ڪم جي وصف ساڳي آءِ ايل او واري آهي جنهن مطابق: مردن ۽ عورتن لاءِ آزادي، مالي، حفاظتي ۽ انساني احترام موجب پيداواري ڪم کي سڀو ڪم سڏيو ويو آهي.

۱۹۲- ESS۹، اصلوڪا ماڻهو ۽ ثقافتي ورثو: اها پاليسي شروع ڪئي ويندي. جيتوڻيڪ پاڪستان جي حڪومت سرڪاري طوراصلوڪن ماڻهنکي قبول نٿي ڪري پر شيڊول ڪاسٽ ۽ اقليتن جا جهجهي تعداد ۾ ماڻهوا يف اي او ۽ جي سي ايف جي اپائن تحت اصلوڪن (Indigenous) جي وصف تي پورا لهن ٿا، انهن لاءِ ESS۹ شروع ڪيو ويو آهي. (۷۹) فري پرائر ايندِ انفارم ڪانسيپٽ (FPIC) جون گهرجون پوريون ڪرڻ لاءِ رٿا ۾ شامل هر ضلعي ۾ انهن جي مختلف ضرورتن، اوليتن، مک خدشن ۽ سندن محرومين جي خاتمي لاءِ اوليتي طريقن کي

۷۹- ESS۹ ۾ آهي ته: اصلوڪا ماڻهو، روايتون ۽ ڄاڻ ايندڙ ڏهاڪن ۾ انسان ذات کي آڏو ايندڙ چئلينجز کي سمجهڻ جو موقعو فراهم ڪن ٿا. ماحولياتي تبديلي جي خطرن ۽ اثرن کي منهن ڏيڻ لاءِ اصلوڪي خوراڪ واري سرشتي ۽ خوراڪ جي وڌندڙ گهرج جي ڄاڻ خاص طور تي اهم آهي. اندازو آهي ت ته دنيا جي آبادي جو پنج سيڪڙو ۽ غريبن جو ۱۵ سيڪڙو اصلوڪن ماڻهن تي ٻڌلآهي. اصلوڪن ماڻهن جي ضرورتن جي پورائي کان سواءِ عالمي فوڊ سيڪيورٽي، قدرتي وسيلن جي اثرائتي سنيال ۽ غربت جي خاتمي واري ايجنڊا اڌوري ئي رهجي ويندي. ان حقيقت کي سامهون رکندي گڏيل قومن جي خوراڪ واري اداري ۲۰۱۰ع ۾ اصلوڪن ۽ قبائلي ماڻهن لاءِ پاليسي جوڙي. س

انفارميشن ڪانسيپٽ (FPIC) جون گهرجون پوريون ڪرڻ لاءِ رٿا ۾ شامل هر ضلعي ۾ انهن جي مختلف ضرورتن، اوليتن، مک خدشن ۽ سندن محرومين جي خاتمي لاءِ اوليت طريقن کي سمجهڻ ۽ اختيار ڪرڻ لاءِ انهن سان گڏجاڻيون ڪيون ويون. گڏ ٽيل ماڻهن کي رٿا جي امڪاني هاڪاري ۽ ناڪاري اثرن کان آگاهه ڪيو ويو، جيئن رٿا منظور ٿي ۽ سيني جي هن رٿا لاءِ حمايت ملي ۽ دلچسپي جو اظهار ڪيو ويو. منظور ڪئي، جنهن جو بنياد گڏيل قومن جو اصلوڪن ماڻهن جي حقن جو پڌرنامو (UNDRIP) جيڪو جنرل اسيمبلي ٢٠٠٧ع ۾ اختيار ڪيو ۽ آءِ ايل او ڪنوينشن ١٦٩ جهڙا عالمي قانوني معاهدا آهن. گڏيل قومن جي اداري FAOجي اها پاليسي ESS٩ جو محرڪ آهي. اها FAO جي ڪيل ڪمتحت اصلوڪن باشندن جي عزت ڪرڻ، سندن مسئلن کي ڪٽڻ ۽ ڪين همٿائڻ لاءِ رهنما اصول فراهم ڪري ٿي. ان پاليسي جا مک اصلو هي آهن: عمل جي آزادي، اصلوڪي ڄاڻ، ثقافت ۽ رواجن جو احترام جنهن جو پائيدار ۽ منصفاڻي ترقي ۽ FPIC ۾ وڏو ڪردار آهي. ESS٩ ۾ موجوده ۽ ايندڙ نسلن لاءِ محسوس ۽ غير محسوس ثقافتي ورثي جي اهميت بہ اجاگر ڪيل آهي.

سمجهڻ ۽ اختيار ڪرڻ لاءِ انهن سان گڏجاڻيون ڪيون ويون، گڏ ٽيل ماڻهن کي رٿا جي امڪاني هاڪاري ۽ ناڪاري اثرن کان آگاهه ڪيو ويو جئين رٿا منظور ٿي ۽ سيني جي هن رٿا لاءِ حمايت ملي ۽ دلچسپي جو اظهار ڪيو ويو تہ ڳوٺن جي سطح تي انهن بحث مباحثن کي قطعي شڪل ڏني ويندي. اهو قدم ماڻهن جو اعتماد بحال رکڻ لاءِ ڪنيو ويو(مثال طور: آخري مرحلي ۾ سندن ڳوٺ جي هتان چنڊ نہ ٿي سگهي. اصلوڪن ماڻهن بابت منصوبي تي هن ESMF جي اسٽيڪ هولڊرن کي شامل ڪرڻ واري باب ۾ بحث ڪيو ويو آهي.

١٩٣. جي سي ايف عارضي طور انٽرنيشنل فنانشن ڪارپوريشن (IFC) پرفارمنس جا معيار اختيار ڪيا ۽ جي سي ايف منصوبي جي حفاظتي اپائن جي هدايتن تي عمل ڪيو آهي. هي ٣ معيار آهن، جيڪي بهترين عالمي سرگرمين کي استعمال ڪندي ڪنهن بہ رٿا شروع ڪرڻ وقت اعتندڙ مک ماحولياتي ۽ سماجي سوالن کي حل ڪن ٿا. هن رٿا جو FAO جي ماحولياتي ۽ سماجي معيارن تحت جائزو ورتو پيو وڃي. اهو يقيني بڻايو ويندو تہ رٿا GCF جي معيارن تي پوري لهي ٿي. (ڏسو ٽيبل: ١٧)

ٽيبل ١٧: آءِ ايف سي جا ڪارڪردگي وارا معيار بمقابلا FAO ماحويلاتي سماجي حفاظتي اپاءُ.

آءِ ايف سي جا ڪارڪردگي معيار	ايف آءِ او ماحولياتي ۽ سماجي اپاءُ
PSI ماحولياتي ۽ سماجي خطرن ۽ اثرن جي جاچ ۽ انتظام	ESS١ قدرتي وسيلن جي سنيال ESS ٨ صنفي برابري
PS٢- پورهئي ۽ ڪم جي حالت	ESS٢ پسنديده ڪم
PS٣- وسيلن جو تباسب ۾ گلاڻ	جيتن ۾ جيت مار دوائن جو انتظام
PS٤- ڪموينٽي، صحت، حفاظت ۽ تحفظ	ESS٢ محدود ڪم
PS٥- زمين جي ماليڪ ۽ غير رضاڪاراڻي ٻيهر آبادڪاري	ESS٦ غير رضاڪاراڻي ٻيهر آبادڪاري
PS٦- بائيو ڊا يونيورسٽي ڪنزرويشن ۽ جاندار قدرتي وسيلن جو سنو انتظام	ESS٢ بائيو ڊا يونيورسٽي، ماحوليات ۽ قدرتيڪاڻا ESS٣ خوراڪ ۽ راعت لاءِ جنياتي ٻوٽن وارا وسيلا

	ESS۴. خوراڪ ۽ زراعت لاءِ جانور، چوپائي مال ۽ آبي جينياتي وسيلا
PS۷- اصلوڪا ماڻهو	ESS۹ اصلوڪا ماڻهو ۽ ثقافتي ورثو
PS۸- ثقافتي ورثو	ESS۹ اصلوڪا ماڻهو ۽ ثقافتي ورثو

۱۹۴- خارج ٿيل معاملن (نااهليت) واري فهرست ضميمي هڪ ۾ شامل آهي. ان ۾ اهي تفصيل آهن جن تي هن رٿا ۾ پيسا نہ لڳايا ويندا.

۴-۴ جينڊر ايڪشن پلان (صنفي حڪمت عملي لاڳو ڪرڻ لاءِ اصولن ۽ مقصدن جو خلاصو.

۱۹۵- صنفي حڪمت عملي: صنفي برابري ESS)۸(جي معاملن بابت اپائن ۽ رٿا ۾ جنس کي برابر آڻڻلاءِ هڪ صنفي حڪمت عملي تيار ئي وئي. خاص طور تي سڄي منصوبي ۾ عورتن جي مناسب نمائندگي ۽ اڳتي آڻڻ ۽ اڳ ۾ وڃايل موقعن وارو خال پرڻ لاءِ سرگرميون ترتيب ڏنيون ويون.

۱۹۶- مصقد: صنفي حڪمت عملي جو مصقد جي سي ايف جنيڊر پاليسي تي عمل خاص طور تي عورتن کي رٿا ۾ شامل ڪرڻ لاءِ مدي اندر مڪمل ٿيڻ وارا واضح هدف مقرر ڪرڻ آهي. جي سي ايف جينڊر پاليسي جو مطلب آهي تہ رٿا ۾ صنفي حساس سوچ اختيار ڪئي وڃي تہ جيئن جي سي ايف جي امداد سان هلندڙ منصوبن ۾ صنفي برابري اثرائتي نموني قائم ڪئي وڃي ۽ عورتن جي شمولي تسان ماحولياتي تبديلي لاءِ پائيدار نتيجا حاصل ۽ اثر آڻي سگهجن.

۱۹۷- اصول: صنفي حڪمت عملي جا اصول

ESS۸: صنفي برابري جي سي ايف جي صنفي حڪمت عملين ۽صنفي پاليسي سان مطابقت رکن ٿا. هيٺ ڄاڻايل ٦ بنيادي اصول صنفي حڪمت عملي جو بنياد آهن.

ذميواري صنفي برابري ڏانهن

- **شموليت** جي سي ايف جي ادمداد وارين سمورين سرگرمين تي عمل ڪرڻ ۾
- **احتساب** صنفي ۽ ماحوليي تبديلي وارن ۽ اثرن جو
- **ملڪ** جي مالڪي ڪري قومي پاليسين ۽ اوليتن جي ۽ اسٽيڪ هولڊرن کي شامل ڪري
- **اهليتون** جي سي ايف جي اداراجاتي فريم ورڪ تحت ۽
- **برابر** وسيلا مخصوص ڪرڻ تہ جيئن مرد ۽ عورتون فنڊ ۽ سرگرمين مان هڪجيترا فائدا حاصل ڪري سگهن.

۰.۵

شراڪتدارن جي شموليت:

١.٥ شرڪتدارن جي شناخت:

٢٠٠. منصوبي جو بُنيادي خاڪو تيار ڪرڻ کان اڳ، اهو طئي ٿيو هو ته منصوبي تحت ملڪ جي نمائنده شراڪتدارن جي حصيداري کي يقيني بڻايو ويندو. هِن نوعيت جي شراڪتداريءَ جو، ماضيءَ ۾ هاڪاري نتيجو ڏنو ويو آهي ۽ غالبن ٣.١ ملين ٻهراڙيءَ جي ماڻهن اُن مان لاڀ حاصل ڪيو آهي. شروعاتي طور منصوبي جي ابتدائي تشڪيل وقت، نيشنل ڊيزائنيٽيڊ اٿارٽي (اين ڊي اي) ۽ ايف اي او وچ ۾ غور فڪر ڪانپوءِ اُن جي نشاندهي ڪئي وئي. اُن گفتگو دوران بُنيادي وزارتن، محڪُمن ۽ ايجنسيز، جيڪي پڻ هِن ڪم ۾ شامل رهندا، جي پڻ نشاندهي ڪئي وئي. بعد ۾ فيلڊ جي دورن دوران، جيڪي سول سوسائٽيءَ جي لاڳاپيل تنظيمن (سي ايس اوز)، سماجي ڀلائيءَ جي خانگي تنظيمن (اين جي اوز)، گڏيل قومن جي ٻين ايجنسيز جهڙوڪ: ورلڊ بئنڪ وغيره ۽ سماجي تنظيمن سان ضلعي وار گڏجاڻيون، منصوبي واسطي ايراضيءَ جي نشاندهي ۽ باهمي تعاون جي لاءِ ڪيون ويون هيون. ضلعي وار منصوبي جي دائره ڪار ۾ ايندڙ ۽ اُتي ڪم ڪندڙ هارين، عورتن (خاص طور عورت هارياڻين)، ۽ مذهبي اقليتن سان پڻ اُن حوالي سان خصوصي گڏجاڻيون ڪيون ويون ته جيئن هر ضلعي جي آباديءَ بشمول اقليت ۽ صنف جي، بُنيادي ضرورتن کي سمجهي سگهجي.

٢٠١. هِن منصوبي ۾ شامل ڪرڻ واسطي، بُنيادي ڳوٺن جي اڃا سوڌو حتمي نشاندهي نه ڪئي وئي آهي. وڌيڪ اِهو ته منصوبي جي عملدرآمد جي ابتدائي چئن مهينن دوران، شراڪتدار مذڪوره ڳوٺن ۾ رهندڙ، خاص طور ۽ مذهبي اقليتن جي نشاندهي ڪندا. اهڙو مقصد اُن ڳالهه جي خاطري ڪرڻ آهي ته سڌي ريت فائدو حاصل ڪرڻ کان اڳ منصوبي جي حقيقي حدن جو تعين ڪيو وڃي.

٢.٥ منصوبي جي تياري/ تشڪيل دوران شراڪتدان جي حصيداري

١.٢.٥ قومي سطح تي مُشاورت:

هيءُ پروگرام پاڪستان جي نيشنل ڊيزائنيٽيڊ اٿارٽي (اين ڊي اي) جي خصوصي دلچسپيءَ سان پاڻي ۽ زراعت جي شعبن ۾ اختياري عمل ۾ رهنمائي مُهيا ڪرڻ جي غرض سان تيار ڪيو ويو هو، جنهن واسطي اين ڊي اي سان اپريل ٢٠١٧ع ۾ گڏجاڻين جو سلسلو شروع ٿيو، جڏهن ايف اي او ۽ اين ڊي اي جي عملي گڏيل طور ادارتي ۽ شراڪتدارن تي ٻڌل گروپ، جيڪي مذڪوره علائقي ۾ سيڙپڪاريءَ ڪندا، جي دلچسپين جي جامع نشاندهي ڪئي هُئي. مُک شراڪتدارادارن طور ايم او سي سي جي وزراتن خاص طور منصوبابندي، ترقي ۽ اصلاحاتن وارو ڪاتو، منسٽري آف فوڊ سيڪيورٽي ۽ ريسرچ، گلوبل چئينج امپئڪٽ اسٽڊي سينٽر (جي سي آءِ ايس سي)، نيشنل ائگريڪلچر ريسرچ سينٽر (اين اي آر سي)، ڪلائميٽ چئينج الترنيٽو انرجي ائنڊ واٽر ريسورسز انسٽيٽيوٽ (سي اي اِي ڊبليو آر آءِ)، پاڪستان ائگريڪلچر ريسرچ ڪائونسل (پي اي آر سي)، پاڪستان ڪائونسل آف ريسرچ ان واٽر ريسورسز انسٽيٽيوٽ (سي اي اِي ڊبليو آر آءِ) ۽ پاڪستان ميٽرولاجيڪل ڊپارٽمينٽ (پي ايم ڊي) شامل آهن. ايف اي او، مذڪوره ادارن جو فني بُنيادن تي، پسمنظر، ڪردار ۽ صلاحيت ۽ ڪم جي منصوبابنديءَ جو ڪاڻو لڳايو ۽ اهو تجويز ڪيو ته ڪهڙي طرح اين ڊي اي اُنهن کي مُشاورتي سرگرمين ۾ شامل رکندو.هڪ پيرومنصوبي جا حدف ۽ دائره ڪار لاڳاپيل ايجنسيز سان طئي ٿيڻ ڪانپوءِ، صوبي پنجاب ۽ سنڌ جي آبپاشي ۽ زراعت ڪاتي جي عملدارن سان حتمي ڳالهه ٻولهه ڪئي ويندي.

٢٠٣. منصوبي ۽ اُن جي حقيقت ۽ دائره ڪار بابت هيٺ ڄاڻايل انگ اکر، اپريل ٢٠١٧ کان وٺي جولاءِ ٢٠١٧ع تائين اين ڊي اي جي توسط سان گڏ ڪيا ويا. اُن حوالي سان ايف اي او، اين ڊي اي جي عملدارن کي بُنيادي مشورا ۽ ڪڍيل نتيجا ڏنا ويا. ايف اي او جي ٽيم مجموعي طور ڏيهي توڙي پرڏيهي ماهرن جي فني صلاحيتن مان استفادو حاصل ڪندي، ڳوڙهي سوچ ويچار بعد منصوبي جو حتمي خاڪو جوڙيو. مذڪوره ٽيم جولاءِ ٢٠١٧ع ۾ فليڊ سطح تي تفيصلي جائزاتي دورو به ڪيو جڏهن ته اپريل ٢٠١٧ع کان معاملن تي سندن ڳوڙهي نظرداري هُئي، جنهن ۾ ڊيٽا گڏ ڪرڻ کان

وٺي، جُملي معاملن جو ڳوڙهو جائزو وٺڻ، مختص سائيٽ جا دورا، گروپ سطح جي مُشاورت سميت فيلڊ سطح تي زرعي مزدورن، خاص طور عورت هارياڻين ۽ اقليتن، خانگي فلاحي تنظيمن، صنعتڪارن، صنعتڪار گروهن، مالي سهوليت ۽ ٻي اِن پُٽ ۽ آئوٽ مهيا ڪندڙ پورهيتن سان تفصيلي گڏجاڻيون به ڪيون.

٢٠۴. ايف اي او، پاڪستان ۾ پاڻي ۽ زرعي شعبي ۾ ڪم ڪندڙ شراڪتدارن سان پڻ مُشاورت ۽ مُعاونت جي حوالي سان ويجهڙائي ۾ رهيو ته جيئن سندن خدمتن مان فائدو حاصل ڪندي، موسمياتي تبديليءَ جي حوالي سان اختياري واري عمل، جنهن جي، جي سي ايف مالي معاونت، جيڪا ٻاهرين امداد طور ملي ٿي، ڪي سيڙپ جي نسبت سان وڌيڪ نُفعي بخش بڻائجي. ايف اي او، مختلف ايجنسين جهڙوڪ: سي آءِ اي ٽي، ڊي ايف آءِ ڊي، جِي آءِ زيڊ، ورلڊ بئنڪ ۽ ٻين حصيدارن سميت خاص طور سي آءِ اي ٽي ۽ ورلڊ بئنڪ ٻنهي سان هِن منصوبي بابت هلندڙ سهڪار جي حوالي سان خصوصي طور وڌيڪ مُشاورت ۾رهيو. ايف اي او ۽ ورلڊ بئنڪ جي وچ ۾ هلندڙ سهڪاري پروگرام جي سلسلي ۾ ايف اي او، ورلڊ بئنڪ سان، پروگرامن جي ڊيزائين ۽ عملدرآمد جي حوالي سان گُذريل ۵٠ سالن کان فني معاونت فراهم ڪري رهيو آهي. حڪومت ۽ ورلڊ بئنڪ ٻئي اِن ڳالهه تي پڻ راضي ٿيا آهن ته هِن پروگرام جي مجموعي حاصلات کي، زرعي مارڪيٽ ۽ رورل ٽرانسفارميشن جي، پنجاب ۾ هلندڙ پروگرامن ۽ سنڌ ۾ واٽر سيڪٽر امپروومينٽ پروجيڪٽ (وسپ) کي هٿي وٺرائڻ واسطي استعمال ڪيو ويندو.

٢.٢.۵. صوبائي ۽ ڳوٺ سطح تي مُشاورت:

٢٠۵. ڊسمبر ٢٠١٧ع ۾، پنجاب ۾ شراڪتدارن سان هڪ اعليٰ سطحي مُشاورتي عمل، ايرڊ ائگريڪلچر يونيورسٽي ۾ منعقد ٿيو، جنهن ۾، موسمياتي تبديليءَ کي استحڪام بخشڻ واسطي ڪم ڪندڙ پنجاب جي ماهرن سان گڏجي منصوبي جي بُنيادي خاڪي جو ڳوڙهو جائزو ورتو ويو. ساڳي ريت سنڌ جي شهر حيدرآباد ۾ پڻ جنوري ٢٠١٨ع ۾ هڪ مشاورتي پروگرام جو انعقاد ڪيو ويو. اهڙي طرح منصوبي جو ابتدائي ڊرافٽ، شراڪتدارن سان مُشاورتي عمل بعد جنوري ٢٠١٨ع ۾ تيار ڪيو ويو، جنهن کي اين ڊي اي منظور ڪيو ۽ ايف اي او جي سي ايف وٽ فيبروري ٢٠١٨ع ۾ حتمي طور جمع ڪرايو.

٢٠٦. سال ٢٠١٨ع جي فيبروري ۽ مارچ مهينن دوران، مجوزه منصوبي جي امڪاني سماجي ۽ ماحولياتي تحفظ وارن معاملن بابت شراڪتدارن سان، ٨ ضلعن ۾ ڏهن ڏينهن تائين لڳاتار ڳوڙهو جائزاتي مُشاورتي عمل جو انعقاد ڪيو ويو. مشاورتي عمل جو گهڻو زور، مقامي ماڻهن، منصوبي جي متاثرن، اقليتن ٻين لاڳاپيل شراڪتدارن سان گڏجاڻين تي ڏنو ويو. مشاورتي عمل دوران خاص طور الف) منصوبي جي مقصدن، ب) اثرن جو جائزو، ت) منصوبي تي عملدرآمد جي حوالي سان معلومات مُهيا ڪئي وئي. مُشاورتي عمل ۾ شرڪت ڪندڙن پڻ هن فورم کي اهڙي وضاحت واسطي استعمال ڪيو ته ١) منصوبي بابت شڪ شبهن کي ختم ڪرڻ لاءِ ڪهڙو مڪينزم جوڙيو ويندو؟ ۽ ٢) منصوبي لاءِ ڪهڙي طرح وڏي پئماني تي حمايت حاصل ڪئي ويندي؟. ڪين اهڙي خاطري ڪرائي وئي ته پاڻ کي غير محفوظ سمجهندڙ برادريون خاص طور نوجوان، عورتون ۽ مذهبي اقليت ضلعي سطح تي پنهنجي تحفظات، ضرورتن ۽ خطرن بابت عملدارن کي آگاهه ڪندا. مُشاورتي عمل جي مُک نُڪتن کي اِي ايس ايم ايف جي سيڪشن ۴ ۽ ۵ شامل رکيو ويو آهي. اِي ايس ايم ايف ۽ جئنڊر ائڪشن پلان ٻنهي جا نتيجا فيبروري، مارچ ٢٠١٨ع جي مشاورتي عمل کانپوءِ سامهون آيا ۽ ساڳي ريت اهڙي عمل دوران، منصوبي جي مجموعي حفاظتي پاليسيءَ واسطي جوڙيل حڪمت عمليءَ کي پڻ استعمال ڪيو ويو.

٢٠٧. آڪٽوبر جي مهيني ۾، ٿيل مشاورتي ڳالهه ٻولهه رُڳو شروعاتي تحفظ جو خاڪو جوڙڻ جي مقصد سان منعقد ڪئي وئي ۽ جنهن ۾ هيٺ ڏسيل گروپن ۽ علائقن کي شامل ڪيو ويو.

<u>صوبو پنجاب:</u>

- لاهور: ڊائريڪٽر جنرل (ڊي جي) آبپاشي (پنجاب)، ڊي جي آن فارم واٽر مئنجمينٽ پنجاب ۽ ڊائريڪٽر ائگريڪلچر ايڪسٽينشن (پنجاب).
- ڏهمڪي: سمارٽ ائگرو فارمز جا مقامي هاري.
- ڏهمڪي: ڇانورن جي مصنوعات کي هٿي ونرائڻ واري فارم جا هاري.
- ملتان: آپباشي جو سپرنٽينڊنٽ انجنيئر (فقط ملتان سرڪل) ۽زرعي توسيع کاتي (ملتان) جوڊائريڪٽر
- ڳوٺ ٢٠٦: هاري، انٽيگريٽيڊ ڊولپمينٽ ائسوسيئشن)ايف آءِ ڊي اي)، وهاڙي چيٽر)، گرين آرمي يوٿ گروپ (موسمياتي تبديليءَ ۽ اُن کي استحڪام فراهم ڪرڻ بابت ڄاڻ پکيڙڻ لاءِ ڪم ڪندڙ گروپ)، مقامي هاري، عورتون ۽ فارمر فيلڊ اسڪول جا شرڪت ڪار.

صوبو سنڌ:

- حيدرآباد: ڊي جي زرعي توسيع کاتو (سنڌ) ۽ چيف انجنيئر ائريگيشن ڊولپمينٽ سنڌ ريجن ون (سرڪاري اختيارن هيٺ منصوبي جي ريڪلئميشن لاءِ ڪم ڪندڙ)
- چوڌري نظام الدين: مقامي هاري ۽ عورتون

٢٠٨. سال ٢٠١٧ع جي آڪٽوبر مهيني ۾ هارين، عورتن ۽ اقليتن سان تحفظ واري ابتدائي مُشاورتي عمل، جيڪو منصوبي جي ٨ ضلعن ۾ منعقد ڪيو ويو هو، جي نتيجي ۾ طئي ٿيو ته:

* منصوبي ۽ اُن جي امڪاني اثرن کان متاثر ڪُٽنبن ۽ ڪمونٽيز کي آگاهه رکيو ويندو.

* منصوبي جي علائقي ۾ رهندڙ ماڻهن، خاص طور عورتن ۽ مخصوص قوميت رکندڙ ماڻهن کان معلومات ۽ سندن رايا معلوم ڪيا ويندا (هِن ڏس ۾ اقليتي گروهن جي حوالي سان ايف اي او جي اصطلاح تي پورو لهندڙ شامل هوندا، جن کي ڀلي ڪٿي حڪومت پاڪستان سرڪاري سطح تي اقليت قرار نه ڏنو هُجي).

* منصوبي جي عملدرآمد واسطي ڪميونبرادرين جي وسيع سهڪار، خاص طور متاثر اقليتي گروهن ۽ مذهبي اقليت کان هر ممڪن مدد حاصل ڪئي ويندي. هن ڏس ۾ نسلي ۽ مذهبي اقليتي گروهن کان منصوبي جي پيشڪشي مقصدن، سرگرمين، عملدرآمد ۽ امڪاني اثرن بابت اجازت ورتي ويندي. اگر اهو سمجهيو وڃي تہ هي مشاورتي عمل پهرين چار مهنين جي دوران بار بار ڪيو ويندو. هڪ دفعو هن منصوبي کي چونديو ويو آهي.

٢٠٩. سال ٢٠١٨ع جي فيبروري ۽ مارچ مهينن دوران مُشاورتي عمل ۾ شرڪت ڪندڙن جي فهرست ڏسڻي نمبر ٠٨ ۾ شامل ڪئي وئي آهي. ضميمو ١٠علحيده مشاورت جي حاضري جو ثبوت پيش ڪري ٿو اُن کان علاوه تيار ڪيل مذڪوره حفاظتي معلومات ساڻ جينڊر ائڪشن پلان، راين ۽ مُشاورت کي اڳتي هلي منصوبي واسطي استعمال ڪيو ويندو.

۳.۵ منصوبي جي عملدرآمد واسطي شراڪتدارن جي حصيداري:

۲۱۰. منصوبي جي آپريشنل سرگرمين دوران ڪميونٽي جي صلاح مشورن تي عمل ڪرڻ سُنو سنئوڻ آهي ۽ اُن سان ناڪاري اثرن ۽ تحفظات کي نيڪ نموني دُور ڪري سگهبو. هِن ڏس ۾ متاثر آبادي ۽ مذهبي اقليتن سان اضافي مُشاورت پڻ ڪئي ويندي، جيڪا ذيلي سرگرمين دوران عملدرآمد جي عارضي اثرن نمودار ٿيڻ وقت، مقامي ماڻهن جي، جڏهن سندن آمدني جي ذريعن وارين سرگرمين زرعي پيداوار وغيره تي اثر پوڻ شروع ٿيندو.

۱۱.۲. منصوبي تي عملدرآمد دوران، شراڪتدارن سان سالياني بُنياد تي مُشاورتي عمل جو انعقاد ڪيو ويندو.

فيلڊ سطح تي مُشاورت جو عمل، مقامي سطح تي منصوبي جي عملي لاءِ آساني مهيا ڪندو، جڏهن ته مجموعي طور مُشاورتي عمل جي شيڊيول لاءِ ملتان (پنجاب) جي آفيس ۾ مقرر حفاظتي عملي جي مُک اسپيشلسٽ سان رابطو ڪيو ويندو.

ڏسٽي نمبر ۰۹ شراڪتدارن سان مُشاورتي عمل جي ٽائيم لائين ۽ بجيٽ ۽ ٻين حفاظتي اوزارن جو جائزو مهيا ڪري ٿي.

ڏنل مفت واري معلومات کي با اختيار رضامندي جي مثبت مشغولي جي عمل کي سمجهي سگهجي ٿو جڏهن ته هتان جا ماڻهو موجود نه آهن. هن منصوبي ۾ ايف پي آءِ سي پروسيسنگ جو استعمال ڪيو ويندو جتي اخلاقي مذهبي اقليتون موجود هجن. ان کان علاوه ڪميونٽي جي طور تي (1) مواد سان گڏ پنهنجي متعلقه ٻولي سان ڳنڍيل آهن. (II) اهي اهو سمجهندا ته هن منصوبي تحت جيڪي فائدا سي انهن سيني شرڪت ڪندڙن ۽ ڪميونٽي جا ميمبر هن ۾ شمار آهن اهي فائدا انهن جي لاءِ آهن. ۽ (III) انهن کي ٻيهر پنهنجي پسنديده ترجيحات جي شڪايت جي بحالي واري طريقيڪار کي بحال ڪرڻ جو موقعي ڏنو ويو آهي. اهڙيءَ طرح تفصيلي طور تي ايس ايم ايس ايف جي سيڪشن 5.4 ۾، ڪميونٽي جي مخصوص GRM جي امڪان ۾ امڪاني گروپن جي اضافي نمائندگي ۾ شفاف ۽ شفاف ريفري تسليم ڪرڻ شامل هوندي.

۴.۵ عوامي مُشاورت جو نتيجو:

۲۱۲. منصوبي جي اثرائتي اثرن جي حوالي سان ڪميونٽيءَ سان مُشاورتي عمل بعد هيٺيان رايا سامهون آيا آهن:

- **منصوبي جا اثر**: شرڪت ڪارن اُن ڳالهه تي اتفاق ڪيو ته مجموعي طور منصوبي جا هاڪاري اثر پوندا ۽ تفصيلي طرح اِهو سماجي ۽ ماحولياتي حوالي سان هاڪارو رهندو. شرڪت ڪارن مان ڪافي ماڻهن کي، هِن کان اڳ به موسميات بابت ايف اي او جي منصوبن، خاص طور جيڪي زرعي پيداوار کي وڌائيندي آءِ پي ايم کي متعارف ڪرائڻ متعلق هُئا، سان ڪم ڪرڻ جو خاصو تجربو هو ۽ اهڙن هارين هن نوعيت جي منصوبن ۾ خصوصي دلچسپيءَ جو اظهار ڪيو. اهڙن هارين اقليت سان به مُشاورت ڪئي وئي، جِن کي پنهنجي زمين جي ڪرايي جي حوالي سان خدشات ڪو نه ڏسيا. توڙي جو ايف اي او جي سهولتڪارن زمين جي مالڪاڻي حق ۽ پهچ سميت موسم جي باري ۾ ڪانئن مختلف نوعيت جا سوال پُڇيا، جِن جي جواب ۾ سندن چوڻ هو ته جيڪڏهن هن قسم جا منصوبا، وڌيڪ پيداوار جو سبب بڻجن ته هُو پنهنجي زمين به هن مقصد جي غرض سان سُپرد ڪرڻ جي لاءِ تيار آهن، ايتري حد تائين جو پنجاب ۽ سنڌ ۾ موجوده زمين جي ملڪيت هجڻ جي حوالي سان هارين منجهه ڪا خاص دلچسپي نه ڏني وئي. اِهو ڏنو ويو ته هاري اُن وقت پنهنجي جذبن جو، ڪُليل انداز ۾ اظهار ڪرڻ کان لنوائي ويا جڏهن جو هڪ زميندار گهراڻي سان تعلق رکندڙ شخص (حادثاتي طور) مُشاورتي عمل ۾ شريڪ رهيو. اِهو پڻ واضح ڪيو ويو ته هيءُ منصوبو ايف اي او ۽ جي سي ايف جي گهُرجن تي منحصر ڪندو ۽ اُن حوالي سان ڪو به اثرائتو معاملو جهڙوڪ: زمين جو استعمال ۽ ٻهراڙيءَ ۾ مهذب روزگار وغيره کي جڏهن اُن جي ضرورت پئي ته مذڪوره حفاظتي حڪمت عمليءَ تحت اُڪلايو

ويندو. منصوبي ۾ ايندڙ علائقن ۾ هِن ڏس ۾ تعميراتي ڪم اڳواٽ ئي مڪمل ڪيو ويو آهي. (ايف اي او ۽ سنڌ حڪومت ڪُجهه ضلعن ۾ وي جِي جِي ٽي جي استعمال کي هٿي وٺرائڻ لاءِ اڳ ۾ ئي مصروف عمل آهن).

- **شڪايتن جي ازالي وارو نظام(جي آر ايم)**: هاري، عورتون ۽ اقليت اِهو چاهيندا آهن ته منصوبي جي پليٽ فارم تان سمورن ضلعن ۾ شڪايتن جي ازالي جو مربوط نظام جوڙيو وڃي ۽ سرڪاري ڪاتن اندر شڪايتي سيل قائم ٿيڻ واري جنهنجهٽ کان بچڻ جي لاءِ اُن کي ايف اي او يا (ڊيرا غازي خان جي سطح تي) مقامي سماجي تنظيم تحت هلايو وڃي. اُن علائقن جو خاص طور خيال رکيو وڃي جتي اقليتون رهندڙ هُجن. هاٽ لائين کي خاص اوليت ڏني وئي، جيڪا هن مقصد لاءِ قائم ڪئي وئي هُئي. هر ضلعي ۾ اقليتن سان ملاقاتون ڪيون ويون ته اُهي منصوبي جي حوالي سان پنهنجيون شڪايتون خاص طور پنهنجي ڪميونٽي جي اندر يا گڏيل سماجي سرشتي ۾ رهندي، ڪهڙي طرح درج ڪري سگهن ٿيون، ٻڌائين. اڪثريت تنازعن کي، سرڪاري سرشتي جي مقابلي ۾ بزرگن جي معرفت حل ڪرڻ کي ترجيح ڏني ۽ اُنهن ڪميونٽي جي اندر هاٽ لائين يا شڪايتي سيل جي قيام جي پڻ آجيان ڪئي.
- **شراڪت**: مُشاورتي عمل سان عورتن ۽ اقليتن کي منصوبي جي سرگرمين ۾ شرڪت ڪرڻ جو موقعو مُيسر ٿيندو، جيڪي ثقافتي سطح تي تجرباتي بُنياد تي منعقد ڪيون ويندين. هِن ڏس ۾ موصول ٿيل راين کي منصوبي جي ٽيم تائين رسايو ويو ۽ اُهي سڌي ريت منصوبي جي مالياتي پروپوزل ۽ فزيبلٽي رپورٽ ۾ شامل ڪيون ويندين.
- **صنف**: عورتون فصل پوکڻ، لُٽڻ، رونبي ڪرڻ ۽ مال متاح پالڻ کان علاوه ڪُجهه وري گهرداريءَ ڪندي رڌڻي تائين محدود هونديون آهن توڙي جو اُهي ڪيترائي ڪم غير رسمي طور به سرانجام ڏين ٿيون. عورتن جي ڪم ڪرڻ جي ظاهري حالت هر ضلعي يا ڳوٺ ۾ اُتان جي ڪميونٽي تي مُنحصر ڪري ٿي. ڪُجهه عورتن کي مرد سان گڏوگڏ ڪم ڪرڻ جي اجازت هوندي آهي جڏهن ته ڪُجهه کي مردن کان علاوه فيلڊ سطح تي اڪيلي سر ڪم ڪرڻ جي اجازت نه هوندي آهي البته ڪُجهه معاشرت ۾ اِن ڏس ۾ مُشڪلاتون حائل هونديون آهن ۽ عورت کي ٻاهر ڪم ڪرڻ لاءِ ايستائين ڏکيائي پيش ايندي آهي، جيستائين ڪو مرد ساٿن گڏ نه هوندو آهي. زرعي ڀاڻ ۽ جيت مار دوائن جي استعمال، جنهن ۾ ڪيميڪل هُجي ٿو ۾ مرد وڌيڪ ڪم ڪندا آهن ڇو ته اُهي ڏکئي ۽ خطري واري ڪم سان، پنهنجي جسامت جي مُناسبت سان نبردآزما ٿين ٿا. مرد عام طور آبپاشي، زرعي پيداوار ۽ فصلن سان جُڙيل رهن ٿا. مُشاورتي عمل دوران عورتن کي مردن کان ڌار ملڻ جو موقعو ڏنو ويو ته جيئن اُهي پنهنجون ڪهاڻيون، تحفظات ۽ ترجيحات ٻُڌائي سگهن. هن تحت جُملي راين ۽ تفصيلن کي جينڊر ائڪشن پلان تحت سهيڙيو ويو آهي.
- **معاشرتي حمايت**: هيءُ منصوبو ماحولياتي ۽ سماجي سطح تي مُناسب اثر ڇڏيندو ۽ محدود اثرن کي گهٽائي ڇڏيندو. هِن حوالي سان سمورن شرڪت ڪارن سان مُشاورت ڪئي وئي ۽ اقليتي گروهن منصوبي تي عملدرآمد واسطي پنهنجي هر ممڪن مدد جي آڇ پڻ ڪئي آهي.

۵.۵ ظاهر ڪرڻ:

۲۱۳. جي سي ايف ۽ ايف اي او جي ڄاڻ تائين رسائي واري پاليسي مُطابق، هِن منصوبي جي حفاظتي آلاتن ساڻ اِي ايس ايم ايف ۽ جينڊر ائڪشن پلان جي سموري معلومات کي انگريزي ٻوليءَ ۾ (پاڪستان جي صورت ۾ اُردو ٻولي) منصوبي بابت جي سي ايف جي بورڊ جي ميٽنگ جي منظوريءَ کان ۳۰ ڏينهن پهرين ويب سائيٽ تي عام ڪيو ويندو. ڪنهن مقامي ماڻهوءَ جي منصوبي بابت دستاويزن تائين رسائيءَ کي ممڪن بنائڻ واسطي، لاڳاپيل دستاويز کي مُڪ شراڪتدارن پڙهڻ ۽ سمجهڻ واسطي آسان صورت ۽ ٻولي ۾ آڌاري، ڪنهن محفوظ جڳهه تي رکڻ جو بندوبست ڪيو ويندو. منصوبي بابت ڄاڻ کي اهڙي ريت ظاهر ڪرڻ جو عمل شراڪتدارن کي اثرائتي انداز ۾ شرڪت ڪرڻ تي همٿائيندو. ايف اي او جو پڪو ارادو آهي ته مذڪوره ڄاڻ کي وقت سر ۽ ثقافتي روايتن سان هم آهنگ، اهڙي جاءِ تي آويزان ڪجي، جتي مذڪوره ڄاڻ ڪميونٽي جي ڌيان ۽ بُنيادي ضرورتن جو مرڪز رهي، جِن جو منصوبي جي

عملدرآمد دوران متاثر ٿيڻ جو خدشو آهي ۽ جن ۾ تعليم، صنف ۽ ٻوليءَ جو فرق يا رابطي ڪاريءَ لاءِ فني ڄاڻ جي ڪوٽ وغيره شامل آهن.

٢١٤. هِن جهڙي موثر خطري وارن منصوبن واسطي، ايف اي او هميشه وقت سر گهٽ ۾ گهٽ منصوبي جي حتمي منظوري کان ٣٠ اڳ لاڳاپيل معلومات فراهم ڪندو آهي. ٣٠ ڏينهن جي عرصي ۾ صرف جڏهن سموري لاڳاپيل معلومات مهيا ڪئي وئي ۽ اُها عوام جي لاءِ دستياب هوندي. ايف اي او موثر خطري وارن سمورن منصوبن بابت لاڳاپيل ڄاڻ ۽ دستاويز جن ۾ ماحوليات ۽ سماجي تحفظ وارا دستاويز جهڙوڪ: ماحوليات ۽ سماجي منصوبي سازيءَ جو نظام، جينڊر ائڪشن پلان، هوشيار ماڻهن جو منصوبو ۽ ٻيا لاڳاپيل دستاويز شامل آهن، ڏيکاءَ جي پورٽل تحت عام ماڻهوءَ جي لاءِ پڌرو ڪندو آهي. Website: http://www.fao.org/enoironmental-social-standards/disclosure-portal/en/

٢١٥. منصوبي بابت وڏي پئماني تي ڄاڻ ڦهلائڻ جي ارادي خاطر ماحوليات ۽ سماجي تحفظ سان لاڳاپيل سموري ڄاڻ کي مقامي پهچ ۽ ڊسڪلوزر ٽولس آڊيو وزيوئل جهڙوڪ: اُڏامندڙ وسيلا، بروشر، سماجي ريڊيائي نشريات وغيره کي مقرر معياري پورٽل کان علاوه استعمال ڪيو ويندو. جِن کي خاص طور هارين، سُڄاڻ ماڻهن، اڻ پڙهيل يا اڻ پڙهيل فني ۽ ٻڌڻ ۽ سمجهڻ جي صلاحيت کان معذور ماڻهن، انٽرنيٽ جي سهوليت کان محروم طبقي يا واڌو خاص ضرورت وارن ماڻهن جي خصوصي ڌيان جي ضرورت آهي. مذڪوره ماڻهن جي گروهن ۾ ڄاڻ پهچائڻ جي واسطي منصوبي جي شراڪتدارن کي علاوه مقامي سطح تي ڪم ڪندڙ تعلقي يونين ڪائونسلز جي ڪائونسلرن، اقليتي گروهن، هاري تنظيمن، سرڪاري ۽ غير سرڪاري رضاڪارن جي مدد ورتي ويندي.

٢١٦. اِي ايس ايم ايف جو مٿئين جينڊر ائڪشن پلان کي انگريزي ۽ اُردو (پاڪستان جي قومي ٻولي) ۾ سيپٽمبر ٢٠١٨ع ۾ ايف اي او، ايم او سي سي ۽ جي سي ايف، جي ويب سائيٽ تي عام ڪيو ويو هو. اُن کان علاوه ٻنهي دستاويزن کي اُردو ٻوليءَ ڳوٺاڻي سطح تي پڻ عام ڪيو ويو آهي.

٦.٥ شڪايتن جي خاتمي جو نظام:

٢١٧.شڪايتن جي خاتمي وارو نظام (جي آر ايم) منصوبي جي انتظام ڪاريءَ جو هڪ لازم عنصر آهي، جنهن جي توسط سان منافعو حاصل ڪندڙ طبقي کان رايا گڏ ڪندي، منصوبي جي سرگرمين ۽ ڪارڪردگيءَ متعلق سندن خدشن کي ختم ڪيو ويندو. هن نظام جو بُنياد ايف اي او جي گهُرجن مطابق ۽ خاص طور معاشري جي موجوده مخصوص خدشن، جيڪي مقامي منافعو حاصل ڪندڙن کي درپيش آهن، انهن جي نمائندگي تي مُنحصر آهي.

جي آر ايم بابت ايف اي اوز جي پهچ:

٢١٨. ايف اي او پُختو ارادو رکي ٿو ته مذڪوره منصوبي تي، ادارتي ماحول مُطابق ۽ سماجي قانون تحت عملدرآمد ڪيو ويندو. مذڪوره مقصدن کي حاصل ڪرڻ جي ارادي تحت اِها خاطري ڪرائجي ٿي ته ايف اي او پروگرام جو فائدو حاصل ڪندڙ طبقو، متاثر ٿيڻ جي صورت ۾ فوري طور پنهنجا خدشا يا اُنهن کي موٽ نه ڏيڻ بابت شڪايت ڏسيل قانون تحت هِن نظام تائين رسائي حاصل ڪري. تنظيم ڪٿ ڪرڻ جي ذيلي نظام تحت اهڙن شڪايتن کي وصول ڪندي، انهن جو جائزو وٺندي ۽ مُناسب ۽ معقول حد تائين تنظيم ڪاريءَ جي سطح تي، انسپيڪٽر جنرل جي آفيس اهڙين شڪايتن جو آزاڻا جائزو وٺندي ته هن سطح تائين پُڄندي آخرڪار شڪايتن جو ازالو ڇو نه ڪيو ويو آهي.

٢١٩. ايف اي او پروگرام مان فائدو حاصل ڪندڙ طبقي طرفان، ايف اي اوز جي ماحولياتي ۽ سماجي سطح تي ڪيل خاطرداريءَ جي ڀيڪڙي بابت لڳايل الزامن ۽ خدشن کي حل ڪرڻ جي مد ۾ مدد مهيا ڪئي ويندي. هن مقصد واسطي، خدشن جو، اهليت جي مقرر حدن ۽ هدايتن تحت جائزو ورتو ويندو، جيڪي اداري جي ماحولياتي ۽ سماجي معيارن سان لاڳاپيل هوندا ۽ جيڪي ايف اي او جي سمورن منصوبن تي يڪسان لاڳو سمجهيا ويندا.

٢٢٠. خدشن جو نهايت باريڪ بينيءَ سان مُناسب انداز ۾ جهڙوڪ: مئنجمينٽ ۽ فني سطح ۽ علائقي آفيس سطح تي جائزو ورتو ويندو. جيڪڏهن ڪنهن خدشي يا تحفظات جو مُشاورت طئي ٿيل طريقيڪار تحت پروجيڪٽ مئنجمينٽ

سطح تي حل نه ڪڍيو ويو ته اُن کي اُڪلائڻ جي لاءِ، ڏسيل هدايتن تحت انسپيڪٽر جنرل کي درخواست ڪئي ويندي. پروگرام ۽ پروجيڪٽ مئنيجر شڪايتن بابت ٽڏي تي ڏيان ڏيڻ جا مڪمل پابند رهندا.

٢٢١. شڪايتن جي ازالي واري عمل دوران، غيرجانبداري، باهمي احترام، انساني حقن، سُڃاڻ شخص جو خيال رکڻ وارن اصولن کي اڳيان رکيو ويندو. ساڳي ريت قومي وقار ۽ اُن جي مستحڪمي، برابري، شفافيت، ايمانداري ۽ گڏيل احترام تي به عمل ڪيو ويندو.

منصوبي جي سطح جا جِي آر ايم:

٢٢٢. منصوبي جي تياريءَ دوران مُشاورتن واري عمل ۾ اهو نُڪتو اُڀيو ته پروجيڪٽ جي متاثر ماڻهن، جِن ۾ هڪجهڙي ثقافت واري اقليت به خدشن جي خاتمي وارو ساڳي نظام (جي آر ايم) تحت پنهنجا تحفظات وندي سگهنديون. اقليتن به مجموعي طور مُشاورتي عمل دوران ساڳي نظام تحت خدشا وندڻ واري خواهش جو اظهار ڪيو. تنهنڪري اِهو محض منصوبي جي بُنياد تي موجود هو نه ڪي حڪومتي ڍانچي (ترجيحن ايتري تائين جو ايف اي او يا مقامي سماجي تنظيمن رد عمل ڏيکاريو ته جي آر ايم کي ايف اي اوز جي بُنياد تي هلايو وڃي) هيٺ بڻايو .ويو. مُشاورتي عمل ۾ اُن تي پڻ زور ڀريو ويو ته خدشن جي خاتمي واسطي هاٿ لائين کي استعمال ڪيو وڃي. مذڪوره سفارشن کي ذهن ۾ رکندي منصوبي واسطي جي آر ايم جو خاڪو ٺاهيو ويو. اهو سمجهايو ويندو آهي ت هي عمل درآمد جي دوران ڪيل صلاحن جي مطابق GRM مخصوص نسلي/ مذهبي اقليتن جي ضرورتن کي پورو ڪرڻ جي لاءِ ترميم ڪري سگهجي ٿي جيئن ته هن منصوبي جو ماڳ طئي ٿيل آهي.

٢٢٣. مقامي سطح تي منصوبي بابت شڪايتون اُڪلائڻ جي غرض سان مذڪوره علائقي ۾ هڪ يا اُن کان وڌيڪ شڪايتي مرڪز قائم ڪيا ويندا. (١) رابطي جي نمبر جي معلومات ۽ (٢) شڪايت تي ڪارروائي بابت ڄاڻ، ٻنهي بابت لاڳاپيل معلومات مُهيا ڪئي ويندي ۽ جمع ڪيل شڪايت کي منصوبي جي اختتام تائين سمورين گڏجاڻين، ورڪشاپن ۽ ٻين لاڳاپيل موقعن تي وقت بوقت پڙرو به ڪيو ويندو. اِها توقع به ڪجي ٿي ته ڄاڻ ڦهلائڻ جي حوالي سان تيار ڪيل مواد سميت داخل ڪيل شڪايت تي ڪارروائيءَ جي باري ۾ ٻي ضروري معلومات، مُڪيه رابطي ڪار جا نمبر پڻ جاري ڪيا ويندا. منصوبي تحت شڪايتن جو ڪهڙي طرح ازالو ڪبو يا حفاظتي ڪارڪردگي جانچڻ بابت ڪاغذي ڪارروائي وغيره جو رڪارڊ پڻ رکيو ويندو.

٢٢٤. شڪايتن جي ازالي وارو نظام، هيٺ ڏنل نُڪتن تي مشتمل هوندو:

- مُشاورتي عمل دوران ڏسيل ترجيحات جي پوئيواري ڪئي ويندي، معمولي نوعيت جي شڪايتن کي مقامي سطح تي ڪارروائي ڪندي روايتي انداز ۾ سماجي اڳواڻن جي لاڳاپيل عملدارن سان ڳالهه ٻولهه ڪرائي، اُن کي حل ڪيو ويندو ۽ هِن تناظر ۾ ڳوٺن جي بزرگن ۽ سندن راءِ جو احترام ڪيو ويندو. جتي اقليتن طرفان شڪايت داخل ڪرائي ويندي ۽ اُتي (١) شڪايت جي ازالي واسطي لاڳاپيل ڳوٺ جي معزز کي مُنتخب ڪيو ويندو ۽ اهو بزرگ لازمي طور اقليتي برادريءَ منجهان ئي هوندو يا (٢) ٻن يا ٻن کان وڌيڪ معززن کي مقرر ڪرڻ جي ضرورت پوڻ جي صورت ۾ اقليتن کي برابريءَ جي نمائندگي ڏني ويندي.
- مثال طور، سڌي ريت ايف اي او تحت شڪايت جي ازالي لاءِ ماحول سازگار هُئڻ جي صورت ۾، مذڪوره شخص وٽ ذاتي طور شڪايت داخل ڪرڻ جي قابليت نه هئڻ جي صورت ۾، لاڳاپيل شخص پنهنجي شڪايت جو لکت توڙي زباني اظهار مقامي يونٽ جهڙوڪ: ايف اي او يا مقرر سماجي تنظيم جي اڳيان ڪري سگهندو.
- مقامي سطح تي شڪايت وصول ڪندڙ پروجيڪٽ جو عملو، ساڳي شڪايت کي صوبائي عملدرآمدي يونٽ (پي پي آءِ يو) مُلتان وٽ جمع ڪرڻ جو ذميوار هوندو. مثال طور جتي شڪايت جو دعويدار شخص، سڌي ريت دعويٰ داخل ڪرڻ چاهيندو هُجي ته ڪيس ائين ڪرڻ جو حق حاصل هوندو ته هُو پي پي آءِ يو مُلتان ۾ مقرر حفاظتي ڪم جي اسپيشلسٽ وٽ دعويٰ داخل ڪرائي.

- ڪنهن شڪايت جي بي نام داخلا مقصود هُجي ته مذڪوره علائقي جي سماجي روايتن يا اقليتي تضاد حل ڪرڻ واري نظام کي نظر ۾ رکيو ويندو ۽ سماجي خود انتظام ڪاري واري نظام ۾ مداخلت نه ڪئي ويندي. سڌي ريت شڪايت داخل ڪرائيندڙ کي حفاظتي ڪم جي اسپيشلسٽ جي اڳواڻ جو پي پي آءِ يو تحت رابطي جو نمبر ڏنو ويندو ته جيئن هُو شڪايت جي حوالي سان وڌيڪ رابطي ۾ رهي سگهي
- شڪايت داخل ڪرائيندڙ جي شڪايت ڪانپوءِ، شڪايتن جي ازالي واري نظام جو هڪ شعبو اهڙي شڪايت کي، حفاظتي اسپيشلسٽ جي اڳواڻ وٽ رجسٽرڊ ڪرائيندو ۽ اُن کي پي ايم يو پروجيڪٽ جي ڪوآرڊينيٽر ڏانهن موڪليندو ته اهو واضح ڪري ته شڪايت ٻڌڻ جوڳي آهي. هن عمل دوران شڪايت ڪندڙ جو نالو مخفي رکيو ويندو.
- ٻڌڻ جوڳي شڪايت کي، پي ايم يو يا لاڳاپيل پروجيڪٽ تحت اُڪلايو ويندو. پي ايم يو جو پروجيڪٽ ڪوآرڊينيٽر شڪايت کي رڪارڊ ڪرڻ جي لاءِ ذميوار هوندو. جيڪڏهن ڪنهن حل بابت ڏرين سان رضا نامو ٿيو ته اُن جو سبب واضح ڏسيو ويندو.
- جيڪڏهن صورتحال تمام گهڻي مُنجهيل هُجي ۽ شڪايت ڪندڙ تجويز ڪيل حل کي قبول ڪرڻ جي لاءِ تيار نه هُجي ته مٿس هرپرو زور نه پريو ويندو ۽ شڪايت کي اعليٰ سطح تي مٿي موڪليو ويندو، جيستائين اُن جو ممڪنه حل نِڪري اچي.
- هر موصول شڪايت جي لکت ۾ ثابتي ڪم وارن ١٠ ڏينهن اندر موڪلي ويندي ۽ ٣٠ ڏينهن اندر اُن جو ممڪنه حل ڪڍيو ويندو.
- ڪڍيل حل تي عملدرآمد جي لاءِ، انچارج، جيڪو شڪايت ڪندڙ سان رابطي لاءِ مقرر ٿيل هوندو، اهو ساڻس رابطي ۾ رهندو ۽ ڪيس مُشاورت يا انٽرويو جي لاءِ گهرائي سگهندو ته جيئن مُناسب هم آهنگي قائم ڪري سگهجي.
- سيني موصول شڪايتن، اُن بابت ايندڙ موت ۽ حل کي لازمي طور رجسٽرڊ ڪيو ويندو.

اندروني ڪارروائي:

٢٢٥. **مڪيه حفاظتي اسپيشلسٽ**: ڪا شڪايت جيڪا لکت يا زباني (فون تي) صورت ۾، پي پي آءِ يو جي مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کي موصول ٿئي ته اهڙي صورت ۾ موصول شڪايت کي رجسٽرڊ ڪيو ويندو ۽ ان کي اهليت طئي ڪندڙ مُکيه اسپيشلسٽ ڏانهن موڪليو ويندو ته هُو اُن جي حقيقت جو تعين ڪري. تنهن کان پوءِ ساڳي شڪايت کي پي ايم يو جي پروجيڪٽ ڪوآرڊينيٽر ڏانهن موڪليو ويندو.

٢٢٦. **پروجيڪٽ مئنجمينٽ يونٽ**: پي پي آءِ يو جي مکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کان لکت جي صورت ۾ پهتل شڪايتون، سڌي ريت پي ايم يو جي ڪوآرڊينيٽر کي پهچنديون. پروجيڪٽ جو ڪوآرڊينيٽر اُن جي اهليت جي حوالي سان حتمي طور تي جانچ واري ڪارروائي کي عمل ۾ آڻيندي شڪايت جو ازالو ڪندو.

٢٢٧. **پروجيڪٽ اوورسائيٽ ڪميٽي (پي او سي)**: جيڪڏهن شڪايت کي پي ايم يو تحت حل نه ڪري سگهي ته اهڙي صورت ۾ پي او سي اُن جي وضاحت ڪندو. جيڪڏهن پي او سي به اُن جو حل ڪڍڻ کان لاچار هُجي ته اهڙي صورت ۾ مذڪوره شڪايت کي وڌيڪ مٿئين سطح تي ايف اي او جي نمائندي ڏانهن روانو ڪيو ويندو.

٢٢٨. **ايف اي او جو نمائندو**: جيڪڏهن پهرين ٻن سطحن يعني پي ايم يو ۽ پي او سي شڪايت جو ازالو نه ٿا ڪن تهُ پوءِ اُن جي حل لاءِ ايف ايو جي نمائندي کي درخواست ڪئيي ويندي.

٢٢٩ **ايشيا ۽ پئسفڪ جي لاءِ ايف اي او جي علائقائي آفيس**: جيڪڏهن لازم سمجهيو وڃي ته ايف اي او جي نمائندي کي درخواست ڪرڻ گهرجي ته علائقائي آفيس کي شڪايت جي حل جي لاءِ درخواست ڪئي وڃي يا لاڳاپيل شڪايت کي سڌي ريت علائقائي آفيس ڏانهن رواني ڪئي وڃي پر اهو ان صورت ۾ ٿئي جڏهن شڪايت جو حل ناممڪن يا صفا مُنجهيل هُجي.

۲۳۰. **ايف اي او جو علائقائي نمائندو**: مخصوص حالتن ۾ يا مُنجهيل مسئلن تي راهنمائي واسطي ايف اي او جي انسپيڪٽر جنرل کي درخواست ڪندو. اهڙي صورتحال ۾ آفيس طريقيڪار تحت انسپيڪٽر جنرل (او آءِ جي) مسئلي جو حل ڪيندو.

قرارداد:

۲۳۱. شڪايت ڪندڙ طرفان قرارداد قبول ڪرڻ جي صورت ۾، راضي نامي جي دستاويز تي صحيحون ڪيون ويندیون، جنهن ۾ قرارداد جي شرط ۽ ضابطن کي واضح ڪيو ويندو.

موصول شڪايت	گهربل قدم
حفاظتي اسپيشلسٽ اڳواڻ (پي پي آءِ يو)	لازمي طور شڪايت کي رجسٽرڊ/ داخل ڪندو ۽ اُن کي ۲ ڏينهن (ڪم وارن) جي اندر، اُن جي اهليت جو معيار جانچڻ لاءِ پي ايم يو کي موڪليندو
پروجيڪٽ مئنجمينٽ يونٽ	شڪايت وصول ڪرڻ جي ۵ ڏينهن (ڪم وارن) جي اندر اُن تي موٽ ڏيندو
پروجيڪٽ اوورسائيٽ ڪميٽي (پي او سي)	ڪائي تنظيم شڪايت وصول ڪري ته اُن شڪايت جي وصولي جي رسيد مهيا ڪري. جيڪڏهن شڪايت قبول ڪئي وئي ته اُن صورت ۾ وصول ڪندڙ مذڪوره سموري معلومات پروجيڪٽ اوورسائيٽ ڪميٽيءَ جي سمورن ميمبرن کي موڪلي ۽ مسئلي جي حل جي لاءِ ميمبرن جي گڏجاڻي ڪوٺائي. پروجيڪٽ اوورسائيٽ ڪميٽيءَ جي گڏجاڻي جي ۵ ڏينهن بعد موٽ ڏني وڃي.
پاڪستان ۾ ايف اي او جو نمائندو	پي او سي سان صلاح مشوري بعد لازمي طور ۵ ڏينهن (ڪم وارن) اندر موٽ ڏيندو. ايف اي او جو نمائندو: مينادِائولاٽچي Mina Dowlatchahi Mina.dowlatchahi@fao.org FAO-PK@fao.org Tel.+۹۲۵۵۴۵۴-۵۱-۹۲, or +۹۲۵۵۴۹۱-۵۱-۹۲
ايشيا ۽ پئسفڪ جي لاءِ ايف اي او جي علائقائي آفيس	ايف اي او جي نمائندي سان صلاح مشوري بعد لازمي طور ۵ ڏينهن (ڪم وارن) اندر موٽ ڏيندو. ايف اي او جو نمائندو: ڪُنڊاوي ڪئدريسن kundhavi kadiresan kundhavi.kadiresan@fao.org FAO-RAP@fao.org Tel.: (+۶۶ ۲ (۶۹۷ ۴۰۰۰
انسپيڪٽر جنرل جي آفيس	فقط دوڪيبازي (فراڊ) ۽ نامُناسب يا خراب روي بابت جي شڪايت (راز ۾ رکيو ويندو) فيڪس وسيلي: (+۳۹)۰۶۵۷۰۵۵۵۵۰ By e-mail:Investigations-hotline@fao.org ڳجهي هاٽ لائين وسيلي: (+۳۹ (۰۶۵۷۰۵۲۳۳۳

٢٣٢. اقليتي برادري، منصوبي تحت عملدرآمد هيٺ، ڪنهن هڪ يا سمورين ذيلي سرگرمين بابت هر رُخ کان ڪا به شڪايت يا اپيل داخل ڪري سگهي ٿي. مذڪوره شڪايتن يا تحفظات جي حوالي سان، مقرر طريقيڪار تحت وضاحتي پمفليٽ تيار ڪري ورهايا ويندا ۽ اهو اقليتي برادريءَ کي استعمال واسطي پڻ ڏنو ويندو. اقليتي برادريءَ جي سمورن ميمبرن کي شڪايتن ۽ شڪايتي چئنلز (جن بابت مٿي ڄاڻ ڏنل آهي) بابت آگاهه ڪيو ويندو ۽ ڪميونٽيءَ جي گڏجاڻي يا ٻئي ڪنهن موزون وسيلي کان کين آگاهه ڪيو ويندو. ڄاڻ پکيڙڻ جي لاءِ ڄاڻ ۽ رابطي ڪاري جي ٻي ٽيڪناالاجي سميت ميڊيا جي ذريعن کي پڻ استعمال ڪيو ويندو. متاثر ماڻهن ۽ تنظيمن جي ٻيهر آبادڪاري سان لاڳاپيل خيالن ۽ تجويزن کي بهتر نموني ٻڌو ۽ انهن تي عمل ڪيو ويندو.

٠.٦

منصوبي جا امڪاني اثر

١.٦ ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جو مجموعي جائزو:

٢٣٣. منصوبي جو مقصد پاڪستان ۾ سڀ کان وڌيڪ متاثر هارين لاءِ موسميات جي مجموعي طور تي اثرن جي توقع آهي ، تنهنڪري مجموعي طور هاڪاري اثرن جي قوي اميد آهي. توڙي جو هنن هاڪاري خاص اثرن جي اميدن باوجود منصوبي کي درجاتي لحاظ کان سڀ کان وڌيڪ خطرناڪ منصوبن واري ڪئٽيگري بي ۾ رکيو ويو آهي. اُن ڪري جو ليبر مارڪيٽ ۾ وڏي پئماني تي اٿبرابريءَ ۽ منصوبي جي ايراضيءَ ۾ اهڙن ماڻهن کي سرگرمين ۾ بي زمين ماڻهن کي شامل ڪيو ويندو.

منصوبي جا مجموعي طور هاڪاري ۽ ناڪاري اثر هيٺ ڏجن ٿا.

٢٣٤. هاڪاري اثر: قوي امڪان آهي ته منصوبي وسيلي، سنڌو درياهه جي ٻنهي طرفن کان خاص طور پاڻيءَ جي انتظام ڪاريءَ سميت قدرتي وسيلن ۽ زرعي زمين، جنهن تي هاري ڪم ڪن ٿا، تي زرعي تجربن واسطي موسمي استحڪام ۾ واڌارو ٿيندو. ماحولياتي طور، اهو فارمن جي بهتر ڪارڪردگي واسطي ماحول کي سازگار بڻائيندو، جنهن سان انساني صحت کي دوام ملندو ۽ اهو وڏي وقت تائين بحال رهي سگهندو. مشيني ۽ جديد سازسامن، ٽيڪنالاجي، جي ڪُليل ۽ بند فارمن تي استعمال سان معياري زرعي پيداوار ۽ اُپت تي موسمياتي تبديليءَ جي اثرن کي گهٽ ڪرڻ جي قوي اميد آهي. جُز نمبر ٢ هيٺ خاص طور ايف ايف سي جي نشتن وسيلي اها خاطرداري ڪرائي ويندي ته وڌيڪ بهترڪرڻ جي لاءِ سرگرم رهندا ۽ اهو سڀ منصوبي مطابق ٿيندو. مثال طور: انٽيگريٽيڊ پيسٽ مئنجمينٽ (آءِ پي ايم) کي منصوبي تحت استعمال ڪيو ويندو، اُن سلسلي ۾ مربوط پيسٽ مئنجمينٽ تحت جيت مار دوائن جي اثرن کي گهٽايو ويندو. سماجي طور تي حدف طور مقرر ڪميونٽيءَ جي زرعي معاش کي ائداپٽيو صلاحيت جي بُنياد تي وڌايو ويندو. هي منصوبو پڻ مزدورن جي لڏپلاڻ جي سطح ۾ گهٽتائي آڻيندو اُن لاءِ جو زمين جي وڌندڙ پيداوار ۾ هارين جون ضرورتون پوريون ٿينديون ۽ انهن کي هيڏانهن هوڏانهن ڪم ڪرڻ جي تلاش جي ضرورت نه پوندي. پورٽل تحت موسميات کي استحڪام ڏيندي ڪلائميٽ سمارٽ واٽر مئنجمينٽ قائم ڪيو ويندو ۽ قوي اميد آهي ته اهو اقليتن ۽ سرڪاري ڪاتن تي هاڪاري اثر وجهندو. اُن کان علاوه جئنڊر ائڪشن پلان تحت عورتن کي مرڪزي ڌارا ۾ شامل ڪندي، سندن زرعي قابليت ۽ صلاحيت کي وڌائيندي ڪين منصوبي جي سمورين سرگرمين ۾ شامل رکيو ويندو.

٢٣٥. **ناڪاري اثر**: ممڪنه ناڪاري موسمي اثر معمولي نوعيت جا هوندا، جيڪي فقط عملدرآمدي آپريشنل سرگرمين دوران رونما ٿيندا ۽ جن تي ضابطو آڻي سگهجي ٿو. سماجي رُخ کان، منصوبي لاءِ زمين جي ڪرايي تي فروخت ۽ اُن سان زمين جي قدر ۽ زرعي پيداوار ۾ اضافي جي ڪري، بي زمين هارين ۽ زميندارن جو باهمي رشتو متاثر ٿيندو ۽ اُن ۾ تبديليءَ جو خطرو آهي. اُن کان علاوه پاڪستان ۾ نوجوان خود هارپي جي عمل دوران پنهنجي ڪُٽنبن جو هٿ وندائين ٿا تنهنڪري اِهو خود هڪ خطرو آهي ته اُهي نوجوان عمر جي حساب سان اهڙو ڪم ڪن ٿا؟ هن عمل کي نهايت ويجهڙائي کان معائني هيٺ آندو ويندو. ماحولياتي رُخ کان، زرعي پيداوار ۾ واڌاري جي نتيجي ۾ نئون ماحولياتي مسئلو اڳيان اچي سگهي ٿو. مثال طور، سست رفتاريءَ سان حل ٿيندڙ پاڻ جي اثرن کي مڪمل طور ختم نه ڪري سگهبو. زرعي اُپت ۾ اضافي جو سنئون سڌو مطلب زرعي دوائن جي استعمال ۾ واڌارو آهي تنهن هوندي سڌي توڙي اڻ سڌي ريت زرعي دوائن جي استعمال ۾ واڌارو منصوبي جي مقصدن ۾ شامل نه آهي. ايف ايف ايس جي لاءِ ٻج ۽ زرعي ٽُخم ريزيءَ واري سامان پهچائڻ جو عمل ۽ موسميات کي استحڪام پهچائڻ واري فصلن جي پوکائي پڻ منصوبي جي لاءِ معمولي خطرو پيدا ڪري سگهي ٿو، توڙي جو استعمال واسطي مختلف قسم جي پروڊڪٽس جي سفارش ٿيل آهي ۽ اُهي رجسٽرڊ ۽ سنديافته هئڻ سميت ساڳئي وقت ملڪ ۾ اڳواٽ استعمال هيٺ آهن. آخر ۾ جيستائين منصوبي تحت تعميري سرگرمين طرف ڌيان نه ٿو ڏنو وڃي، تيستائين مختصر نوعيت جي تعميري سرگرمين واسطي ائگرو ميٽ سسٽم جو قيام عمل ۾ آندو ويو آهي. مذڪوره ننڍي پئماني جي اسٽيشنز جي ڪري گهٽائي سگهڻ جهڙا امڪاني ناڪاري اثرمقصود آهن جهڙوڪ: نصب سازيءَ جي عمل دوران صوتي آلودگي، ڌُوڙ

سبب فضائي آلودگي ۽ نصب سازيءَ جي عمل دوران صحت جي سلامتيءَ جو خطرو وغيره شامل آهن. مذڪوره قسم جي سمورن ناڪاري اثرن کي، جُز نمبر ٢ سان جوڙيو ويو آهي جيڪي مقامي سطح تي عارضي نوعيت جا هوندا ۽ جن کي گهٽ ڪري سگهبو.

٢.٦ جُزياتي اثرن جي خرابي

٢٣٦. جُزياتي خرابي جي امڪاني ناڪاري اثرن کي هيٺين چارٽ وسيلي جُز وائيز واضح ڪيو ويو آهي.

جُز نمبر ١ پاڻي ۽ زرعي شعبي ۾ موسمياتي تبديليءَ کي اپنائڻ بابت ڄاڻ ۾ اضافي واري سروس:

ذيلي جُز	هاڪاري اثر	ناڪاري اثر
پاڻي جا انگ اکر چڪاسڻ واري نظام جي ترقي	• سائنسي بُنياد تي هڪ مستحڪم ۽ عالمي معيار جو، اسپيس ٽيڪنالاجي ۽ زميني پئماني وارو پاڻي چڪاسڻ جو نظام • پاڻي چڪاسڻ جو نظام پوري ملڪ ۾ معياري بڻايو ويندو • موسمياتي تبديليءَ ۽ آبي ذخيرن جي بنياد تي زمين اندر پاڻيءَ جي وهڪرن ۾ اضافو • پي سي آر ڊبليو آر، آءِ آر ايس اي، صوبائي آبپاشي ڪاتي ۽ صوبائي آبپاشي ۽ ڊرينيج اٿارٽيز جي صلاحيت وڌائڻ	
بُخارات ۾ تبديلي (اِي ٽي) جي بُنياد تي پاڻيءَ جي انتظام ڪاريءَ واري نظام جو قيام	• زرعي شعبي ۾ پاڻيءَ جي حقيقي استعمال کي چڪاسڻ لاءِ اِي ٽي ڊيٽا ۽ اِي ٽي بُنياد تي مستحڪم ۽ اعليٰ سطحي جائزاتي نظام • پاڻي واري وزارت سميت پي سي آر ڊبليو آر، پنجاب جي آبپاشي ڪاتي ۽ سنڌ جي آبپاشي ۽ ڊرينيج ڪاتي جي صلاحيت وڌائڻ	• اٽگروميٽ سسٽم ۽ اِي ٽي سامان جي نصب ساڪاري ته جيئن ضرورت (I) زمين جي ننڍن حصن جو حصول (ii) صوتي ۽ مِٽي ۽ ڏُوڙ جي آلودگي کي عارضي طور روڪجي
قابليت کي بهتر بنائڻ ۽ ڄاڻ جي وسيلن کي استعمال ڪرڻ	• موسميات، زراعت ۽ واٽر بابت تمام ضروري ڄاڻ جي وسيلن تائين پهچ کي وڌائڻ (۽ هڪبي سان ڳنڍڻ)	

جُز نمبر ٢: موسمياتي تبديليءَ جي تناظر ۾ ڪُليل فارمن جي بحاليءَ جو قيام

ذيلي جُز	هاڪاري اثر	ناڪاري اثر

موسميات جي بحاليءَ جي طريقن کي بهتر ڪرڻ	• وڏي پئماني تي سکيا جي اپ ٽو ڊيٽ (تربيت ۽ رابطي ڪاري) واري مواد ۽ سنڌو درياهه جي صنعتڪارن واسطي سي آر اي طريقن متعلق مود جي سهوليت • فيلڊ جي تجربي جي بُنياد تي سي آر اي طريقن متعلق ردعمل جا وڌيڪ موقعا	
ڪُليل فارمن جي انتظام ڪاري، زراعت ۽ موسمياتي بحالي متعلق تربيت ڪارن جي تربيت	• موسمياتي تبديليءَ متعلق ڄاڻ فراهمي ۽ موسمياتي بحالي ۽ زرعي طريقن متعلق توسيع ڪاتي جي ڪارڪُنن ۽ فارم سهولتڪارن جي صلاحيت وڌائڻ	
زرعي طريقن کي سي آر اي ۽ او ايف ڊبليو ايم طرف منتقل ڪندي هارين جي صلاحيت کي ترقي ونرائڻ	• موسمياتي تبديليءَ جي تناظر ۾ هارين جي بحالي • زراعت جي معياري طريقن، جيڪي ڪلائميٽ سمارٽ ۽ ماحولياتي نظام کي فائدو پُڄائن (زمين جو مٽيون تهه، زرخيزي وغيره) سان زرعي زمين کي بهتر بنائڻ • لڳ ڀڳ ١٤٠٠٠٠ هارين جي ٽيڪنيڪل، فارم مئنجمينٽ، ڪاروباري ۽ اڳواڻيءَ واري مهارتي صلاحيت کي ترقي ونرائڻ	• غير رجسٽرڊ ۽ غير تصديق شده ٻج ۽ زرعي توانائي جي واهپي متعلق ايف ايف ايس خطرو ظاهر ڪيو آهي. • موسميات جي بحاليءَ لاءِ مختلف طريقن جي ترقي ۽ ملڪ اندر استعمال پر اِهي اڃا رجسٽرڊ نه ٿيا آهن. • زرعي پيداوار ۾ واڌارو، سڌي ريت جيت مار دوائن جي واڌو استعمال جو نتيجو آهي، جنهن سان مختلف مسئلا جهڙوڪ: اڻ سِڌي ريت جيت مار دوائن جي استعمال، زرخيري سان نئين ماحولياتي معاملا جنم وٺندا، جن جو امڪان اڃا ختم نه ٿيو آهي. • زميني پيداوار ۾ واڌاري سان عمر جي حساب سان ڪم ڪرڻ ۽ زمينداري معاهدي جهڙا معاملا پيدا ٿيندا

جُز نمبر ٣: لڳاتار منتقليءَ جي عمل لاءِ ڪم جو مجازي ماحول پيدا ڪرڻ

ذيلي جُز	هاڪاري اثر	ناڪاري اثر

آگاهي پيدا ڪرڻ ۽ ڄاڻ ڏائڻ واري مهم	• سمورن هارين تائين سي آر اي تي تجويز ڪيل ائڪشن ايبل ڄاڻ جي وڏي پئماني تي پهچ ۽ رسائي • سرڪاري عملي، اين جي اوز ۽ خانگي شعبي جي شراڪتدارن جي لاءِ آگاهي ۾ اضافو	
پاليسيءَ تي عملدرآمد جي لاءِ وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن جي مدد	• پاليسي کي متوازن بنائڻ ۽ سي آر اي کي مٿي اُپارڻ واسطي هم آهنگي پيدا ڪرڻ • پاليسي ناهڻ ۽ اُن جي منصوبي سازيءَ ۾ شواهدي مواد جي شموليت ۾ اضافو	
هارين کي موسمياتي بحاليءَ جي طريقن کي اختيار ڪرڻ واسطي خودمختياري خدمتن جي ترقي	• سي آر اي کي مٿي اُپارڻ واسطي گهربل مالي وسيلن ۾ اضافو • سي آر اي جي لاءِ گهربل معيار جي خاطرداري ۾ اضافو ڪرڻ • موسميات جي بحالي واسطي زمين جي تياري لاءِ ڳوٺاڻي نوجوان جي صلاحيت کي وڌائڻ	

۷.۰تخفيف جا قدم ۽ هاڪاري اثر وڌائڻ وارو نقطه نظر

۲۳۷. هِن شعبي تحت ٻن جُزن تحت امڪاني اثرن ۽ تخفيف جي قدمن بابت ڳالهه ٻولهه ڪئي ويندي. هيٺين ٽيبل وسيلي زرعي شعبي جي سرگرمين تحت اثرن ۽ تخفيف جي قدمن کي واضح ڪيو ويو آهي.

ٽيبل نمبر: ۱۸ تجويز ڪيل تخفيف جا قدم

امڪاني خطرو	تخفيف جا قدم ۽ هاڪاري اثرن کي وڌائڻ جا موقعا

جُز نمبر ۱: موسمياتي تبديلي جي حوالي سان، پاڻي ۽ زراعت جي شعبن ۾ اختياري عمل جي باري ۾ ڄاڻ جي سروسز کي وڌائڻ

اوو

عارضي دز ۽ ڏُوڙ، آواز جي آلودگي (اِي ٽي سازسامان جي نصب ڪاريءَ ۽ ائگرو ميٿ اسٽيشنز دوران)	خُشڪ ۽ غردآلود موسم ۾ جڏهن جاءِ وقوع تي ۵۰ ميٽرن تائين قابض جي صورت ۾ نصب ڪاريءَ جي عمل کان پاسو ڪرڻ. نصب ڪاريءَ جو عمل ڪم جي عام ۽ مستقل وقت دوران ڪيو ويندو.
ٿوري زمين جو حصول اِي ٽي جي سامان جي مقصد لاءِ يا زراعت جي متعلق انسٽاليشن.	مثال جي طور تي جتي پي ايم ڊي کي زمين جي ضرورت پوي اِي ٽي سامان ۽ زرعي سامان جي

	اسٽيشن لاءِ . انهن لاءِ هيٺيان طريقيڪار استعمال ڪيا ويندا. (I) موجوده حڪومتي ادارن طرفان زمين حاصل ڪرڻ لاءِ پي ايم ڊي ان کي دستخط ٿيڻ کان پوءِ يا تہ ڪنهن ٻئي ليزر جي معاهدي جي ياداشت نامي کانپوءِ ڪنهن بہ يونيورسٽي جي صوبائي زراعت کاتي، ۽ / يا تحقيق شعبن جي زمين استعمال ڪري سگهي ٿو. مثال طور ملتان ضلعي ۾ ملتان زرعي يونيورسٽي زمين مهيا ڪئي آهي پنهنجي زرعي زمين ريسرچ جي لاءِ پي ايم ڊي کي جيڪا 80 ڪلوميٽر پري آهي شهري علائقي کان جتي زرعي اسٽيشن استال ڪئي وئي آهي. ٽيڪنيڪل اسٽاف کي پي ايم ڊي پاران فراهم ڪيل ڊيٽا جي نگراني ڪرڻ ۽ پڙهڻ لاءِ ڏنو ويو آهي. موٽ ۾ ملتان يونيورسٽي رڪارڊ ڪيل ڊيٽا جي مفت ڪاپي حاصل ڪري رهيو آهي. (II) نجي مالڪن کان زمين حاصل ڪرڻ لاءِ پي ايم ڊي زمين جي خريدي ايڪٽ جي عوامي مقاصد لاءِ زمين خريد ڪندو. جنهن ۾ معاوضي جي متعلق قانون بہ شامل آهن. ان کان علاوه هن منصوبي جي تحت ڪنهن بہ تنصيب جي لاءِ زمين کي خريد ڪرڻ وارو شخص پهرين ايف اي او جي اڳوٽي مشاورت جي ضرورت هوندي هن ڳالهہ کي سمجهڻو پوندو تہ هن ۾ موجود ماڻهو جي رضامندي جي بغير هي زمين خريد ڪري نہ سگهبي ۽ زمين جو ڪوبہ اختصاص ۽ نامور ناظم جو ڪو استعمال ناهي.

جُز نمبر ٢: موسمياتي تبديليءَ جي تناظر ۾ ڪُليل فارمن بحاليءَ جو عمل

زرعي پيداوار جي تيزيءَ جا اثر	ماحولياتي طور تربيت يافته هارين کي فارمنگ جا مُناسب طريقا اچن ٿا. جيت مار دوائن (جِتي سندن استعمال کان سواءِ ڪو چارو نه هوندو) بابت گهربل هدايتون ڏنيون ويونديون مثال طور: زرعي پاڻ جي ترقي، زرخيزي وارن دوائن جي استعمال بابت ڄاڻ(جڏهن تمام لازم هُجي) انٽيگريٽيڊ پيسٽ مئنجمينٽ جي خيال جي ترقي ۽ زهريلي جيت مار دوائن جي استعمال لاءِ حوصلاافزائي
زهريلي ۽ جيت مار دوائن جو اڻ سِڌي ريت زياده استعمال	هاري گروهن لاءِ آءِ پي ايم ۽ جِي اي پي، جي طريقن بابت سائيٽ تي تربيت جو طريقيڪار، اهڙي صورت ۾ جڏهن جيت مار دوائن جي استعمال کان سوا ڪو چارو نه هُجي

	ته مختلف نمونن تحت جيت مار دوائن جي سفارش ڪئي ويندي. توڙي جو منصوبي تحت جيت مار دوائن جي استعمال جي اجازت نه آهي، تنهنڪري تمام گهڻي خطرناڪ جيت مار دوائن (ايچ ايچ پي) کي استعمال نه ڪيو ويندو.(ڏسڻي نمبر ١ ۽ پاڪستان ۾ پابندي پيل جيت مار دوائن جي لاءِ ڏسڻي نمبر ٢ ملاحظي ڪيو). ڏسڻي نمبر ٣ جيت مار دوائن متعلق رهنمائي فراهم ڪري ٿي.
نسل وڌائڻ ۽ زرخيزيءَ خاطر ضرورت کان وڌيڪ دوائن جي سُست استعمال سان ماحوليات جو زيان	فصلن ۽ زمين جي مٿئين جي زرخيزيءَجي لاءِ دُرست ۽ مُناسب دوائن جي استعمال خاطر لازمي تربيت ۽ اُن جي توسيع جو طريقيڪار، جانورن جي چيٽي ۽ ڪمپاسٽنگ جي استعمال (جيڪڏهن ممڪن هُجي) کي هٿي وٺرائڻ. دوائن جو استعمال انتظاميا پاران طئي ڪيل طريقيڪار ۽ علائقي جي صورتحال کي نظر ۾ رکي ڪيو ويندو. دوائن (قوت بخش) جي استعمال خاطر هينيان اي ۴ جا اصول لاڳو رهندا (زمين جي تهه جي اٽلس پاڪستان پاران سُفارش ڪيل)، مخصوص: 1. دُرست ذريعو (قوت بخش دوائن جو مُناسب ذريعو). 2. دُرست اگهه (فصل جي گهُرج مطابق مقدر ۽ زمين جي چڪاس جو شرط لاڳو رهندو) 3. دُرست وقت: جنهن وقت فصل اُن کي هضم ڪرڻ جي حالت ۾ هُجي اُن وقت دوا جو استعمال لاڳو رهندو). 4. دُرست جڳهه: (دوائن (قوت بخش) جو مُناسب طريقو)
مُلڪ ۾ موسمياتي بحاليءَ جي مختلف قسمن جو تعارف پر اُهي اجا تائين رجسٽردِ نه آهن.	فقط جاتياتي ۽ مقامي سطح تي تيار ڪيل قسم جيڪي رجسٽردِ نه آهن(جاتياتي فهرست ۽ وڌيڪ تفيصلن لاءِ ڏِسڻي نمبر ١ ملاحظي ڪيو). جڏهن ايف اي او جي ٽينڪينل آپشن پلانٽ پروٽيڪشن (اي جِي پي ايم) ٻيا تيار ڪيا ته اُنهن اختيار ڪيا ويندا.

امڪاني خطرو	تخفيف جا قدم ۽ هاڪاري اثرن کي وڌائڻ جا موقعا
ٻج مهيا ڪرڻ جو عمل (غير تصديق شده ۽ اڻ رجسٽردِ جي خطري جو خيال رکندي)	فقط رجسٽردِ ۽ تصديق ٿيل ٻج جو استعمال ڪيو. (تفصيلن لاءِ ڏسڻي نمبر ١ کي ملاحظي ڪيو)

جبري پورهيو ۽ نوجوانن جي واجبي عمر جي حساب سان ڪم	رٿا جي علائقي ۾ پورهيي جي لاءِ ٻارن جي دستيابي جي صورت ۾ ڪا به سرگرمي اختيار نہ ڪئي ويندي، جيستائين ڪميونٽي پاران خاطري ڪرائي وڃي تہ پورهيي لاءِ ٻارن يا ڪم جي لاءِ واجبي عمر وارن نوجوانن کي ڪم ۾ ملوث ڪيو ويندو. رٿا جي شروعات کان اڳ جائزاتي سرگرمين دوران اهڙي نشاندهي ٿيڻ جي صورت ۾ ڪم فوري طور بند رکيو ويندو. سلامتيءَ سان تربيت جو بندوبست ڪيو. ٻهراڙي واسطي مهذب روزگار، عمر مطابق ڪم، ڇاڪاڻ تہ ٻهراڙيءَ جو نوجوان اُپٽ ڪاريءَ ۾ پنهنجي ڪُٽنبن جي مدد ڪندا آهن. زمين جي مدت، ٻيلا ۽ ماهيگيري بابت ذميوار اختيارن بابت رضاڪاراڻا هدايتون فارمر فيلڊ اسڪولن وسيلي زميندارن ۽ مقعاطيدارن کي ڳالهائڻ جا وڌيڪ موقعا فراهم ڪندڙ تربيت ڏني ويندي تہ جيئن سوڀائتي پيداواري صورتحال پيدا ٿي سگهي. سمورين شريڪ ڌرين کي سکيا جا هڪجهڙا موقعا فراهم ڪيا ويندا تہ جيئن اُهي پنهنجي پيداوار وڌائڻ واري زرعي صلاحيتن ۽ واجبي ملازمت، محفوظ ۽ واجبي عمر جي نسبت سان ڪم جي ڪِرت سان هم آهنگ ٿي سگهن. عورتاڻن اسڪولن ۾ بہ ساڳي سوچ، جيڪا ايف ايف ايس کان ورتي ويندي، استعمال ڪئي ويندي، جنهن تحت گُذرش معاش ۽ رهڻي ڪهڻي جي معقول معيار جي وڌڻ سميت سماجي معاملن بابت ڄاڻ ۾ بہ اضافو ٿئي ٿو.

زرعي پيداوار کي وڌ سبب زرعي زمين جي قدُر ۾ اضافو، ۽ زميندار راضي نامي کي هٿي وٺرائڻ	زمين جي مُدت، ماهيگيري ۽ ٻيلن کي مقاطعي تي کڻڻ واسطي انتظامي قاعدن بابت رضاکاراڻي انداز ۾ آگاهي فراهم ڪرڻ
منصوبي جي سرگرمين ۾ اقليتن جي ناڪافي شموليت ۽ هلندڙ سماجي ۽ ثقافتي حساس پڻو	**سماجي شموليت واسطي، هاڪاري طور طريقن کي اختيار ڪرڻ جي لاءِ رٿا طرفان استعمال ڪيا ويندا** ذيلي سرگرمين دوران هِن قسم جي خيالن بابت اڳواٽ آگاهي ڏيندي، قدمن جو خصوصي طور جائزو ورتو ويندو. جي آر ايم کي اقليتن واسطي مخصوص ڪيو ويندو.

۲۳۸.ماحولياتي تخفيف جي قدمن جو خلاصو: دوائن جي اڻ سِڌي ريت استعمال کي، آءِ پي ايم جي تربيت تحت اثرائتي نموني گهٽايو ويندو. ان ڏس ۾ جتي دوائن جي استعمال کان سواءِ ڪو چارو نه هوندو ته اُتي دوائن جي محفوظ استعمال بابت تربيت ڏني ويندي ۽ بايو پيسٽي سائيڊز جي مختلف قسمن کي اُتساهيو ويندو. منصوبي تحت جيت مار دوائن جو استعمال ممنوع آهي، تنهنڪري منصوبي جي ايراضي ۾ پابندي پيل دوائن کي استعمال نه ڪيو ويندو.

۲۳۹. سماجي تخفيف جي قدمن جو خلاصو: ٻهراڙي جي مهذب روزگار سان ڪيترائي خطرا سلهاڙيل آهن، اُنهن ۾ صحت ۽ زميني مقاطعي، ماهيگيري اهم آهن، تنهنڪري (۱) زمين، ماهيگيري ٻيلن جي مقاطعي واسطي سرڪاري ضابطن بابت رضاکاراڻا آگاهي فراهم ڪئي ويندي. (۲) ڇاڪاڻ ته مهذب روزگار جي وسيلي طور ٻهراڙيءَ جو نوجوان هارپي جي ڪم ڪار ۾ پنهنجي خاندانن جو هٿ وندائين ٿا تنهنڪري عمر جي لحاظ کان مُناسب ڪم بابت تربيت ڏني ويندي. (۳) اقليتن جي باهمي احترام سان گڏ، دوائن جي محفوظ استعمال واسطي، ايف پي آءِ سي هلندڙ مُشاورت ، شرڪت ڪاري کي جاري رکندو ۽ تحفظات کي گهٽائڻ وارو نظام قائم ڪيو ويندو. ڪميونٽي جي درخواست تي سندن گهُرجون پوريون ڪيون ويندیون ۽ اقليتن جو حساسيت جي حوالي سان مُشاورت ڪئي ويندي.

8.0 عملدرآمد جا ضابطا ۽ تخفيف جو طريقيڪار:

240. اِي ايس ايم ۽ جئنبر ائڪشن پلان کي عملدرآمد جي سلسلي ۾ سُست رفتاري تحت هرگز نه هلايو ويندو بلڪه منصوبي جي خاڪي ۾ هنن جو ڪردار نهايت سرگرم تصور ڪيو ويو آهي. ساڳي ريت هنن دستاويزن تحت شڪايتن جي ازالي وارو نظام به فقط حل جو آخري آپشن نه آهي. اهڙي طرح جِي آر ايم، منصوبي تحت شفاف ڪلچر کي پروان چاڙهيندي ردعمل ڏسڻ جو نهايت منظم نظام متعارف ڪيو ويندو. اِي ايس ايم ايف ۽ جئنبر ائڪشن پلان، ٻئي منصوبي جي عملدرآمد لاءِ هاڪاري رُخ متعين ڪندي، سرگرمين جي تياري ۽ نشاندهي ڪندا ۽ منصوبي کي سماج جي لاءِ اعليٰ ماحول ۽ نفعي بخش بڻائيندا. ان کان علاوه اهو يقيني بڻايو ويندو ته سماجي ۽ ماحولياتي معاملن کي ايف اي او ۽ جِي ايس ايف جي پاليسي مطابق مُناسب انداز ۾ حل ڪيو ويندو. منصوبي جي سمورين هلندڙ سرگرمين کي، جائزاتي جانچ جي عمل مان گُذاريو ويندو، تنهن بعد ڪليئرنس جاري ڪئي ويندي.

241. چيپٽر، منصوبي ۽ اُن جي ذيلي سرگرمين، جن جي نشاندهي، تياري ۽ منظوري ادارتي ضابطي ڪاري تحت ڏني وئي آهي، بابت تفصيلي آگاهي فراهم ڪن ٿا ته انهن کي ادارتي انتظامن تحت ۽ طريقيڪار کي استعمال ۾ آڻيندي حل ڪيو ويندو.

242 سماجي ۽ ماحولياتي حفاظت جا تفصيل هيٺ ڏجن ٿا:

8.1 قدم نمبر 1: ذيلي سرگرمين جو تفصيل:

243. منصوبي کي ڊيزائين ڪرڻ وقت اها قوي اميد رکي وئي هُئي ته نقصانڪاراثرن جي پيٽ ۾ اُن جا وڌيڪ ماحولياتي فائدا رسندا. امڪاني نقصانڪار اثر معمولي نوعيت جا ۽ محدود هوندا تنهنڪري ڪاٿو لڳايو ويو هو ته جيڪڏهن منصوبي جي سائيڪلنگ وقت، اهڙن اثرن جي وقت سِر نشاندهي نه ڪئي وجي ها يا اهڙن اثرن کي گهٽ ڪرڻ وارا قدم شامل نه ڪيا وجن ها ته عملدرآمد دوران وڏو اثر پوڻ جو امڪان رهي ها.

244. عملدرآمد لاءِ چونڊيل هر هڪ سائيٽ لاءِ تجويز ڪيل سرگرميون هڪجهڙيون آهن ۽ اُهي سڄي علائقي ۾ عملدرآمد هيٺ آنديون ويندیون. اهو تجويز ڪيو ويو آهي ته ذيلي سرگرمين جي انعقاد دوران، امڪاني خطرن جي عڪسبندي ڪئي ويندي. ذيلي سرگرمين جي توسط سان، امڪاني اثرن ۽ ان کي گهٽائڻ يا جائزاتي قدمن لاءِ ٺُول به مهيا ٿيندا.

245. هِن سلسلي ۾ ذيلي سرگرمين جي نشاندهي، معائني جي مرحلي دوران پهرين سال ۾ ڪئي ويندي. هر هڪ ذيلي سرگرميءَ جي لاءِ عملدرآمد سائيٽ جي سرگرمي سميت نشاندهي ڪئي ويندي.

8.2 قدم نمبر 2: ذيلي سرگرمين تحت، سماجي ۽ ماحولياتي خطرن جي عڪسبندي:

246. ايف اي او خطرن جي چڪاس واري لسٽ (ڏسڻي نمبر 5) تحت ماحولياتي ۽ سماجي عڪسبندي ڪندي، طئي ڪندو ته ذيلي سرگرمين کي، ماحولياتي ۽ سماجي انتظام ڪاري واري پلان (اِي ايس ايم پي) جي ضرورت آهي يا نه؟

ذيلي سرگرمين دوران خطرن، پئمائش جو درجو، ٻيهر استعمال ۽ اثرن جي جڳهه جي عڪسبندي جا مُک عنصر هوندا ۽ ذيلي سرگرمين جي لاءِ اِي ايس ايم پي کي استعمال ڪجي يا نه جي حوالي سان ماهرن جو فيصلو خاص اهميت جي حامل هوندو.

247. جيڪڏهن ڪنهن ذيلي سرگرميءَ واسطي اِي ايس ايم پي جو استعمال ناگزير هُجي ته اُن صورت ۾ سببن جي فهرست ساڻ ادارتي انتظامن، چڪاس ۽ اثرن کي گهٽائڻ وارين سُفارشن سميت تفصيلي پروپوزل جي صورت ۾ علملدرآمد جي فيز دوران جمع ڪرايو ويندو ته جيئن امڪاني خطرناڪ ماحولياتي ۽ سماجي اثرن جو ادراڪ ۽ انهن جي نشاندهي ڪري سگهجي.

248. ايف اي او پنهنجي چڪاس واري چيڪ لسٽ تحت ماحولياتي ۽ سماجي عڪسبندي جي چڪاس ڪندو. هڪ پيرو عملدرآمد جي سائيٽ مان فائدو حاصل ڪندڙن جي نشاندهي ٿيندي ته هر هڪ ذيلي سرگرميءَ لاءِ چڪاس واري چيڪ لسٽ کي مڪمل ڪيو ويندو ۽ پروجيڪٽ جو حفاظتي اسپيشلسٽ اُن تي صحيحي ڪندو ۽ تنهن بعد اهڙي دستاويز کي اِي ايس ايم يونٽ ۽ ايف اي او جي تائيد حاصل ڪرڻ لاءِ موڪليو ويندو.

249. ذيلي سرگرمين جي عڪسبندي هيٺين ريت ڪئي ويندي.

- اهو چڪاسيو ويندو ته سرگرمي پنهنجي علائقائي حدن ۾ ڪئي وڃي ٿي؟ (منصوبي جي قاعدن ۽ ريگيوليٽري گهُرجن مطابق)
- امڪاني اثرن جي بُنياد تي ماحولياتي اسيسمينٽ جي ضروري گُهرج طئي ڪرڻ.

250. اِي ائنڊ ايس جي عڪسبندي واري چيڪ لسٽ هيٺين نتيجن ۽ عڪسبنديءَ جي حاصلات ته مُبني هوندي. (1) وڌيڪ جائزاتي ڪئٽيگري لاءِ طئي ڪرڻ ۽ (2) اهو طئي ڪرڻ ته ڪهڙي جائزاتي اوزار جي استعمال جي ضرورت آهي.

251. عملدرآمد کان اڳ وارو حفاظتي دستاويز (هر هڪ ذيلي سرگرمي لاءِ هڪ) ماحولياتي ۽ سماجي حفاظت وارو پي ايم يو جو اسپيشلسٽ، عملدرآمد وارين سرگرمين جي شروعات کان اڳ تيار ڪندو ۽ ان کي اِي ايس ايم ۽ ايف ايي او هيڊڪوارٽر لاءِ ضروري تائيد لاءِ روانو ڪيو ويندو.

252. مذڪوره دستاويز هر هڪ ذيلي سرگرميءَ لاءِ هيٺ ڄاڻايل معلوماتي خاڪي تي ٻڌل هوندو.:

الف). سمورن سائيٽن تي ٿيندڙ سرگرمين جو تفصيل

ب). هر هڪ عملدرآمدي سائيٽ جو تفيصلي خلاصو جهڙوڪ

(1) جاگرافيائي سرگرميءَ جا مخصوص عنصر

(2) فائدو حاصل ڪندڙ ۽ شراڪتدار

(3) سائيٽ جو نقشو

ت). شراڪتدارن جي بيان، معائني ۽ عملدرآمدي سرگرمين دوران مصروفيتن جو تفصيل، جيڪي هُو سرانجام ڏيندا.

ث). شڪايتن جي ازالي ۽ ظاهر ڪرڻ واري نظام تحت، سائيٽ تي سموري معلومات کي مخفي رکڻ وارو نظام

ح). ماحولياتي ۽ سماجي خطرن جي چيڪ لسٽ تحت هر ذيلي سرگرمي جو مجيل نتيجو، جنهن تي انتظامي يونٽ جي حفاظتي اسپيشلسٽ جي صحيح هوندي.

خ). ماحولياتي ۽ سماجي انتظام ڪاريءَ واري منصوبي تحت جتي، اثرن کي گهٽائڻ، اشارن، ذميوارين ۽ وقت جي نشاندهي ٿيل هُجي ته اهي لاڳو تصور ڪيا ويندا. اِي ايس ايم پي حفاظتي ڪارڪردگي کي يقيني بڻائڻ جي لاءِ چڪاس جو نظام لاڳو ڪندو ۽ اهو ان تحت هر سائيٽ تان شراڪتدان جي مصروفيتن سميت روزاني جي بُنياد تي رپورٽ مهيا ڪئي ويندي.

8.3 قدم نمبر 3: ماحولياتي ۽ سماجي خطرن جي انتظام ڪاري (چڪاس ۽ رپورٽ)

253. عڪسبندي واري عمل دوران، ذيلي سرگرمينن لاءِ معمولي خطري جي بنياد تي ماحوليارتي ۽ سماجي خطري جي نشاندهي ڪانپوءِ ضروري گهرجن کي تيار ڪري اي ايس ايم پي کي موڪليو ويندو، جن ۾ اثرن کي گهٽائڻ جي ڄاڻ، اشارن ۽ جتي اثرن کي گهٽائڻ جي ڪارروائي درڪار هوندي اتي جا جُملي تفصيل مهيا ڪيا ويندا.

254. جيستائين فطرت، پئمائش، ٻيهر عملي ڪارروائي ۽ اثرن جي جڳهه، ذيلي سرگرمين جي عڪسبندي جا مُڪيه جُز آهن، تنهنڪر ذيلي سرگرمين لاءِ اِي ايس ايم پي گهربل آهي يا نه، اُن حوالي سان ماهرن جو فيصلو نهايت اهميت جي حامل هوندو.

255. اِي ايس ايم پي هيٺين قدمن تي مشتمل هوندو:

- **تخفيف جا قدم**: هنن جي چيڪ لسٽ تحت ماحولياتي ۽ سماجي خطرن جي نشاندهي هيٺ تعين ٿيندو. جن جي اِي ايس ايم پي فني تفيصل سميت خلاصو بيان ڪندو ۽ هر تخفيفي قدم، اُن جي ڊيزائين، سازسامانن جو تفيصل ۽ آپريشن جي مُناسب طريقيڪار جو تفصيل مهيا ڪندو.
- چڪاس ۽ ذيلي سرگرمين تي علمدرآمد دوران ماحولياتي ۽ سماجي چڪاس جو عمل تخفيفي عمل جي ڪاميابيءَ لاءِ هوندا.
- اِي ايس ايم پي جي چڪاس وارو شعبو خاص طور:

1) چڪاس جي قدمن جا مخصوص خلاصو ۽ فني تفصيل، جيڪو قدمن کي ماپڻ ۽ جڳهه جي فريڪيونسي کي ماپڻ جو طريقو
2) اڙپنا جي حد (جتي ضرورت هُجي) ۽ دُرست عمل جي نشاندهيءَ جو فارمولو

- چڪاس ۽ رپورٽنگ جو طريقيڪار ڪنهن به صورتحال تي جلد ضابطو ڪرڻ خاطر معاون ٿيندو، جيڪو ضروري تخفيفي قدمن ۽ ضروري معلومات، ڪارڪردگي ۽ نتيجن جهڙوڪ: ساليانو آڊٽ، مجموعي اثرن جي چڪاس جي سرور تي مشتمل هوندو.

اداراتي انتظام: اِي ايس پي ايم، اداراتي انتظامن واسطي هڪ خلاصو جهڙوڪ: تخفيف ۽ چڪاس جي قدمن مثال طور، آپريشنل سرگرمين، نگراني، نفاذ، چڪاس، عملدرآمد، اصلاحي قدم، ماليات، رپورٽنگ ۽ عملي جي تربيت، جو ڪير ذميوار هوندو بابت اُن خلاصي ۾تفيصل مهيا ڪندو. اُن کان علاوه اِي ايس ايم پي تجويز ڪيل چڪاس واري عمل ۽ سرگرمين جي لاءِ خرچن جو ڪاٽو ڪندي وڏيڪ فنڊ پڻ مهيا ڪندو. اِي ايس پي ايم، تجويز ڪيل تخفيف ۽ چڪاس وارا قد متاثرگرورهن جي مُشاورت سان تيار ڪندو ته جيئن سندن خدشن کي ختم ٿين. جيڪو اِي ايس پي ايم تحت اڳواٽ طئي پڻ ٿيل آهي.

256. هڪ پيرو عملدرآمدي سرگرمين جي شروعات کان پهرين اِي ايس پي ايم سان گڏجي هڪ دستاويز تيار ڪيو ويندو، جيڪو اِي ايس ايم ۽ ايف اي او يونٽ جي هيڊڪوارٽر پاران تائيد ڪيل هوندو. تنهن بعد پي ايم يو جو حفاظتي اسپيشلسٽ جي اُها ذميواري هوندو ته هُو اُن کي اِي ايس پي ايمز سان گڏجي شراڪتدارن جي مصروفيت ۽ چڪاس واري پلان سان ڳنڍي.

257. هن سلسلي ۾ فيلڊ جو عملو ڪارڪردگيءَ تي چڪاس رکڻ لاءِ ذميوار هوندو، جيڪو چڪاس واري پلان تحت امڪاني خطرن کي عملدرآمدي فيز دوران ختم ڪرڻ تي منحصر هوندو. اهڙي ڄاڻ کي ڪارڪردگيءَ جي رپورٽ ۾ جمع ڪيو ويندو ۽ ترتيب اِي ۽ ايس سيڪشن تحت خطرن جي انتظام ڪاري ۾ شامل ڪيو ويندو، جتي مٿي ڄاڻايل معلومات پڻ شامل هوندي.

258. ڪارڪردگيءَ بابت رپورٽ پي ايم يو جي پروجيڪٽ مئنجمينٽ يونٽ تحت ماحولياتي ۽ سماجي حفاظت واري اسپيشلسٽ کان وصول ڪئي ويندي، جيڪو خود ڪارڪردگيءَ جي رپورٽ دوران گڏ ڪيل ڄاڻ کي سهيڙيندو جيڪو وري خدشن بابت سالياني ماحولياتي ۽ سماجي رپورٽ ۾ آيل ردعمل تي نهيل هوندو ۽ اُن کي اِي ايس ايم جي ايف اي او يونٽ جي تائيد حاصل هوندي.

9.0 عملدرآمد جا انتظام

259. سماجي ۽ ماحولياتي حفاظت جي لاءِ رٿا جي عملدرآمدي انتظامن تي عمل ڪيو ويندو. (ڏسو خاڪو 21). ايف اي او مجموعي طرح اختياراتي بادي طور ڪم ڪندو ۽ رٿا تي وفاقي حڪومت سميت ٻن صوبائي حڪومتن يعني پنجاب ۽ سنڌ سان مُلڪ جي آئيني ۽ قانوني اختياراتي دائري ۾ رهندي، ٽن مختلف بادين سان گڏجي ڪم ڪيو ويندو. وفاقي ۽ صوبائي حڪومتن واسطي سندن ٿي مختلف وزارتون ۽ڪاتا نمائندگي ڪندا، تنهنڪري رٿا تحت وسيع شراڪتدارن سان گڏجي ڪم ڪرڻ جي ضرورت آهي ۽ اُميد آهي تہ شراڪتدارن جي سهڪار سان ايف اي او ۽ اِي اِي پاران مختلف سطح جا خطرا گهٽائڻ جي ماپ هيٺ سونپيل ڪم تحت، عملدرآمدي سرگرمين دوران ڪمزورين ۽ خطرن کي گهٽايو ويندو. ايف اي او پاڪستان، اختياراتي بادي جي حيثيت ۾ رٿا تحت سمورين ذميوارين جو پورائو ڪندو. هِن ڏِس ۾ اسلام آباد ۾ قائم ڪيل ايف اي او جي آفيس پي ايم يو جي لاءِ سرڪاري ۽ خانگي عملي جي پرتيءَ جو اهتمام ڪندي. اهو پي ايم يو ٻن پي پي آءِ يوز ۽ اٺن ڊي پي آءِ يوز، جيڪي منصوبي جي سرڪاري ۽ خانگي شعبي مان مقرر ڪيل عملي جي شراڪت سان ناهيو ويندو، سان گڏجي ڪم جي اڪلاءَ لاءِ رابطي ڪاري ڪندو. پي ايم يو جي رهنمائيءَ ۾، اِهي سمورا شعبا گڏيل طور، رٿا جي پروگرامن مثال طور: سالياني ورڪ پلان ۽ بجيٽ جي تياري (سرڪاري مُک ڏُر سان گڏجي)، مجموعي طرح روزانا جي بُنياد تي منصوبي جي انتظام ڪاري، چڪاس وارين سرگرمين جي ڪارڪردگيءَ پروجيڪٽ اوور سائيٽ ڪميٽي ((پي او سي) ۽ ايف اي او ، جي سي ايف منصوبي جي سنڀال واري ٽيم تحت منصوبي جي نگهباني ڪندا. مذڪورہ يونٽ لاڳاپيل ذميوار بادين ۽ عملدرآمدي شراڪتدارن سان گڏجي ذيلي جُز ۽ سرگرمين، جيڪي مالياتي پروپوزل ۽ فزيبلٽي اسٽڊي جي سيڪشن نمبر 5 ۾ ڏسيل آهن جي ڪاميابي لاءِ ڪم ڪندا. ايف اي او جا خاص فني ماهر، پي ايم يو، پي پي آءِ يوز ۽ ڊي پي آءِ يوز لاءِ مقرر ڪيل سرڪاري ۽ خانگي عملي سان سڌي ريت گڏجي هڪ گڏيل پروجيڪٽ ڊليوري ٽيم تشڪيل ڏيندا. مذڪورہ ٽيم سمورين سرگرمين جهڙوڪ: بي سي ايف مالياتي گرانٽ، پنجاب ۽ سنڌ صوبن پاران مهيا ڪيل گڏيل مالي امداد، جنهن کي ايف اي او جي انٽليٽرل ٽرسٽ فنڊ (يو ٽي ايف) ۾ منتقل ڪيو ويندو تحت لاڳاپيل نتيجا حاصل ڪرڻ جي لاءِ ڪم ڪندي. ائين ڪرڻ ڪانپوءِ پي ايم يو ٻن پي پي آءِ يوز ۽ اٺن ڊي پي آءِ يوزءِ ايف اي او جي پاليسين ۽ طريقڪار ساڻ پروڪرومينٽ ۽ مالياتي انتظام ڪاري کي بروءِ ڪار آڻيندا. ايف اي او اِهو لازم ٺهرائيندو تہ پروجيڪٽ ڊليوري ٽيم ۽ منصوبي جي مانيٽرنگ ٽيم، جيڪي ايف اي اوز سان لاڳاپيل پروگرامن جي تڪميل لاءِ تشڪيل ڏنا ويندا ۾ اضافي پرتي نہ ڪئي ويندي. هِن سان پروجيڪٽ اوور سائيٽ ٽيم ۽ مانيٽرنگ ٽيم ۾ وٽي ختم ٿيندي. رٿا تحت سِڌي ريت بجا آوريءَ جو مجموعي طور هڪ هائبرڊ قومي طريقيڪار اپنايو ويندو. هِن قسم جي هائبرڊ سوچ کي، ايف اي او جي ٻين منصوبن

۾ شراڪتدار ادارن جهڙوڪ: يو اين ڊي پي، ورلڊ بئنڪ، اي ڊي بي ۽ آءِ ايف اي ڊي سان ڪامياب تجربي جي بنياد تي اختيار ڪيو پيو وڃي. پاڪستان ۾ اجا تائين ڪنهن منصوبي جي لاءِ وفاق توڙي صوبن ۾ پڇا ڳاڇا جو ههڙو قومي طريقيڪار نه اپنايو ويو آهي. وفاقي سطح تي وزارتن وٽ پاليسي، فريم ورڪ ۽ حڪمت عملي جوڙڻ جو اختيار آهي پر عملدرآمد سندن مينڊيٽ ۾ نه آهي، تنهنڪري وٽن هن قسم جي منصوبن تي عملدرآمد جي صلاحيت نه آهي.

هيئت نمبر 21: منصوبي جي عملدرآمدي انتظام ڪاريءَ جو مجموعي خاڪو

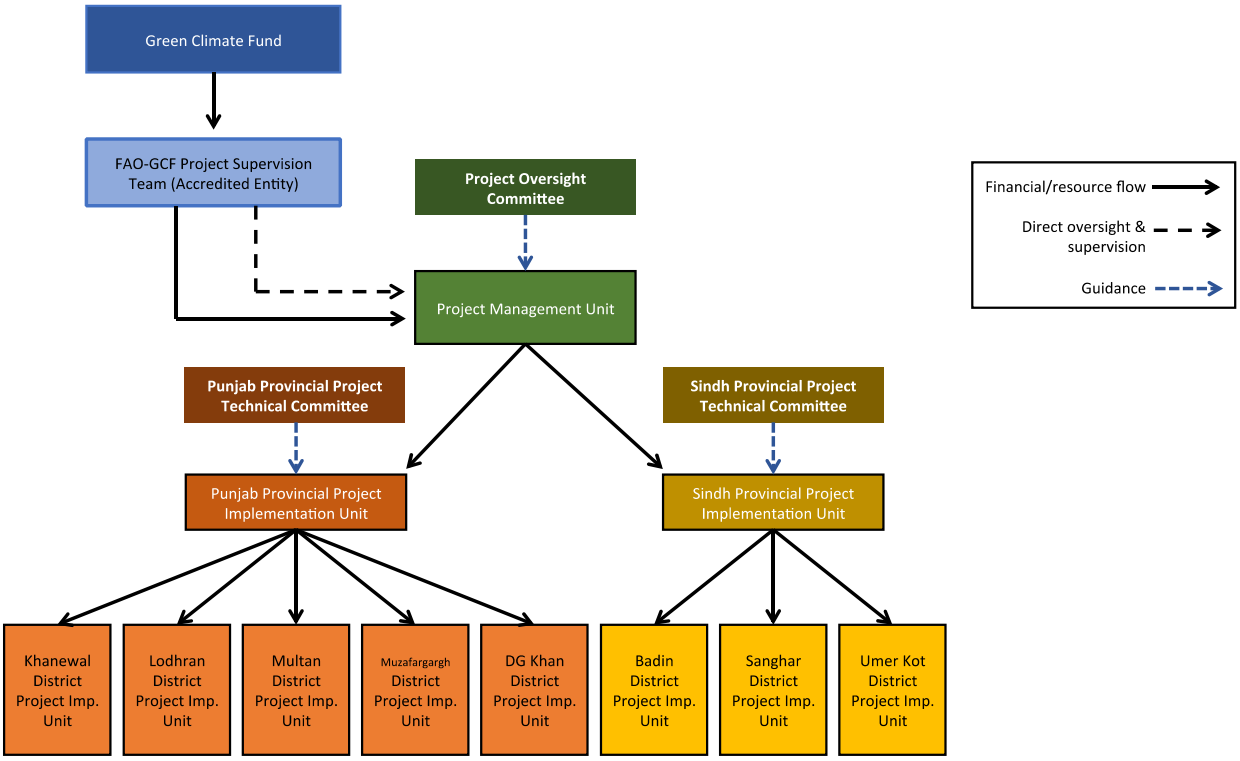

پي ايم يو، پي پي آءِ يوز ۽ ڊي پي آءِ يوز وفاقي، صوبائي ۽ ضلعي اختيارين، جن جي هڪ ذميوار حيثيت آهي، سان پنهنجي ويجهي سهڪار ۽ تعاون سان گڏ، رٿا جي استحڪام ۽ ڪم جي وقتائتي اُڪلاءُ کي يقيني بڻائيندا. رٿا جي هر سرگرميءَ جي مالڪي جون ذميوار اُهي اختياريون آهن. مذڪورهه اختياريون رٿا جي عملدرآمد واري مجموعي دورانيي دوران مک ڪردار نڀائيندا ۽ گڏجي ويجهڙائي سان ڪم ڪندي رٿا جي اي ڊبليو پي بي جي سرگرمين ۽ ترجيحات سان عملدرآمدي سرگرمين کي ڳنڍيندي پنهنجي ڪمٽمينٽ تحت رٿا جي تڪميل کان پوءِ ان جي وارثي جو ڪردار ادا ڪندا.

لاڳاپيل اختيارين جي ڪردار ۽ ذميوارين بابت وڌيڪ ڄاڻ ماليياتي پروپوزل ۾ شامل آهي. جڏهن تہ مختص سرگرمين واسطي ذميوارين جو تعين الڳ سان فزيبلٽي اسٽڊي جي سيڪشن نمبر 5 ۾ ڏار ٿيل آهي.

عملدرآمدي انتظام، حفاظت جا مخصوص ضابطا اِي ايس ايم ايف جي هيٺين صفحي تي ڏس سگهجن ٿا.

رٿا جي عملدرآمد لاءِ حفاظتي اپاءَ

263. رٿا جي انتظام ڪاريءَ جو مرڪز(پي ايم يو):

رٿا جي انتظام ڪاري واسطي اسلام آباد ۾ ايف اي او جي هڪ آفيس قائم ڪئي ويندي. اُن جي ڪُل وقت سربراهي هڪ پروجيڪٽ ڪوآرڊينيٽر ڪندو، جيڪو رٿا جي نيڪالي سرگرمين لاءِ واسطيدار ڏُرين سان تعاون ۽ سهڪار لاءِ ذميوار هوندو. پي ايم يو ٻي واڌو مدد مهيا ڪرڻ، روزاني جي ڪمن تي عملدرآمد لاءِ شراڪتي وفاقي4، صوبائي ۽ ضلعي اختيارين سان رابطي ڪاري ۽ رهنمائي حاصل ڪرڻ واسطي بہ ذميوار رهندو.

پي ايم يو وفاقي سطح تي رٿا جي ڪمن جي حوالي سان عملدرآمد پڻ ڪرائيندو. (خاص طور جُز نمبر 1۾ شامل ڪم) اهو پڻ يقيني بڻائيندو تہ ٻنهي صوبن ۾ ٿيندڙ ڪمن ۽ عملدرآمد انتظامن ۾ هڪجهڙائي هُجي.حڪومت پاران رٿا جي رابطي ڪاري واسطي ايم او سي سي طرفان مقرر ڪيل پروجيڪٽ ڊائريڪٽر هوندو. پي ايم يو ۾ هيٺيون عملو پڻ شآمل هوندو. (1) پروڪرومينٽ آفيسر (2) ماليياتي آفيسر (3) مانيٽرنگ آفيسر (4) آءِ ٽي اسپيشلسٽ.

قائم ڪيل پي ايم يو جو سربراهہ پروجيڪٽ ڊائريڪٽر هوندو، جنهن کي ايم او سي سي قومي ڊيزائنٽي اٿارٽي جي حيثيت ۾ مقرر ڪندو، جيڪو ايف او اي جي اسلام آباد آفيس ۾ مقرر ڪيو ويندو ۽ ايف اي او پڻ نيشنل پروجيڪٽ ڪوآرڊينيٽر مقرر ڪندو جيڪو رٿا جي عملدرآمد ۽ سمورين شريڪ ڏُرين سان رابطي ڪاريءَ لاءِ ذميوار هوندو. پي ايم يو شريڪ وفاقي، صوبائي حڪومت ۽ ٻين شراڪتدارن سميت عملدرآمد جي سمورين سرگرمين بابت ذميوار هوندو.

پي ايم يو عملي جو ڪردار ۽ ذميوارين جو وڌيڪ تفصيل فزيبلٽي اسٽڊي جي سيڪشن نمبر 7 ۾ ڄانايل آهن.

.261

264. **عملدرآمد جو صوبائي مرڪز (پي پي آءِ يو):**

پي ايم يو جي زير انتظآم صوبائي سطح تي ٻہ پي پي آءِ يوز مرڪز پنجاب لاءِ ملتان ۽ سنڌ لاءِ حيدرآباد ۾ قائم ڪيا ويندا، جيڪي پي ايم يو لاءِ مددگار طور ڪم ڪندا. پي پي آءِ يوز جا ٻہ مرڪز هڪ ملتان پنجاب ۽ ٻيو حيدرآباد سنڌ ۾ قائم ڪيا ويندا. صوبائي سطح تي جُز نمبر 3 تي عملدرآمد دوران پي پي آءِ يو گڏيل طور زراعت يا آبپاشي کاتن (ٻنهي مان ڪنهن هڪ کاتي جي موجودگي ۾) ۽ سرڪاري عملي ۽ ايف اي او جي پرتي ڪيل مقامي سبجيڪٽ ميٽر اسپيشلسٽ جي وچ ۾ وڌيڪ سهڪار جي نشاندهي ڪندو، جيڪو (1) پاڻي جي انتظام ڪاري ۽ آبي ماهر (2) زير زمين پاڻي ماهر (3) زرعي ماهر (4) هارين جي فيلڊ اسڪول اسپيشلسٽ (5) معلومات ۽ فني مهارت جي اسپيشلسٽ (6) ڄاڻ ۽ رابطي ڪاري جي ماهر (7) حفاظتي اسپيشلسٽ (8) صنف ۽ ڪاڏ خوراڪ جي اسپيشلسٽ ۽ (9) مانيٽرنگ اسپيشلسٽ تي مشتمل هوندو.

262. پي پي سي منصوبي جي عملدرآمدي سرگرمين دوران، پي ايم يو ۽ ٻين پي پي آءِ يو وچ ۾ موثر ڳانڍاپي کي يقيني بڻائيندو. پي پي سي اُن کان علاوه منصوبي جي عملدرآمد دوران، مُلتان ۾ مقرر مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ وٽان موصول شڪايتن کي نيڪال ڪرڻ لاءِ پڻ ذميوار هوندا، ڇاڪاڻ ته هُو اُتي مذڪوره شڪايت کي سِڌي ريت وصول نه ڪري سگهندو. ضلعي سطح تي شڪايت جي حل جي صورت ۾، مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کي نوٽيفڪيشن ڏنو ويندو، تنهنڪري حل جي نشاندهي مقامي، ضلعي ۽ صوبائي سطح تي، جتي لاڳو هوندو، ڪئي ويندي. (پي ايم يو کي حل بابت آگاهه رکيو ويندو).

263. مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کي اِي ايس ايم ايف، اُن جي عملدرآمد ۽ منصوبي جي سمورين سرگرمين بابت بروقت آگاهه رکڻ جي غرض سان پرتي ڪيو ويندو.اُن کان علاوه منصوبي جي ضلعن سان ويجهڙائي وارو ڳانڍاپو رکڻ جي لاءِ مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کي پي پي آءِ يو مُلتان پنجاب جي آفيس کان ٻاهر رهڻو پوندو ته جيئن فيلڊ ۾ سندس موثر رابطو جاري رهي.

264. مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ اُن ڳالهه جي لاءِ ذميوار هوندو ته اِهو يقيني بڻائي ته عملدرآمد کان اڳ ذيلي سرگرمين دوران، عملو منصوبي جي ايراضيءَ جي علائقي ۾ موجود هُجي ۽ اُن کان پوءِ عملدرآمد دوران خطري جي ڪنهن امڪاني معمولي سرگرمي کي گهٽائڻ واسطي، اِي ايس ايم پيز عڪسبنديءَ جي بُنياد تي استعمال ڪري. ذيلي سرگرمي جي نيچر کي ڏسندي، پروجيڪٽ جي علائقي اندر ئي مخصوص مشورو پيش ڪرڻ جي اجازت آهي ته جيئن ڪنهن تدبير تي سمورن ضلعن ۾ ساڳي تربيت يا تخفيف جي قدمن واسطي استعمال ڪجي.(ياد رهي ته ڪُجهه قدم فقط مخصوص علائقن جي لاءِ آهن، ۽ اهو مخصوص ڳوٺن ۽ برادرين جي عملدرآمد دوران چونڊيا ويا هُئا). عڪسبندي ۽ اِي ايس ايم پيز لاءِ هدايتون اِي ايس ايم ايف جي توسط سان مُهيا ڪيون ويندیون. مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ خود

جانچ ۽ چڪاس جي سرگرمين جو، ماحوليات ۽ سماجي حفاظت جي رُخ کان انعقاد ڪرائيندو ۽ هُو منصوبي جي مانيٽرنگ ۽ ايوليشن (ايم ۽ اِي) سان تمام ويجهڙائي رکي ڪم ڪندو.

265. مُکيه حفاظتي اسپيلشٽ اُن ڳالهه جو ذميوار هوندو ۽ اُن کي يقيني بڻائيندو ته منصوبي جو صوبائي ڪوآرڊينيٽر (پي پي سيز) منصوبي تحت جي آر ايم جي استعمال کان واقف آهي، جنهن ۾ رپورٽنگ جو سسٽم، جهڙوڪ: شڪايت جو اندراج مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ ڪندو۽ اهڙو نوٽيفڪيشن پي ايم يو ڏانهن جاري ڪندو، وغيره شامل آهي. اِي ايس ايس، اهو خاطر ڪندو ته منصوبي جي عملدرآمد واري صوبائي يونٽ (پي پي آءِ يوز) ۽ ضلعي عملدرآمد جي يونٽ (ڊي آءِ يوز) اندر جانچ ۽ چڪاس جي ڊيوٽي جا شرط ۽ ضابطا ساڳيا اثرائتا، پي پي آءِ يو ۽ ڊي آءِ يو جي عملي لاءِ هوندا. ڪُجهه صورتن ۾ حفاظتي عملي جا لاءِ مخصوص ضابطا هوندا جهڙوڪ: صوبائي حفاظتي اسپيشلسٽ بايوڊائيورسٽي تي ڏيان مرڪوز رکندو، جيڪو پي پي آءِ يو حيدرآباد سنڌ تحت هوندو.

266. مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کي ٻيا رهيل حفاظتي اسپيشلسٽ جهڙوڪ: (1) صوبائي حفاظتي اسپيشلسٽ بايوڊائيورسٽي جو پسمنظر رکندڙ (حيدرآباد سنڌ صوبي جي بُنياد تي)، (2) زميني مقاطعي جو اسپيشلسٽ (3) اقليتي اسپيشلسٽ (4)، جئنڊر اسپيشلسٽ وغيره رپورٽ ڪندا. مذڪوره اسپيشلسٽ اِي ايس ايم ايف (اِي ايس ايم پيز جو نتيجو) تحت عملدرآمد جي هموار سرگرمين خاطر مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ کي رپورٽ ڪندا. اهو سه ماهي بُنياد تي يا جڏهن گهربل هوندو.

267. ضلعي عملدرآمد مرڪز (ڊي آءِ يو):

منصوبي تحت رٿا جي اٺن ئي ضلعن لاءِ هڪ هڪ ڊي پي آءِ يو هوندو. ڊِي پي آءِ يوز زراعت ڪاتي جي ضلعي دفترن ۾ قائم ڪيا ويندا. هر ڊي پي آءِ يو زراعت ڪاتي جي ضلعي آفيسر۽ اسسٽنٽ ايگزيڪٽوانجنيئر (ايڪسيئن) يا آبپاشي ڪاتي جي سب ڊويزنل آفيسر (ايس ڊي او) تي مشتمل هوندو. رٿا جي هر ضلعي جي لاءِ 6 عدد توسيعي ڪارڪن ڀرتي ڪيا ويندا، جيڪي لاڳاپيل ڊي پي آءِ يوز جي ميمبر طور توسيعي سرگرميون سرانجام ڏيندا. انهن ڇهن ڪارڪنن مان ڪنهن هڪ کي ضلعي ڪوآرڊينيٽر طور ڪم سونپيو ويندو، جيڪي ضلعي سطح تي فيلڊ ۾ سرگرم هوندا. ضلعي سطح تي جي وسيع سرگرمين جي پيش نظر رٿا جي لاءِ، سمورن ضلعن مان هر هڪ لاءِ هڪ ضلعي عملدرآمد مرڪز (ڊي آءِ يو) قائم هوندو، جيڪو ضلعي جي زرعي اختيارين جي دفتر ۾ واقع هوندو. ڊِي آءِ يو، زراعت ڪاتي جي ضلعي آفيسر۽ اسسٽنٽ ايزيڪٽوانجنيئر (ايڪسيئن) يا آبپاشي ڪاتي جي سب ڊويزنل آفيسر (ايس ڊي او) ۽ ايف اي او پاران مقرر ڪيل ڊسٽرڪٽ ڪوآرڊينيٽر تي مشتمل هوندو. رٿا جي سرگرمين جي ڏورس استحڪام لاءِ خاص طور فيلڊ سطح جي عملدرآمدي سرگرميون سرڪاري عملو ايف اي او جي ڀرتي ڪيل ڪنسلٽنٽ جي مدد سان سرانجام ڏيندا. لاڳاپيل سرڪاري عملي کي ايف اي او جي ماهرن کان گهربل فني تربيت ڏياري ويندي.

268. حفاظت ۽ سلامتي جي مقصد خاطر، ايف اي او، هڪ ڪنسلٽنٽ کي پرتي ڪندو، جيڪو مجموعي طور پي پي آءِ يو يونٽ ملتان جي مُکيه حفاظتي اسپيشلسٽ جي رهنمائي سان ذيلي سرگرمين دوران ماحولياتي ۽ سماجي خطرن کي رپورٽ ڪرڻ لاءِ ذميوار رهندو. **سرڪار يا ڪنهن سرڪاري عملي کي رٿا ۾ مصروف رکيو ويندو** عملي کي عڪسبنديءَ جي سرگرمين دوران جي آر ايم جي سالياني عملدرآمدي ورڪشاپن وسيلي تربيت ڏني ويندي، تنهنڪري عوامي مُشاورت جي روشنيءَ ۾، جيڪي غير سرڪاري خدشن کي ختم ڪرڻ جي نشاندهي ڪندي ترجيح ڏين ٿا، جن ۾ ضلعي سطح جي ڪنهن به خدشي کي ختم ڪرڻ ايف اي او جي ذميواري هوندي.

269.رٿا جي ڪارڪنن ۽ عملدارن جي قابليت ۽ اعتماد کي يقيني بنائڻ جي لاءِ مقرر وقت ۾ رٿا جي سرگرمين دوران ماحولياتي ۽ سماجي طور امڪاني خطرن کي منهن ڏيڻ جي لاءِ (1) رٿا جي لاءِ مقرر ڪيل عملدارن جي حفاظتي گهرجن جو پورائو (2) پرتي ڪيل ڪارڪنن ۽ عملدارن جو اعتماد بحال ڪرڻ.

مربوط قابليت جي پيش نظر (ڏسو اِي ايس ايم ايف ٽائيم لائين ۽ بجيٽ جو ضميمو نمبر 9) مطابق (1) حفاظتي اپائن بابت رٿا لاءِ چونديل ڪارڪنن جي ابتدائي تربيت ۽ (2) حفاظتي اپائن بابت رٿا جي عملدارن توڙي شريڪ ڏرين جي تربيت ڪرڻ

ضميمو ١:غير قابليت جي فهرست

ماحول ۽ ماڻهن تي ٿيندڙ غيرمحفوظ اثرن کان بچڻ لاءِ منصوبي تحت هيٺيون سرگرميون منع ڪيل آهن. ۽ هيٺين سرگرمين کي واضح طور تي فنڊ مان خارج ڪيو ويو آهي.

1. ڪنهن بہ مستقل گهر يا ڪاروبار کي ختم ڪرڻ يا ٻي جڳهہ تي منتقل ڪرڻ.
2. منصوبي کي هڪ ذريعي جي طور تي استعمال ڪندي مقامي ماڻهن ۽ ڳوٺاڻن جي استحڪام کي غير رضاڪارانہ ڪرڻ، ۽/يا آبادڪاري لاڳوڪرڻ ۽ يا مدد ڏيڻ.
3. زمين جي حصول.
4. نئين آبادڪاري (پوک) يا موجوده آبادڪاري (پوک) جو وڌاءُ
5. اهي سرگرميون جيڪي هڪ ڳوٺ ۾ مختلف گروهن ۽ پاڙيسري ڳوٺن ۾ ماڻهن تي خراب اثر پيدا ڪن. يا اهي سرگرميون جيڪي هڪ ڳوٺ ۾ رهندڙ هڪ خاص گروهہ يا ڳوٺن ۾ رهندڙ گڏيل گروهن کي قبول نہ هجن.
6. برادري جي مشهوري، نظرثاني کان پهريان ۽ PMU جي وضاحت کانسواءِ يونين ۽ تعلقي سطح تي گڏجاڻيون ڪري فيصلن تي عمل درآمد ڪرڻ
7. مشهور ماڳن، قديم حياتيات، مذهبي، تاريخي، ثقافتي، ۽ منفرد فطري قدرن جو نقصان ڪرڻ يا ختم ڪرڻ.
8. وسيلن جي روڪٿام ڪرڻ سان نتيجن کي گهٽائڻ يا نقصان پهچائڻ. مثال طور: پوک واري زمين جي لاءِ روڪٿام.
9. موجوده ۽ محفوظ ٿيل علائقن ۾ ڪنهن بہ قسم جي سرگرمين ۽ قدرتي رهائشن ۾ رڪاوٽ وجهڻ.
10. پابندي مڙهيل ۽ غيرپابندي مڙهيل جراثيم (Pesticides, Insecticides and Herbicides) ۽ ٻيا خطرناڪ زهريلا مادن جو متاثرعلائقن ۾ مناسب مقدار ۾ استعمال. جيڪڏهن ڪا آفت اچي ٿي تہ پاڪستان ۾ پابندي مڙهيل جراثيم ختم ڪندڙ دوائن کي ڪنهن خاص مقدار ۾ استعمال جي اجازت هوندي. وڏيڪ ضرورت مطابق هارين کي جراثيم مار دوائون استعمال ڪرڻ جي (FAO/IFC) جي قاعدن ۽ قانون مطابق تربيت ڏني ويندي .
11. نقصان پهچائيندڙ اوزارن جي خريداري ۽ ماحول دشمن شين لاءِ سيڙپڪاري ڪرڻ.
12. ٻيلن جي ڪٽائي عمارتي ۽ غيرعمارتي ڪاٺ جو استعمال
13. قدرتي وسيلن جي توازن کي برقرار نہ رکڻ.
14. غير مقامي جانورن جي سجاڻپ، جيستائين اهي موجود آهن. يا ساڳي جوڙجڪ کان واقف آهن. ۽ پوءِ فنا ٿي ويندا آهن.
15. قدرتي تبديلين يا ڪٿرتن جي ڪري تحفظ ۽ ماحولياتي فائدن کي واضح طور تي ڪنهن بہ قسم جو امڪاني نقصان پهچائڻ.
16. پاڪستان ۽ بين الاقوامي قانون يا ضابطن ۽ معاهدي تحت پابندي مڙهيل ڪنهن بہ پيداوار يا سرگرمين ۾ پيداوارجو واپار ڪرڻ.

١٧: مزدور ۽ پوهتن جي حالت، نقصان، جذبات، غيرجاندار يا لازم قسم شامل آهي ۽ مزدور پورهيتن، ٻارن جي مزدوري يا اهم ڪاروباري ۽ حفاظتي مسئلا.

١٨: ڪنهن بہ اُپت ۾ واپار ڪندڙ ماحولياتي ۽ سماجي رويي ۾ ڪاروبار سان تجارت ڪرڻ.

١٩: ماتحت سرگرميون جيڪي EIA جي مڪمل گهرج هونديون آهن. جن ۾ ڪنهن بہ منصوبي تي مالي مدد نہ ڪئي ويندي، جيڪا خطر ناڪ مواد يا ڪا بہ پابندي مڙهيل ڪيمائين کي استعمال ڪندي.

- **ترجيحت جي فهرست.**

(الف). موسمي آبهوا ۽ زراعت جي پيداوار کي وڌائڻ.

(ب). پاڻي جي وسيلن جي پيداوار ۽ آبهوا سماج جي انتظام کي وڌائڻ.

(ج). مجموعي پيسٽ مينيجمينٽ کي توسيع ڏيڻ، ۽ ان سان گڏوگڏ قدرتي / جراحي جراثيم جي پيٽ ۾ جتي جراثيم هجي اُتي ان جو استعمال ڪيو وڃي.

(ح). هارين جي موسمي استحڪام کي وڌائڻ لاءِ صلاحيتن کي هٿي ڏيارڻ.

(د) آبهوا ۽ ڄاڻايل پاڻي جا انتظام ڪرڻ ۽ CAF جي سرگرمين جي ڪارڪردگي کي مسلسل وڌائڻ ۽ ماحول کي بهتر بنائڻ.

---

٨٢ *Forced labor means all work or service, not voluntarily performed, that is extracted from an individual under threat of force or penalty.*

٨٣ *Harmful child labor means the employment of children that is economically exploitive, or is likely to be hazardous to, or to interfere with, the child's education, or to be harmful to the child's health, or physical, mental, spiritual, moral, or social development*

ضميمو ٢:پاڪستان ۾ پابندي مڙهيل جراثيم جي فهرست.

پاڪستان ۾ زرعي دوائن جي ڪي سنيالڻ جي ظابطي لاءِ *"زرعي پيسٽي سائيڊ آرڊيننس ١٩٧١"* آهي، جيڪو پنجاب ۽ سنڌ ٻنهي صوبن لاءِ لاڳو ٿئي ٿو، ان کان علاوه هيٺيان زرعي پيسٽي سائيڊ آرڊيننس ١٩٧١ تحت پابندي مڙهيل آهن. جيڪي ٻيلي ڪاٺي ۽ ڪاڏ خوراڪ ۽ تحقيق واري وزارت حدود ۾ آهن. جيڪي هيٺ شامل آهن.

1. BHC
2. Binapacryl
3. Bromophos
4. Ethaylcaputjol
5. Chlordimejorm
6. Chlorobenzilate
7. Chlorthiophos
8. Cyhexatine
9. Danapon
10. DDT
11. Dibromoch loropropane and dibromo Chloropropene
12. Decrotophos
13. Diel dirn
14. Disuljoton
15. Endosuljan
16. Endin
17. Enthylened ichloride and carbon tetrachloride
18. Heptachlor
19. Leptophos
20. Mercury Compound
21. Methamidophos
22. Methyl parathion
23. Merinphos
24. Mono chorotophos
25. Tozaphene

ضميمو ٣:جتي ڪيڙا مارڻ جو انتظام

آءِ.پي.ايم جي نقطہ نظر مطابق ممڪن ٿيڻ گهرجي. ڪيڙا مار دوائن جي فراهمي فقط هيٺين حقيقي تفصيلي زميني صورتحال قدرتي ۽ جيت مار دوائن جي اثر ۽ جيت مار انتظام جي اختياري جي ارتقائي موجودگي جي جائزي تحت ٿيڻ گهرجي.

چونڊ ۽ ڪيڙا مار دوائن جي خريداري

جيڪڏهن جيت مار دوائن جو استعمال ضروري سمجهو يا فقط اهو واحد رستو اختيار ڪرڻ مجبوري بڻجي رهيو آهي، پوءِ خبرداري سان مليل معلومات موجب ڪيڙا مار دوائن جي مصنوعات کي استعمال ڪرڻ گهرجي. ان جي عمل جي ڪاڪردگي جو حساب ڪتاب رکندي، ان ۾ دوائن جي افاديت، معشيت جي ترقي يا حدف ۾ ايندڙ حياتات جي مدافعت جي موجودگي شامل آهي. جنهن ۾ انساني صحت ۽ ماحوليات تي پوندڙ منفي اثرن کي گهٽائڻ کي اهميت ڏيڻ گهرجي.

ايف.اي.او اجازت مليل ۽ بندش وارين ڪيڙا مار دوائن جي فهرست برقرار نہ ٿو رکي، جيتوڻيڪ جيت مار دوائن جي انتظام بابت ايف.اي.او، ڊبليو.ايچ.او جا عالمي قانوني ظابطا لاڳاپيل وسيع ماحولياتي معاهدن تحت موجود آهن، جنهن ۾ جيت مار دوائون بہ شامل آهن. هيٺين معيار موجب جوڙيل لسٽ وسيع نموني ضرورت پوري ڪرڻ لاءِ ايف اي او منصوبي ۾ استعمال لاءِ سمجهي وڃي.

١. مصنوعات کي دوائن جي نامياتي گدلاڻ تي اسٽاڪ هوم ڪنوينشن جو موضوع نہ بنجڻ گهرجي. جراثيمن سان لاڳاپيل لسٽ هيٺين ويب سائيٽ تي موجود آهي.

http://ch.pops.int

٢. دوائن جي ڪمپني ملڪ ۾ رجسٽرڊ هجڻ گهرجي، جيڪڏهن رجسٽرڊ ٿيڻ جي فيصلي کي بيان ٿيل مخصوص حد ۾رکيو وڃي ٿو تہ پوءِ مصنوعات کي فصل جي ڪيڙا مار دوائن جي اجازت ڏيڻ گهرجي.

٣. دوائون استعمال ڪندڙن کي محدود نقصان برداشت ڪرڻ جي حد مقرر ڪرڻ گهرجي. ان جو مطلب اهو آهي تہ ايف.اي.او اهي دوائون مهيا نہ ڪندو، جيڪي ڊبليو.ايچ.او جي خطرن جي درجي ١ ۾ / يا جي.ايچ.ايس درجي ١ ۽ ٢ ۾ شامل آهن. اهي فصل جون ڪيڙا مار دوائون جيڪي ڊبليو.ايچ.او خطره جي ٢ درجي يا جي.ايچ.ايس درجي ٣ ۾ شامل آهن. اهي بہ تڏهن مهيا ٿي سگهن ٿيون، جڏهن گهٽ خطرن جو متبادل موجود نہ هجي ۽ اهي استعمال ڪندڙن کان مطالبو ڪري سگهجي ٿو تہ هو احتياطي تدبيرن جي هر حال ۾ پيروي ڪندو[٨٥].

۴. ڪمپنين کي اهو حوالو ڏيڻ گهرجي تہ گهٽ خطرناڪ طريقن جي چونڊ وڌيڪ ڪيو، مسلسل گهٽ نقصانن لاءِ درخواست جو طريقو بہ اهو آهي تہ اهي گهٽ خطرناڪ بهترين حدف ٿيل آهن ۽ گهرج بہ گهٽ دوائن جي ڪيل هجي. روٽرڊم ڪنونيشن جي (ضميمي ٣) ۾ لسٽ موجود آهي، اها مثال طور نظرانداز ڪرڻ گهرجي.

جراثيمن جي دوائن جي ڪابہ عالمي خريداري لازمي طور روٽرڊم ڪنوينشن جي شرطن جي پهرين معلوم راضپي (پي آءِ سي) جي ڪيميائي نقصان ۽ دوائن جي عالمي واپارتحت هجي. ڪنوينشن جي ضميمي ١١١ ۾ شامل دوائون ۽ پي آءِ سي جي طريقي ڪار جي موضوع ۽ ڪنوينشن جي گهرج روٽرڊم ڪنوينشن جي ويب سائيٽ تي موجود آهي.

ڪيڙا مار دوائن جو انتظام

سمورين ان قسم جي دوائن لاءِ هينيون گهربل ڳالهيون لاڳو ٿين ٿيون، جيڪي سڌي طرح ايف اي او مهيا ڪري رهيو آهي، ۽ ٻين طرفان اهي دوائون پڻ ايف اي او منصوبي تحت مهيا ڪيون ويندیون آهن.

1. **دوائن جي خريداري يا حاصلات لاءِ خطري جي جوکم جي مڪمل ڪاٽي وسيلي ڪرڻ گهرجي. جيڪي مناسب قدمن وسيلي صحت ۽ ماحوليات جي جوکم کي گهرج جي حد تائين گهٽائي ٿو.**

2. **دوائن جو مقدار حقيقي گهرج ۽ صحيح ڪاٽي موجب مهيا ٿيڻ گهرجي ۽ ان جي وڌيڪ استعمال لاءِ ان جو اسٽاڪ نہ لڳايو وڃي. جيڪو قدم غير مناسب بڻجي سگهي ٿو، دوائون منصوبي جي لاڳت پيڪيج، قرض جي منصوبي يا تڪڙي مدد جي مخصوص جز طور مهيا نہ ٿيڻ گهرجن.**

[٨٥]. تيار ٿيل مصنوعات جي خطرن واري درجہ بندي. گهٽ نقصانڪار لاءِ عمل وارن موجود جزن جي تشڪيل ۾ وڏن ڪجهہ لاڳاپيل تڪڙو عمل ڪندڙ جزن تي توجهہ ڏيندي ڪرڻ گهرجي. دوائن جي درجہ بندي جي سفارش خطرن جي پسمنظر ۾ درجہ بندي جي هدايتن کي نظر ۾ رکڻ گهرجي (http://www.who.int/ipcs/publications/pesticides hazard/en)

مصنوعات جي وات ۽ چمڙي جي زهريلي اثرن جي بنياد تي فني درجہ بندي ٿيل هجي.جيڪڏهن تبادلن جي ٿيبل ان عزم جي اجازت ڏئي ٿي تہ دوائن جي تشڪيل ۾ خطرن جو درجو بہ سوچ ويچار هيٺ آهي. ٢٠٠٨ ۾ فيصلو ڪيو ويو تہ اها لسٽ گلوبل هم آهنگي نظام طرفان ڪيميڪل جي درجہ بندي ۽ ليبلنگ طور هٿائي ويندي. جنهن ۾ چمڙي جي زهريلي اثرن جي شدت جي خطرن ۽ ماحوليات جي جوکم جو واڌارو ڪيو ويو آهي.

(http://www.unece.org/trans/danger/publi/ghs/ghs welcome e.html)

"ڪيڙا مار دوائن جي تشڪيل" جو اصطلاح جو مطلب اهو آهي تہ ڪيترن ئي موادن جو ميلاپ استعمال، گهربل ڪم جي پورائي لاءِ لائق مصنوعات پيش ڪري ٿو. جيڪي دوائن جي صورت ۾ خريدارن لاءِ موجود ڪيون وڃن ٿيون." عمل ۾ ايندڙ جزن " جو مطلب دوائن ۾ حياتياتي طور سرگرم هجڻ آهي.

The hazard classification concern the formulated product. Formulation with a law concentration of active[٨٥]

In gradient are less hazardous than formulations with a high concentration of the same active ingredient. The WHO Recommended Classification of Pesticides by hazard and Guidelines to Classification.

(http://www.who.int/ipcs/publications/pesticides hazard/en/) classifies technical products based acute oral

3. **مخصوص سامان جي لاءِ مناسب درخواست ۽ دوائن جا حفاظتي طريقا مهيا ڪرڻ کي اڳتي وڌائڻ گهرجي، تہ جيستائين واضح طور تي اهو يقين ٿي تہ تجويز ٿيل سامان ۽ دوائون اول ئي آساني سان موجود آهن.**
4. **دوائون استعمال ڪندڙن جي تربيت ان لاءِ گهربل قدم کڻڻ گهرجن تہ جيئن ان ڳالهہ کي يقيني بڻايو وڃي تہ جيئن اهي مهيا ٿيل دوائن کي مناسب انداز ۾ذميواري سان سنڀالڻ جي طور طريقن لاءِ اهل ٿي سگهن.**

5. سمورن دوائن مهيا ڪرڻ وارن کي ان ڳالهه کي يقيني بڻائيندي، دوائن کي ايف.اي.او جي هدايتن تحت ذخيرو ڪرڻ گهرجي.

صاف.

هينيان ڪاغذ پٽ ۽ سرگرميون ايف.اي.او ضمني ۽/ يا علائقائي ڪوآرڊينيٽر ۽ وٽن کي تحفظ ڏيندڙ آفيسر کان منظور ڪرائڻ جي شرط گهربل آهي. جائزو ۽ دوائن جي خريداري جي درخواست ان کانسواءِ ٻجن جي سنڀال ۽ ذخيرو ٿيل، زرعي شين جي صاف ستري سنڀال وارو ڪم ايف.اي.او هيڊڪوارٽر جي مڪمل سهڪار سان دوائن جي انتظامي گروپ جي بنياد تي سينئر آفيسر جي معرفت ڪيو ويندو.

1. دوائن جي خريداري جا سمورا آرڊر ايف.اي.او وسيلي ٿين. ان کانسواءِ هيڊ ڪوارٽر آرڊر جي وسيلي، فيلڊ منصوبي جي حڪم تحت يا مقامي خريداري تحت آندا وڃن.
2. منصوبي جا ڪاغذ دوائن جي خريداري لاءِ تصور ڪيا وڃن.
3. منصوبن لاءِ حد جو دستاويز (ٽرمينل رپورٽ) دوائن جي مهيا ٿيڻ لاءِ ضروري آهي.

اجازت جي گذارش ايف.اي.او ضمني، علائقائي ڪوآرڊينيٽر ۽ وٽن کي تحفظ ڏيندڙ آفيسر (دوائن ۽ فصل جي تحفظ جو مرڪزي هنڌ) وٽ جمع ڪرائڻ گهرجي. دوائن جي خريداري ۾ ان جي گذارش مڪمل (ضميمو ١. دوائن جي چيڪ لسٽ) طور هر خريداري جي گذارش ۾ شامل هجڻ لازمي آهي.

وڏيڪ اهو ته پنهنجا ڪاغذات دوائن جي ڪمپني يا دوائن جي فيڪٽري سان سهڪار جي ٻي خيال لاءِ (مثال طور. تربيت تي عمل ڪرڻ يا ان جي ڊزائين ناهڻ) ايف اي او ضمني ، علائقائي ۽ وٽن جي تحفظ واري آفيسر کان ضروري منظور ڪرائڻا هوندا. اهو واڌارو عام طور او.پي.سي طريقيڪار لاءِ نجي سيڪٽر سان سهڪار لاءِ ناهيو ويو آهي ته جيئن ڊي جي بي ١٤/٢٠١٤ ۾ بيان ڪيل آهي.

دوائن جي خريداري ۽ استعمال جا شرط چٽا هجڻ گهرجن.

ڪنهن بہ دوا جي مصنوعات جي خريداري ۽ استعمال لاءِ ان ڳالهہ کي يقيني بنائڻ گهرجي تہ هيٺيان شرط واضح طور پڌرا ٿيل آهن.

- مصنوعات لازمي طور ملڪ اندر حڪومتي اختيارين وٽ رجسٽرڊ ٿيل هئڻ گهرجي.
- ڪمپني جيڪي دوائون مهيا ڪري آهي، اهي ايف اي او، ڊبلي ايچ او جي ڪيڙا مار دوائن جي انتظام جي ظابطن ۽ قاعدن تحت منظور ٿيل هجن. خاص طور انهن جي ڊبن تي ٽرانسپورٽ تي پهچائڻ يا مهيا ڪرڻ دوران ليبل هجڻ لازم آهي.[٨٦]
- انفرادي طور تي دوائن لاءِ درخواست ڏيندڙ استعمال ۾ ايندڙ سامان جي حفاظت، دوائن جي استعمال ۽ انهن سان لاڳاپيل صحت جي حفاظت ۽ ماحولياتي پيدا ٿيندڙ صورتحال ۽ ٻين مسئلن جي تربيت وٺندو.
- درخواست ڏيندڙ کي حفاظتي سامان مهيا ڪندڙ جو اي.سي، يو.ايس يا عالمي طور مڃيل معيارسان مناسب تعلق هجي.
- سامان جي قابل قبول درخواست اها آهي تہ دوائن جي اجازت لاءِ صحيح خوراڪ جي معلومات، انساني صحت ۽ ماحوليات جي سببن جي ڄاڻ يا ان جي استعمال جي معلومات مهيا ڪئي ويندي جيڪڏهن اها مهيا نہ ٿيل آهي.
- سيئي خالي جيت مار دوائن جون گاڏيون تي دفعا ڏوتل ۽ FAO جي اصولن[٨٧] مطابق هجن.

جيڪڏهن جيت مار دوائون ٻجن کي تيار ڪرڻ لاءِ خريد ڪيون وڃن (ٻج جمع ڪرڻ وارو ڪيميڪل يا ٻج کي تيار ڪرڻ) هيٺيان شرط پورا هجڻ گهرجن:

[٨٦] *Reference to Guideline on Good labeling practice for pesticides:*

http://www.fao.org/AGP/pesticide/Code/Download/label.pdf

بج تيار ڪرڻ واري هنڌ:

- هر هڪ بج تيار ڪرڻ واري شيءِ AGP کان منظور شده هجي ۽ ملڪ جي (برآمد/درآمد) لاڳاپيل ملڪي اختيارين کان رجسٽرڊ ٿيل هجي.
- ڪمپني جيڪا جيت مار دوا مهيا ڪري ٿي. ان کي اهو ظاهر ڪري ڇڏڻ گهرجي ته اهي FAO/WHO جي مطابق ڪم ڪري رهيا آهن.

جيت مار دوائن جي انتظاميه تي بين الاقوامي قواعد و ضوابط، خاص طور تي ان جي ليبل هڻڻ، ان جي پيڪنگ ڪرڻ، جيت مار دوائن- تيار ڪيل بجن لاءِ.

- جيت مار دوائن سان علاج ڪيل بج جي استعمال ڪندڙن کي ضروري احتياطي تقاضن کي ثابت قدم رهڻ گهرجي. جيڪي ان شيءِ جي ليبل تي ٻڌايل هجن. (مثال: بچاءَ لاءِ منهن کي ڍڪڻ، عينڪ پائڻ ۽ هٿ پائڻ)
- بجن جي تياري مڪمل سازوسامان واري هنڌ ڪئي وڃي، جتي جيت مار دوائن رکڻ جي مڪمل گنجائش هجي.
- بج تيار ڪرڻ وارن اوزارن جي استعمال ڪندڙن کي مناسب سازوسامان مهيا ڪيو وڃي. معيار، استعمال ۽ اوزارن جي صفائي تي هدايتون ڏنيون وڃن.
- تيار ڪيل بجن کي رنگڻ گهرجي ۽ ان جي واهپي کي گهٽائڻ لاءِ ان کي انوکو ۽ بي سوادي رنگ ڏيڻ گهرجي .
- تيار ڪيل بجن جي سيني ڳنڙين کي واضح نشان ڪيو وڃي. ماڻهن ۽ جانورن جي واهپي لاءِ نه آهن ۽ کوپي ۽ هڏين جو نشان زهر لاءِ.

تيار ڪيل بجن جي استعمال واري هنڌ :

- تيار ڪيل بج استعمال ڪرڻ وارن کي ٻڌايو وڃي، ته بجن ۾ جيت مار دوائون آهن. جيڪي انهن جي صحت، ٻين جي صحت ۽ ماحول تي زهريلا اثر ڇڏي سگهن ٿيون.
- استعمال ڪرڻ وارن کي اهي ڪپڙا پائڻ جو مشورو ڏنو وڃي جن سان انهن جو پورو جسم ڍڪجي وڃي. (ڊگهيون آستين،ڊگهيون شلوارون ۽ بند جوتا) ۽ جيڪڏهن موجود نه هجن ته انهن کي مهيا ڪيا وڃن. هٿيا ۽ مٿيءَ کان منهن ڍڪڻ لاءِ ڪپڙو ۽ انهن جي استعمال جي هدايت ڪئي وڃي ۽ انهن کي دوا استعمال ڪرڻ کان پوءِ پاڻ کي ڌوئڻ ڪپڙن کي ڌوئڻ جي صلاح ڏني وڃي.
- بج وڏل شيءِ ٻئي ڪنهن ڪم ۾ استعمال ۾ نه ڪئي وڃي.

وڌيڪ هدايتون:-

جيت مار دوائن جي ورهاست، سنڀال ۽ استعمال جي سڀني زاوين تي وڌيڪ هدايتن لاءِ جيڪي جيت مار دوائن جي انتظام لاءِ بين الاقوامي قوائد و ضوابط ڏنا ويا آهن ۽ هنري اصول جيڪي ضابطن جي مدد لاءِ بڻايا ويا آهن. ان جون ڪاپيون AGP MC ويب سائيٽ تي آهن.

http://www.fao.org/agricultre/crops/core-themes/theme/pests/en/.

ٻوٽن جي پيداوار ۽ بچاءَ جو ادارو(AGPM) ڪيڙن ۽ جيت مار دوائن جي انتظام جو گروپ / جيت مار دوائن جي خطرن کي گهٽائڻ واري ٽيم (AGPMC) ۽ سب ريجنل پلانٽ پروٽيڪشن آفيسر وڌيڪ چٽائي ڪرڻ لاءِ ميسر هوندا.

نمونو: آسان بڻايل ڪيڙن جي انتظام جو منصوبو

Simplified Pest Management Plan (PMP)

هن آسان بڻايل (PMP) جو مقصد قومي، صوبائي ۽ ضلعي حڪومت کي بنيادي ڄاڻ ڏيڻ آهي. منصوبي کي لاڳو ڪرائڻ واري ٽيم، صلاحڪار، تعلقي ۽ يوسي جي عملي ۽ ڪنهن بہ نجي ۽ پبلڪ سيڪٽر ايجنسي جيڪي هن منصوبي جي مقصد لاءِ ڀائيوار آهن. مڪمل رهنمائيءَ لاءِ جيڪي ESS۵ جي مطابق اثرائتي نموني صحت جا اصول ٻڌائن. هي سلسلو منصوبي جي چڪر ۽ چونڊ جي سرگرمين ، رٿ لاڳو ڪرڻ ۽ سنڀال ۽ چڪاس جي سلسلي جي حصي طور لاڳو ڪيو ويندو. منصوبي ۾ جيت مار دوائون نہ ملن ٿيون، پر ESMF سڃاڻپ ڪري ٿي ضروري مسئلا جيڪي لاڳاپيل آهن. جيڪي جيت مار دوائن جي ظاهري استعمال ۽ ڪيميائي ڀاڻن ۽ سڃاتل گهٽتائين وارن تقاضائن

---

[۸۷] *حوالو:- جيت مار دوائن جي مرضيءَ وارين خالي گاڏين جي انتظام جي هدايتن لاءِ.*

http://www.fao/org/fileadmin/templates/aqphome/documents/Pest Pesticides/Code/Containers۰۸ . pdf.

هي منصوبو آبهوا مطابق تبديل ٿيندڙ زراعت جي ترقي ۽ / يا معيشت جي سرگرمين لاءِ بنيادي اختيارن، زرعي داوئن ۽ بين ڪيميائي زهر بابت بنيادي معلومات مهيا ڪندو، جراثيمن جي ڀڃڪڙي ۽ بين زهرجي ڪيميائي جي محفوظ استعمال سميت منصوبو جاري رکندي. حڪومت جز ٢ ۽ ٣ جي تحت(منصوبي کي) وڌائڻ ۽ منصوبي تي ڪم ڪندڙ عملي کي تربيت ڏيڻ لاءِ: ١) پيسٽ مينيجمينٽ تي مجموعي پاليسي (حڪومت ۽ ايف اي او پاليسي)؛ ٢) جيت مار دوائن ۽ڪيميائي ڀاڻن جي استعمال سان ماحول ۽ صحت تي پوندڙممڪن ناڪاري اثرن بابت بنيادي ڄاڻ؛ ۽ ٣) انهن ناڪاري اثرن کان بچاءَ سوڌو ملڪ ۾ ۽ ڪيميائي ڀاڻڻ ۽ جيت مار دوائن لاءِ ممنوع شين تي نظر ثاني ، انهن جي استعمال سان ناڪاري اثرن وغيره کي روڪڻ بابت بنيادي معلومات. (عملي جي تربيت ٻين مضمونن سان گڏائي ڪري سگهجي ٿي). اهي سکيائون انهن ذيلي سرگرمين لاءِ فراهم ڪيو وڃن جيڪي ڀاڻن ۽ جيت مار دوائن جي استعمال بابت هجن.

(c)هاريءَ کي تربيت ۽ ڄاڻ فراهم ڪرڻ:

منصوبي ۾ شامل يونين ڪائونسلن (يوسيز) کي اڳواٽ صلاح مشورا ڏنا ويندا. پيسٽ مينيجمينٽ (زرعي جيتن جي تدارڪ بابت انتظام) ڳوٺ جي مشوري واري اجلاس ۾ هڪ موضوع جي حيثيت ۾ ڳوناڻي صلاح مشوري ۾ يونين ڪائونسل جي سطح تي شامل ڪيو ويندو. جيڪڏهن پي ايم يو جي حفاظتي ماهرذريعي ڪرايل تجزئي سان سڃاڻپ ٿي وڃي ٿي ته منصوبي وارو علائقو اهو علائقو آهي جتي زرعي جيت مار دوائون استعمال ڪيون وڃن ٿيون تو پوءِ پيسٽ مينيجمينٽ (زرعي جيتن جي تدارڪ بابت انتظام) تي تربيت هيٺ ڏنل مضمونن تي مهيا ڪئي وڃي:

- پيسٽ مينيجمينٽ (زرعي ڪيڙن جي تدارڪ بابت انتظام) بابت تربيت: هن تربيت جو مقصد هاريءَ کي منع ڪيل زرعي جيت مار دوائن، زرعي جيت مار دوائن ۽ ڪيميائي ڀاڻن جي استعمال جو ماحول ۽ انساني صحت تي پوندڙ ناڪاري اثرن ۽ انهن اثرن کي ڪيئن گهٽائجي جيڪڏهن انهن (ڪيميائي ڀاڻن ۽ زرعي دوائن جي استعمال جي ضرورت آهي) بابت بنيادي ڄاڻ فراهم ڪرڻ آهي. اهو پڻ هارين کي ڄاڻائڻو آهي ته هن منصوبي جومقصد زراعت جي پيداوار ۾ زرعي جيت مار دوائن ۽ ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جي حمايت ڪرڻ جي لاءِ ناهي پران بدران زراعت ۽ان جي تحفظ کي وڌائڻ آهي. بهرحال، ملڪ کي جيتن جي حملن جو تجربو آهي، ۽ ڪجهه ڪيسن ۾ زرعي مصنوعات ۾ نقصان کي محدود ڪرڻ لاءِ زرعي جيت مار دوائن ۽ ڪيميائي ڀاڻن جي استعمال بابت رهنمائي ڪري سگهي ٿو . زرعي جيت مار دوائن ۽ ڪيميائي ڀاڻ جي خريداري لاءِ منصوبي جي بجيٽ مان مالي مدد نه ڪئي ويندي آهي، جڏهن ته هارين کي خاص موقعن بابت (مثال طور جيت مارڻ) لاءِ گهربل زرعي جيت مار دوائن بابت مناسب تربيت ڏني ويندي.

- پاڪستان جي حڪومت تي ضابطن جي سکيا ڏيڻ:منصوبوهدف ڪيل هارين کي زرعي جيت مار دوائن جي استعمال بابت قومي قواعد / ضابطن جي مطابق ڪنهن به ذيلي سرگرمين تي عمل ڪرڻ کان اڳ اي ايس ايس ٥ سان مشروط تربيت ڏيندو.
- فني تربيت: هي تربيت هارين کي واضح طور جي زرعي جيت مار دوائن جي رخن ۽ ان لاءِ استعمال ٿيندڙ هنر(مثال طور پاڪستان ۾ ڪهڙيون جيت مار دوائون اهل ۽ ممنوع آهن، هراهل شين جي منفي اثرات جي سطح، ڪيئن انهن کي صحيح طريقي سان استعمال ڪرڻ، انهن کي استعمال ڪرڻ وقت انهن جي ناڪاري اثرن کان ڪيئن بچجي ۽ انهن اثرن کي ڪيئن گهٽائجي، انهن جي استعمال کان پهريان ۽ پوءِ انهن کي ڪيئن رکجي) وغيره. تربيت ڏيندڙFAO سان لاڳاپيل هوندو يايا ٻوٽن جي تحفظ واري کاتي جي طرفان هوندو، جيڪو ان موضوع بابت ڄاڻندڙ هوندو.
- زرعي جيت مار دوائن جي خريد،ذخيرو ۽ استعمال: منصوبوزرعي دوائن جي خريد ۾ شامل نه هوندو. ايئن چئبو ته، هن منصوبي جي علائقن ۾ استعمال ٿيل زرعي جيت مار دوائن جي سڄي منصوبي ۾ مناسب

اسٽوريج ۽ استعمال جي نگراني جي ضرورت پوندي ۽ هن ذميواري ڳوٺ جي سطح تي FAO ۽ / يا معاهدو پارٽين سان مڪمل طور تي لاڳو (جڏهن / جتي لاڳو ٿيل). ايف اي او ۽ معاهدوڪندڙ پارٽين کي موجوده زرعي آفتن جي پيڪڙي آرڊيننس (١٩٧١) ، خاص طورتي زرعي جيت مار دوائن جي تي نقل و حمل جي نقل و حمل، اسٽوريج، هڪ جاءِ کا ٻي جاءِ ڏانهن نقل و حمل بابت، ۽ انهن جي محفوظ استعمال لاء سختي سان پوئيواري جون پابند هونديون.

- زرعي جيت مار دوائن جي استعمال جي مسلسل نگراني ڪرڻ: منصوبي جي سرگرمي جي باقاعده نگراني جي طور تي، PMUمحافظتي ماهر نگراني جي ذميواري مقامي سطح تي منصوبي ٽيم جي هڪڙي ميمبرجي حوالي ڪندو. اهي نمائندا زرعي دوائن ۾ ٿيندڙ تبديلي، منصوبي سان ڳنڍيل سرگرمين ۾ جيت مار دوائن ۽ ڪيميائي ڀاڻ جي استعمال جي نگراني ڪندا. منصوبا ۽ سڪيائون انهن تبديلين کي نظر ۾ رکندي سڌاريا ويندا.

(ث)غير ڪيميائي زراعت جو واڌارو.

متوقع موسمي تبديلي جي بنياد تي قدرتي ذريعن جي حفاظت ۽ بهترين زراعت جي عمل کي ترقي ڏيارڻ جو منصو بو ناهيو ويو آهي.اها ڳالهه ممڪن آهي تہ موسمي حالتن کي منهن ڏيڻ جي خاصيت جي اهميت کي آبهوا جي محافظ بهترين زراعت جي سرگرمين سان زراعت جي حفاظت جي فني طريقن سان هارين جي زندگي منجهه موسمي تبديلين کي منهن ڏيڻ جي صلاحيت وڌندي. پائيدار قدرتي ذريعن جي بي واجبي استعمال هارين ، معشيت جي ترقي ۽ غربت جي گهٽتائي لاءِ ڏکيائون پيدا ڪندو. جيڪڏهن نازڪ قدرتي ماحولياتي ٽڪاڻا ويجها آهن تہ پوءِ اهو لازم آهي تہ ڪميونٽي جي جاري سرگرمين جي ڪري پيدا ٿيندڙ منفعي اثرن کي زوردار نموني گهٽائڻ ۽ يا مثبت اثرن کي وڌائڻو پوندو. ان حوالي سان جڏهن ۽ جتي حدف ۾ آيل ڪميونٽي تي لاڳو ٿي انهن لاءِ " محفوظ زرعي فن " متعارف ڪرڻ گهرجي. جيڪي هلندڙ منصوبي دوران ايف اي او ۽ ڪنهن بہ ڪم ڪرائيندڙ ٻيڪي واري پارٽي ۽ تربيت آفتہ هارين طرفان عمل ڪيا ويندا.

انتظام کي لاڳو ڪرڻ ۽ بچت

(الف) منصوبہ بندي ۽ ان کي لاڳو ڪرڻ

ٻوٽن جي حفاظت ڪرڻ واري ڪاتي جي مڪمل سهڪار سان پي ايم يو سطح جي منصوبي جو عملو صوبائي ۽ مقامي سطح تائين منصوبي جي ملازمن کي تربيت ڏيڻ جو ذميوار آهي.جنهن ۾ ڪنهن بہ يونين ڪائونسل جي سطح جي سهولتڪاري بہ شامل آهي جيڪا پيش ڪيل صلاحن ۾ استعمال ٿي سگهي. تربيت جي لاءِ خرچ ٿيندڙ بچت ذيلي سرگرمي جي خرچ يا صلاحيتن کي وڌائڻ جي مناسب، ٢، ٣ جي جزن هيٺ موجود آهي

(ب) نگراني ڪرڻ

مقامي سطح تي منصوبي جو عملو ٻوٽن کي تحفظ ڏيندڙ ڪاتي جي ملازم سان گڏجي زرعي جيت مار دوائن جي استعمال جي جاچ يا نگراني لاءِ حدف ۾ ايندڙ ڪميونٽي ٻوٽن کي تحفظ ڏيندڙ ڪاتي جي ملازم سان گڏجي ڪم ڪندي. الف.جنهن ۾ اها ڳالهه شامل آهي تہ ان ڳالهه کي يقيني بنايو وڃي تہ ضميمي ١ ۾ جي لسٽ ۾ موجود نقصانڪار دوائن جي لسٽ شامل نہ آهي. ب. دوائون حدف ۾ ايندڙ علائقي ۾ صحيح نموني رکڻ لاءِ آنديون ويون آهن. ث. دوائن جي ورهاست کان اڳ انهن جي فراهمي جي تربيت ٿيل آهي. ٽ. نگراني جي تعميل ۽ دوائن جو استعمال پاڪستان

حڪومت جي قاعدن ۽ قانون مطابق ٿئي ٿو. اهي حفاظتي قدم خاص طور پي ايم يو جي جاري ڪيل مقرر وقت جي مقصد (مثال هر ڇهين مهيني) اندر تعميل ڪئي وئي آهي. ايف اي او پنهنجي فني مهارت موجب دوائن جي انتظام بابت ناهيل خاڪي موجب دوائن جو استعمال منصوبي تت تعميل جي نگراني يا جاچ ڪندو يا رکندو.

ضميمو ۴ موقعا ملڻ جا رستا

هيٺيان ”موقعا ملڻ“ جا رستا يا طريقا لازمي طور ٽئين ڌر (ٺيڪيدار) سان معاهدن ۾ شامل هئڻ گهرجن. جنهن ۾ يقيني طور ان مهل جتي ٺيڪيدار ڌر جز ۱ يا ۲ جي لاڳو ٿيڻ ۾ مددگار ملي.

جيڪڏهن ٺيڪيدار منصوبي تي ڪم ڪرڻ دوران قديم تاريخي جايون، قديم باقيات، نواردات، قبرستان، انفرادي قبر ڏسي يا لڀي ٿو تہ (ٺيڪيدار):

- ان سموري علائقي ۾پنهنجون سموريون سرگرميون بند ڪندو.
- ان علائقي ۾ مليل قديم تاريخي هنڌ، نواردات ۽ باقيات کي ڪنهن بہ قسم جي نقصان کان محفوظ رکندو ۽ جيستائين مقامي ذميوار انتظاميہ يا حڪومت جو ثقافتي کاتو ان هنڌ کي پنهنجي تحويل ۾ نہ ٿو وٺي، تيستائين انهن جي حفاظت لاءِ اتي رات جي وقت لاءِ بہ چوڪيدار مقرر ڪرڻو پوندو.
- علائقي جي حفاظت ڪندڙ نگران متعلق جلد ئي ۲۴ ڪلاڪن اندر ذميوار مقامي انتظاميہ ۽ صوبائي اختيارن کي آگاهہ ڪيوويندو.
- ان کان اڳ ۾ علائقي ۾ڪيل ڪم جي نتيجي بعد مقامي ذميوار ۽ يا صوبائي اختياريون، ان خاص علائقي جي حفاظت ۽ بچاءَ جي ذميواري سنڀاليندیون. جيڪي شروعاتي طور مليل (لڌل) ماڳ يا شين جي گهربل حڪومتي قديم ماڳن جي قاعدن تحت جاچ ڪندا. لڌل شين جي اهميت جي ثقافتي ماڳن سان لاڳاپيل جهڙوڪ جمالياتي، تاريخي يا تحقيقي ، سماجي ۽ معاشي پهلوئن جي مختلف طرفن کان جاچ ڪئي ويندي.
- مقامي ذميوار انتظاميہ ۽ صوبائي اختياريون ان متعلق فيصلو ڪندا تہ ان مسئلي کي ڪيئن منهن ڏجي. اهي ان هنڌ جي زميني شڪل (جيئن تہ جڏهن اهو لڌل ماڳ ثقافتي يا تاريخي ماڳ جي اهميت مطابق مٽائي نہ ٿو سگهجي.) جي تحفظ، بحالي ۽ محفوظ ڪرڻ شامل آهي جو فيصلو ڪندا.
- لڌل شين سان لاڳاپايل انتظامي معاملن متعلق لاڳاپيل مقامي اختيارين جي فيصلن کي مقامي انتظاميہ لکت وسيلي لاڳو ڪندي؛ ۽
- منصوبي جون سرگرميون فقط مقامي ذميوار يا قديم ماڳن جي حفاظت سان واسطو رکندڙ صوبائي اختيارين جي اجازت بعد ئي وڌيڪ جاري رکي سگهبيون

نوٽ: لڌل قديم شين جي رپورٽ فقط تڏهن پيش اچي. جڏهن شيون، علائقو ثقافتي اهميت رکندو هجي ۽ فقط ان کانسواءِ جيئن مٿين رپورٽ جو تفصيل ڏنل هجي (مثال طور لڌل شين جي رپورٽ، لڌل قديم شين. علائقي کي اڳتي ڪيئن هلايو ويندو). رپورٽ مقامي سطح تي لاڳو ڪرڻ سان شروع ڪئي ويندي. (مثال طور عملو ڳوٺ اندر منصوبي کي لاڳو ڪرڻ بابت ٻڌائيندو.) .جنهن ۾ حفاظت ڪندڙ ماهرن جي رهنمائي لاءِ مٿين هدايتن مطابق اطلاع ڏيڻ آهي.(مثال طور لاڳاپيل حڪومتي اختيارين کي اطلاع ڏيڻ.)

ضميمو٥::ماحولياتي ۽ سماجي چنڊچاڻ جو فارم

ذيلي سرگرمي جي شدت جا مثال جتي ڪٿي

- گهٽن وسيلن جي مقدار جو خطرو ٿي سگهي ٿو.
- منفي اثرات جو وقت ۽ طويل ڊگهو آهي. يا
- ڪيتريون ئي ساڳيون ئي شيون، پر انفرادي طور تي ننڍي ٽرانزيڪشن جي مجموعي اثرائتي

سنگين اثر سامهون آڻيندي.

درجہ بندي اي سب سرگرمين کي اهم خراب ماحولياتي ۽ يا سماجي اثرن جي سمجهيو وڃي ٿو ۽ انهن کي پورٽ فوليو جو حصو بڻائڻ جي اجازت ناهي.

۴,۲ وچولي خطري (درجہ بندي بي) ذيلي سرگرمي

محدود حد تائين جيڪي بهہ ٽرانزڪشنس ممڪن طور تي ماحولياتي يا سماجي اثرائتي اثرات جيڪي عام طور تي، سائيٽ جي مخصوص، وڏي کان وڏيڪ ردعمل، ۽عام طور تي تخليقي قدمن جي ذريعي، جيڪا معتدل يا گهٽ سطح تي خطري کي گهٽائي ٿي جيڪاعام طور تي درجہ بندي بي ۾ مشتمل آهي٠

- ماحولياتي ۽ سماجي خطرن جي اڪثرحصي ۾ اڪثرمحدود آهن ۽ سڀي انڊسٽري جي عمل جي ايپليڪيشن جي ذريعي، جيڪي ماحولياتي، صحت ۽ حفاظت جي رهنمائي واري بيان مطابق بيان ڪيا ويا آهن.
- مزدور ۽ ڪم ڪندڙ حالتن ۾ ٻارن جي مزدوري، غيرجانبدار يا لازمي مزدورشامل ڪرڻ جي ممڪنہ، يا اهم ڪاروباري صحت ۽ حفاظت جي مسئلن،
- خاص زميني گهُر ڪرڻ يا خاص زميني استعمال جي تبديلي جو ڪوبہ امڪان نہ، نہ ئي ماڻهن جي نقل مڪاني جي اميد آهي يا منصوبي جي ڪارڪردگي سبب، معيشت جي وڏي نقصان، ۽
- سماجي يا معاشي طورتي خراب گروپ، جهڙوڪ قبائلي يا نسلي گروهن يا ساڳئي برادرين، معلوم نہ آهي، تہ سڌواثرواري منصوبي واري علائقي ۾ واقع ٿين، ۽ سرگرمي ۾ زمين جون شيون شامل ڪيون ويون آهن. جن ۾ اهي مجموعي طورتي ڳنڍيل آهن، يا جتي جتي ڪميونٽي موجود آهن. پر مشوري کي مفت اڳوٽي ۽ ڄاڻايل رضامندگي (FPIC) ظاهرڪيوآهي.

۳,۳ گهٽ خطري (درجہ بندي سي) ذيلي سرگرمي: ماتحت سرگرمين جي پروپوزل، جيڪي پروڙي ڪري گهٽ ۾ گهٽ يا ڪا بہ ماحولياتي يا سماجي اثرات وارادرجہ بندي جي طورتي، درجہ بندي سي ۾ شامل آهن. ۽ ابتدائي اسڪريننگ ۽ درجہ بندي ڪرڻ ڪانپوءِ وڏيڪ ماحولياتي يا سماجي جائزي جي ڪم جي ضرورت آهي.

ماحولياتي سماجي خدشن جي سڃاڻپ - چڪاسي فهرست

پيچرا سوال

سلسلو نمبر	سوال	ها	نہ
١	چا هي منصوبو: • نتيجي ۾ مٽي جي (حياتياتي يا طبعي) تباهائي يا پائيدارزمين جي انبظامي عملن جي گهٽتائي؛ (يا) • جن ۾ وڏي آبپاشي جي رڪابندي، ڊيم تعمير ڪرڻ، فضول پاڻي جو استعمال يا معياري پاڻي جا اثر شامل آهن؛ يا • ماحولياتي تبديلي جي صلاحيت کي گهٽائڻ يا (GHG) جي اخراج ۾ خاص طور تي وڌائڻ. • ڪنهن بہ تبديلي جي نتيجي ۾ موجوده مدي ۾ ماڻهن جي حقن، معاشري يا ٻي زمين، ماهي گري، جهنگلات جي وسيلن ۾ تبديلي.		
٢	چا هي منصوبو محفوظ ٿيل علائقن يا فطري رهائش يا حياتياتي فرق يا ماحول جي ڪارگردي کي تبديل ڪرڻ، اجنبي (ٻاهرين) نسل استعمال ڪرڻ يا جينياتي ذره استعمال ڪرڻ جي باري ۾ ڪيو وڃي.		
٣	چا هي منصوبو: • اُهي فصل ۽ مختلف جِنسون (قِسم) متعارف ڪرايا وڃن جيڪي اڳ نہ پوکيا ويا هجن، ۽ / يا • پوک جي لاءِ ٻج / پوک جو سامان موهيا ڪرڻ، ۽ /يا • شامل ڪرڻ يا منتقلي يا پوکي يا تحقيق ۽ ترقي لاءِ مواد ٻج ۽ پوکي ڏيڻ؛ ۽ / يا • فصلن جي پيداوار ۾ جديد جيوٽڪنالاجيز يا انهن جي شين جو سامان فراهم ڪرڻ؛ ۽ / يا • پوکيل ٻيلن کي مضبوط ۽ منظم ڪرڻ.		
٤	چا هي منصوبو غير جانبدار يا غيرمقامي طور تي ڀيٽ پيل جنس يا ٻيو جنياتي مواد کي هڪ علائقي يا پيداوار جي نظام کي متعارف ڪرائڻ يا جنياتي وسائل جي موجودگي کي استعمال ڪرڻ، ڪنهن بہ طريقي جي پرسان رهائش يا پيداوار نظام ۾ تبديل ڪرڻ.		
٥	چا هي منصوبي: • سڌو سنئون يا اڻ سڌو خريداري. رسائي، يا زرعي دوائن جا نتيجا: ▪ فصلن، مالداري، آبي ماحول، ٻيلن جي ڄاڻ، گهرو يا ▪ ٻنيءَ يا گدام ۾ ٻج / فصل جو علاج يا		

	▪ آمدني جي رسائي جي ذريعي رسيد جي رڪابندي جي شموليت. ▪ ننڍيون مشاهدگاهه يا تحقيقي مقصد ▪ اهم ذخيري يا اوچتي ضرورت لاءِ ▪ صحت ۽ / يا ماحول تي مضر اثرات جو سبب يا • منصوبي جي ايراضي ۾ زرعي دوائن جي استعمال جي ڪري پيداوار ۾ شدت يا		

سلسلو نمبر	سوال	ها	نہ
٦	ڇا اهو منصوبو مستقل يا عارضي طور تي ماڻهن جي گهرن مان يا پيداوار ۽ معيشت جوذريعو هٿائيندو يا معيشت جي وسيلن تائين سندن رسائي محدود ڪري ٿو؟		
٧	ڇا اهو منصوبو ڳوٺاڻن غريبن ۽ موجوده مزدورن جي پيداوار، موجوده ملازم، مزدور جي حالتن ۽ خودمختيار ڳوٺاڻن جي پيداوار ۽ ٻين ڳوٺاڻي مزدورن جي ڪم تي حقن (موجوده يا مستقل جي روزگار) جي صورتحال تي اثرانداز ڪندو؟		
٨	ڇا موجوده صنفي، عدم مساوات کي نظر انداز ڪرڻ واري خطري جي وسيلن، سامان، خدمتون، مارڪيٽ، مهذب ملازمت ۽ فيصلا ڪرڻ جي رسائي کر ختم ڪري سگهي ٿو؟ مثال طور:- عورتن ۽ نياڻين جي خلاف موجوده صنفي تفريق جو نہ ڏين يا مردن ۽ عورتن جي مختلف ضرورتن کي نہ رکڻ ۾؟		
٩	ڇا هي منصوبو؟ • ڇا اتان جا ماڻهو ان منصوبي جي علائقي کا ٻاهر رهي رهيا آهن، جتي اهي سرگرميون ٿينديون؟ • ڇا اُتي جا ماڻهو ان منصوبي جي علائقي ۾ رهي رهيا آهن جتي اهي سرگرميون ٿينديون؟ • ڇا انهي علائقي تي واقعي آهي جتي ثقافتي وسيلا موجود آهن؟ FAO هيٺين معيار تي مقامي ماڻهن کي سڃاڻي ٿو. • ڪاروبار جي لحاظ کان ترجي ۽ مخصوص استعمال جي حوالي سان، رضاڪار ان جداگي جو دائرو (eg ٻلين قانون ۽ ادارن)؛ پاڻي سڃاڻپ محاتحت جو هڪ تجربو تڪليف، اختيار، جلاوطني يا امتياز راهي شرطيون جاري رهيون يا نہ).		

تحفظ ١ : قدرتي وسيلن جو انتظام

سوال نمبر	مٽي ۽ زميني ذريعن جو ضابطو	نہ	ها	راءِ
١.١	ڇا اهو منصوبو زمين تي (طبعي يا حياتياتي) اثر انداز ڪري ٿو؟	گهٽ خدشو	**وچولو خدشو** منصوبو ڪيئن ظاهر ڪري تو تہ مٽي جي لاڳو ڪيل اصولن تي عمل ٿئي ٿو.	
٢.٢	ڇا اهو منصوبو پائيدار زمين جي انتظامي عملن کي گهٽائي ڇڏي ٿو؟	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهواهي اثرن جي جاچ ڪرڻ جي گهرج آهي وڌيڪ رابطي لاءِ ESM unit سان رابطو ڪريو.	

سوال نمبر	پاڻي ۽ ننڍن ڊيمن جي وسيلن جو ضابطو	نہ	ها	راءِ

٣.١	چا اهو منصوبو آبپاشي اسڪيم تحت ٢٠ ايڪڙ ڪان وڌيڪ آهي يا پاڻي جي ١٠٠٠m/٣d ڪان وڌيڪ نہ ڪيندو؟	گهٽ خدشو	ـ مناسب ڪارڪردگي اصولن ۽ اختيارن جي تحت آمدني کي وڌائڻ. ـ معياري پاڻي جي تحفظ لاءِ قدم کڻڻ. ـ پاڻي جي فراهمي جو متبادل. ـ آلودگي ڪندڙ ذريعن کا پاسو ڪرڻ. ـ گهٽو نقصان ڪندڙ پاڻي جا امڪاني اثر. ـ واپار لاءِ استعمال ٿيندڙ پاڻي ۽ گهرج جيڪا سڀ پاڻي جي وسيلن جي گهرج کي برقرار رکي موجوده فراهمي سان گڏ. ـ ICID جي فهرست ۽ انسان گڏوگڏ منصوبي جي مناسب ڪارڪردگي شامل ٿي سگهي ٿي.	

	مٽي زميني ذريعن جو ضابطو	نہ	ها	راءِ
۴.۱	ڇا هي منصوبو آبپاشي جي رٽ کي ترقي ڏياري ٿو. جيڪا ۱۰۰ هيڪٽر کان وڌيڪ آهي يا واپسي پاڻي ۵۰۰ ميٽر ڪيوبڪ هر ڏينهن جي آهي.	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي ضرورت آهي. وڌيڪ معلومات جي لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو	
۵.۱	ڇا هن منصوبي جو مقصد آبپاشي جي رٽ کي بهتر بنائڻ آهي؟ (بنا وڌاءُ جي)	گهٽ خدشو	**وچولو خطرو** ICID جي فهرست ۽ ان سان گڏوگڏ منصوبي جي مناسبت ڪارڪردگي شامل ٿي سگهي ٿي. منصوبي جو مقصد آهي پاڻي جي قوت بهتر بنائڻ ۽ ناڪاري اثر ختم ڪرڻ.	
۶.۱	ڇا هن منصوبي تحت پاڻي جي خاصيت کي بهتر بنائڻ، ان جي استعمال يا ان مان مضر مادا خارج ڪرڻ آهي، جيڪي اثرانداز ٿين ٿا. (جهڙوڪ گرمي پد TSS,DO,PHC ۽ ٻيا)	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي ضرورت آهي، وڌيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	
۷.۱	ڇا ان منصوبي ۾ ضايع ٿيل پاڻي جو استعمال شامل آهي؟	گهٽ خدشو	**وچولو خدشو** منصوبو ڪئين ثابت ڪري ٿو ته قومي هدايتون ۽ UNEP/FAO/WHO جو هدايتون ۽ پاڻي جو صحيح استعمال زراعت ۾	

٨.١	ڇا ان منصوبي ۾ ١٥ ميٽرن کان وڏو ڊيم نهڻ شامل آهي؟	گهٽ خدشو	نه ٿيڻ جوڳي	
٩.١	ڇا ان منصوبي ۾ ڊيم جي تعمير ۽ امداد، جيڪا ٥ ميٽرن کان وڏو ڊيم نهڻ شامل آهي؟	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي ضرورت آهي، وڌيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	

سوال نمبر	ملازمت		نہ	ھا	راءِ
١٠.١	ڇا اهو منصوبو ماڻهن کي مستقل يا عارضي عرصي لاءِ ٻاهر ڪڍي ٿو؟ پنهنجن گهرن کان آمدني جي لاءِ يا مالداري جي لاءِ يا انهن کان انهن جي مالداري جي ذريعن کي گهٽائي ٿو؟		گهٽ خدشو	وڏيڪ خدشو مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي گهرج آهي. وڏيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو	
١١.١	ڇا اهو منصوبو قدرتي وسيلن کي مستقل يا عارضي مدي لاءِ رڪاوٽ يا ختم ڪري سگهي ٿو. جيڪي استعمال ڪرڻ، انهن جو حق آهي؟		گهٽ خدشو		
	١.١١.١	ڇا انڪار ڪيل يا پابندي مڙهيل ذريعن کي رضاڪارانه ۽ معاهدي تحت ماڻهن سان صلاح مشورو ڪجي ٿو؟	نه ٿيڻ جوڳو	**وچولو خدشو** اهو ظاهر آهي ته منصوبو ڪئين لاڳو ٿيئي ٿو ۽ رضاڪارانه رهنمائي واري اصولن جي خاڪي ۽ NGGT جي اصولن تحت عمل ڪري ٿو.	
١٢.١	ڇا اهومنصوبو ملازمت ڪندڙن جي حقن جو استحڪام ڪري ٿو؟		گهٽ خدشو		
	١.١٢.١	ڇا اهو منصوبو ملازمت ڪندڙ جي حقن جو رضاڪارانه ۽ متاثر ماڻهن جي مشورن سان ڪم ڪري ٿو؟	نه ٿيڻ جوڳو	**وچولو خدشو** اهو ظاهر آهي ته منصوبو ڪئين لاڳو ٿيئي ٿو ۽ رضاڪارانه رهنمائي واري اصولن جي خاڪي عمل ڪري ٿو ۽ NGGT جي اصولن تحت	

سوال نمبر	ملازمت	نہ	ها	راءِ
١٣.١	ڇا اهو منصوبو آبهوا جي تبديلي جي ڪري، منصوبي جي ايراضي واري علائقي ۾ آبهوا جي صلاحيت کي گهٽائي ٿو؟	گهٽ خدشو	وڏيڪ خدشو مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي ضرورت آهي. وڏيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	
١۴.١	ڇا انهي منصوبي جي نتيجي ۾ انتهائي موسمن جي واقعن جي خلاف آبهوا ۾ گهٽتائي اچي ٿي؟	گهٽ خدشو	وڏيڪ خدشو مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي ضرورت آهي. وڏيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	

سوال نمبر	ملازمت		نہ	ها	راءِ
١۵.١	ڇا اهو منصوبو GHG جي نتيجن ۾ واڌارو آڻي ٿو جيڪي آمدني کان وڏيڪ آهن؟		گهٽ خدشو	آڳئي سوال ڏي وڃو.	
		١.١۵.١	وڏيڪ خدشو مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي گهرج آهي وڏيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	گهٽ خدشو	

	٢.١٥.١	ڇا FAO ۽ قومي پاليسي يا قانون جي اميدن جي سطح کان گهٽ لهڻ	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي گهرج آهي وڌيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	

تحفظ ٢ : حياتياتي تفرق، ماحولياتي سرشتو ۽ قدرتي رهڻ جي جاءِ

	حياتي تنوع ماحولياتي نظام ۾ قدرتي رهائش	نہ	ها	راءِ
١.٢	ڇا اهو منصوبو قانوني طور تي عمل ڪري ٿو ڪنهن خاص حفاظتي علائقي يا انجي Buffer Zone ۾؟	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي گهرج آهي. وڌيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	

	حياتياتي تفرق جو بقاءُ (بچاءُ)	نہ	ها	راءِ
٢.٢	ڇا اهو منصوبو قدرتي ماحولياتي نظام کي تبديل ڪري ٿو (زراعت، ٻيلن) جي اپت ۾ گهٽتائي سان ٻوٽن ۽ جانورن تي تبديل ڪري ٿو؟	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** مڪمل سماجي ۽ آبهوائي اثرن جي جانچ ڪرڻ جي گهرج آهي. وڌيڪ معلومت لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	

سوال نمبر	حياتياتي تفرق جو بقاءُ (بچاءُ)	نہ	ها	راءِ

٣.٢	ڇا اهو منصوبو موجود ماحولياتي اثر کي وڌائي سگهي ٿو جئين مثار طور پاڻي جو استعمال، ڪيميائين ۽ مشينن جو اڳين کان وڌيڪ استعمال	گهٽ خدشو	**وچولو خدشو** پروجيڪٽ جي دستاويزن ۾ ڏيکاريل ماحول معنفي اثرات کي گهٽائڻ لاءِ ڪهڙا اپاءُ ورتا ويندا ۽ ان کي يقيني بنائڻ لاءِ ڪنيل قدمن جي عمل کي رپورٽ دوران خطري ۾ لاڳ ان ۾ ٻڌايو ويندو	

سوال نمبر	ٻاهرين(ڌارين) جنسن جو استعمال	نه	ها	راءِ
٢,٤	* ڇا ان منصوبي جي تحت ڌارين جنسن جو استعمال ڪيو وڃي ٿو. جيڪو ملڪ ۾ غير معمولي رويي يا ڌيان جي ٻين حصن يا هڪ قسم جي اڻڄاتل رويي سان نمايا ڪري ٿو؟ * اڻڄاتل اجنبي جنس کي حياتياتي تنوع جي هڪ جين جنس وانگر تبديلي جي وضاحت ٿو. جيڪو تعارف ۽ / يا تنوع جنس جي تفرق جي لاءِ خطرو آهي. (وڌيڪ ڏسو (https://www.cbd.int/invasive/trems	گهٽ خدشو	**وڌيڪ خدشو** هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو ونڊ ۾ بهتري آهي. وڌيڪ معلومات لاءِ ESM Unit سان رابطو ڪريو.	

سوال	جينياتي وسيلن جي پائيواري سان ٿيندڙ ذريعي ۽ فائدا	نه	ها	راءِ
	ڇا هي منصوبو جينياتي وسيلن جي مداخلت کي وڌائي ٿو ۽ / يا جينياتي وسيلن روايتي ڄاڻ جا ذريعا آهن. جيڪي مقامي ماڻهن عام برادرين يا هارين سان وابسته آهن؟	گهٽ خدشو	**وچولو خدشو** اهو يقين ڄاڻايو ته هيٺيان مسئلا حل ڪرڻ جوڳا آهن. اهي مسئلا سڄاتل ۽ حل ڪرڻ جهڙا آهن. جيڪي منصوبي جي دستاويزن ۽ رپورٽ ۾ شامل آهن.	

	جينياتي وسيلن لاءِ رسائي ۽ فائدي جي حصيدار	نہ	ها	راءِ
			جينياتي وسيلن لاءِ PGRFA ۽ NLS جي معاهدي تحت هجڻ i. مفيد رسائي ۽ فائدي جي حصيداري جي تابع قانون سازي يا ٻين ضروري گهرجن کي يقيني بنائڻ. ملڪ طرفان اڳوڻي رضامندي تحت جينياتي وسيلن کي موهيا ڪري يا انهن وسيلن کي ملڪي قانون مطابق مختلف حياتياتي وسيلن کي استعمال ڪرڻ ۽ ii. ان ڳالهه کي يقيني بڻايو وڃي تہ جينياتي وسيلن جي استعمال کان پيدا ٿيندڙ فائدي ۽ ان کانپوءِ ايندڙ درخواستن ۽ تجارتي ڪمن کي منصوبا ۽ محقق انداز ۾ شامل ڪيو ويندو. بنيادي جينياتي وسيلن ۽ حياتياتي تنوع جي وسيلن مطابق ملڪي نظام مطابق استعمال ڪرڻ، ۽ iii. يقيني بنائڻ تہ گهريلو قانون، اڳوڻو ڄاڻايل رضامندي، منظوري، داخلي ۽ مقامي برارين جي سهولت جي جينياتي سڀ وسيلن تائين رسائي حاصل ڪرڻ. iv. يقيني بنائڻ تہ جينياتي وسيلن جي مٿان گهريلو ۽ مقامي برادرين جي قائم ڪيل حقن جي ڀڃڪڙي مطابق بااختيار منصوبانہ طريقي سان متفيق هئڻ جيڪي متفقد شرطن تي ٻڌل آهن. جينياتي وسيلن سان لاڳاپيل روايتي معلومات جيڪا هاڻوڪي مقامي برادري طرفان طئ ڪيل آهن.	

			1. اطمينان گهربل قانون جي مطابق، انهي علم جي اڳوڻي ۽ باظابطہ رضامندي ۽ منظوري سان ۽ انهن جي هوشياري ۽ مقامي برداري جي شموليت سان گڏ آهي. ۽ انهيءَ بختگي تي اتفاق ڪرڻ لاءِ شرطون قائم ڪيون ويون آهن. ۽ 2. انهيءَ کي يقيني بڻائي سگهجي ٿو تہ جئيناتي وسيلن سان لاڳاپيل روايتي معلومات جي استعمال کان پيدا ٿيڻ واري نفسياتي ۽ مقامي برادرين سان گڏ منصوفانہ طريقي سان هڪجڙائي ۽ معلومات کي گڏ ڪرڻ. ان ڳالهہ کي يقيني بنائڻ تہ منصوبي جي عناصر سان گڏوگڏ خوراڪ ۽ زراعت لاءِ جنياتي وسيلن لاءِ مختلف جزن جي فائدي جي حصيداري کي آسان بنائڻ	

تحفظ ٣ : زراعت ۽ کاڌي لاءِ جينياتي ٻوٽن جا وسيلا

	نوان فصل ۽ انهن جي قِسمن جو تعارف	نہ	ها	تبصرا / راءِ
١.٣	ڇا اهو منصوبو نوان فصل ۽ انهن جا قِسم متعارف ڪرائيندو جيڪي اڳ ۾ نہ پوکيو ويا هجن.	گهٽ خدشا	**وچولا خدشا** IPPC مطابق مناسب فيوئوسينٽري (زراعت جو سامان باردِر جي پار وڃڻ) پروٽوڪول جي پيروي ڪرڻ تحفظاتي پروگرامن ۾ شامل ڪرڻ، ظاهر ڪرڻ يا پڪ ڪرڻ لاءِ اپاءُ وٺڻ قومي بين القوامي سطح تي ڪو ٻيو.	

	ٻج ۽ پوکي جو سامان	نہ	ها	تبصرا
٢.٣	ڇا هي منصوبو زراعت لاءِ ٻج ۽ پوک جو سامان موهيا ڪندو؟	گهٽ خدشا	اڳين سوالن ڏانهن وڌو	

	١.٢.٣	ڇا هن منصوبي ۾ پوک جي لاءِ بيج / يا پوک جي سامان جي درآمد/منتقلي يقيني ٿيندي.	گهٽ خدشا	**وچولا خدشا** • بيج بچائڻ جي منصوبن جي استعمال ذريعي مقامي بيج پوکي مادو پيداوار ۽ سامان جي فراهمي کي گهٽائڻ کان بچڻ. • يقيني بنائڻ ته بيج ۽ پوک جو سامان مقامي طور تي آباد ڪيل فصلن ۽ قِسمن مان آهن جيڪي هارين ۽ واپرائيندڙ طرفان قابلِ قبول ڪرڻ . • يقيني بنائڻ جي ڪري ته بيج ۽ پوک جو سامان قبول ٿيل ريتن، خاص طور تي IPPC جي مطابق جراثيم مرضن کان آزاد ڪرڻ. • واضح ٿئي ٿو ته بيج يا پوکي جو مواد قانوني طور تي ملڪ ۾ استعمال ڪري سگهجي جنهن کي اهو درآمد ڪيو وڃي ٿو. • واضح ڪيو ته موجوده ملڪ جي موجوده قانون جي تحت بيج بچائڻ جي اجازت ڏنل آهي ۽ يا ضابطن جي مطابق مخالف حصن کي مشورو ڏيڻ.	
	٢.٢.٣	ڇا هن منصوبي ۾ تحقيق ۽ ترقي بيج يا پوکي جي شين جي منتقلي ۾ شامل هوندي؟	گهٽ خدشا	**وچولا خدشا** قابل اطلاق حاصل ڪرڻ ۽ فائدي جي حصيداري جي رنين جي تعميل کي يقيني بڻائي عالمي جنياتي مهادي ۽ جيو تايت تي ڪنويشن جي پروٽوڪول نا گيا کي يقيني بڻائڻ	

	جديد ٽيڪنالاجي ۽ فصلن جي پيداوار جي ترقي	نه	ها	تبصرا

٣.٣	ڇا هي منصوبو جديد بايو ٽيڪنالاجي ۽ انهن جي استعمال جون شيون فراهم ڪندو؟	گهٽ خدشا	**وچولا خدشا** • ڪارڪردگي جي بحالي، ٽرانسپورٽ ۽ رهندڙ تبديل ٿيل تنظيمون (LNOS) جي استعمال سان يقيني بنائڻ جي ڪارڪردگي جو ڪاروبار بچائڻ تي ڪار گانيا بچائڻ جي بنياد تي جديد بايو ٽيڪنالاجي جو نتيجو آهي جيڪا بايو ٽيڪنالاجي تنوع تي اثر ۽ انساني صحت کي خدشا. • جيتاتي باهمي گهرجن کي جينياتي تبديل ٿيڻ (GMOs) يا قومي تبديلن جي رهائشي لائسنس جي هن ۾ ايور ڪرڻ. • موجوده متعين ۽ ريا جهنگلي مائٽن کي متعارف ڪيل قسمن مان جينياتي وهڪري کي روڪڻ لاءِ اپاءُ وٺڻ.	

	پوکيل ٻيلا	نہ	ها	تبصرا
۴.۳	ڇا اهو منصوبو پوکين ٻيلن کي منظم ڪرڻ ۾ مدد ڪندو.	گهٽ خدشا	**وچولا خدشا** • موجوده قومي جنگلات جي پاليسين، ٻنهي جي پروگرامن برابر حڪمت واري جڳهه • پوکي ٻيلن تي رضاڪار هدايتن واري اصولن، اصول ۹،۱۰،۱۱،۱۲ جو مشاهدو اڻ ڄانين ٻيلن لاءِ ڪافي آهي. پر ان کي ESS۹ مقامي ماڻهو ۽ ثقافتي وراثت سان پڙهڻ. • منصوبا ناهيندڙ ۽ مئينجرن کي بايو لوجيائي تنوع جو تحفظ ڪڻ گهرجي، پوکي وڻن جي وسيلي جي پلاننگ، انتظام استعمال ۽ نگراني ۾ بنيادي طور. • * ماحولياتي خطري کي گهٽائڻ لاءِ، بايوٽئڪ ۽ غير جاندارن جي نقصان واري ايجنٽ جي واقفيت، اثر ۽ پوکي ٻيلن جي صحت ۽ پيداوار کي بهتر بنائڻ	

۹۱ *Food and Agriculture Organization of the United Nations. ۲۰۱۱. Biosafety Resource Book. Rome,*

.htm۰۰e۱۹۰۵e/i۱۹۰۵/i۰۱۴http://www.fao.org/docrep/

تحفظ ۴ : جانورن لاءِ خوراک ۽ زراعت جا جنياتي وسيلا

	نئين جنس / قسم ۽ پيداوار جي تبديلي جو نظام مقامي جنس مطابق بڻايل		نہ	ها	تبصرا
۱.۴	ڇا هي منصوبو غير ذات وارو يا غير مقامي طور تي سڌريل نسل، نسل جينو ٽائپ يا ٻي جنياتي مواد کي هڪ علائقي يا پيداوار سسٽم تائين متعارف ڪرائيندو؟		گهٽ خدشا	اڳئي سوال تي وڃو.	
۱.۱.۴		ڇا هن منصوبي ۾ تعارف جي ڪري ۳۰% اضافو وڌايو وڃي هن وقت مقامي ملڪي مطابق نسلن سان تعلق رکي ٿو ۽ پيداوار جي ڪارگردگي کي چڪاس ڪندو	مناسب نہ آهي.	گهٽ خدشا	
۴,۱,۲		ڇا هي منصوبو منصوبو جينياتي تبديل ٿيل عضويات، مثال طور منتفت ٿيل نسل جي ذريعي، ڪروموروم سيٽ جي ناهيل هائبرڊائزشين، جينو پهلائڻ يا جين جي منتقلي ۽ يا تجرباتي جينياتي ٽيڪنالاجي کي پڙهائڻ يا استعمال ڪرڻ، جينياتي انجنيئرنگ ۽ جين منتقلي يا ٽيڪنالاجي جي پيداور؟	گهٽ خدشا	**گهڻا خدشا** * هڪ مڪملي ماحولياتي ۽ سماجي اثر جي جائزي وٺڻ جي ضرورت آهي. * وڌيڪ هدايت لاءِ ESM سان رابطو ڪرڻ.	
۴,۲	ڇا هي منصوبو پهريون پيرو ڪنهن غير ذات وارو يا غير مقامي طور تي ناهيل نسل يا ڪنهن ملڪ يا پيدوار نظام ۾ متعارف ڪرائيندو؟		گهٽ خدشا	**وچولا خدشا** هڪ جينياتي اثر جو جائزو درآمد ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ کان پهريان منعقد	

			ڪرڻ گهرجي (جانورن جي سڃاڻپ، ڪارڪردگي ڪابه ۽ طرفيت جي پيداوار جي فراهمي جيڪا متعارف ٿيل نسلن جي پيداوار جي نگراني جي اجازت ڏيڻ، ڪيترن ئي پيداوار سائيڪلن تي صحت ۽ اقتصادي، استحڪام جي اجازت.	
۴,۳	ڇا هي منصوبو غير مقامي يا غير مقامي طور تي سٺي جِنس متعارف ڪرائيندو.؟ ڇا اهيو ملڪ ۾ موجود آهي يا نہ؟	گهٽ خدشا	جيڪڏهن منصوبو مقامي طور تي ملڪ ماڻهن جي پيٽ ۾ اعليٰ ڪارڪردگي سان گڏوگڏ جِنسن کي وڌايو وڃي.يقيني طور تي ڪاڏن جا وسيلا، صحت	

	نون نسل کي متعارف ڪرائڻ ۽ مقامي هن تي بهتر نموني جي پيداوار واري انتظام ۾ تبديلي ڪرڻ	نہ	ها	تبصرا
			انتظام، فارم سنڀالڻ جي صلاحيت، انپٽ جي فراهمي ۽ رسمي تنظيم کي نئين نسلن کي پنهنجي جنياتي صلاحيت کي ظاهر ڪرڻ جي اجازت ڏيڻ. • متعارف ڪيل نسلن / نسلي جي پيروري ڪرڻ لاءِ DIE ارضي يا آبي ڪوڊ جي پيروي نہ مقامي ماڻهن جي پيٽ ۾ مختلف بيماري. • منصوبي جي صحت جي خطري جي تشخيص ۽ هاري/ ويتريري صلاحيت جي ترقي شامل ڪيو وڃي تہ متارف	

			ڪرايو نسلن / نسلي ڪي مقامي / مڪاني / مقامي نسلن / نسلن جي پيٽ ۾ مقامي بيماري ڪي يڪسانيت نہ آهي.	
۴,۴	ڇا اهو منصوبو يقيني بنائڻ جي شروعاتي جنياتي مواد جي ٻين پيداواري نظام ۾ (فيڊرل متحد نسلن / نسلي سان گڏ انڊسيڪرمينٽ ڪراس بريڊنگ ۾ ڪوڊ اثر نہ آهي	**وچولا خدشا** • جانورن جي سڃاڻپ ۽ پروسيسنگ جي طريقار ۾. • نئين ترقي يا موجوده ڊيورن جي پاليسين ۽ قومي حڪمت عملي ANGR جي عمل جي منصوبابندي ڪي ترقي ڪرائڻ	گهٽ خدشا	

ڇا هي منصوبو

۵	سڌي يا اڻ سڌي ويل تدارڪ ۾ نتيجو، غير جراثيم سامان فراهم ڪرڻ استعمال ڪرڻ: * فصلن، مال پالڻ، آبي چراگاهه، جنگلات، گهر وارن تي يا * ٻج يا فصلن جي تياري يا ذخيرو يا * تدين ڪارڪردگين ۽ تحقيق جي مقصدن لاءِ يا * صحت ۽ ماحول ڏانهن خراب اثرات پيدا ڪرڻ * انتظام جي نتيجي ۾ جراثيم جي فضول ۽ آخات جي پيڪڙي ۽ مواد کي ضايع ڪرڻ يا * نتيجي طور ظابطن جي خلاف ورزي ڪرڻ			

	زراعت جي نظام لاءِ جهنگلي جنسي وسيلن جو مجموعو	نہ	ها	تبصرو
۵.۴	ڇا هي منصوبو گڏ ڪندومواد جهنگلي جاندارن کان، مثال طور جيئين نسلي واڌ،يا نوجوانن، بيضن جو وڌڻ لاءِ؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو هدايت فراهم ڪرڻ	

	رهائش گاهن ۾ تبديلي		نہ	ها	تبصرو
٦.۴	ڇا هي منصوبو موجوده جنسي وسيلن طرفان استعمال ٿيل پرپاسي جي رهائش گاهن يا پيداوار جو نظام تبديل ڪري ٿو؟		گهٽ خطرو	وچولو خطرو هدايت فراهم ڪرڻ	
۷.۴	ڇا هي منصوبوويجهي علائقي ۽ بين الاقوامي طور تي تسليم ٿيل محفوظ ۽ تحفظ وار علائقو هوندو؟. مثال طور، دنيا جي ورثي جو ماڳ، يا ٻيون قومي رهائش گاهون، مثال طور، قومي پارڪ يا اعلیٰ قدرتي قيمتي جهنگل.		گهٽ خطرو	وچولو خطرو هدايت فراهم ڪرڻ	
۸.۴	ڇا هي منصوبو روڪيندو يا لڏپلاڻ پيدا ڪرڻ جو رستو مهيا ڪندو آبي نسلن جي لاءِ؟	AQRG	گهٽ خطرو	وچولو خطرو هدايت فراهم ڪرڻ	
۹.۴	ڇا هي منصوبو پاڻي جو معيار ۽ مقدار تبديل ڪندو جيڪي هي منصوبي وارا علائقہ آهن يا هن سان جڙيل آهن.		گهٽ خطرو	وچولو خطرو هدايت فراهم ڪرڻ	
۱۰.۴	ڇا هي منصوبو وڏي رهائش گاهہ جو نظام تبديل ڪندو جنهن ۾ نيون يان نامعلوم جنسي موقعن کي فروغ ڏين ٿا. مثال طور، جيڪي ڳنڍيل هوندا آهن جاگرافيائي ناپسندگي ماحولياتي نظام سان يا پاڻي وارن جسمن سان. جيڪي منتشر ٿيندا آهن رهائشي گاهن ڏانهن جيڪو		گهٽ خطرو	تمام خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي.	

	فائديمند هوندوآهي انهن جي ذات، استاڪ ۽ نسلي ڏانچي کي ناهڻ لاءِ.		مهرباني ڪري رابطو ڪريو (LSM) يونٽ وران سان وڌيڪ معلومات جي لاءِ	
١١.١٠	ڇا هي منصوبو پيداوار واري نظام جي شدت ۾ شامل آهي، جيڪا زمين جي استعمال جي تبديلين جي ڪري ٿي؟ (مثال طور جهنگل جي ڪٽائي) . مٽي يا پاڻي جي آلودگي ۾ وڌيڪ غذائي اجزاء، پاڻي جي نظامن ۾ تبديلي (پاڻي جو نيڪال، آبپاشي)	گهٽ خطرو	وچولو خطرو هدايت فراهم ڪرڻ	

	FAO کان دوائن جي فراهمي	نہ	ها	تبصرو
١.٥	ڇا هن منصوبي ۾ دوائن جي خريدار ۽ فراهمي ڪرڻ ۽ فصلن، جانورن، آبي زراعتن يا جهگلن تي سنا اثر وجهندي؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو • وبائي بيماري جي انتظاميہ کي گهٽي ترجيح ڏني وڃي، جيئن ملندڙ جلندڙ انتظاميہ ۽ انهن جي ماحولياتي آبي بيمارين جي استعمال کي نظر ۾ رکي ڪري جانورن جي جسماني ۽ حياتياتي آبابي بيمارين کي ڪنٽرول ۾ آڻجي ۽ انهن جي سني نموني جاچ پڙتال ڪجي. • جڏهن ڪيميائي جراثيمن جي استعمال لاءِ ڪو بہ متبادل موجود نہ هجي تہ دوائن جي چونڊ ۽ ان جي خريداري اندروني اختيارن جي عمل ۾ اچي ٿي. http://www.fao.org/fileadmin/templates/agohome/documents/pests pesticides/code/E SSS pesticide checklist.pdf • LSSS تحت FAO's جي رهنمائي ۾ ڏنل معيار کي منصوبي جي دستاويزن ۾ شامل ڪيو وڃي. • جيڪڏهن وڏي مقدار ۾ ١٠٠٠ ليٽر ڪلوگرام دوائن جي فراهمي هن منصوبي ۾ ڪئي وڃي، آبي بيماري واري منصوبي کي ضرور تيار ڪيو وڃي ۽ ڏيڪاريو وڃي تہ ڪيئن IPM فروغ ڪيو ٿو وڃي بيماين کي گهٽائڻ جي لاءِ ڪهڙو طريقو اختيار ڪيو وڃي انهي بيمارين جي خطري کي گهٽ ڪرڻ جي لاءِ. • اهو پڻ واضح ڪيو وڃي تہ ڪهڙو ماڻهو شامل آهي انهي اداري ۾ جيڪو ذميوار آهي انهي کي گڏ ڪرڻ، انهي جي فراهمي ڪرڻ ۽ انهي جي ورهاست ڪرڻ ۾.	

٢.٥	چا هي منصوبو ٻج ۽ ٻيو مواد فراهم ڪري سگهندو آبي بيمارين جي علاج جي لاءِ؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو ٻج جي علاج يا اسٽوريج يا ٻج جي پيداور ۽ ان جي صفائي اندوني طريقيڪار جي ذمي آهي. http://www.fao.org/fileadmin/templates/agohome/documents/pests pesticides/code/E SSS pesticide checklist.pdf ESM جي رهنمائي ۽ ESS٥ جي تحت ٻنهي دوائن جي فراهمي ۽ ٻج جي علاج ضرور هن منصوبي ۾ شامل ڪيو وڃي.	

حفاظت ٥ وبائي بيماري ۽ ان جي بچاءُ جو انتظام

	FAO کان دوائن جي فراهمي	نہ	ها	تبصرو
۳.۵	ڇا هي منصوبو سڌي طرح يا تصديق شده منصوبي تحت هارين کي نتائج ڏيندو؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو FAO هر گز ذميوار نہ هوندو ماڻهن يا دوائن مان جيڪو ماحول کي خطرو مهيسر ڪن. قسمن ۽ دوانن جي تعداد جو مقدار جي درخواست ۽ حفاظتي سامان جيڪو منصوبي تحت انهن کي فراهم ڪيو ويو آهي انهن کي لازمي ESS۵ جي مقرر ڪيل شرطن تي عمل ڪرڻ گهرجي ۽ اندروني صفائي جي عمل جي تابع هجي. جنهن ۾ لازمي طور ريفرنسز ۽ منصوبي جا دستاويز شامل هجن. ترجيع هميشہ هڪ پروسيدار انتظاميہ کي ڏني وڃي جيئن (IMP) ، ماحولياتي آبي بيمارين جي انتظام جو طريقو ۽ انهن کي ڪنٽرول ڪرڻ جا ذريعا ۽ مصنوعي ڪيمائي حق ۾ هجڻ گهرجن.	
۴.۵	ڇا هن منصوبي جي ذريعي دوائن جي استعمال کي وڌائيندي پيداور کي وڌائي سگهجي ٿو؟	گهٽ خطرو	وچول خطرو استيڪ هولڊرن کي کي همٿائجي تہ جئين هو آبابي بيمارين جي لاءِ هڪ منصوبو ناهين تہ ڪيئن (IMP) تي پروسو ڪيو وڃي تہ دوائن کي گهٽائن ۽ ڪهڙو طريقيڪار استعمال ڪيو وڃي تہ دوائن جي استعمال کي گهٽ ڪيو وڃي. هي ضرور هڪ پروسيدار منصوبي جو حصو هوندو جيڪو ماحول ۽ ماحول ۾ رهندڙ شين جي حفاظت ڪندو.	

۵.۵	ڇا هي منصوبو خارج ٿيل دوائن کي سنڀي نموني گڏ ڪري سگهي ٿو. آلوده ۽ فضول مواد کي ختم ڪري سگهندو؟	گهٽ خطرو	وڏو خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڌيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	

بچاءُ ٦ غيرآبادگاري ۽ ان کي موقوف/ ختم ڪرڻ

	زراعت جي نظام لاءِ جهنگلي جنسي وسيلن جو مجموعو	نہ	ها	تبصرو
١.٦	ڇا هي منصوبو رضاڪارانا ٿي سگهندو عارضي يا مستقل طور تي ماڻهن کي پنهنجن گهرن مان يا پنهنجي معيشت جي وسيلن تائين رسائي ڪندو؟	اڳتي نٿو هلائي سگهجي	وڌيڪ خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڌيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	

بچاءُ ٧ چڱو ڪم

	زراعت جي نظام لاءِ جهنگلي جنسي وسيلن جو مجموعو	نہ	ها	تبصرو
١.٧	ڇا هي منصوبو شعبي جي تبديلين جي ڪري نوڪريون مهيا ڪندو؟ .	گهٽ خطرو	وڏيڪ خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڏيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	
٢.٧	ڇا هي منصوبو شعبي يا قيمتي زنجيرن ۾ هلڻ وارو آهي، صنعتڪاري جي ماتحت يا ٻين حساس غيررسمي زرعي ڪم ڪندڙن جي ۽ اعلي سطح جي لحاظ کان وڏيڪ "ڪم ڪندڙ غربت" جي؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو غربت ۽ سماجي طور تي اڻ سڌريل زراعت ۽ خوراڪي نظام کي امڪاني خطري جو امڪان آهن ان ڪري ان تي ڌيان ڏيڻ گهرجي. سڀي ڪم ۽ سڀي ملازمن کي هن منصوبي ۾ شامل ٿيڻ گهرجي. يا سماجي تحفظ پروگرام ڪرڻ گهرجن جيئن سماجي انشورنس جي فارم لاءِ ڪجهه تحفظ وارا منصوبن تائين پهچڻ گهرجي. خاص طور تي مخسوس مڪنيزم جي طريقيڪار کي بااختيار بنائڻ گهرجي تہ جيئن ڳوٺاڻن مزدورن جي سڀ کان وڏيڪ غيررسمي آبادگاري کي بهتر ڪري سگهجي. جهڙوڪ ننڍڙي پيماني تي صنعت ڪارن جي مدد ڪرڻ گهرجي. زراعت، زرعي غيررسمي مزدورن ڪم ڪندڙن کي عورتن ۽ نوجوانن لاءِ خاص ڌيان ڏيڻ گهرجي جيڪي گهڻو ڪري هن روزگار ۾ موجود هوندا آهن. عمر ۽ جنس سماجي قدر زنجير تجزيي يا معيشت / وڏي پيماني تي منصوبن لاءِ روزگار جي تشخيص جي ضرورت هوندي آهي.	
٣.٧	ڇا هي منصوبو ان صورتحال ۾ هلندو جتي نوجوان اڪثر ڪري ڪم ڪري رهيا آهن بنا خانداني ڪم ڪندڙن جي سپورٽ جي، تہ ڇا ٻهراڙي زراعت تائين ان سڀي ڪم جي رسائي ٿي سگهي ٿي؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو زراعت ۾ نوجوانن جي حمايت لاءِ مخصوص انتظامات وٺڻ گهرجن غير معمولي زراعت ۽ خوراڪ جي نظام کي جيڪي خطره درپيش آهن انهن تي ڪم ڪرڻ گهرجي. نوجوانن کي تربيت ڏيڻ جو مقصد اهو آهي تہ لازمي طور تي سمورا اقدامات شامل ڪيا وڃن انهي قيمتي سکيا واري ڄار ۾ جنهن ۾ انهن کي پيداواري وسيلن تائين رسائي، ڪريڊٽ ۽ مارڪيٽ تائين پهچائڻ ۽ انهن سان دوستاڻو رويو اختيار ڪرڻ گهرجي.	

۴.۷	ڇا هي منصوبو ان حالات ۾ مڪمل ٿيندو جتي خاص جنس مساوات مزدورن جي مارڪيٽ ۾؟ مثال طور، جتي گهريلو عورتون پنهنجي ڪميونٽي يا هارين جي مدد سان ڪم ڪن ٿا پر تمام ٿوري پيماني تي.	گهٽ خطرو	وچول خطرو هڪ اهڙو قدم کڻجي جيڪو سماجي ۽ اڻ سڌريل زراعت ۽ خوراڪي نظام ۾ درپيش خطرن کي حل ڪجي. جنسي عدم مساوات تي ڪم ڪرڻ جي لاءِ مخصوص اقدام ڪنيا وڃن جن ۾ ٻهراڙين جي عورتن کي سماجي اقتصادي جي قوت مهيا ڪرڻ گهرجي. هڪ مخصوص سماجي قدر زنجير تجزيي يا معيشت / روزگار جو جائزو وڏي پيماني تي منصوبن لاءِ ضروري آهي.	

		نہ	ها	تبصرو
	صلاحيتن ۽ قابليتن، گهٽ پيداوار ۽ اجوري جي گهٽ نمائندگي لاءِ آواز اٿارڻ ۽ مزدورن جي تنظيم، وڌيڪ غيرمعمولي معاهدي ۽ اعليٰ غيررسمي جي شرح وغيره شامل آهي.		پيداوارن وسيلن جي رسائي لاءِ هر عمر جي عورتن لاءِ سهولتون مهيا ڪيون وڃن جن ۾ زمين، ڪاتو، مارڪيٽ ۽ مارڪيٽ تائين رسائي جا ذريعا، تعليم ۽ IVLI ٽيڪنولاجي گڏيل ڪم مشوره، شرائط تي ٻڌل هوندو آهي، جنهن ۾ ٻارن جي سنڀال ۽ عورتن کي وڌيڪ ترجيح ڏني وڃي جيڪا ٻارن تي منفي اثرات وجهي ٿي ۽ عورتن تي وڌيڪ ڪم جو بوجھ پوي ٿو. ڪير پيارينڊڙ خواتين جي صحت لاءِ پڻ وڏو خطرو جو سبب بڻبي آهي.	
٥.٧	ڇا هي منصوبو هن علائقي ۾ هلائي سگهجي ٿو جتي مزدورن جي لڏپلاڻ جي موجودگي انهن جي اهميت يا اهو ممڪن آهي تہ پورهيت جي لڏپلاڻ کي منهن ڏيئي سگهجي؟	گهٽ خطرو	وچول خطرو تمام گهٽ لڏپلاڻ وارن ڪم ڪندڙ کان اميد رکي سگهجي ٿي ۽ اهو يقين رکجي تہ مختلف گروپن ۾ ٻارن، عورتن ۽ مردن کي هڪجيتڙا مناسب حقوق ڏيڻ گهرجن.	
٦.٧	ڇا هي منصوبو سڌو سنئون پورهيت کي ملازمت ڏيڻ لاءِ آهي؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو FAO منصوبو ضرور يقين رکي ٿو ملازن جي حقن جي ۽ انهن جي ڪارگردگي جي ڄاڻ پڻ ڏيئي ٿو، انهن جي ادئگي جي باقاعدگي ڪري ٿو، وغيره. ڳالهہ ٻول منصوبي جي پرتي ڪم ڪندڙن سان لاڳاپيل هجي ۽ ان جو معيار بہ UN جي مطابق هجڻ گهرجي ۽ نہ ئي ذاتي ڪنهن لاءِ ۽ هر هڪ لاءِ ساڳيو موقعو هجڻ گهرجي. منصوبي جي ملازمن سان برابري وارو رويو فراهم ڪيو وڃي منصوبي جي اصولن جي مطابق. ۽ بنا ڪنهن فرق جي هر هڪ کي عزت جي	

			نگاهه سان ڏنو وڃي جيئن انهن جي پرتي جي وقت يا انهن کي معاوضو ڏين وقت يا ڪو فائدو، ڪم ڪندڙ حالتن ۽ روزگار جا شرط انهن تائين رسائي، پروموشن يا ريٽائرمينٽ تائين برابري هجڻ گهرجي.	
٧.٧	ڇا هي منصوبو ذيلي معاهدي ۾ شامل هوندو؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو امڪاني طور تي غير مساوات ۽ مزدورن جي حقن کي مڪمل طور خطرو آهي انهي تي ڪجهه ڪم ڪيو وڃي. FAO منصوبو ذيلي معاهدي کي شامل ڪرڻ جي لحاظ کان ممڪن حد تائين وڌائڻ، مڪامي ڪاروبارين جي ميمبرن، خاص طور تي ڳوٺاڻن عورتن ۽ نوجوانن کي همٿ افزائي ڪرڻ لاءِ گهربل روزگار پيدا ڪرڻ آهي. FAO ڪارگردگي جي معيار کي پورو ڪرڻ لاءِ قومي ۽ بين الاقوامي معيار کي برقرار رکڻ جي پاڻ نگراني ڪندو.	

		نہ	ها	تبصرو
٨.٧	ڇا هي منصوبو هڪ شعبي علائقي يا قيمتي زنجير ۾ هلندو جتي پيدا ڪندڙ ۽ ٻيا زرعي ڪارڪن عام طور تي خاص ڪاروبار ۽ حفاظتي خطرو کان آجيا هجن؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو OHS جي خطرات جي مڪمل آگاهي ڏني وڃي ۽ ان کان بچاءُ جا تدابير پڻ هن منصوبي ۾ شامل ڪيا وڃن. هي منصوبو لازمي طور يقين دلاهي ڪري سمورن ڪم ڪندڙن جي حفاظت ۽ صحت جي ۽ OSH کي بهتر بنائڻ لاءِ قدم کنيان وڃن. مثال طور هڪ ساده صحت ۽ ان جي حفاظت جي درپيش خطرن جي شناخت ڪجي ۽ انهن کي روڪڻ لاءِ اقدامات عمل ۾ آڻڻ گهرجن. شعور پيدا ڪيو وڃي ۽ مختلف مشغولا ناهيا وڃن جنهن جي انهن کي ضرورت هجي. هڪ سنو منصوبو ڊيزائن ڪيو وڃي جنهن ۾ ڪم ڪندڙن جي حفاظت ۽ هيلٿ جي جاچ ڪئي وڃي	

			۽ ان سان گڏو گڏ غير رسمي ڪم ڪندڙن ۽ ٻارن کي پڻ خطرات کان بچايو وڃي جيڪي ٻار ڪم ڪندي ۽ ڪيڏندا آهن ميدانن تي. دوائن کي پڻ محفوظ هنڌن تي جمع ڪيو وڃي وغيره. OSHخاص طور تي پيٽ وارين عورتن ۽ ڪير پيارينڊڙن کي پڻ انهن جي ديک بحال ڪئي وڃي. FAO پڻ نگراني ڪري طريقيڪارن ۽ استيڪ هولڊرن جو پڻ معائنو ڪيو وڃي.	
٩.٧	ڇا هي منصوبو ٽيڪنالاجيز يا طريقيڪار فراهم ڪرڻ يا انهن کي فروغ ڪرڻ ۾ مدد ڪندو OSH جي خطرات جي عام طور تي هاري، ٻين ڳوٺاڻن جي ڪم ڪار يا آبادي وغيره جهڙن خطرن کي قابو ڪندو؟	گهٽ خطرو	وڏيڪ خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڏيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	
١٠.٧	ڇا هن منصوبو ۾ قومي سطح تي گهٽ ۾ گهٽ ملازمت جي عمر ٻارن جي ١۴ يا ١۵ سالن جي عمر منصوبي جي سهولت جي سرگرمين ۾ شامل ٿيندي؟	گهٽ خطرو	اڳتي نٿو هلائي سگهجي	

		نہ	ها	تبصرو

١١.٧	ڇا هن منصوبو ۾ قومي سطح تي گهٽ ۾ گهٽ ملازمت جي عمر ٻارن جي ١۴ يا ١۵ سالن جي عمر ۽ ١٨ سالن جي عمر وارا ٻار هن منصوبي جي سهولت جي سرگرمين ۾ شامل ٿيندا؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو ١۴ کان ١٧ سالن جي عمر وارا ٻار جيڪي مزدوري ڪندا آهن ۽ انهن کي جيڪي خطرات پيش ايندا آهن انهن لاءِ هن منصوبو ڊيزائن ڪيو وڃي. ١۴ کان ١٧ سالن جي ٻارن لاءِ تعليمي معيار مهارتون ۽ تربيتون مهيا ڪيون وڃن ڳوناڻن علائقن ۾ پڻ. ايستائين جو ١٨ کان گهٽ عمر وارن ٻارن کي پروجيڪٽ سان لاڳاپيل ڪم ڪارڪنن ۾ مشغول نہ هجڻ گهرجي، ان طريقي سان، ٻار جي تعليم سان مداخلت جو امڪان ٿي سگهي ٿو. ٻارن جي تعليم ۽ صحت تي پڻ اثر پوندو. جڏهن ٻار ١٨ سالن کان گهٽ عمر جا هجن تہ انهن کي پنهنجي پروجيڪٽ وارن ڪمن ۾ مشغول هجڻ کپي. ان کي پيش ايندڙ مسئلن ۽ صحت جي روزانو جاچ ڪرڻ گهرجي، ان جي ڪمن جي پوزيشن ۽ ڪم جو وقت ۽ جيڪا LSS جي روڪائرمينٽ آهي انهي تحت ماپڻ گهرجي. ڪنهن بہ قسم جي جنسي حراست کي روڪڻ لاءِ مخصوص تحفظي اپاءُ وٺڻ گهرجن.	
١١.١٧	ڇا هي منصوبو هڪ قدر جي زنجير ۾ هلندو رهندو جتي ٻارن جي مزدوري جي رپورٽ موجود هجي؟	گهٽ خطرو	وڏيڪ خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڏيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	

١٢.٧	ڇا هي منصوبو هڪ قدر جي زنجير ۾ هلدو رهندو جتي زوري مزدوري جي رپورٽ داخل ڪئي وڃي؟	گهٽ خطرو	وڏيڪ خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڏيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	

حفاظت ٨ جنسي برابري

		نہ	ها	تبصرو
١.٨	ڇا هي منصوبو موجوده حالات ۾ جيڪي عورتن ۽ ڇوڪرين کي خطرا ۽ ضرورتون درپيش آهن انهن کي حل ڪرڻ ۾ مددگار ثابت ٿيندو؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو هڪ جنسي تجزيو ڪيو وڃي جنهن ۾ پيش ايندڙ مسئلن جهڙوڪ عورتن ۽ مردن جي برابري ۽ انهن کي هڪ جيترا موقعا فراهم ڪيا وڃن، هڪ طرفا سوچ جنهن ۾ مردن کي وڏيڪ موقعا ملندا آهن انهي کي عورتن جي برابري ۾ ڏنا وڃن، عورتن ۽ ڇوڪرين کي با اختيار بڻايو وڃي.	

٢.٨	ڇا هن منصوبو نٿو نشاندگي ڪري سگهي مختلف ضرورتن ۽ عورتن ۽ مردن جي ڪمن جي، اثاثن، وسيلن، مارڪيٽن ۽ سنن ڪمن ڪرڻ جي فيصلن جي صلاحيتن جي؟	گهٽ خطرو	وچول خطرو امڪاني طور تي زرعي طريقي ۽ ڪاڌي جي نظام ۽ سماجي طور تي اڻ سڌريل خطري جا امڪان درپيش آهن انهن لاءِ ڪارروائي ڪرڻ جي ضرورت آهي جنهن لاءِ هڪ جنسي تجزيو ڪيو وڃي جنهن ۾ مردن ۽ عورتن جي ضروريات ۽ انهن کي برابري وارا موقعا فراهم ڪيا وڃن اهڙو منصوبو ڊيزائن ڪيو وڃي جنهن ۾ انهن سيني ڳالهين جو سنو نتيجو نڪري.	

حفاظت ٩ مڪامي ماڻهو ۽ ثقافتي ورثو

١.٩	ڇا مڪامي ماڻهو هن منصوبي کان ٻاهر رهن ٿا جتي هي سرگرميون ٿي رهيون آهن؟	گهٽ خطرو	هلو ٻئي سوال تي هلون	

	١.١.٩	ڇا هي منصوبو اثراندار ٿيندو انهن ماڻهن تي جيڪي هن منصوبي کان ٻاهر رهن ٿا؟	گهٽ خطرو	وچول خطرو هن منصوبي جي سرگرمين تي ڪنهن بہ ٿيندڙ اثرن کي حل ڪرڻ يا انهن کي ختم ڪرڻ جي لاءِ هڪ آزادانہ ۽ رضامندانہ عمل جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڌيڪ معلومات جي لاءِ ESM/OPCA يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	
	٢.٩	ڇا هن منصوبي ۾ مڪامي ماڻهو رهن ٿا جتي هي سرگرميون ٿي رهيون آهن؟	گهٽ خطرو	وچولو خطرو سڀ کان پهرين هڪ آزادانہ رضامندانہ عمل جي ضرورت هوندي آهي. جيڪڏهن هي منصوبو مڪاني ماڻهن جي لاءِ آهي ۽ آزادانہ رضامندي کان علاوه هن منصوبي ۾ مڪاني ماڻهن جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڌيڪ معلومات جي لاءِ ESM/OPCA يونٽ وارن سان رابطو ڪريو. جيڪڏهن هي منصوبو مڪاني ۽ غير مڪاني ماڻهن ٻنهي جي لاءِ آهي تہ پوءِ مڪاني ماڻهن کي وڌيڪ ترجيح ڏني ويندي. هن منصوبي ۾ درپيش انيندڙ مسئلن کي حل ڪرڻ جي پڻ وضاحت ڪئي وڃي. مهرباني ڪري وڌيڪ معلومات جي لاءِ ESM/OPCA يونٽ وارن سان رابطو ڪريو. سڀ کان پهرين هڪ رضامندانہ عمل جي ضرورت آهي.	

٣.٩	ڇا هي منصوبو سنجيده اثر انداز وجهندو مقامي ماڻهن جي حقن، زمين، قدرتي وسيلن، علائقن، معيشت، ڄاڻ، سماجي لباس، روايتن، گورنمنٽ نظام ۽ ثقافت (جسماني، غيرجسماني منصوبي جي اندر يا منصوبي جي ٻاهران؟ جسماني مان مراد اهي شيون جن ۾ طرف، جوڙجڪ، جوڙجڪ جا گروپ، قدرتي خاصيتون ۽ نظارن جي جيڪي آثارن، پيشانيات، تاريخي، مذهبي يا ٻئي ثقافتي ٻهڙاري يا شهري ، ميداني، هيٺيان ميدان يا پاڻي جي اندر. غير جسماني جنهن کي اسين هيئن بيان ڪري سگهون ٿا جن کي اسين هٿ لائي نہ سگهون جيئن ڄاڻ، مهارت، خيالات وغيره.	گهٽ خطرو	وڏيڪ خطرو هڪ مڪمل ماحولياتي ۽ سماجي اثر جو جائزو وٺڻ جي ضرورت آهي. مهرباني ڪري وڏيڪ رهنمائي لاءِ ESM يونٽ وارن سان رابطو ڪريو.	

		ها	نہ	
	آثار قديم ثقافتي خالي جاين تي جتي ماڻهو ۽ انهن جا گروپ رهندا آهن اتان جا ماڻهو انهن آثار قديم يا انهن ثقافتن کي تسليم ڪندا آهن			
۴.۹	ڇا هي منصوبو ان علائقي ۾ موجود هوندو جتي ثقافتي وسائل موجود هجن؟		وچولو خطرو جڏهن تہ هن منصوبي واري علائقن ۾ موجود هاڻوڪي ثقافتي وسيلن کي بچائي سگهجي ٿو ۽ انهن کي تباهي يا نقصان کان بچڻ لاءِ لازمي طور تي محتاط ٿيڻ گهرجي (الف) عام طور تي ڊانچي جي يقيني تصديق ڪن. جيڪا عام طور تي قومي اداري جي نگراني جي هيٺ هوندي ۽ اهو ئي ذميوار هوندو تاريخي ماڳن، آثار قديم وارن علائقن ۽ ثقافتي ورثي جي. (ب) گڏجي ڳالهہ ٻولهہ ڪئي وڃي مقامي ماڻهن ۽ گورنمنٽ جي ادران جي اڳواڻن سان تہ اهي ثقافتي ورثي جي وجود کي يقيني بنائن مقامي ماڻهن سان گڏجي ڪري. ۽ جتي طبيعي ثقافتي مسئلا درپيش آهن تہ اتي هڪ قومي طريقيڪار جي قاعدن موجب دستاويز تيار ڪيا وڃن جن ۾ انهن مسئلن جي حل متعلق ضروري حوال بيان ڪيل هجن.		

ضلعي وائيز تعليمي پروفائل (پنجاب)

ضلعو	اسڪولن جي تعداد			داخلا			استاد		
	چوڪرن	چوڪرين	ٽوٽل	چوڪرن	چوڪرين	ٽوٽل	مرد	عورتون	ٽوٽل
ڊيرا غازي خان	١۴۴٠	٦٣٧	١٦٧٧	١٧٧۴١١	١٠٩١٦٦	٢٨٦٥٧٧	٣٩٢٩	٣١٨٧	٧١١٦
خانيوال	٧٢٩	٥٧۴	١٣٠٣	٢٢۴٨١٧	١٦٠٧٣٩	٣٨٥٥٥٦	٥٦٢٧	٥۴٥٠	١١٠٧٧
لودهران	٣٩٨	۴٣٧	٨٣٥	٣٥٣٧٧	٣٢٦۴٩	٦٨٠٢٦	١٠٥۴	٥٧٦	١٦٣٠
ملتان	٧١٦	٧١٥	١۴٣١	١٩٢٦٢٧	١٧١٦٥٠	٣٦۴٢٧٧	٥٢٧٢	٥٨١٠	١١٠٨٢
مظفرآباد	١٠٧٢	١٠٠٢	٢٠٧۴	٩٠٥٣	۴٥١٥	١٣٥٦٨	٣٢٩	١٧٧	٥٠٦

Source: http://schoolportal.punjab.gov.pk/census/schoolcensus.New.htm

ضلعي وائيز تعليمي پروفائل (پنجاب)

ضلعو		اسڪولن جي تعداد			داخلا			استاد		
	چوڪرا	چوڪرين	گڏيل	ٽوٽل	چوڪرن	چوڪرين	ٽوٽل	مرد	عورتون	ٽوٽل
بدين	٧٦٦	٣٦۴	١٨٦١	٢٩٩١	١٢٧۴٢٧	٦۴٥٣٣	١٩١٩٦٠	٥۴٢٩	١٣٧٦	٦٨٠٥
سانگهڙ	٥٠٧	٣٣٧	٢٢٨٠	٣١٢۴	١٥٦٨٧١	٨٥٧٦١	٢۴٢٦٣٢	٦٩١۴	٢٠٦٦	٨٩٨٠
عمرڪوٽ	٥٧٥	۴٣٥	١٢٢۴	٢٢٣۴	٧٧۴٩٣	٣٥۴٦۴	١١٢٩٥٧	٣٦٥٠	٩٨۴	۴٦٣۴

Source: Reform Support Unit (٢٠١٥-٢٠١٦), Education and Literacy Department, Government of Sindh

انيڪس ٧: سماجي تحفظ

[٩٦]عوامي سهولتن جو سماجي ۽ حفاظتي تحفظ

سيريل	پروگرام	مالياتي	فائدي جو قسم	هدف وارو گروپ	جاگرافيائي	ترتيب ڏني	سال
١	بينظيرآمدني جي حمايت جو پروگرام (بي آئي ايس پي)	عوامي فنڊ	ڪيش جيئن آمدني حمايت	شادي شده عورتن سان واسطو رکي ٿي. (جيڪو وڌيڪ غريب گهرن سان)	مُلڪي	وفاقي حڪومت	جولائي ٢٠٠٨
٢	مائڪرو فنانس	ڊونر فنڊ	ڪاروبار کي هٿي ڏيارڻ لاءِ نقدي بطور قرض ڏيڻ	مالي مدد مهيا ڪرڻ، خودڪار طور تي قرض ڏيڻ لاءِ روزگار ۽ غربت مان	مُلڪي	آر ايس پي ايس ۽ ايم ايف ايل ايس	مختلف
٣	پاڪستان غربت لفافي فنڊ	ڊونر فنڊ ۽ عوامي فنڊ	ننڍڙي قرض، پاڻي انفراسٽڪچر ۽ تعليم، صحت ۽	غريب ۽ خراب ٿيندڙ، خاص طور تي عورتن.	مُلڪي	حڪومت پاران خودمختيار	اپريل ٢٠٠٠
۴	پاڪستان بيت المال	عوامي فنڊ	نقدي جي آمدني جي حمايت لاءِ ڌيئرن جي شادي لاءِ امداد فراهم ڪن، شادي، تعليم ۽ ڪاڌي جي	معذورماڻهن، يتيمن ۽ گهرجي غربت کان گهٽ رهندڙ	مُلڪي	وفاقي حڪومت	١٩٩١
۵	ماڻهو جي ڪم جو پروگرام	عوامي فنڊ	ڪم جي لاءِ نقد رقم مهيا ڪرڻ	بجليء جي پيداوار، گئس، فارم مارڪيٽ رودن، خير،	مُلڪي	وفاقي حڪومت	٢٠٠٩ - ٢٠١٠
٦	صدر جي روزگار اسڪيم / ماڻهن جو روزگار اسڪيم وغيره	ڪمرشل بئنڪ	منتخب ٿيل ڪاروبارلاء مالياتي مدد ڪرڻ.	تعليم يافته ماڻهن جي لاءِ بيروزگاري .	مُلڪي	پاڪستان قومي بئنڪ	٢٠٠٦

[٩٦] *پاڪستان جو اقتصادي جائزو ٢٠١٢*

٧	ڪٽڪ، ڪنڊ ۽ پاڻ ۾ حڪومت جي طرفان مدد.	عوامي فنڊ	سماجي ڀلائي جي قسم جي طورتي	ملڪ جاغريب ماڻهو	مُلڪي	وفاقي حڪومت	ڪان s١٩٦٠
٨	يوٽيليٽي اسٽور	عوامي فنڊ	سماجي ڀلائي جي قسم جي طورتي	ملڪ جاغريب ماڻهو	مُلڪي	وفاقي حڪومت	جولائي ١٩٧١
٩	زڪوة ٩٧ ۽ اُشراء	زرعي پيداوار ۽ بچت تي خاص ڊل ونڊ	نقد	قابل ۽ ضرورتمند مسلمانن جي وچ ۾.	ملڪي	حڪومت ۽ زڪوات ۽ اُشرا ڪاميٽي	١٩٨٠
١٠	ٻارن جي مزدوري ۽ ان تي پابندي	عوامي فنڊ	ترقي جي لاءِ حفاظتي اپاءِ ۽ بحالي جي لاءِ اقدام	پورهيت ڪنڊڙ ٻار جيڪي منهن ڏيندا آهن، بدسلوڪي ۽ استحصال کي	مُلڪي	وفاقي ۽ صوبائي حڪومت FATA GB	مختلف منصوبہ
١١	عمررسيده (ڪراڙي) ملازمن جي فائدي جي	شرڪتي (ملازمت)	نقد	رسمي شعبي سان واسطو رکندڙ ملازم	مُلڪي	وفاقي حڪومت	١٩٧٦
١٢	سماجي صحت اِنشورنس	شرڪتي	نقد	عام آبادي	مُلڪي	وفاقي حڪومت	مختلف
١٣	مزدورن جو فلاحي فنڊ	شرڪتي (ملازمت)	گهر، اسڪول،صحت جون سهولتون	رسمي شعبي ملازمين	مُلڪي	وفاقيحڪومت	١٩٧١

٩٧ Disbursement of Zakat for ٢٠١٤-١٥ in Punjab was PKR ٢,٥٤٨.٩١ million and PKR ١,٠٥٣.٦ million in Sindh. Total national disbursement during the same year was PKR ٤,٧٧٨.١٨ million (Economic Survey of Pakistan ٢٠١٤-١٥).

ANNEX ٨ :: قاعدن جي فهرست

بچاءُ جي لاءِ مشوره

هاريءَ جي اصلاح مشورا								
شرڪت		اصلاحڪارجوقسم	ڳوٺ	يونين ڪائونسل	ضلعو	صوبو	تاريخ
مرد	عورت						
٣٥	٣٠	ڳوٺ، صنف طرف نہ ٿيندڙ بچاءُ جا اپاءُ	سانيال	بيندبوسن	مُلتان	پنجاب	١٢ آڪٽوبر٢٠١٧
٣٢	٠	هارين جي جامع واڌاري جي تنظيم جو مرد ميمبر(مقامي سي بي او)	چڪ -٢٠٦/ اِي-بي	نمبر ١٠	ويهاڙي		١٣ آڪٽوبر ٢٠١٧
٠	٢٧	هارين جي جامع واڌاري جي تنظيم جي عورت ميمبر					
٠	٣٠	مرد ڳوناڻان.	چوڌري نظام الدين	چوڌري نظام الدين	حيدرآباد	سنڌ	١٨ آڪٽوبر ٢٠١٧
٢٥	٠	عورتون ڳوناڻيون					
٤٠	٠	مرد ڳوناڻ.	M PR١٧ تربيلا چاڪ	M٤٩	لوڌران	پنجاب	٢٧ فيبروري ٢٠١٨
٠	٣٠	عورتون ڳوناڻيون	M٤٦				
٣٢	٢٦	عيسائي اقليت جي ڳوٺن جا مرد، صنف طرف نہ جڙيل هجن.	M٢٦	M٣٥			
١٠	٠	عيسائي اقليت جي ڳوٺن جا مرد	عزيزآباد	چاڪ فرازي	مظفرگڙهه		٢٨ فيبروري ٢٠١٨
٠	١٠	عيسائي اقليت جي ڳوٺن جون عورتون					
٠	١٢	مرد شيعہ اقليت جوڳوٺ	مقصود پور				
١٢	٠	شيعہ اقليت عورتن جوڳوٺ					

٢٠	٠	مرد ڳوناڻ.	بلوچ والا	پيگاهه	ديره غازي خان		١ مارچ ٢٠١٨
٠	١٥	ڳوناڻيون عورتون	بَستي چنگواڻي				
۴٢	٠	ڳوناڻ مرد	چاڪ R١٠/١٦٧	R١٠/٩٨	خانيوال		٢ مارچ ٢٠١٨
٠	٦	ڳوناڻيون عورتون					
٢	٣	عيسائي اقليت جي ڳوناڻ					
١٨	٠	مردڳوناڻان.	دائم ٿهيم	پيرفقير	سانگهڙ	سنڌ	٦ مارچ ٢٠١٨
٠	١٥	عورتون ڳوناڻيون					
١	٢٠	ڳوناڻن ۾ هندواقليتن جي مرد جي نمائندگي					
٣١	٠	مرد ڳوناڻ.	وليداد پالي	وليداد پالي	عمرڪوٽ		٧ مارچ ٢٠١٨
٠	۴٨	عورتون ڳوناڻيون					

هاريءَ جي صلاح مشورا							
شرڪت		صلاحڪارجوقسم	ڳوٺ	يونين ڪائونسل	ضلعو		تاريخ
مرد	عورت						
٠	٢۴	هندواقليتن جي عورتون نمائندن سان ڳوناڻي ڳوناڻن	ابراهيم جوڻيجو	قاضي واهه	بدين	صوبو	٨ مارچ ٢٠١٨
٢۴	٠	مرد ڳوناڻان.					
٠	٢۴	عورتون ڳوناڻيون					
٢۴	٠	هندواقليتن جي مرد نمائندن سان ڳوناڻي ڳوناڻن	قاضي واهه	ادوڪوهلي			
٠	٢٨	هندواقليتن جي عورتوننمائندن سان ڳوناڻي ڳوناڻن					
٣۴٨	**٣۴٨**	**ٽوٽل**					

تنظيمن، سي.ايس.اوز. ۽ حڪومت سان مشاورت (اهم خبر رسائيندڙ)

پيون صلاحيتون				
ماڻهن جي صلاح مشورو (:TOTAL: ۵۲)	اِدارا		صوبو	تاريخ
	تفصيل	نالو		
اسٽيفن ڊيويز، (سينئرريسرچ فيلو) عبدالواجد رانا (پروگرام جو اڳواڻ)	بين الاقوامي زرعي تحقيق جو مرڪز	بين الاقوامي ڪاڏي جي پاليسي جا تحقيقي اِدارا	اسلام آباد	۹ آڪٽوبر ۲۰۱۷
محمد عظيم خان (ڊائريڪٽرجنرل، (اين.آر.سي)، انجم علي بٽ (ميمبر، زراعتي سائنس، پي.اي آر.سي)	PARC — اپيڪس زراعت جي تحقيقي تنظيم (قومي سطح تي) (اين.اي.آر.سي) —پي.آر.سي. تحت تحقيقي مرڪز	پاڪستان زرعي تحقيقاتي ڪائونسل (پي.آر.سي) ۽ قومي زرعي تحقيقاتي ڪائونسل (NARC)		
ظفرياب حيدر (ڊائريڪٽرجنرل)	پنجاب گورنمينٽ جي حصي ۾ آيل زراعت جوڪاتو	زراعت جي توسيع جي وِنگ	پنجاب	۱۱ آڪٽوبر ۲۰۱۷
ملڪ محمد اڪرم (ڊائريڪٽرجنرل)	پنجاب گورنمينٽ جوحصو	پاڻي جي انتظام جوڪاتو		
غلام ذاڪرحسن سيال (ڊائريڪٽر)	پنجاب حڪومت ماتحت آبپاشي جوڪاتو	آبپاشي جي لاءِ تحقيقاتي اِدارو		
محمد فياض (هاري)	نجي فارم جي ذريعي آبهوا کي بهتر بڻائڻ جو مقصد	ڪلاس ايگروفارم		
امجدحسين چتاه (هاري)	خانگي فارم چانورن جي سڌي پوکي جو تجربو	چشتي فارم		

پيون صلاحيتون				
ماڻهن سان صلاح مشورو (:TOTAL: ۵۲)	ادارا		صوبو	تاريخ
	تفصيل	نالو		
طاهرانجم قريشي (سپرنٽنڊنٽ انجنيئر)	حڪومت پنجاب جوحصو، آبپاشي ڪاتو	حويلي جي واهن جو نظام، ضلعو، ملتان	صوبو	۱۳ آڪٽوبر ۲۰۱۷
رانا منيراحمد (ڊائريڪٽر، زراعت جي توسيع)	حڪومت پنجاب جوحصو، زراعت ڪاتو	زراعت کي توسيع جي ونگ، ملتان		

هدايت الله چڄڙو (ڊائريڪٽرجنرل)، غلام مصطفي نانگراج (سينئرمواصلاتي ماهر)، توقيراحمد شيخ (سينئرتوسيع ماهر)	حڪومت سنڌ جوحصو، زراعت کاتو	زراعت کي توسيع جي ونگ	سنڌ	١٧ آڪٽوبر ٢٠١٧
(ڏهنومل (چيف انجنيئر)	حڪومت سنڌ جوحصو	آبپاشي جو کاتو		
نديم عباسي (سينئرمئنيجر)، نايابِ گِل (مواصلات جو افيسر)، ساجده پَروِين (سماجي آرگنائزر)، باقرعلي (سماجي آرگنائيزر)، اعجازالحق (سماجي آرگنائزر)	لوڌران ضلعي ۾ غربت جي گهٽتائي لاءِ مقامي اين جي اوز	لوڌهران جو ننيو منصوبو	پنجاب	٢٧ فيبروري ٢٠١٨
(انورالحق شهزاد (زراعت، ڊيمر فارم واٽرمينجمينٽ)، خادم حسين (ڊپٽي ڊائريڪٽر، انفارم واٽرمينجمينٽ)، سيف الرحمن (اڳوڻي ڊائريڪٽر، انفارم فارس مينجمينٽ)	حڪومت پنجاب جوحصو	آن فارم واٽرمينيجمينٽ، ضلع، ڊيره غازي خان .		١ مارچ ٢٠١٨
نديم ارشد (اسسٽنٽ ڊائريڪٽر-ميجر)، محمدعارف رضوان (وائيٽريٽرآفيسر)، اميرمحمود (اسسٽنٽ ڊائريڪٽر،ٽيڪنيڪل).	حڪومت پنجاب جوحصو	پالتوجانورجوکاتو ۽ ڊيريترقي،ضلع،ڊيرهغازيخان .		
عابد حسين (ڊپٽي ڊائريڪٽر، زراعت جي واڌ)، شاهد منير (زراعت آفيسر)	حڪومت پنجاب جوحصو، زراعت کاتو	زراعت کي توسيع جي ونگ، ضلع، ڊيره غازي خان .		

پيون صلاحيتون				
ماڻهن جي صلاح مشورو (TOTAL: ۵۲)	اِدارا			
	تفصيل	نالو		
ظفرالله سندو (ڊائريڪٽر، زراعت تي پاڻي جو انتظام)	پنجاب حڪومت جو حصو.	آن فارم واٽر مينيجمينٽ، ضلع ملتان	صوبو	تاريخ
چودري نياز احمد (ڊپٽي ڊائريڪٽر، زراعت وڌائڻ)	پنجاب حڪومت جو حصو، زراعت کاتو.	زراعت کي وڌائڻ جي ونگ، ضلع ملتان		
اسحاق احمد (انسپيڪٽر)	پنجاب حڪومت جو حصو، ماحولياتي تحفظ ايجنسي کاتو	ماحولياتي تحفظ ايجنسي، ضلع ملتان		
محمد عرفان (سي آرسي پي منصوبي جو رابطو، ڊبليوڊبليوايف)، حبيب احمد (عملدرآمد جي ڊائريڪٽر لودهارن پائلٽ پروجيڪٽ)، علي اظهر (ايم ايندِ اي جو منتظم، هاريءَ)، گُرتيازناقني (صدر، الم مصطفي ترقياتي تنظيم)، خانزاده (Livelihood Consultant، Concern دنيا ۾)	بين الاقوامي ۽ مقامي اين جي اوز ,	ورلڊ وائلڊ لائف فنڊ لوڏران جو ننڍو منصوبو، هاري جي ترقي تنظيم، مصطفي ترقي تنظيم، ورلڊ ڪائنات		۳ مارچ ۲۰۱۸
عبدالستار ڪهتري (حفاظت ڪندڙ)، عابد حسين رند (ٻيلي کاتي جو ڊويزنل آفيسر)	سنڌ حڪومت جو حصو	سنڌ ٻيلو کاتو	سنڌ	۵ مارچ ۲۰۱۸
مقصود احمد لوهر (قومي پروگرام مئنيجر)، سجده سلطانه (پي ايچ ڊي اميدوار ۽ ريسرچ اسسٽنٽ، واٽرلو آف يونيورسٽي)		يو.اين.ڊي.پي جا ننڍا امدادي پروگرام		۷ مارچ ۲۰۱۸
Aftab Alam (Board Member, PODA), Noshaba Arif (PODA), Beenish Ibrahim (PODA), Yousuf Riaz (Principal Scientific Officer, NARC), Ghuulam Akbar (NARC)	وزارتن، بين الاقوامي اين.جي.اوز، قومي اين جي.اوز جي غربت جي گهٽتائي، يونين ايجنسين	پوٽوهار تنظيمن لاءِ ترقياتي ڪميونٽي (پي او ڊي اي) سان گڏ اسٽيڪ هولڊرز،	اسلام آباد	۱۲ مارچ ۲۰۱۸

				Mohammad Ibrahim Khan (REDD+ Officer, MOCC) Rizwan Arshad (Deputy Director, MOCC), Fauzia Malik (Manager of Islamabad Office, IUCN), Salma Khalid (Project Manager, — Gender, NRSP),

ٻيون صلاحيتون				
ماڻهن جي صلاح مشورو (:TOTAL ٥٢)	ادارا		صوبو	تاريخ
	تفصيل	نالو		
نسيم خالد (منصوبي آفيسر، آئي.ايل.او)، اُمعما بنتِ اظهر (ڊپٽي مينيجرماحول ۽ موسمياتي تبديلي، هاشوفائونڊيشن)، سانيه لياقت (پي.پي.اي.ايف)		بين الاقوامي مزدورن جي تنظيم (آئي.ايل.او)، هاشوفائونڊيشن پاڪستان غربت گهٽ ڪرڻ جو فنڊ (پي.پي.اي.ايف)		

منصوبي فارميشن جي سيني ڪائونسلن جو خلاصو
(فيبروري ٢٠١٧ کان جون ٢٠١٨)

جڳهه	شرڪتن جوتعداد	شعبن ۽ ادارن ۾ شامل	صلاحون جو قسم	وقت / مدت
پروبان	٤٥	سنڌ جي موسمياتي تبديلي وزارت (MOCC)، نيشنل فوڊ سيڪيورٽي ۽ تحقيقاتي وزارت (MoFSR)، محڪمه منصوبابندي، ترقي ۽ اصلاح، اقتصادي معاملات ڊويزن، زراعت، ٻيلو، مالدار، ڳوٺاڻن ۽ ترقي، مقامي ۽ بين الاقوامي اين.جي.اوز، اي.ڊي.پي، ڊبليو.بي، ۽ اي.يو.	مقامي جي.سي.ايف بورڊ جي اجلاس پاران تصورجي منظوري	فيبروري ٤، ٢٠١٧
اسلام آباد، لاهور، ملتان، ڪراچي ۽ حيدرآباد	٤٠	موسمياتي تبديلي جي وزارت، نيشنل فوڊ سيڪيورٽي وزارت، منصوبابندي واري وزارت، ترقي ۽ اصلاح،صوبائي پلاننگ ۽ ترقي، زراعت ۽ آبپاشي شعبي، ۽ تحقيقاتي ادارن (GCISC، NARC، CAEWRI، PARC، PMD and PCRWR).	وفاقي ۽ صوبائي اسٽيڪ هولڊرزسان مشاورت لاءِ ايف.اي.او. ريجنل آفيس آف ايشيا ۽ پئسفڪ (آر.اي.پي) جي شروعاتي مشن جي مسوده لاءِ يادگارتيارڪرڻ	مئي ١-٥، ٢٠١٧

اسلام آباد، لاهور، ملتان، ڪراچي، حيدرآباد	٦٥	موسمياتي تبديلي جي وزارت، نيشنل فوڊ سيڪيورٽي جي وزارت، منصوبابندي واري وزارت، ترقي ۽ اصلاح، صوبائي پلاننگ ۽ ترقي، زراعت ۽ آبپاشي شعبي، ۽ تحقيقاتي ادارن (GCISC، NARC، CAEWRI، PARC، and PCRWR، PMD and Local farming، معاشري مردن ۽ عورتن کي.	منصوبي جي تصورجي تياري لاءِ تيارڪرڻ لاءِ اهم اسٽيڪ هولڊرزسان تفصيلي مشاورت لاءِ آئي.سي.آئي، آر.اي.پي. ۽ ايف.اي.او.پاڪستان جي شروعاتي مشن.	جولاءِ ٢٤-٣١، ٢٠١٧

جڳهه	وقت / مدت	شعبن ۽ ادارن ۾ شامل	صلاحون جو قِسم	وقت / مدت
لاهور	١٠	محڪم موسمياتي، موسمياتي فنانس جو ايم.او.سي.سي، توسيع محڪم زراعت پنجاب، ڊپارٽمينٽ واٽرمئنيجمينٽ پنجاب، زراعت ريسرچ پنجاب ڪاتي، چيف رٿابندي پنجاب (اي.جي. ڊپارٽمينٽ)، سنڌ زراعت جوڪاتو، پنجاب آبپاشي ڪاتي، پلاننگ ۽ ترقي پڌيرپنجاب	ايف.اي.او.پاڪستان جي مشاورت واري سيڪريٽري جي موسمياتي تبديلي، وزارت جي معيار ۽ ضلع چونڊ بابت بحث ڪرڻ	سيپٽمبر ٢٦، ٢٠١٧
اسلام آباد	١	سيڪريٽري زراعت پنجاب	ايف.اي.او. پاڪستان جي مشاورت جي سيڪريٽري، سيڪريٽري زراعت پنجاب سان معيار ۽ ضلع چونڊ بابت بحث ڪرڻ (هن لاهور ۾ ملاقات ۾ شرڪت نه ڪئي وئي)	سيپٽمبر ٢٧، ٢٠١٧
اسلام آباد	٢٠	قومي ڪاڌ و خوراڪ جي حفاظت ۽ تحقيقاتي وزارت، پاڪستان زراعت جي تحقيقي ڪائونسل، پاڪستان زراعت جي تحقيق جو سينٽر، وفاقي پاڻي جي انتظام جوسيل، موسمي تبديلي، متبادل توانائي ۽ پاڻي جي وسيلن جي اِدارو، زرعي بائيوٽيڪنالاجي ۽ جينيٽڪ وسيلن جوسڪياگهر	ايف.اي.او.پاڪستان جي مشاورت ملڻ ايم.اين.ايف.ايس.آرجي وزيرسان گڏ معيار ۽ ضلع چونڊ بابت بحث ڪرڻ	سيپٽمبر ٢٨، ٢٠١٧

ڪراچي	٣٥	پلاننگ ۽ ترقياتي ڪاتو، زراعت ڪاتو، زراعت جي توسيع جي شعبي ڪم ڪرڻ جي ڪاتي جوانتظام، آبپاشي ڪاتي، ماحولياتي ڪاتو	ايف.اي.او پاڪستان جي.سي.ايف جي تصورجي صفائي جي صفرجي مسيرتي سينئرعملي سان گڏ گڏجاڻي،خاص طورتي ضلعن جي چونڊ جي پهرين منصوبي کي ناهڻ جي مقصد جو امتحان ۾.	٥ آڪٽوبر، ٢٠١٧
اسلامآباد، لاهور، ملتان، ڪراچي، حيدرآباد	٨٠	موسمياتي تبديلي جي وزارت، نيشنل فوڊ سيڪيورٽي وزارت، منصوبابندي واري وزارت، ترقي ۽ اصلاح، صوبائي پلاننگ ۽ ترقي، زراعت ۽ آبپاشي شعبي، ۽ تحقيقا تي ادارن (GCISC،NARC،CAEWRI،PARC،and PCRWR، and Local farming،PMD) ڪميونٽي (مردن ۽ عورتن)، اي.ڊي.بي، ڊبليوبي، ۽ اي.يو	منصوبي عملي صورت ڏيڻ جي جو مقصد.	آڪٽوبر ٨-٢٤، ٢٠١٧

جڳهه	وقت / مدت	شعبن ۽ ادارن ۾ شامل	صلاحون جو قسم	وقت / مدت
اسلام آباد، ۽ حيدرآباد	٧٠	زراعت جي وڌائڻ واري شعبن پنجاب ۽ سنڌ . صوبن جو هڪ ٻيو مسودو جائزو وٺڻ واري مفهوم جي ياداشت ۾ نوٽيس	اهم ڳالهين سان ٻه الڳ مشوري ورڪشاپ، اسٽيڪ هولڊرز پنجاب ۽ سنڌ جي زراعت ڪاتي جي	ڊسمبر ٢٠١٧، ۽ جنوري ٢٠١٨
اسلام آباد	٣٠	موسمياتي تبديلي جي وزارت، نيشنل فوڊ I سيڪيورٽي ۽ تحقيق، نيشنل ٻوڏ ڪميشن، منصوبابندي واري وزارت، ترقي ۽ سڌ سماءِ، پاڪستان ميٽرولاجيڪل ڊپارٽمينٽ) پي ايم ڊي، پاڪستان ڪائونسل فار واٽر ريسرچ (پي سي آر ڊبليو آر)، اين اي ،ار سي ، ڪي وي، آر آئي.	آبهوا، ايگري ۽ پاڻي پورٽل جي اداري اينڪريج بابت مشوري ورڪشاپ	١٢ فيبروري ٢٠١٨

سمورن اٺ ضلعن ۾ (۵ = پنجاب، سنڌ = ۳)	٦٩٦	هارين (ٻنهي مردن ۽ عورتن) ۽ زراعت سان s لاڳاپيل تنظيمون، مختلف نسلي گروپن، عورتن ۽ عورتن جي جوڙجڪ * وڌيڪ تفصيل (جنسي ناجائز وغيره) سان صفائي مشوري بابت ضميمه ١ سان مليو وڃي.	ڳوٺاڻي سطح جا صلاحڪار ماحولياتي ۽ سماجي صفائي هاريءَ واري مديڪل مشن پاران ايف اي او ايچ ڪِيو (ٽي سي آئي)	فيبروري ٢٦ - مارچ ٨، ٢٠١٨
سمورن اٺ ضلعن ۾ (۵ پنجاب، سنڌ ۾ ۳)	٢۵	ڊائريڪٽوريٽ جنرل، آن فارم فارم واٽر s مينجمينٽ، چيف انجنيئر آبپاشي، بين الاقوامي اين جي اوز ، لوڪل برادري جي تنظيمن * وڌيڪ تفصيل سان صفائي مشوري تي ضميمه ١ سان مليو وڃي.	ماحولياتي ۽ سماجي طرفان اهم انفارميشن صلاحيتون مديڪل مشن پاران ايف اي او ايچ ڪِيو (ٽي سي آئي)	فيبروري ٢٦-مارچ ٨، ٢٠١٨
اسلام آباد (سي صوبائي نمائندگي ڪنڊ)	۴٠	موسمياتي تبديلي جو وزارت، نيشنل فوڊ سيڪيورٽي وزارت، منصوبابندي واري وزارت، ترقي ۽ اصلاح، صوبائي زراعت، آبپاشي، شعبي سيني صوبن ADB، WB، IFPRI۽ تحقيقاتي ادارن، کي سڏي طريقن سان وڌايو ويو آهي.	زراعت جي واڌاري واري حڪمت عملي تي قومي ورڪشاپ	٧،٨ مارچ. ٢٠١٨
اسلام آباد	٢٠	اي ايل او، آءِ يو سي اين ، ڊبليو ڊبليو ايف، MOCC International NGOs, NRSP, SRSP, Local، NARCپوڊا، عورتن جي تنظيم ۽ نمائندا .s NG	سماجي ۽ ماحولياتي صفائي تي صلاحڪار ورڪشاپ	١٢ مارچ ٢٠١٨

جڳهه	وقت / مدت	شعبن ۽ ادارن ۾ شامل	صلاحون جا قِسم	وقت / مدت
اسلامآباد،ڪراچي، لاهور	١٥٠	موسمياتي تبديلي جي وزارت، ڪاد و خوراڪ جي تحفظ ۽ تحقيقاتي وزارت، آبپاشي، وزارت جي منصوبابندي، ترقي ۽ سڌار، صوبائي زراعت ۽ آبپاشي شعبن، (بين الاقوامي ۽ مقامي اين.جي.اوز) ،مالي ادارن (اسٽيٽ بئنڪ آف پاڪستان)، اخوات بئنڪ، خوشحالي بئنڪ، بئنڪ الفلاح، ۽ زرعي ترقياتي بئنڪ، ٽيلي نار، انشورنس ڪمپنيون ۽ نجي شعبي ادارن (اي.ڊي.پي.، ڊبليو.بي، پي.ايم.ڊي.، پي.آر.ڊبليو.آر، پي.اي. آر.سي ۽ اين.آر.ايس.پي.	تي.سي.آئي، آر.اي.پي. ۽ ايف.اي.او. پاران منصوبي جو تخمينو. - ملاقاتون - صوبائي درست هئڻ ۽ لاهور ۾ ورڪشاپ - صوبائي درست هئڻ ۽ ڪراچيء ۾ ورڪشاپ - قومي تصنيف ۽ اسلام آباد ۾ ورڪشاپ	اپريل ١٥ -٢٧، ٢٠١٨
اسلام آباد	١٥	اسٽيٽ بئنڪ آف پاڪستان، اخوت بئنڪ، زرعي ترقياتي بئنڪ، اين.آر.ايس.پي. بئنڪ، بئنڪ الفلاح، ڪوآپريٽو ڪاتي، خيبرپختونخواه، SRSP، ٽيلي ناربئنڪ، انشورنس ڪمپنين جونمائندو	ننڍن قرضن تي صلاحڪار ورڪشاپ ننڍن هارين تائين	٢٤ اپريل ٢٠١٨
لاهور	١٠	ڊي.جي زراعت جي واڌ، ڊي.جي فارم واٽر مينيجمينٽ ۽ سندن فيلڊ سطح جي اسٽاف	يو.ٽي.ايف.جي انتظام هيٺ پي.سي ١ جي تياري لاءِ زراعت ڪاتي سان گڏجاڻي جومنصوبو.	٣ مئي، ٢٠١٨
اسلامآباد ، ڪراچي، لاهور	٢٥	موسميات تبديلي جي وزارت، اجلاس ۾ قومي ڪاد و خوراڪ جي حفاظت، صوبائي زراعت، آبپاشي، شعبي ۽ تحقيقاتي ادارن سان گڏوگڏ، امدادي مسودو تي ملاقات.	تجويز ڪيل امدادي مسودي جي گڏجاڻي	مئي ٢٠١٨

لاهور	٠٨	ڊي.جي فارم پاڻي جي انتظام ۽ سندس عملي سان	پي.سي ١ ڊي.جي فارم پاڻي جي انتظام ۽ ان جي اسٽاف کي حتمي طورتي فارم پاڻي جي ا نتظام تي گڏ ملڻ	٦ جون ٢٠١٨
١ ٣٨٥		**ٽوٽل**		

جڳهه	تقريباً شخص ماهانه	لاڳاپيل بجيٽ لائين (ل.ب.ل)	قيمت (USD)
حفاظت جا ماهر اڳواڻي ڪندا (مشتمل هوندا ملتان آفيس ۾)	٧٢	٢.١.٢	ڊالر ٧٢.٥٩٣,٣٢٥
صوبائي حفاظت جا ماهر حياتياتي فرق سان (حيدرآباد آفيس ۾ مشتمل هوندا)	٣٦	٢.١.٢	ڊالر ٨٦.٧٩٦,١٦٢
زميني ڪانفرنس جو ماهر	٦	٢.١.٢	ڊالر ٨١.١٣٢,٢٧
قومي اقليت ماهر	٣٠	٢.١.٢	ڊالر ٠٥.٦٦٤,١٣٥
جنس جا ماهر	٧٢	٢.١.٢	ڊالر ٧٢.٥٩٣,٣٢٥
ٽوٽل	٢١٦	موجود نه آهي	ڊالر ١٦.٧٨١,٩٧٦

الحاق 9 : اي ايس ايم ايف وقت ۽ لاڳت

ايل ايف ايم	سرگرمي	ناهڻ وارو	سال 1				سال2				سال3				سال4				سال5				سال6				قيمت يو اس اي ڊالر	رايو ڏيڻ	ذميوار ي
			تنبو				تنبو				تنبو				تنبو				تنبو				تنبو						
	صلاحيت جي تعمير		1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4	1	2	3	4			
2.1.1 3	1. آفيس جي عملي جي صلاحيت کي وڌائڻ اي ۽ ايس محافظات تي.	منصوبي جي شروعات ۾ ورڪشاپ دوران آفيس علي کي عملي تربيت ڏيڻ																									$ 500	باقاعده بجيٽ جو حصو شامل ڪيو ويو. حفاظتي ڪارڪردگ ي جي شروعاتي تربيت وارا ۽ محافظ ماهرن منصوبي جي شروعاتي ڪم ڪارين لاءِ منصوبي جي شروع	اي ايس ايم يونٽ ايف اي او

																														ٿيندڙ ورڪشاپ ۾ (ڪارڪرد گي ۾ ورڪشاپ ۾ هڪ مخصوص سيشن شامل آهن)	
2.1.13	2. آفيس جي عملي کي تازي سکيا / عملدرآمد ڪيو وڃي پارٽنرن کي اي ۽ ايس جي حفاظتي بنياد تي.	عملي کي تربيت جي عملي ڪم جي سکيا اي ۽ ايس جي بنياد تي ساليانو ورڪاشاپ ڪرايو ويندو																										$ 2,500	باقاعدگي سان بجٽ جي حصي کي شامل ڪيو ويو جنهن ۾ ٻه محافظ ماهر جيڪي انتظام ڪندا ريفريشمين ٽ ڪورس نئي عملي جي لاءِ	منصوبي جي حفاظت جا ماهر

																															سالیانو ورک شاپ (جيڪي پورو ڪندا سمورا لاڳاپيل عملي جي تربيتي سيشن دوران حفاظت تي)
	اي ۽ ايس جي نمائش ۽ تشخيص																														
2.1.2	1. ذيلي سرگرمين جي شناخت	ذلي سرگرمين جي فهرست																											$ -		منصوبي حفاظات جو ماهر (اي ايس ايم يونٽ
2.1.2	2. ماحولياتي ۽ سماجي نمائشي سرگرميون	اي ۽ ايس نمائش ۽ چيڪ لسٽ																											$ -		منصوبي حفاظات جو ماهر (اي ايس ايم يونٽ

2.1.2	3. اي ۽ اسيس جي تشيص ۽ حفاظتي جاچ پڙتال جي حفاظت جا دستاويزج ي ذيلي سرگرمين سان لاڳاپيل هجن (مثال طور اي ايس ايم پيز)	اڳ ۾ عملدرآمد ٿيل دستاويز هر سرگرمي سان																									$ -		منصوبي حفاظات جو ماهر (اي ايس ايم يونٽ
	جائزو ۽ رپورٽون																												
2.1.2	1. جائزو ۽ رپورٽون حفاظتي ڪارڪرد گي جي ۽ اسٽيڪ هولڊر جي مشغولي	ڇهه مائي پروگريس رپورٽ اسٽيڪ هولڊر جي ڪارڪرد گي ۽ اي ايس ايم																									$ 325,594	ماهر حفاظات جي اڳواٽي جي لاڳت (ملتان آفيس جي بنياد تي)	حفيظتي منصوبي جي ماهرن سان گڏ منتخب ٿيل آئي پي

		پيز سرگرمين تي																															عورتن جي شرڪت جي نگراني
2.1.2/ 2.1.6		اي ۽ ايس جي حفاظتن جي ساليانہ ڪارڪرد گي																													$424,360	باقعاده بجيٽ جو حصو شامل ڪيو ويو ٻن قومي ماهرن جي تشخيص ۾ (هڪ ملتان ۽ هڪ حيدرآباد)	قومي سطح تي نگراني ۽ تشخيص حفاظتي ۽ اي ايس ايم يونٽ جي اڳواڻي ۾
	اسٽيڪ هولڊڊ جو مشغولو																																
	1.1 يونين ڪاونسل جي خصوصيات ۽	مشاورت جي رپورٽ																													$ -		ايف اي او عملدرآ

	مشاورت عمل جي منصوبہ بندي																												مد جا پارٽنر
	1.2 يونين ڪائونسل جي سطح تي مشاورت	مشاورت جي رپورٽ																									$ -		ايف اي او عملدرآ مد جا پارٽنر
	1.3 ڳوناٽي سطح تي مشاورت	مشاورت جي رپورٽ																									$ -		ايف اي او عملدرآ مد جا پارٽنر
2.3.4	1.3.1 قومي اقليتين سان مشاورتن جي گڏجاڻي	مشاورت جي رپورٽ																									$ -		ايف اي او عملدرآ مد جا پارٽنر
	1.3.2 عورتن سان مشاورت	مشاورت جي رپورٽ																									$ -	صنف ايڪشن پلان جي تحت بجٽ	صنف جو ماهر
	1.4 عملدرآمد حصيدارن سان مشاورت	مشاورت جي رپورٽ																									$ -		ايف اي او عملدرآ

																													مد جا پارٽنر
	1.5 **معلومات جي تصديق**	مشاورت جي رپورٽ																									$ -		**ايف اي او عملدرآ مد جا پارٽنر**

	سرگرمي	ناهڻ وار و	سال 1				سال2				سال3				سال4				سال5				سال6				قيمت يو اس اي ڊالر	رايو ڏيڻ	ذميواري
			س 1	س 2	س 3	س 4	س 1	س 2	س 3	س 4	س 1	س 2	س 3	س 4	س 1	س 2	س 3	س 4	س 1	س 2	س 3	س 4	س 1	س 2	س 3	س 4			
	مدو																												
2.1.7/ 4.1.13	1. سروي ڪيو وڃي جنهن ۾ اندازو لڳايو وڃي هارين جو زمين تائين رسائي جا قسمن جو.	لڳاتار سروي جا نتائج سال 1،2،3 ۽ 6																									$ 207,200	باقاعده بجيٽ جو حصو شامل ڪيو ويو	(3 ضلعن جي شمولڻ 50 ڊالر روزانه جي حساب سان 2 ڏينهن ۾)
2.1.2	2. زميني مدي جو قانوني فريم ورڪ ناهيو وڃي ۽ جائزو ورتو وڃي	جائزي جي رپورٽ																									$ 13,566	زمين جي مدي جي ماهرن	زمين جي مدي جا ماهر

	انهن خالن جو جيڪي مسئلا درپيش اچن ٿا زرعي مشقن ۾ ۽ آبهوا جي تبديلي ۾ انهن جي اڳيرائي ڪئي وڃي.																																جي لاڳت
2.1.2	3. هارين جي همت افزائي لاءِ هڪ رضاڪرانہ منصوبو ناهيو وڃي جنهن ۾ آبهوا جي تبديلن، زراعت جي طريقن، زمين جي ڏورانهين، ماهيگيري ۽ ٻيلن بابت انهن جي رهنمائي ڪئي وڃي.	عملد رآمد																														$ 13,566	زمين جي مدي جي ماهرن جي لاڳت	زمين جي مدي جا ماهر

2.1.2/ 3.2.1.2	4. عملي ڪم عمل ۾ آندو وڃي ۾ هارين جي مدد ڪئي وڃي سي آر اي جي طريقن مطابق.	حفاظتي ترقي واري رپورٽ جيڪا (ايم ۽ اي) ۾ شامل آهي.																																	
	اخلاقي اقليتي منصوبو																																		
2.1.2	1. پ هرين کان آزاد ۽	صحيح ورتي																																	

2.1.2/ 3.2.1.2																																			
2.1.2																																			

2.1.2/ 3.2.1.2	حفاظتي ماهرين/ اداري جا ترقي اتي ماهر/ ايف اي او عمل درآمد جا حصيدار	ڪنيل ڪم کي وڌايو ويو. ان سان گڏ بجٽ کي لڳات ار شامل ڪيو ويو. اداري جي ترقي اتي ماهرن جي لاڳت	$ 93,690																																
2.1.2	قومي اقليتن	قومي اقليتي	$ 135,664																																

	رضامندي سان ڪميونٽي کي اطلاع ڏيندي اهو به منصوبي جو حصو آهي	وڃي اقليت ن جي سربراهن سان جيڪ ي هن منصوبي جي سرگرمين ۾ شامل ٿي رهيا آهن																												ماهرن جي لاڳت (پوري منصوبي لاءِ)	جو ماهر
2.1.2/ 2.1.6	2. قومي اقليتن سان گڏ هڪ ڪم ڪرڻ جو منصوبو ٺاهيو وڃي جنهن ۾ شڪايتن جي بحالي جو هڪ	قومي اقليت ن جي ڪم جو منصوبو لکيل ۽ ان تي عملد																												قومي اقليتن جي ماهرن جي قيمت پهريان ئي ٿي چڪ	قومي نسلي تي ماهر/ قومي ايم ۽ اي ماهر

	نظام ناهيون وجي جنهن جي تصديق ۽ نگراني شرڪت ڪندڙ ڪن.	رآمد هجڻ گهرج ي.																										ي آهي.	
2.1. / 6 2.1. 19 /2.1./ 2.1	3. رو ايتي طور تي مقامي ماڻهن (آئي پي) سرگرمين آبهوا جي تبديلين، هاري جي سکيہ لاءِ ادارا ۽ عورتن لاءِ ڪليل اسڪول، رواتي طور تي شامل ڪيو وجي جنهن ۾ اڳوٽي علم کي شامل ڪيو وجي جتي اهو	ايف ايف ايس ۽ ڊبليو او ايس نص اب نسلي اقليت ي برادر ين لاءِ ٺهيل هجن اقليت ي برادر ين ۾ لاڳو ٿيل																									$ 120,5 38	باقعد گي سان بجيٽ ۾ شامل	هاري زمين جي اسڪو ل جا ماهر (قومي اقليتي ماهرن جي حمايت سان گڏ)

	لاڳو ٿيل هجي.	علائقن ۾ هجن.																											
2.1.20	4. روايتي IP عملن کي وڌائڻ واري دلالن جي صلاحيت جي تعميري منصوبي جي ترقي جيڪا آبهوا جي محافظ آهي	نسلي اقليتن سان گڏ ڪم ڪندڙ تمام توسيع وارن دلالن کي ان جي اقليتن جي متعلق مسئلن کي منهن ڏيڻ لاءِ تربي																								$ 40,000	باقعدگي سان بجٽ ۾ شامل	هاري زمين جي اسڪول جي نصاب جا ماهر (قومي اقليتي ماهرن جي حمايت سان گڏ)

		ت ڏني وڃي ٿي.																											
2.1.2	.5 ن سلي اقليتن سان گڏ مصروفيت جو عمل (سرگرميون 1.3.1 سان گڏ) ايف ايف ايس ۽ ڊبليو او ايس جي راءِ جي ضرورت آهي.	نسلي اقليت ن سان سالي اني مشاو رت																									$ -	قومي اقلي تي ماهر ن جي قيمت پهري ن ئي ٽي چڪ ي آهي	قومي اقليتي ماهر
2.1.2/ 2.1.6	.6 اي ايس ايم پي جي نگراني ۽ اسٽيڪ هولڊر جي سرگرمين جي نگراني لاءِ قومي اقليتن سان	حصو وٺندڙ ايم ۽ اي جون رپور ٽون																									$ -	قومي اقلي تي ماهر ن جي قيمت پهري ن ئي ٽي	قومي اقليتي ماهر/ قومي نگران ي ۽ تشخي صي ماهر

	گڏو گڏ نگراني جو نظام ٺاهيو وڃي جنھن ۾ ايف پي آئي سي جي سپردگي شامل هجي.																											چڪ ي آهي	
	بااختيارگي انتظام																												
2.1.7/ 4.1.13	1. منصوبي جي علائقن سان ويجهو محفوظ علائقن جي سروي	لڳاتار سروي جي رزلٽ																									$ -	لڳاتار بجٽ جو حصو شامل ڪيو ويو جيڪو اقلي تي ماهرن جي قيمت	(3 ضلعن جي شموليت 50 ڊالر روزانہ جي حساب سان 2 ڏينهن ۾)

																												پهري ن ئي ٿي چڪ ي آهي	
2.1.2	2. نگراني ڪندي اها يقين دلائي ڪئي وڃي ته منصوبي جي سرگرمين تي مداخلت ته نه ٿي رهي آهي محفوظ	رپورٽ																									$162,797	صوبائي حفاظات جي ماهر جي قيمت (حياتياتي فرق جي نظر ۾)	صوبائي حفاظات جا ماهر (حياتياتي فرق جي نظر ۾)

																												علائقن ۾.	
																												صنف ڪاروائي جو منصوبو	
انتظامي ايجنسي (ايف اي او)	صنف ايڪشن پلان ۾ تفصيل	$8,413,187																									ناهڻ واري لاءِ (جي اي پي) جو مشورو	1. صنفڪاروائي ۾ نصوبي ۾ تفصي	

																																	ل ا ت
ٹوٹل لاگت		$9,952 162,																															

ضميمو ١٠

I. پاڪستان ۾ رهندڙ اقليتي برادري

1.1 صوبي سنڌ ۽ پنجاب ۾ رهندڙ اقليتي برادري

1. پاڪستان ننڍين ننڍين اقليتي قومن جو گهر آهي. سنڌ ۾ رهندڙ ٻن قسم جي ماڻهن کي اُتان جو حقيقي رهاڪو تصور ڪيو ويندو آهي. اُنهن ۾ هڪ منچر جا مُهاڻا ۽ ٻيا ٿري ماڻهو آهن، جيڪي ڏڪار جهڙين حالتن ۾ به پنهنجي اباڻن علائقن ۾ رهندي، ثقافت ۽ روايتن کي بحال رکيو اچن ٿا. انهن اصلوڪي رهاڪن مان ڪا به برادري منصوبي ۾ ايندڙ علائقن ۾ نه ٿي رهي پر اُن جي برعڪس اقليتي برادريءَ جا ننڍا ننڍا گروهه جيڪي گهڻو ڪري هندو برادريءَ سان تعلق رکن ٿا ۽ اُنهن کي گهٽ ذات يا شيڊول ڪاسٽ ليکيو ويندو آهي، آباد آهن. 1998ع جي آدم شماريءَ مطابق شيڊول ڪاسٽ جي آبادي، تقريبن 300000 هئي جنهن جو93 سيڪڙو ٻهراڙيءَ جي علائقن جا رهاڪو هئا ۽ انهن مان به 87 سيڪڙو آبادي ٿرپارڪر جي علائقي ۾ رهندڙ هئي، جيڪو علائقو منصوبي جو حصو نه آهي. هندو برادري ۽ شيڊول ڪاسٽ قبيلا جنهن کي اقليتي برادري چيو ويندو آهي، اها ڀيل، ڪولهي، اوڏ ۽ ميگهواڙ برادريءَ تي مشتمل آهي. ٿر جي ڪجهه مسلم قبيلن کي پڻ اقليتي ثقافت جو حصو سمجهي سگهجي ٿو، جيڪي زندگي جي طور طريقي موجب هندن سان هڪجهڙائي رکن ٿا. ڀيل گهڻو ڪري لاڏائو هوندا آهن جڏهن ته ڪولهي ۽ ميگهواڙ (جيڪي مخصوص ۽ مختلف موسمن ۾ لڏو ڪڍندا آهن) گهڻو ڪري غير زميندري ڪمن ۾ مصروف رهن ٿا، جهڙوڪ گهر ۽ روڊن جي اڏاوت وغيره.. سندن عورتون گهڻو ڪري اڏاوتي ڪم ڪنديون آهن. اهي عورتون سخت پورهيي جي ڪري مشهور آهن.

منچر جا مُهاڻا منصوبي جي ايراضيءَ ۾ نه ٿا اچن جڏهن ته ڪجهه شيڊول ڪاسٽ گهڻو ڪري ڀيل نقل مڪاني ڪندي ٿر سان لاڳاپيل ضلعن ميرپورخاص، بدين ۽ سانگهڙ ۾ هارپي جو ڌنڌو اختيار ڪندا آهن. انهن اقليتن کي پنهنجي اباڻي ڌرتيءَ جي ترقيءَ ۾ ڪا دلچسپي نه آهي، تنهنڪري ڪين حقيقي رهواسين ۾ شُمار ئي نه ٿو ڪيو وڃي. (اُنهن جي ڪا به زمين يا تاريخي ورثو منصوبي هيٺ نه ٿو اچي)

2. پنجاب ۾ ڪهالس ۽ مورس قبيلن کي حقيقي ماڻهو مڃي سگهجي ٿو. جيڪي چشما ۽ تونسا بئراج جي وچ ۾ رهندا آهن. اُنهن جي آبادي 40000 کان 45000 خاندانن تي مشتمل تصور ڪئي ويندي آهي. اُنهن جا ڪيترائي ماڻهو ڊيراغازي خان ۽ ڏکڻ پنجاب ۾ منصوبي واري علائقي ۾ رهن ٿا. بهرحال اميد ڪري سگهجي ٿي تہ منصوبي تحت سندن حقن کي متاثر نہ ڪيو ويندو.

ڪهالس يا مورس قبيلي جا مُهاڻا اڪثر ڪري تيلن مان ٽوڪريون يا ڇِبا ٺاهيندا آهن ۽ مڇي مارڻ کان علاوه موسمياتي لاباري واري مزدوري بہ ڪن ٿا.

1.2 حدفي ضلعن يا انهن جي ويجهو رهندڙ اقليتي برادري:

جيتوڻيڪ سنڌ ۽ پنجاب صوبن ۾ اقليتي برادري جا ڪافي ماڻهو رهندڙ آهن پر منصوبي جي حدفي 8 ضلعن ۾ اُهي ٿورائي جي تعداد ۾ رهن ٿا. پورو سال يا مختصر عرصي لاءِ اُهي لڏ پلاڻ بہ اختيار ڪندا رهن ٿا. هيٺ ڏنل ٽيبل ۾ اُن جو مختصر تفصيل پيش ڪجي ٿو.

ٽيبل نمبر:01 . اقليتي برادريءَ جا صوبي وار تفصيل

صوبو ۽ ضلعو	اقليتي برداري	عام سُڃاڻپ
پنجاب: • ڊيرا غازي خان • خانيوال • لوڌران • مُلتان • مظفر ڳڙهه	ڪيهالس مورس	• مڇي مار قبيلو • منصوبي جو علائقي خاص طور تي ڊيرا غازي ضلعي ۾ واقع آهن. • پيشي جي لحاظ کان ٽوڪريون ۽ ڇِبا ٺاهيندا آهن، تنهن کان علاوه مڇي ماري ۽ مُندائتي مزدوري بہ ڪن ٿا.

		• 2012 جي آدمشماريءَ مطابق ڪيهالس مورس جي پنجاب ۾، گڏيل آبادي 40،000 کان 45،000 آهي. .
سنڌ: • بدين • سانگهڙ • عمرڪوٽ	پيل ٿري ڪولهي ميگهواڙ	• پيشي جي لحاظ کان هيءَ هاري آهن، جڏهن ته مُندائتي مزدوري واسطي بدين ۽ سانگهڙ ضلعن ڏانهن لڏپلاڻ به اختيار ڪندا آهن. • هيءَ عام طور ٿرپارڪر ضلعي ۾ رهن ٿا، جيڪو منصوبي جي حدفي ضلعن ۾ شامل نه آهي. • پيشي جي لحاظ کان هيءَ هاري، لاهيارا ۽ مڇي مار آهن پر اڪثر ڪري اڏاوتي ڪم ۾ وڌيڪ مصروف رهن ٿا، جيڪو هُو پنهنجي علائقن سميت آسپاس لڏپلاڻ ڪري ڪن ٿا.

II. لاڳاپيل قاعدا ۽ قانون:

4. منصوبي بابت سماجي ۽ ماحولياتي لحاظ کان ضابطي ۽ قاعدي جي هڪ جامع حڪمت عملي جي فهرست (اي ايس ايم ايف) جي باب نمبر 4 ، قانون ۽ امڪاني خدشن، قاعدن ۽ ضابطن ۾ ڄاڻايا ويا آهن، انهن کي نظر ۾ رکندي سماجي حقن ۽ گڏيل شراڪتداري تي ڏيان ڏنو وڃي ته هيٺ ڏنل قاعدن ۽ ضابطن جو اطلاق ٿيندو.

2. هيءَ اقليتي گروپن جي هڪ اهڙي نامڪمل فهرست آهي، جيڪا منصوبي جي مخصوص 8 ضلعن ۾ رهن ٿا. (مستقل يا محنت مزدوري جي تناظر ۾ غير مستقل طور تي). انهن گروهن جي فهرست اُن ڪري ڏني وئي آهي، ڇو ته اهو ممڪن آهي ته منصوبي جون سرگرميون اهڙن علائقن ۾ سرانجام ڏنيون وڃن جتي مذڪوره گروهه رهندا هُجن.

" فريم ورڪ ۽ حفاظتي حڪمت عملي" طور، جيڪي سماجي حقن ۽ شموليت تي مدار رکن ٿا، هيٺيان لاڳو رهندا.

- آن فارم واٽر مئنجمينٽ ۽ پاڻي استعمال ڪندڙ، ائسوسيئشنز آرڊيننس 1981ع (۽ تنهن کان پوءِ پاڻي استعمال ڪندڙ آرگنائيزيشنز رولز)
- ٻوٽن جي نسل جي حقن وارو ائڪٽ 2016ع
- ملڪيت جي منتقليءَ وارو ائڪٽ 1882ع
- ٻارڙن جي پورهيي جو ائڪٽ 1991ع
- باندڀڙ ليبر ائڪٽ 1992ع
- پنجاب جو لازمي تعليم ائڪٽ 1994ع
- سنڌ جو، ٻارڙن جي مفت ۽ لازمي تعليم وارو ائڪٽ 2013ع
- سنڌ اريگيشن واٽر يوزر ائسوسيئشن آرڊيننس (1982ع ۽ 1984ع جو وڌايل ۽ سُڌاريل)
- ائنٽيڪيوٽيز ائڪٽ 1975ع (مذهبي عبادتگاهن، ثقافتي ورثي وغيره جي تحفظ وارو)

5. پاڪستان، بين القوامي طور ڪيترن ئي ڪنوينشنز ۽ ڊائيلاگس ۾ شرڪت ڪئي ۽ انهن جي توسيع ڪندي، اُنهن تي صحيحون ڪيون آهن، جيڪي عالمي سطح تي سماجي تحفظ سان سلهاڙيل آهن. پاڪستان بين القوامي طور تي انٽرنيشنل ليبر آرگنائيزيشن (آءِ ايل او) جو

1964 ع کان وٺي ميمبر آهي.۽ مجموعي طور تي آءِ ايل او جي مُک 8 ڪنوينشنز ۽ مقامي ۽ قبائيلي ماڻهن جي ڪنوينشنز سميت جُملي 36 ڪنوينشن ۾ شرڪت ڪري، انهن جي توسيع ڪري چڪو آهي.

ٽيبل نمبر: 02 پاڪستان جي سماجي تحفظ سان لاڳاپيل بين القوامي معاهدا ۽ ڪنوينشنز

نمبر	ڪنوينشن جو نالو	دستخط جو سال	منظوريءَ جي تاريخ
1	شهري ۽ سياسي حقن جو عالمي معاهدو	2008	2010
2	جبري پورهيي جي خاتمي سان لاڳاپيل ڪنوينشن 1957	1960	تاريخ اڻ ڄاڻايل
3	گهٽ ۾ گهٽ عمر جو ڪنوينشن	2006	تاريخ اڻ ڄاڻايل
4	مزدور ٻارن جي بدترين مزدوري جي روڪٿام جو ڪنوينشن 1999 (نمبر 182)	2001	تاريخ اڻ ڄاڻايل
5	معذورن جي حقن جو ڪنوينشن	2008	2011
6	معذورن جي هنري تعليم ۽ روزگار جي بحاليءَ جو ڪنوينشن 1983	1994	تاريخ اڻ ڄاڻايل
7	ماڻهن جي غيرحاضري کان تحفظ جو عالمي ڪنوينشن	اجا صحيح نه ٿي	تاريخ اڻ ڄاڻايل
8	مهاجر پورهيتن ۽ سندن خاندانن جي حقن جو عالمي ڪنوينشن	اجا صحيح نه ٿي	تاريخ اڻ ڄاڻايل

9	تشدد جي غيرانساني طريقن ،جسماني ۽ ذهني تشدد، ايذاءَ رساني خلاف معاهدو	2008	2010
10	ٻارن جي حقن جو عالمي ڪنوينشن	1990	1990
11	هٿياربند ڇڪتاڻ ۾ ٻارن جي شموليت بابت ٻارن جي حقن جي تحفظ جو ڪنوينشن	2001	2016
12	ٻارن جي خريد و فروخت، چائلڊ پروسٽيٽيوشن ۽ ٻارن جي فحش تصويرنگاري جي تحفظ جو ڪنوينشن	2001	2011
13	عورتن سان متيڀيد جي خاتمي جو ڪنوينشن		1996
14	سماجي، ثقافتي ۽ مالياتي حقن جو عالمي معاهدو	2004	2008
15	نسلي متيڀيد جي خاتمي جو عالمي ڪنونيشن	1966	1966
16	زرعي تنظيمي حقن جو ڪنونيشن 1957	1923	تاريخ اڻ ڄاڻايل
17	مقامي ۽ قبائلي آباديءَ جو ڪنوينشن 1957	1960	تاريخ اڻ ڄاڻايل
18	ڪرپشن خلاف گڏيل قومن جو ڪنوينشن	2003	2007
19	مقامي ماڻهن جي حقن بابت گڏيل قومن جو پڌرنامو	2007	2007

6. مٿي ڏسيل بين القوامي معاهدن، ڪنوينشنز ۽ پڌرنامن جي بُنياد تي، پاڪستان قانوني طور سماجي سطح تي متاثر آبادي جهڙوڪ: ٻارن، نوجوانن، مقامي ماڻهن وغيرهه جي حقن کي تحفظ فراهم ڪرڻ جو پابند آهي. جيتوڻيڪ اهڙا معاملا ليگل فريم ورڪ جو حصو نه آهن پر سوشل انڪليوزن پلاننگ مئنجمينٽ تحت اِي ايس ايم ايف جنهن ۾ منصوبي جا تفصيل جهڙوڪ خطرن کي گهٽائڻ جي منصوبي سازي، جانچ ۽ رپورٽنگ وغيرهه تحت اُنهن کي تحفظ فراهم ڪيو ويو آهي.

III. منصوبي جا اقليتن تي اثر ۽ امڪاني خطرا

7. منصوبي ۽ اُن جي سرگرمين کي نظر ۾ رکندي، انوائرمينٽل ائنڊ سوشل مئنجمينٽ فريم ورڪ (اِي ايس ايم ايف) ۾ نشاندهي ڪيل خطرن کان علاوه ٻين اضافي ۽ اچانڪ خطرن کان به اقليتي برادريءَ جي متاثر ٿيڻ جي امڪان کي به نظر ۾ رکيو ويو آهي. وڌيڪ معلومات ۽ منصوبي جا امڪاني اثر ۽ خطرا ڄاڻڻ لاءِ اِي ايس ايم ايف جو سيڪشن 6 ۽ 7 ملاحظي ڪيو.

8. حدفي ضلعن ۽ سائيٽس تي رهندڙ اقليتي برادري، منصوبي لاءِ مدد فراهم ڪرڻ واسطي بُنيادي مُشڪلاتن کي مُنهن ڏيڻ جو خاصو تجربو رکي ٿي ۽ اهي اُتي منصوبي مان مختلف قسم جا فائدا حاصل ڪري سگهندا جهڙوڪ:

الف) اڪثر ڪري حدفي ضلعن جي اقليت کي، ٻي آبادي جي ڀيٽ ۾ خواندگي ۽ تعليم جي حصول جا وڌيڪ موقعا ميسر ٿيندا.

ب) سماجي يا ثقافتي طور تي اقليتي برادريءَ سان لاڳاپيل هارين جي تربيت، جيڪا منصوبي جي ذيلي جُزنمبر 2 ۽ 3 تحت ڏيڻي آهي، ۾ شرڪت مشڪل آهي پر حدفي ضلعن ۾ انهن کي عام آباديءَ جي هارين سان گڏ تربيت ڏني ويندي.

ت) اڪثر ڪري يا ڪڏهن ڪڏهن ٻهراڙيءَ جا اهڙا علائقا جتي سواريءَ وغيره جو بندوبست نه هئڻ سبب سفري مُشڪلاتون پيش اچن ٿيون ۽ منصوبي جي اهڙي علائقي ۽ پلاٽس تي تربيت جو بندوبست ڪيو ويندو.

ٿ) منصوبي تحت اُنهن جي گُذر معاش ۽ پوکي راهيءَ جي سرشتي کي هٿي وٺرائي ويندي.(جهڙوڪ: مڇي مارڻ يا پوکي راهي کان هٿي ڪري ڏنڌن کي منصوبي تحت تربيت ۾ شامل ڪيو ويندو).

ٿ) اڪثر ڪري محدود آمدني ۽ بچت جي مالياتي خدمتن تائين محدود پهچ کي يقيني بڻائيندي، زرعي زمين تائين پهچ نه ٿيڻ جو خاتمو ڪيو ويندو، جنهن سان منصوبي جي هاڪاري تجربن تائين سندن پهچ يقيني بڻجندي ۽ هُو اُنهن کي اپنائيندي تربيت جي تجربي تحت پنهنجي گُذرمعاش جي ذريعن کي وڌائي سگهندا.

9. ماضيءَ جا چئلينجز منصوبي تحت جوڙيل سوشل انڪليوزن مئنجمينٽ پلان (ايس آءِ ايم پي) جوڙڻ ۾ رڪاوٽ حائل ٿين ٿا. گڏيل صلاح مشوري جي نتيجي ۾ شيڊيول ڪاسٽ ۽ مسيحي برادري سميت سموري اقليتي برادريءَ کي ان تناظر ۾ا ڳواٽ اعتماد ۾ ورتو ويو آهي.

IV. رهنما اصول

10. هن منصوبي تحت يعني اِي ايس ايم ايف جي رهنما اصولن جي بنياد تي هي ايس آءِ پي ايف يا اُن کان بعد نهندڙ ايس آءِ ايم پيز جوڙيا ويندا، جيڪي هيٺين مخصوص نُڪتن تي زور ڀريندا.

11. انساني حقن جي بُنياد ۽ اُنهن جي مرڪزيت کي ذهن ۾ رکندي، مستحڪم انساني ترقي، پاورٽي ۽ ترقي جي سمورن موقعن ۽ فائدن کي، بين القوامي احترام ۽ بُنيادي آزادين کي ڌيان ۾ رکندي يڪسان تقسيم ڪيو ويندو. منصوبي جي سمورين سرگرمين دوران يونيورسل ڊڪلئريشن آف هيومن رائٽس تحت حقن ۽ ذميدارين جو احترام ڪيو ويندو . ساڳي ريت عورتن خلاف متڀيد جي رويي جي خاتمي لاءِ بيجنگ پڌرنامي ۽ ٻين انساني حقن جي عمل جوڳن بين القوامي ضابطن ساڻ، آءِ سي سي آر، آءِ سِي سِي پي آر، آءِ سِي اِي ايس سِي آر، مقامي ۽ قبائيلي ماڻهن جي ڪنوينشن (آءِ ايل او ڪنوينشن نمبر 169)، گڏيل قومن جي مقامي ماڻهن جي حقن واري پڌرنامي يو اين ڊي آر آءِ پي ۽ ڪنهن به قسم جي متڀيد واري خاتمي جي بين القوامي ڪنوينشن تي عملدرآمد ڪيو ويندو.

12. منصوبي تحت احتساب ۽ قانون جي بالادستي کي يقيني بڻائيندي گڏيل شراڪتداري ۽ هڪجهڙائي ۽ متڀيد جي خطرناڪ شِڪلين جهڙوڪ نسل پرستي، روايتن صنف ۽ صنفي شناخت جهڙوڪ عمر، ٻولي معذوري جنس، مذهبي يقين، سياسي نظريي ۽ خيال، قومي سماجي ۽ جاگرافيائي شناخت ۽ پيدائشي فرق وغيرهه جي حوصلي شڪني ڪئي ويندي.

13. مُلڪي مالڪي کي، قومي پاليسيز سان ڳنڍيندي ترجيحات ۽ سماجي شموليت ساڻ قومي ڪميٽين ۽ بين القوامي انساني ۽ عورتن جي حقن واري پڌرنامن ۽ معاهدن جو خاطر ڪيو ويندو.

14. شراڪتدارن جي مشغوليت ۽ مشاورت ۾ عورت، مرد ۽ مختلف برادرين ۽ ڏرين جي نمائندن جي شموليت کي يقيني بڻايو ويندو تہ جيئن پروجيڪٽ سائيڪل جي معنيٰ خيز ۽ تفڪري مُشاورت ۽ فيصلي سازيءَ واري عمل ۾ حصو وٺن جيستائين ڪوئي راضاڪاراڻي طور شرڪت جي حق تاان حالتن موجب خود دستبردار نہ ٿيندو.

15. حفاظت ۽ تحفظ واري سموري معلومات کي ظاهر ڪرڻ جا معيار متعين ٿيل آهن اهڙي معلومات مقامي ٻولين ۾ ترجمو ٿيل آهي. لاڳاپيل معلومات خاص طور تي شراڪتدارن، لاڳاپيل برادري ۽ ذميدار شخص کي وقتائتي ۽ دُرست نموني پُڄائي ويندي.

V.خطري هيٺ آيل آبادي ۽ اقليتي برادريءَ کي مصروف رکڻ جو عمل

منصوبي جي ڊيزائنگ دوران:

16. منصوبي جي سرگرمين دوران، حدفي 8 ضلعن ۾ ماحولياتي ۽ سماجي حفاظت کي يقيني بنائڻ جي لاءِ شراڪتدارن سان فيبروري ۽ اپريل 2018 ع ۾ ڏهن ڏينهن جي ڳوڙهي مُشاورتي سوچ ويچار کان پوءِ حڪمت عملي جوڙي وئي آهي. صلاح مشوري واري عمل ۾ اقليتي برادري جي شيڊول ڪاسٽ ۽ مسيحي برداري ۽ سان خاص طور الڳ الڳ گڏجاڻيون ڪيون ويون. اهڙي عمل دوران؛(الف) . منصوبي جو مقصد (ب) مجموعي اثرن جو جائز و ۽ (ت). منصوبي جي عملدرآمدي سرگرمين جي حوالي سان خيالن جي ڏي وٺ ڪندي معلومات گڏ ڪئي وئي. هنن پڻ هِن فورم کي هن جي تعين ڪرڻ لاءِ استعمال ڪيو تہ: (1) منصوبي بابت خدشن جي خاتمي واري مڪينزم کي ڪهڙين ترجيحاتن تحت قائم ڪيو ويندو ۽ (2) وڏي پئماني تي ڪميونٽي منصوبي جي حمايت ڪندي. اُن ڳالهہ جي خاطري ڪرڻ جي لاءِ خطري هيٺ آيل ڪميونٽيز خاص طور عورتن، نوجوانن، مذهبي ۽ ثقافتي اقليتن سان هر هڪ ضلعي ۾ ملاقاتون ڪيون ويون ۽ ڪانئن سندن ضرورتن، حساسيت ۽ امڪاني خدشن بابت آگاهي حاصل ڪِئي وئي.

17. سمورن ضلعن ۾ اقليتن، صلاح مشوري جي عمل دوران اُن ترجيحات جو اظهار ڪيو تہ منصوبي تحت حڪومتي ادارن، ايجنسيز کي شڪايت ڪرڻ جي خدشن کان بچڻ جي لاءِ، هڪ جي آر ايم استعمال ڪيو وڃي جنهن کي سڌي ريت ايف اي او يا مقامي سطح تي قائم ڪيل تنظيم (جهڙوڪ: ڊيرا غازي خان جي صورت ۾) هلائي. هيءَ عمل اُتي خاص طور مُشڪل هوندو جتي محض اقليتي برادري ملوث هُجي تنهنڪري هاڻ لائين کي ترجيح ڏني وئي جيڪا قائم ڪري سگهجي ٿي. ان حوالي سان هر ضلعي جي اقليتن سان ملاقات ڪئي وئي

تہ اُهي پنهنجي برادري جي اندر يا مجموعي طور جتي مختلف مذهبن جا ماڻهو رهندڙ هُجن تہ پنهنجي شڪايت ڪهڙي ريت درج ڪري سگهندا. خاص طور ٻهراڙين ۾ تڪرارن جي حل لاءِ، سرڪاري سرشتي کان هٿي ڪري ڳوٺ جي وڏن کي ترجيح ڏني ويندي آهي. هنن شڪايتن جي ازالي واسطي سماجي تنظيمن بجاءِ هاٿ لائين قائم ڪرڻ واري خواهش جو اظهار ڪيو.

18. صلاح مشوري جي عمل مان اها مدد بہ ملي تہ منصوبي جي سرگرمين ۾ عورتن ۽ اقليتن کي سندن ثقافتي ۽ پوکي راهيءَ جي روايتن کي نظر ۾ رکندي، ڪهڙي ريت شامل رکي ۽ همٿائي سگهجي ٿو. مذڪورہ رايا سڌي ريت منصوبي جي ڊيزائين ڪندڙ ٽيم کي پهچايا ويا هئا ۽ اهي منصوبي جي فنڊنگ ۽ فزيبلٽي ۾ شامل ڪيا ويا آهن.

پروگرام جي عملدرآمد دوران:

19. مُفت، پيشگي رضامندي (ايف پي آءِ سي) تحت اهڙي صورت ۾ جڏهن جو مقامي ماڻهو حاضر تہ هجن تہ مصروفيت جي تجربن کي هاڪاري انداز ۾ استعمال ڪري سگهجي ٿو. منصوبي تحت ايف پي آءِ سي کي اُتي استعمال ڪيو ويندو جتي مختلف ثقافتي ۽ مذهبي اقليتن جا ماڻهو حاضر هُجن ۽ اقليتن لاءِ اهڙي خاطري ڪرائجي ٿي تہ: (1) تہ ڪين سندن لاڳاپيل ٻولي يا لهجي ۾ مواد مهيا ڪيو ويندو.(2) اهو اتفاق ڪيو وڃي تہ منصوبي جا فائدا ڪميونٽي ميمبرن ۽ شراڪتدارن ۾ ورهايا ويا آهن. (3) مهيا ڪيل موقعن مان اها تصديق ٿئي ٿي تہ سندن اهنج گهٽائڻ واري سرشتي کي خاص اهميت ڏني وئي آهي. ان جو تفصيل اي ايس ايم ايف، جي سيڪشن 4 ۽ 5 تحت ضميمي طور ڏنو ويو آهي. مخصوص جي آر ايم ۾ ڪميونٽي ۽ اقليتن جي اضافي نمائندگي شامل ڪندي صاف ۽ شفاف حل کي يقيني بڻايو ويندو.

20. عملدرآمد دوران اقليتي برداريءَ کي مصروف رکڻ جي لاءِ هيٺين نُڪتن تي عملدرآمد ڪيو ويندو.

(الف) هڪ دفعو جڏهن منصوبي جون سائيٽس معلوم ڪيون ويندیون تہ اُن جي فنڊنگ ۽ ذيلي سرگرمين کي هڪ جاءِ تي گڏ ڪيو ويندو (ڏسو اِي ايس ايم ايف جو چيپٽر 8.1) ذيلي سرگرمين کي بيان ڪرڻ، غور ڪرڻ جيڪي هر عملدرآمد ڪرڻ وارين جاين تي عمل هيٺ آڻيون

آهن، اهي اسڪيل ۾ عملدرآمد واري علائقي ۾ بلڪل هجهڙيون آهن. اها تجويز ڏني وڃي ٿي تہ هر ذيلي سرگرميءَ جي سطح تي امڪاني خطرن کي معلوم ڪرڻ جي لاءِ جانچ ڪئي وڃي.

ذيلي سرگرميون امڪاني اثر، احتياطي اپاءَ ۽ نگراني، اپائن واسطي موثر هٿيار آهن. ذيلي سرگرمين جي سڃاڻپ پهرين سال جي پهرين مرحلي دوران ڪئي ويندي. هر ذيلي سرگرمي جي، عملدرآمد جي سائيٽ اُن جي سرگرمين سان گڏ معلوم ڪئي ويندي. اُن سان گڏوگڏ ڄاڻ وڌائڻ، تربيت ۽ لاڳاپيل ڌرين جي مصروفيتن متعلق خاص معلومات پڻ هر سائيٽ تي معلوم ڪئي ويندي.

(ب)تحفظ ڪارن جي جانچ بہ ڪئي ويندي.(تفصيلن جي لاءِ ڏسو اِي ايس ايم ايف ۽ اِي ايس ايم ايف جو ضميمو نمبر 5، انوائرمينٽل اند سوشل اسڪريننگ فارم)

(ت) جتي اقليتيون موجود آهن، اُتي ايف پي آءِ سي صلاح مشورا شروع ڪندي. ايف پي آءِ سي هيٺيون طريقيڪار اپنائيندي جنهن جي تفصيلن لاءِ ايف اي او ۽ ايف پي آءِ سي جو منصوبي جي تجربيڪارن لاءِ تيار ڪيل ڪتابچو ڏسو، جيڪو خاطري ڪرائي ٿو تہ مصروفيت جو عمل هيٺين ريت رهندو:

(1) منصوبي جي ڪا بہ سرگرمي شروع ٿيڻ کان پهرين رضامندي معلوم ڪندي صلاح مشورو ڪيو ويندو.جنهن جي ذريعي اقليتن کي ضرورت آهر صلاح مشوري بعد وقت سر سرگرمين ۾ ملوث ڪري سگهبو، اُن جي نشاندهي ڪميونٽي پاران ڪئي ويندي.

(2) رضامندي بلڪل آزاد هجڻ کپي، اُها ڪنهن بہ دباءَ يا زور کان سواءِ ۽ هٿرادو نہ هجي.

(3)اقليتن کي سندن مقامي ٻولي ۾ گهربل ڄاڻ مهيا ڪئي ويندي ۽ اُها ڄاڻ بلڪل واضح، پروسي جوڳي، شفاف ۽ پهچ واري انداز، جيڪو سندن ثقافت سان هڪجهڙائي رکندڙ هوندو. معلومات منصوبي تي عملدرآمد جي ڏهاڙن ۾ روزاني جي بُنياد تي ڏني ويندي. اهڙي طرح سان اهو سڌو رابطو نہ آهي بلڪهہ منصوبي تي عملدرآمد ڪرائڻ وارن ۽ عمل ڪندڙ برادري جي وچ ۾ مسلسل هلندڙ تعلق جو حصو آهي.

(4) رضامندي مان مرُاد ڪميونٽِي جو ڪيل گڏيل فيصلو آهي، جنهن ۾ عورتون، نوجوان بزرگ ۽ معزز ماڻهن گڏجي روايتي صلاح مشوري سان ڪيو هُجي.رضامندي وارو اهو فيصلو لازمي طور هر ڪميونٽي جي سياسي ۽ انتظامي رسمي يا غير رسمي طور قبول ٿيل هُجي.

(ث) مُڪ سماجي ڌارا وارا انتظام منصوبي جي ايف پي آءِ سي ذريعي هر علائقي جي لاءِ تيار ڪيا ويندا جنهن ۾ اقليتن بابت معلومات بہ حاصل ڪئي ويندي.

21. حفاظت ڏيندڙ، نگراني، حساسيت ۽ لڳاتار صلاح مشوري ، جنهن ۾ هر ضلعي جي اقليتي مصروفيتن، جنهن جي لاءِ منصوبي پاران گهربل شيون اڳواٽ مهيا ڪيون ويون آهن. (وڌيڪ تفصيلن جي لاءِ اِي ايس ايم ايف جو چيپٽر نمبر 9 ۽ ضميمو نمبر 9 ڏسو) منصوبي جي لاءِ پرتي ڪيل اقليتي برادريءَ جا ماڻهو صلاح مشوري جي لاءِ دستياب هوندا ۽ جيستائين اهي اقليتي برادريءَ سان سلهاڙيل رهندا تيستائين لاڳاپيل مسلسل مصروفيت ۽ حمايت فراهم ڪندا رهندا.

V. سماجي ترقي جي انتظام ڪاري جو منصوبو

22. اهڙا مثال جتي ذيلي سرگرمي محفوظ ڪندڙ اقليت جي موجودگي جي نشاندهي ڪن ٿا، اتي سماجي شموليت جا منصوبا لازمي طور تي ناهيا وڃن.منصوبي جو مسودو اقليتي برداري جي ماهرن جي مدد سان ايس آءِ ايم پيز تيار ڪندا ۽ ايس آءِ ايم پيز اُن ڳالهہ جي لازمي وضاحت ڏيندا تہ ڪيئن منصوبي واري علائقي ۾سماجي داخلا ۽ شموليت کي يقيني بڻايو ويندو.

ايس آءِ ايم پيز ۾ هيٺيان پهلوءَ تفصيل سان ۽ لازمي طور ڏنل هُجن:

- جيڪي اقليتيون آهن اُنهن جو جُملي تفصيل، اُن سان گڏ ڪو سياسي، سماجي بندوبست ۽ خاص فيصلا بروقت وٺندڙ طريقيڪار
- اهڙين سرگرمين جو تفصيل جيڪي لاڳاپيل علائقي ۾ اختيار ڪيون ويندیون.
- اُن ايف پي آءِ سي جو تفصيل ڏيو، جيڪا اُن برادريءَ جي لاءِ عمل ۾ آندو ويو، جنهن ۾ بار بار ڪيل بحث مُباحثن جا تفصيل، رضامندي (جيڪڏهن لکت ۾ ورتل هُجي تہ) اُن ۾ شرطيهہ رضامندي بہ شامل هُجي يا اهڙو ڪو اختياري نامو، جنهن مان سندن منصوبي ۾ شرڪت کان انڪار جي سند ملي.

صلاح مشوري ۾ هيٺيان نُڪتا شامل آهن.

1. هاڪاري يا ناڪاري اثر جيڪي منصوبي جي سرگرمين متعلق هُجن.

2. ترجيحي شڪايتن جي حل ڪرڻ جو نظام يا اهڙا مثال جن ۾ منصوبي جي سرگرمين متعلق عملدرآمد، برادري جي ترجيحات جي نتيجي ۾ مختلف ٿيندو.

- اهڙا تفصيل تہ ڪيئن صلاح مشوري وارو عمل سموري منصوبي تي عمل دوران منعقد ڪيا ويندا.جيڪڏهن قابل عمل هوندو تہ ايس آءِ ايم پيز ٿائيم فريم، ذميواريون، علامتون، ثابتيون ۽ احتياطي اپاءَ معلوم ڪندو.
- اهي شيون مجموعي منصوبي جي نگراني لاءِ شامل ڪيون ويندیون تہ جيئن هر سائيٽ تحت واسطيدار ڏُر سان گڏ روزاني جي بُنياد تي محافظن جي ڪارڪردگيءَ کي يقيني بڻائي سگهجي.
- واضح طور تي ٻُڌايو وڃي تہ ان جاءِ تي ڪيئن رپورٽنگ ۽ گڏيل نگراني ڪئي ويندي.؟ اهڙي مقرر مدت جي روشنيءَ ۾ مجموعي اِي ايس ايم آءِ مهيا ڪئي وئي آهي ۽ اهي اضافي نگرانيءَ وارا گهربل اپاءَ، جيڪي اقليتي برادري لاءِ الڳ الڳ گهربل آهن، مهيا ڪيا وڃن.

VI. ڪٿيل رقم

23.ڪٿيل رقم رپورٽنگ، نگراني ۽ ترقي جي لاءِ ايس آءِ ايم پيز ۾ اڳ ئي شامل ڪئي وئي آهي. اها وسيع منصوبي جي حصي طور شامل آهي. (وڌيڪ تفصيلن لاءِ اي ايس ايم ايف جو ضميمو نمبر 9 ڏسو). منصوبي جي ڪٿيل رقم ۾ اقليتي ماهرن جي لاءِ بہ رقم رکي وئي آهي.، جنهن ۾ يعني 30 ماڻهن لاءِ جُملي 135،664.05 آمريڪي ڊالر رقم شامل آهي تہ جيئن اقليتي برادريءَ جي شموليت کي وڌيڪ اثرائتي نموني سان سرانجام ڏئي سگهجي.

اقليتي ماهر اُن ڳالهہ کي يقيني بڻائيندا تہ ايس آءِ ايم پيز ۾ اُهي انتظام شامل آهن، جيئن اقليتي برادري تي پوندڙ امڪاني مننفي اثرن کي گهٽائِي سگهجي. جڏهن تہ منصوبي مان اقليتي برادري کي ٿيندڙ فائدن جي حد کي پڻ وڌائي سگهجي ٿو.

ضميمو ١١ : صلاحن بابت گڏجاڻين ۾ حاضري جون شيٽون

299. اينڪس 11 ۾ هن منصوبي کي ناهڻ جي لاءِ هڪ صلاح ڏيندڙ ماڻهن جي هڪ مڪمل حاضري لسٽ شامل ڪئي وئي آهي. وڌيڪ مشورن يا صلاحن بابت گهربل معلومات اِي ايس ايم ايف جي سيشن نمبر 5 ۾ موجود آهي.

300. ٽوٽل 348 ماڻهن سان مشورو ڪيو ويو جن مان 38 ماڻهن مهيا ڪيل حاضري شيٽ تي پنهنجا آڱوٺا ۽ صحيون نه ڪيون. هي ان ڳالهه ڏانهن اشارو نه آهي ته انهن ماڻهن کان مناسب طريقي سان مشورو نه ورتو ويو يا اهي هن مشورن ۾ شامل نه هئا. جيتوڻيڪ هي هڪ انتظاميه جي نگراني جي غلطي جو نتيجو آهي.

Link to Annex 11 (full scanned version of the attendance sheets) http://www.fao.org/3/CA2888EN/Annex11.pdf